प्रकाशक:
तिलोत्तमा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
रूपन्देही

तिलोत्तमा नगरपालिका

शिक्षा योजना

(२०८३/०८४-२०८७/०८८)

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पञ्चवर्षीय शैक्षिक योजना

(२०८३/२०८४–२०८७/२०८८)

तिलोत्तमा नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

कुञ्जलापुर, रूपन्देही

लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

शैक्षिक रूपान्तरणको नयाँ युग र हाम्रो सङ्कल्प

शिक्षा भनेको केवल अक्षर चिन्ने र डिग्री हासिल गर्ने प्रक्रिया मात्र होइन; यो त सुन्दर भविष्यको जग बसाल्ने, चरित्र निर्माण गर्ने र सिर्जनशील जनशक्ति तयार गर्ने आधारशिला हो । तिलोत्तमा नगरपालिकाको समग्र समृद्धिको महायात्रामा 'शिक्षा' हाम्रो पहिलो र अनिवार्य प्राथमिकता हो । हामीले निर्माण गरेको पाँच वर्षे रणनीतिक योजनाले हाम्रा शैक्षिक गतिविधिहरूलाई व्यवस्थित, मर्यादित र नतिजामुखी बनाउन एउटा स्पष्ट मार्गचित्र प्रदान गरेको छ। हाम्रो साझा सङ्कल्प भनेको तिलोत्तमालाई केवल एउटा नगरपालिकाको रूपमा मात्र नभई 'उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्य' का रूपमा देशव्यापी रूपमा स्थापित गर्नु हो।

हामीले यस्तो शिक्षा प्रणालीको परिकल्पना गरेका छौँ, जहाँ हाम्रा विद्यार्थीहरू केवल सैद्धान्तिक वा किताबी ज्ञानमा मात्र सीमित रहने छैनन् । उनीहरू आफ्नो माटोलाई चिन्ने, आधुनिक प्रविधिसँग परिचित, सिपयुक्त र विश्वबजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम नागरिकका रूपमा विकसित हुनेछन् । विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासका लागि हामी 'जीवनोपयोगी शिक्षा' मा जोड दिँदै व्यावहारिक ज्ञान र उद्यमशीलताको संस्कारलाई विद्यालय तहदेखि नै अघि बढाउनेछौँ।

आजको युग प्रविधिको युग हो । सूचना र प्रविधिको पहुँचबाट कोही पनि विद्यार्थी वञ्चित हुनुहुँदैन भन्ने हाम्रो मान्यता छ । त्यसैले, हामी तिलोत्तमाका प्रत्येक विद्यालयलाई प्रविधिमैत्री बनाउन प्रतिबद्ध छौँ। विद्यालयहरूमा 'स्मार्ट कक्षाकोठा' को व्यवस्था गर्ने, उच्चगतिको इन्टरनेट र डिजिटल सिकाइ सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने तथा शिक्षक र विद्यार्थी दुवैमा डिजिटल साक्षरतालाई उच्च प्राथमिकता दिने हाम्रो योजना छ । प्रविधिको प्रयोगले सिकाइलाई थप रोचक, सरल र प्रभावकारी बनाउनेछ ।

शिक्षामा गरिएको लगानी भनेको वर्तमानमा गरिने सबैभन्दा ठूलो र दूरगामी भविष्यको लगानी हो । नगरपालिकाले विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार निर्माणलाई मात्र नभई शैक्षिक गुणस्तरको पक्षलाई उत्तिकै महत्त्व दिनेछ । यसका लागि शिक्षकहरूको निरन्तर पेसागत वृत्ति विकास, नवीन शिक्षण विधिका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई नियमित मापन गरी सुधार गर्ने परिपाटीलाई हामीले संस्थागत गर्नेछौँ। हरेक बालबालिकाको सिकाइ स्तरमा आएको सुधार नै हाम्रो सफलताको मानक हुनेछ।

यस महान् शैक्षिक रूपान्तरणको अभियानमा म यहाँका सम्पूर्ण नगरबासी, सचेत अभिभावक, ऊर्जावान् शिक्षक-शिक्षिका, कर्मचारी र सम्पूर्ण शिक्षाप्रेमी सरोकारवालाहरूलाई एकताबद्ध भई हातेमालो गर्न हार्दिक आह्वान गर्दछु । विद्यालय व्यवस्थापन समिति र समुदायको सक्रिय सहभागिता बिना गुणस्तरीय शिक्षा सम्भव छैन । हाम्रो निरन्तरको सामूहिक प्रयास, आपसी समन्वय र दृढ सङ्कल्पबाट नै हाम्रा सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक साख अभिवृद्धि हुनेछ र तिलोत्तमा शिक्षाको क्षेत्रमा नेपालकै एक उदाहरणीय र अनुकरणीय नगर बन्नेछ।

आउनुहोस्, समृद्ध तिलोत्तमा निर्माणका लागि आजैबाट शिक्षामा नवयुगको सुरुवात गरौँ।

रामकृष्ण खाँड
नगरप्रमुख,
तिलोत्तमा नगरपालिका
रूपन्देही, लुम्बिनी प्रदेश

समतामूलक र समावेशी शिक्षा : हाम्रो साझा अधिकार

शिक्षा हरेक बालबालिकाको नैसर्गिक अधिकार हो । तर, वास्तविक प्रश्न यो हो कि के हाम्रो समाजका हरेक तप्काले त्यो अधिकार समान अवसरका साथ उपभोग गर्न पाएका छन् ? शिक्षाको पहुँच र गुणस्तरमा विद्यमान खाडलले नै हाम्रो विकासको गति र दिशा निर्धारण गर्दछ । तिलोत्तमा नगरपालिकाले आफ्नो पञ्चवर्षीय शैक्षिक योजनामार्फत समाजका पछाडि पारिएका वर्ग, सीमान्तकृत समुदाय र आर्थिक रूपले विपन्न बालबालिकाहरूको शिक्षामा सुनिश्चित पहुँच पुऱ्याउने दृढ सङ्कल्प गरेको छ ।

हाम्रो शैक्षिक अभियानको मूल मन्त्र नै 'कोही पनि शिक्षाबाट बञ्चित नहोस्' भन्ने हो । विद्यालयको वातावरण बालबालिकाका लागि केवल पठनपाठनको थलो मात्र नभई पूर्णतः सुरक्षित, बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री हुनुपर्छ भन्नेमा हामी दृढ छौँ । विद्यालयमा भौतिक र मनोवैज्ञानिक दुवै प्रकारको सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै सिकाइका लागि उत्प्रेरक वातावरण निर्माण गर्नु हाम्रो पहिलो प्राथमिकता हो ।

शिक्षामा गरिएको लगानीले समाजको समग्र रूपान्तरणको ढोका खोल्छ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु । विशेष गरी महिला र बालबालिकाको शिक्षामा लगानी गर्नु भनेको सिंगो समाजलाई शिक्षित र सबल बनाउनु हो । यसका लागि हामीले निम्न कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्नेछौँ:

- **लक्षित छात्रवृत्ति कार्यक्रम:** आर्थिक अवस्थाका कारण विद्यालय जान नसक्ने बालबालिकाहरूका लागि छात्रवृत्तिको पहुँच विस्तार गरिनेछ ।
- **दिवा खाजाको गुणस्तर सुधार:** सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्रदान गरिने दिवा खाजालाई थप पोषिलो र गुणस्तरीय बनाउँदै विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति सुनिश्चित गरिनेछ ।
- **परामर्श सेवा:** बालबालिकाहरूको मानसिक स्वास्थ्य र उत्प्रेरणाका लागि विद्यालयमै आधारित परामर्श सेवाहरूलाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।

शिक्षामा देखिएका लैङ्गिक खाडल र सामाजिक असमानताहरूलाई न्यूनीकरण गरी समतामूलक समाज निर्माण गर्न नगरपालिका निरन्तर लागिरहनेछ । गुणस्तरीय शिक्षा नै सामाजिक न्यायको सबैभन्दा शक्तिशाली हतियार हो । म यस अभियानसँग जोडिनुभएका सम्पूर्ण शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र सरोकारवालाहरूलाई यो स्मरण गराउन चाहन्छु कि नीति कागजमा सीमित हुनुहुँदैन । नीतिको सफल कार्यान्वयनमा हामी सबै उत्तिकै गम्भीर र जिम्मेवार बन्नु आवश्यक छ ।

आउनुहोस्, हरेक बालबालिकाको अनुहारमा मुस्कान र हातमा ज्ञानको ज्योति छर्ने एक शिक्षित, सभ्य र समावेशी तिलोत्तमा निर्माण गर्न हामी एकजुट हौँ ।

जागेश्वरी देवी चौधरी
नगर उपप्रमुख
तिलोत्तमा नगरपालिका
रूपन्देही, लुम्बिनी प्रदेश

सुशासन, जवाफदेहिता र गुणस्तरीय शिक्षा

शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण गर्नु आफैँमा एउटा दूरगामी र चुनौतीपूर्ण कार्य हो, तर त्यसलाई अक्षरशः कार्यान्वयन गर्दै लक्षित प्रतिफल हासिल गर्नु त्योभन्दा बढी चुनौतीपूर्ण र जिम्मेवारीपूर्ण दायित्व हो। तिलोत्तमा नगरपालिकाको पञ्चवर्षीय शैक्षिक योजनाले कोरेको शैक्षिक रूपान्तरणको मार्गचित्रलाई यथार्थमा बदल्न प्रशासनिक संयन्त्रको प्रमुखका हैसियतले म पूर्णतः प्रतिबद्ध छु। शैक्षिक प्रशासनलाई चुस्त, नतिजामुखी र पारदर्शी बनाउँदै शिक्षामा सुशासन कायम गर्नु हाम्रो उच्च प्राथमिकता हुनेछ।

शैक्षिक सुशासनको पहिलो सर्त नै स्रोतसाधनको सही र न्यायोचित सदुपयोग हो। हामीले शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन हुने बजेट तथा स्रोतसाधनको व्यवस्थापन गर्दा मितव्ययिता, पारदर्शिता र जवाफदेहितालाई कडाइका साथ लागू गर्नेछौँ। हाम्रा नीतिगत निर्णयहरूलाई तथ्यमा आधारित बनाउन एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) लाई थप सुदृढ, भरपर्दो र अद्यावधिक गरिनेछ। यसै प्रणालीका आधारमा प्रत्येक विद्यालयको वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण, आवधिक अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्रलाई सक्रिय र नतिजामुखी बनाइनेछ।

विद्यालयको नेतृत्व सक्षम र जवाफदेही नभएसम्म शैक्षिक गुणस्तर सुधार सम्भव छैन। तसर्थ, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र प्रधानाध्यापकहरूलाई आफ्नो कार्यप्रति अझ बढी जिम्मेवार बनाउन हामीले 'कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली' को सुरुवात गरेका छौँ। स्रोतसाधनको उच्चतम प्रयोग गरी उत्कृष्ट नतिजा दिन सक्ने विद्यालय र नेतृत्वलाई पुरस्कृत गर्ने तथा कमजोर कार्यसम्पादन हुनेलाई सुधारका लागि आवश्यक प्रशासनिक सहजीकरण गर्ने नीति हामीले अख्तियार गरेका छौँ।

प्रशासनिक तवरबाट विद्यालयहरूमा हुने ढिलासुस्ती, स्रोतको दुरुपयोग वा अन्य कुनै पनि प्रकारका झन्झटिला प्रशासनिक बाधाहरूलाई जरैदेखि अन्त्य गर्न हामी तत्पर छौँ। शिक्षाको गुणस्तर सुधार प्रत्यक्ष रूपमा कक्षाकोठामा खटिने शिक्षकहरूको मिहिनेतसँग जोडिएको हुन्छ। शिक्षकहरूको पेसागत सन्तुष्टि र उच्च मनोबल बिना गुणस्तरीय शिक्षाको परिकल्पना गर्न सकिँदैन। त्यसैले, नियम र कानुनको परिधिभित्र रही शिक्षकहरूको सेवा-सुविधा, क्षमता अभिवृद्धि र वृत्ति विकासलाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी र न्यायपूर्ण ढङ्गले अगाडि बढाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु।

यो पञ्चवर्षीय शैक्षिक योजना केवल एउटा दस्तावेज मात्र होइन, यो समग्र तिलोत्तमाको शैक्षिक भविष्य निर्माण गर्ने आधारपत्र हो। यस योजनाको सफल र पूर्ण कार्यान्वयन नै हाम्रो प्रशासनिक सफलताको मुख्य मापन हुनेछ। विधिको शासन, चुस्त प्रशासन र सरोकारवालाहरूसँगको निरन्तर समन्वयमार्फत 'उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्य तिलोत्तमा' निर्माण गर्ने लक्ष्यमा खरो उत्रिन म प्रतिबद्ध छु।

खुमलाल भुसाल
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
तिलोत्तमा नगरपालिका

सिकाइको नवीन आयाम र शैक्षिक उत्कृष्टता

शिक्षाको वास्तविक अर्थ केवल पाठ्यपुस्तकका अक्षरहरू रट्नु मात्र होइन, बरु प्रत्येक बालबालिकामा अन्तर्निहित सिर्जनशीलताको प्रस्फुटन र जीवनोपयोगी ज्ञानको निर्माण गर्नु हो। तिलोत्तमा नगरपालिकाको पञ्चवर्षीय शैक्षिक योजनाले परिकल्पना गरेबमोजिम, अबका हाम्रा कक्षाकोठाहरू शिक्षकले सूचना मात्र दिने थलो नभई विद्यार्थीहरूले प्रश्न गर्ने, खोज गर्ने र नयाँ कुराको प्रयोग गरी सिक्ने जीवन्त थलो बन्नुपर्दछ।

हामीले हालै लागू गरेको 'हाम्रो तिलोत्तमा' स्थानीय पाठ्यक्रमले विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो स्थानीय इतिहास, भूगोल, कला, संस्कृति र सामाजिक परिवेशसँग गहिरो गरी जोड्ने काम गर्नेछ। यसले विद्यार्थीलाई स्थानीय ज्ञानमा आधारित रहेर वैश्विक नागरिक बन्न प्रेरित गर्नेछ।

आजको बदलिँदो युगमा शिक्षालाई समयसापेक्ष बनाउन हामीले STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) शिक्षाको प्रवर्द्धनलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेका छौँ।

- **शिक्षण विधि:** शिक्षकहरूले अब परम्परागत व्याख्यान विधि छोडेर आधुनिक र बालकेन्द्रित शिक्षण पद्धति अपनाउनु अपरिहार्य छ।
- **पेसागत विकास:** शिक्षकहरूको निरन्तर पेसागत विकासका लागि हामीले कार्यशाला, तालिम र उत्कृष्ट अभ्यासहरूको आदान-प्रदान गर्ने मञ्चहरूलाई विशेष प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गर्नेछौँ।
- **मूल्याङ्कन पद्धति:** हामीले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली (CAS) को व्यावहारिक कार्यान्वयनमा जोड दिएका छौँ, जसले परीक्षामा मात्र केन्द्रित नभई प्रत्येक विद्यार्थीको क्षमता, रुचि र सिपलाई सही रूपमा पहिचान गरी आवश्यक सहयोग पुऱ्याउन मद्दत गर्नेछ।

सामुदायिक विद्यालयहरूमा गुणस्तरको लहर ल्याउन अब एक पल पनि ढिलो गर्ने छुट हामीलाई छैन। शिक्षण-सिकाइमा नवीनता र प्रविधिको बुद्धिमत्तापूर्ण प्रयोगले मात्र हाम्रो शिक्षा प्रणालीलाई थप प्रभावकारी र प्रतिस्पर्धी बनाउन सक्छ। यो पञ्चवर्षीय शैक्षिक योजना हाम्रो शैक्षिक यात्राको भरपर्दो 'पथप्रदर्शक' हो। यसमा उल्लेखित लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न र तिलोत्तमाको शैक्षिक भविष्यलाई थप उज्यालो बनाउन, शिक्षा शाखाको तर्फबाट म पूर्ण मेहनत, इमानदारिता र दृढताका साथ अघि बढ्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु।

धनीप्रसाद शर्मा
शिक्षा अधिकृत
तिलोत्तमा नगरपालिका

विषय सूची (Table of Contents)

क्र.सं.	परिच्छेद / शीर्षक / उपशीर्षक / विवरण	पृष्ठ नं.
१.	**परिच्छेद एक : परिचय**	**१**
	१.१ पृष्ठभूमि	१
	१.२ अवधारणा र सन्दर्भ	२
	१.३ शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य	४
	१.४ शिक्षा योजना निर्माणका आधार	४
	१.५ तिलोत्तमा नगरपालिकाको परिचय	६
	१.६ नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको समस्या, चुनौती तथा अवसरहरूको विश्लेषण	१३
	१.७ विषयगत क्षेत्र र रणनीतिक समायोजन	१६
२.	**परिच्छेद दुई : दूरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति**	**१७**
	२.१ दूरदृष्टि	१७
	२.२ लक्ष्य	१७
	२.३ उद्देश्यहरू	१७
	२.४ रणनीतिहरू	१८
	२.५ प्रमुख उपलब्धि तथा सूचकहरू	१९
	२.६ परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण तालिका	२२
३.	**परिच्छेद तीन : शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू**	**२३**
	३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (ECED)	२३
	३.१.१ परिचय	२३
	३.१.२ वर्तमान अवस्था र समस्या विश्लेषण	२५
	३.१.३ उद्देश्यहरू	२६
	३.१.४ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू	२६
	३.१.५ *प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू*	२७
	३.१.६ *प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू*	२८
	३.१.७ उद्देश्य	३०
	३.१.८ रणनीति	३०
	३.१.९ उपलब्धि ,नतिजा ,प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य	३१
	३.१.१० प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू	३१
	३.२ आधारभूत शिक्षा (कक्षा १–८)	३२
	३.२.१ परिचय	३२
	३.२.२ वर्तमान अवस्था	३४
	३.२.३ मुख्य चुनौतीहरू	३५
	३.२.४ उद्देश्यहरू	३६

	३.२.५ रणनीतिहरू	३६
	३.२.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र सूचकहरू	३७
	३.२.७ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	३८
	३.३ माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९–१२)	३९
	३.३.१ परिचय	३९
	३.३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	४०
	३.३.३ उद्देश्यहरू	४१
	३.३.४ रणनीतिहरू	४२
	३.३.५ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू	४३
	३.३.६ माध्यमिक तहका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	४३
	३.३.७ वर्तमान अवस्था	४४
	३.४ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन	४५
	३.४.१ परिचय	४५
	३.४.२ वर्तमान अवस्था	४५
	३.४.३ मुख्य चुनौतीहरू र अवसरहरू	४६
	३.४.४ उद्देश्यहरू	४७
	३.४.५ रणनीतिहरू	४७
	३.४.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू	४८
	३.४.७ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	४८
	३.५ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	४९
	३.५.१ परिचय	४९
	३.५.२ वर्तमान अवस्था	५०
	३.५.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	५०
	३.५.४ उद्देश्यहरू	५१
	३.५.५ रणनीतिहरू	५१
	३.५.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू	५२
	३. ५.७ शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	५२
	३.६ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ	५४
	३.६.१ परिचय	५४
	३.६.२ वर्तमान अवस्था	५४
	३.६.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	५६
	३.६.४ उद्देश्यहरू	५६
	३.६.५ रणनीतिहरू	५७
	३.६.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू	५७

	३.६.७ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	५८
४	**परिच्छेद चार : अन्तर-सम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू**	
	४.१ शैक्षिक समता र समावेशीकरण	६०
	४.१.१ परिचय	६०
	४.१.२ वर्तमान अवस्था	६१
	४.१.३ मुख्य चुनौतीहरू	६२
	४.१.४ उद्देश्यहरू	६२
	४.१.५ रणनीतिहरू	६२
	४.१.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	६३
	४.१.७ शैक्षिक समता र समावेशीकरणका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	६३
	४.२ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा	६५
	४.२.१ परिचय	६५
	४.२.२ वर्तमान अवस्था	६५
	४.२.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	६७
	४.२.४ उद्देश्यहरू	६८
	४.२.५ रणनीतिहरू	६८
	४.२.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	६९
	४.२.७ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	६९
	४.३ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	७१
	४.३.१ परिचय	७१
	४.३.२ वर्तमान अवस्था	७१
	४.३.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	७३
	४.३.४ उद्देश्यहरू	७४
	४.३.५ रणनीतिहरू	७४
	४.३.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	७५
	४.३.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	७५
	४.४ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT)	७८
	४.४.१ परिचय	७८
	४.४.२ वर्तमान अवस्था	७९
	४.४.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू	८३
	४.४.४ उद्देश्यहरू	८३
	४.४.५ रणनीतिहरू	८४

	४.४.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	८४
	४.४.७ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	८५
	४.५ उच्च शिक्षा	८६
	४.५.१ परिचय	८६
	४.५.२ वर्तमान अवस्था	८६
	४.६ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास	८७
	४.६.१ परिचय	८७
	४.६.२ वर्तमान अवस्था	८८
	४.६.३ समस्या, चुनौती तथा अवसरहरू	८८
	४.६.५ रणनीतिहरू	८९
	४.६.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	८९
	४.६.७ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	८९
५	**परिच्छेद पाँच : सुशासन तथा व्यवस्थापन**	
	५.१ परिचय	९१
	५.२ संस्थागत संरचना र क्षमता विकास	९१
	५.२.१ परिचय	९१
	५.२.२ वर्तमान अवस्था	९१
	५.२.३ उद्देश्यहरू	९२
	५.२.४ रणनीतिहरू	९२
	५.२.५ उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	९३
	५.२.६ संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	९३
	५.३ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध	९४
	५.३.१ परिचय	९४
	५.३.२ कार्यान्वयनका तहगत जिम्मेवारीहरू	९५
	५.४ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	९६
	५.४.१ परिचय	९६
	५.४.२ वर्तमान अवस्था	९६
	५.४.३ संस्थागत अनुगमन कार्यतालिका तथा प्रक्रिया	९६
	५.४.४ चुनौतीहरू	९७
	५.४.५ उद्देश्यहरू	९८
	५.४.६ रणनीतिहरू	९८
	५.४.७ उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू	९८
	५.४.८ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू	९८

६	**परिच्छेद छ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन**	
	६.१ परिचय	१००
	६.२ वर्तमान अवस्था	१००
	६.२.१ वित्तीय स्रोतको एकीकृत प्रक्षेपण	१०१
	६.२.२ उपक्षेत्रगत र वर्षगत अनुमानित बजेट विनियोजन	१०१
	६.३ चुनौतीहरू	१०३
	६.४ उद्देश्यहरू	१०३
	६.५ रणनीतिहरू	१०३
	६.६ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप	१०४
	६.६.१ प्रमुख उपलब्धि	१०४
	६.६.२ लक्षित नतिजाहरू	१०४
	६.६.३ स्रोत परिचालनका प्रमुख क्रियाकलापहरू	१०४
७	**परिच्छेद सात : प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू र मुख्य क्रियाकलापहरू**	
	७.१ उपलब्धि सूचक	१०५
	७.२ मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरू	१०७
	७.२.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	१०७
	७.२.२ आधारभूत शिक्षा	१०८
	७.२.३ माध्यमिक शिक्षा	११०
	७.२.४ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन	११२
	७.२.५ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	११३
	७.२.६ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ	११५
	७.२.७ शैक्षिक समता र समावेशीकरण शिक्षा	११६
	७.२.८ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा	११७
	७.२.९ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	११८
	७.२.१० विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	१२०
	७.२.११ प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा	१२१
	७.२.१२ सुशासन तथा व्यवस्थापन	१२२
	७.२.१३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१२३
	७.२.१४ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	१२४
	७.२.१५ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	१२४
८	**परिच्छेद आठ : रणनीतिक योजना र सरोकारवालाको भूमिका**	
	८.१ प्रधानाध्यापकसँग कार्यसम्पादन करारको ढाँचा	१२६
	८.२ प्रधानाध्यापक र शिक्षकबिचको करारका मुख्य सर्त	१२८
	८.३ एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्र	१२९

	८.४ वडा शिक्षा समितिले विद्यालयको अनुगमन	१३१
	८.५ तिलोत्तमाको माध्यमिक तहमा विज्ञान प्रयोगशाला र ICT प्रयोगको अवस्था	१३२
	८.६ विद्यालय व्यवस्थापन समिति र वडा शिक्षा समितिलाई थप जिम्मेवार	१३३
	८.७ तिलोत्तमामा आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको टिकाउ दर सुधार गर्ने मुख्य रणनीतिहरू	१३४
	८.८ विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गर्ने ५ वर्षे लक्ष्य	१३५
	८.९ विज्ञान प्रयोगशालाको सुधारका लागि योजनाका मुख्य क्रियाकलाप	१३६
	८.१० सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तरको भिन्नतालाई कम गर्ने उपाय	१३७
	८.११ संस्थागत विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालयसँग सहकार्य गराउने PPP मोडल	१३८
	८.१२ शिक्षक र प्रधानाध्यापकबिचको करारले सिकाइ उपलब्धिको मापन	१३९
	८.१३ प्रधानाध्यापकले शिक्षकहरूसँग गर्ने कार्यसम्पादन करारका सूचकहरू	१४०
	८.१४ IEMIS प्रणाली र विद्यालयको अनुगमनमा	१४१
	८.१५ विद्यालय सुधार योजना (SIP) को अद्यावधिक गर्ने मापदण्ड	१४२
	८.१६ विद्यालयमा ई-लाइब्रेरी र डिजिटल सामग्रीको विस्तार	१४२
	८.१७ विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माणमा अभिभावकको भूमिका	१४३
	८.१८ विद्यालयमा नर्सिङ सेवासहितको उपचार कक्ष व्यवस्थापन	१४५
	८.१९ सामुदायिक विद्यालयमा STEAM शिक्षा	१४५
	८.२० नमुना विद्यालय विकासका लागि कार्यविधि र मापदण्ड	१४७
	८.२१ माध्यमिक तहको टिकाउ दर सुधार गर्न मनोसामाजिक परामर्श	१४७
	८.२२ तिलोत्तमाको ५ वर्षे योजनाको शैक्षिक गुणस्तरमा वृद्धिको लक्ष्य	१४८
	८.२३ नमुना विद्यालयका लागि तोकिएको भौतिक पूर्वाधारका मापदण्ड	१४९
	८.२४ विद्यालय अनुगमनमा अभिभावक र समुदायको सहभागिता	१५०
	८.२५ नमुना विद्यालय छनोटका लागि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका मुख्य आधार	१५१
	८.२६ लक्ष्य अनुसार सिकाइ उपलब्धिको वृद्धि	१५३
	८.२७ अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान र सेवाका लागि योजना	१५४
	८.२८ नमुना विद्यालयको लागि शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने आधारहरू	१५५
	८.२९ हरित विद्यालय र विपद् प्रतिरोधी भवन निर्माणका विशेष मापदण्ड	१५६
	८.३० शिक्षकको वृत्ति विकास र प्रोत्साहनका लागि व्यवस्था	१५७
	सन्दर्भ सामग्रीहरू	**१५९**
	परिशिष्ट खण्ड	**१६०**

परिच्छेद एक
परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको सफल कार्यान्वयनसँगै मुलुक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीमा रूपान्तरण भएपश्चात् राज्यको पुनर्संरचना र शक्ति सन्तुलनमा व्यापक परिवर्तन आएको छ । हाल देशमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीनै तहका सरकारहरू आआफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र क्रियाशील छन् । नेपालको संविधानको धारा ३१ ले शिक्षासम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा सुनिश्चित गरेको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार प्रत्येक नागरिकलाई शिक्षामा समतामूलक पहुँचको हक हुने र राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हकको ग्यारेन्टी गरिएको छ । यसका साथै फरक क्षमता (अपाङ्गता) भएका, आर्थिक रूपले विपन्न, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, मुस्लिम, सीमान्तकृत, लोपोन्मुख तथा पिछडिएको क्षेत्र र वर्गलगायत राज्यको मूलधारमा समेटिन नसकेका सम्पूर्ण नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने र नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने तथा त्यसका लागि विद्यालय र शैक्षिक संस्था स्थापना र सञ्चालन गर्न पाउने अधिकार संविधानले प्रदान गरेको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिबद्धता जनाइएको संयुक्त राष्ट्रसङ्घको दिगो विकास लक्ष्य (SDG) को लक्ष्य नं. ४ ले समावेशी, समतामूलक तथा गुणस्तरीय शिक्षा सबैका लागि उपलब्ध गराउने र आजीवन सिकाइलाई प्रवर्द्धन गर्ने कुरामा जोड दिएको छ । सोहीअनुरूप नेपालको अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ ले वि.सं. २०८५ सम्ममा सबै नागरिकलाई अनिवार्य रूपमा आधारभूत तहसम्मको शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने र साक्षर बनाउने कानुनी व्यवस्था गरेको छ । नेपालको संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनसँगै स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-३, दफा ११ (२) को उपदफा (ज) बमोजिम आधारभूत तथा माध्यमिक तहको शिक्षासम्बन्धी २३ वटा महत्त्वपूर्ण अधिकारहरू स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएका छन् । जसअन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक र निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई सुम्पिएको छ ।

शिक्षा ऐन, २०२८, शिक्षा नियमावली, २०५९ र संघीय सरकारद्वारा जारी राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ का नीतिगत मार्गदर्शनहरूको मर्मअनुसार स्थानीय तहको शैक्षिक प्रशासनलाई सुव्यवस्थित, उत्तरदायी र नतिजामुखी बनाउनु आजको मुख्य आवश्यकता हो । यसै सन्दर्भमा, संघीय सरकारको विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा जारी **स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ (परिमार्जित संस्करण, २०८१)** को मार्गनिर्देशनलाई मूल आधार बनाउँदै तिलोत्तमा नगरपालिकाले आफ्नो विशिष्ट भौगोलिक अवस्था, सामाजिक संरचना, आर्थिक परिसूचक, सांस्कृतिक विविधता तथा स्थानीय आवश्यकता, समस्या र सम्भावनाहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी यो स्थानीय शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमा गरेको छ ।

नगरपालिका अन्तर्गतका शिक्षा सम्बन्धी विद्यमान समस्या र चुनौतीहरूको पहिचान गर्न विभिन्न चरणमा सरोकारवालाहरूको कार्यशाला, अन्तर्क्रिया तथा परिपक्व गोष्ठीहरू सञ्चालन गरिएका थिए । शिक्षाप्रेमी, जनप्रतिनिधि, शिक्षक, अभिभावक र स्थानीय विज्ञहरूको प्रत्यक्ष एवं अर्थपूर्ण सहभागितामा तयार पारिएको यो योजना शिक्षामा पहुँच, सहभागिता, समता, गुणस्तर तथा सुशासन सुनिश्चित गर्ने एक अकाट्य र महत्त्वपूर्ण साधन हो । यस योजनामा समाविष्ट रणनीतिक स्तम्भहरूको अक्षरसः कार्यान्वयन गर्न र तिलोत्तमा नगरपालिकालाई शैक्षिक रूपमा उत्कृष्ट एवं समृद्ध बनाउन शिक्षासँग सरोकार राख्ने सबै निकाय, विद्यालय र नागरिक समाजको भूमिका अग्रणी रहनेछ । गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री शिक्षाको विकासमार्फत प्रतिस्पर्धी र सिपयुक्त जनशक्ति तयार गरी "सुखी नेपाली, समृद्ध नेपाल" को राष्ट्रिय आकांक्षालाई स्थानीय स्तरबाटै साकार पार्न यो शिक्षा योजनाले कोशेढुङ्गाको रूपमा उल्लेख्य भूमिका खेल्नेछ ।

१.२ अवधारणा र सन्दर्भ

नेपालको संविधानको धारा ३१ मा शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । शिक्षामा पहुँच वढाउन र शिक्षालाई नि:शुल्क र अनिवार्य बनाउने सम्बन्धी धारा ३१ को उपधारा १ र २ मा व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी उपधारा ३, ४ र ५ मा क्रमश: फरक क्षमता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न, जनजाति, मुस्लिम, दलित, सिमान्तकृत, पिछडा वर्ग, लोपोन्मुख समुदायका नागरिकलाई कानुन बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुन बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था स्थापना र सञ्चालन गर्न पाउने हक हुने जस्ता शिक्षा सम्बन्धी मौलिक हकको प्रत्याभूत गरेको छ ।

नेपाल सरकारले विद्यालय शिक्षामा सबैको समतामुलक पहुँच सुनिश्चित गर्नका साथै गुणस्तर सुधारका निमित्त विगतमा सात वर्षे विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो । यस योजनाबाट प्राप्त उपलब्धिलाई संस्थागत गर्न र विद्यालय शिक्षाका विविध सकारात्मक प्रयासहरूलाई निरन्तरता दिन तथा शिक्षाका नवीन कार्यक्रमहरूको प्रस्तावसहित २०७३ साउनदेखि २०८० असार (सन् २०१६ जुलाईदेखि २०२३ जुलाई) सम्मको सात वर्षे विद्यालय क्षेत्र विकास योजना निर्माण गरिएको छ । योजनाको प्रथम पाँच वर्ष २०७३ साउनदेखि २०७८ असार (सन् २०१६ देखि २०२१) सम्मका लागि स्रोतसहितको कार्ययोजना तयार गरिएको छ । वि.सं. २०७९ (सन् २०२२) सम्ममा नेपाललाई विकासशील राष्ट्रका रूपमा स्तरोन्नति गर्ने राष्ट्रिय दूरदृष्टिलाई आत्मसात् गर्दै शिक्षा मन्त्रालयको नेतृत्वमा सहभागितामूलक पद्धतिबाट यस योजनाको तर्जुमा गरिएको हो । दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गरी वि.सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा नेपाललाई मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा रूपान्तरणको लक्ष्य हासिल गर्ने महत्वपूर्ण साधनका रूपमा पनि यस योजनालाई हेरिएको छ । साविकका उपलब्धि, सिकिएका पाठहरू तथा सबैका लागि शिक्षाको राष्ट्रिय कार्ययोजना (सन् २००१–२०१५) अन्तर्गत सञ्चालन गरिएका सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम (सन् २००४–२००९) र विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (सन् २००९–२०१६) का एकीकृत कार्यसूचीहरू यस योजनाका प्रमुख मार्गदर्शक हुन् । राष्ट्रिय शिक्षा नीति,२०७६ ले नेपालको संविधानमा निर्दिष्ट गरिएका

शिक्षासम्बन्धी मौलिक हक, राज्यको पुनःसंरचना र अधिकारको बाँडफाँट, मुलुकको आर्थिक सामाजिक रुपान्तरणका एजेण्डा, दिगो विकास लक्ष्यप्रति नेपालको प्रतिबद्धता, पन्ध्रौं योजनाको आधारपत्र, सन् २०२२ भित्र अति कम विकसितबाट विकासशील राष्ट्र बन्ने लक्ष्य तथा सन् २०३० सम्म मध्यम आय भएको राष्ट्रका रूपमा स्तरोन्नति गर्ने राष्ट्रिय सङ्कल्प नै नयाँ शिक्षा नीति तर्जुमाका मूल आधार मानिएको छ । शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको आधारभूत मौलिक हकलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्न, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको मान्यता अनुरुप शिक्षामा सबैको सरल, सहज र समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न एवं शिक्षालाई सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवं गुणस्तरयुक्त बनाउन यो नयाँ शिक्षा नीति आवश्यक पर्दछ । सङ्घीय ढाँचा अनुरूप सरकारका तीन वटै तहमा शिक्षा प्रशासन प्रभावकारी एवं नतिजामूलक ढङ्गले सञ्चालन गरी जनताको शिक्षा प्राप्तिको अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि समयानुकुल शिक्षा नीतिको जरुरत पर्दछ । शिक्षा क्षेत्रका नीतिहरूलाई एकीकृत र संहिताबद्ध गरी एकीकृत राष्ट्रिय शिक्षा नीतिको खाँचो पूरा गर्ने ध्येयले यो राष्ट्रिय शिक्षा नीति तर्जुमा गर्नु परेको कुरा उल्लेख गरेको छ ।

अनिवार्य तथा नि: शुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्यक व्यक्तिको आधारभतू मानव अधिकार एवं संविधानमा प्रदत्त मैलिक हकलाई व्यवहारमा कार्यन्वयन गरी शिक्षालाई लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यततमा आधारित समाजवाद उन्मखु राष्ट्र निर्माणमा केन्द्रित गर्दै शिक्षामा सबैको सहज एवं समतामूलक पहुँचु र निरन्तरता सुनिश्चित गरी शिक्षालाई सर्वव्यापी जीवनोयोगी, प्रतिस्पर्धा एवं गुणस्तरीय वनाउनका लागि अनिवार्य तथा नि:शुल्क र अनिवार्य शिक्षाको व्यवस्था गरेको र यस सम्बन्धी नियमावली, २०७७ ले परिच्छेद -६ सम्म व्यवस्था गरेको छ ।

दिगो विकासको लक्ष्य २०३० मा शिक्षा सम्बन्धी लक्ष्य ४ मा समावेशी तथा न्यायोचित र गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्धन गर्ने दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गतः

(क) सन् २०३० सम्ममा सबै छात्रछात्राहरूलाई सान्दर्भिक साथै सिकाइका सकारात्मक परिणामहरू प्राप्त हुन सकुन् भन्ने उद्देश्यले नि:शुल्क, न्यायोचित तथा गुणात्मक प्राथमिक र माध्यमिक शिक्षाको सुनिश्चितता गर्ने,

(ख) सबै छात्र छात्राहरूलाई प्राथमिक शिक्षाको लागि तयार गर्न गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास, हेरचाह र पूर्वप्राथमिक शिक्षामा उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

(ग) क्षमताले धान्न सकिने तथा गुणस्तरीय प्राविधिक, व्यावसायिक र विश्वविद्यालय सम्मकै शिक्षामा सबै महिला र पुरुषहरूको समान पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने,

(घ) रोजगारी, मर्यादित जागिर र उद्यमशीलताको निम्ति प्राविधिक एवम् व्यावसायिक दक्षता लगायतका सान्दर्भिक सिप र दक्षता भएका युवा र वयस्कहरूको सङ्ख्या वृद्धि गर्ने र

(ङ) शिक्षामा लैङ्गिक असमानताहरूको अन्त्य गर्ने र कमजोर अवस्थामा रहेका मानिसहरूको लागि शिक्षा र व्यावसायिक तालिमका सबै तहहरूमा समान पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने जस्ता परिमाणात्मक लक्ष राखेको

छ । यसरी शिक्षको समग्र विकासका लागि विभिन्न क्षेत्रसँग सहकार्य गर्दे स्थानीय तहको जनशक्ती र आवश्यकतालाइ समेटी कार्यन्वयन गर्दा अझ प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

शैक्षिक क्षेत्रको विकेन्द्रिकरण सँगसँगै नेपालको संविधान २०७२, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय सरकार सञ्चालनका लागि अधिकार प्रत्यायोजन गरेको छ । सोही अनुसार अधारभुत शिक्षा र माध्यमिक तहको शिक्षा स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र परेकोले शैक्षिक योजना वनाइ सोको कार्यान्वयन गर्नका लागि महत्वपुर्ण रहेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन एन भित्र पर्ने शीक्षा सम्बन्धी २३ वटा अधिकार व्यवस्था गरेको छ नितिगत व्यवस्थामा सुधार भएको, निशुल्क र अनिवार्य शिक्षा लागु ,शिक्षामा लगानि वृद्धि, विद्यालयको संस्थागत संरचनामा सुधार भएको देखिन्छ ।

नेपाल आफैंमा विविधतायुक्त देश हो । नेपालमा सयभन्दा बढी जातजाति र भाषाभाषी, विविध धर्मावलम्बी र संस्कृति छन् । नेपालमा भौगोलिक विविधतामा आधारित सांस्कृतिक र सामाजिक विविधता पनि विद्यमान रहेको छ । यो विविधतामा अनेकौं सौन्दर्यता पनि लुकेकोछ । विधितामा एकता नेपाली समाजको विशेषता हो । विविधताको सौन्दर्यतालाई राष्ट्रिय भावनामा बदल्न सके मात्र विविधताले सकारात्मक परिणाम दिन सक्छ । सकारात्मक परिणाम दिन सक्ने गरी गरिएको व्यवस्थापन अहिलेको आवश्यकता हो । विविधता नेपाल राज्यको मौलिक पहिचान हो । यसैले विविधताको व्यवस्थापन नेपालको सन्दर्भमा समेत सामयिक बन्ने गरेको छ ।

१.३ शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य

संघीय शासन प्रणालीअन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा निर्माण हुने शिक्षा योजनाहरूबिच नीतिगत सामञ्जस्य, लम्बीय समन्वय र कार्यान्वयनमा एकरूपता कायम गर्न यो योजना कोशेढुङ्गा सावित हुनेछ । यसले स्रोतसाधनको मितव्ययी र प्रभावकारी उपयोग सुनिश्चित गर्दै शिक्षा क्षेत्रमा हुने दोहोरोपन र अन्योलता जस्ता समस्याहरूलाइ न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुर्याउनेछ ।

साथै, विद्यालय शिक्षा क्षेत्रमा साझा विषयहरूमा लागत साझेदारी, अन्तर–सरकारी समन्वय, सहकार्य र साझेदारीलाइ प्रभावकारी बनाइँदै शैक्षिक सुशासनलाइ संस्थागत गर्न यस योजनाको विशेष औचित्य रहेको छ । यसले नगरपालिकाभित्रका विद्यालयहरूमा स्रोत वितरणको समानता, सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता तथा गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच विस्तारमा सहयोग पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको स्थानीय सन्दर्भ, भौगोलिक विविधता, सामाजिक संरचना तथा शैक्षिक चुनौतीहरूलाइ सम्बोधन गर्दै समावेशी, गुणस्तरीय, उत्तरदायी र दिगो शिक्षा प्रणाली विकास गर्नु यस योजनाको मूल औचित्य हो । यस योजनाले नगरपालिकाको समग्र मानव विकास, सामाजिक रूपान्तरण र स्थानीय समृद्धिमा दीर्घकालीन योगदान पुर्याउने विश्वास लिइएको छ ।

१.४ शिक्षा योजना निर्माणका आधार

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमा गर्दा नेपालको विद्यमान संवैधानिक, कानूनी, नीतिगत तथा योजनागत प्रावधानहरूलाइ मूल आधारका रूपमा ग्रहण गरिएको छ । यस योजना निर्माणको प्रमुख

उद्देश्य स्थानीय तहको शिक्षा प्रणालीलाइ समावेशी, गुणस्तरीय, उत्तरदायी तथा दिगो बनाइँदै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धतासँग समन्वय गर्नु रहेको छ।

यस योजनाको तर्जुमा प्रक्रियामा निम्न आधारभूत दस्तावेज, नीति तथा मार्गदर्शनहरूलाइ मुख्य सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छः

१. नेपालको संविधान

२. सोह्रौँ आवधिक योजना

३. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

४. सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसबन्ध) ऐन, २०७६/२०७७,

५. अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा प्रचलित विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली र निर्देशिकाहरू

६. विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan) तथा सिकाइ आपूरण र द्रुत सिकाइ योजना

७. राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ तथा शिक्षाको सोचपत्र, २०७९

८. विद्यालय शिक्षामा समता रणनीति

९. दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) राष्ट्रिय कार्यढाँचा

१०. स्थानीय तहको योजना तर्जुमा निर्देशिका, २०७८

११. स्थानीय तहको विकास योजना तथा मध्यमकालीन खर्च संरचना

१२. राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को प्रतिवेदन

१३. विद्यालय सुधार योजना (SIP) तथा नमूना विद्यालय विकास योजना

१४. स्थानीय तहको शिक्षा योजना विश्लेषण रूपरेखा (CSE द्वारा विकसित)

१५. सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाद्वारा सञ्चालित शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम, प्रतिवेदन तथा सिकाइ दस्तावेजहरू

यसका अतिरिक्त, शिक्षा क्षेत्रलाइ अन्य विकास क्षेत्रहरूसँग अन्तरसम्बन्धित रूपमा हेर्दै कृषि, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकास, सामाजिक सुरक्षा तथा बाल संरक्षणसँग सम्बन्धित स्थानीय योजनाहरूलाइ समेत सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । योजना निर्माण गर्दा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, लैङ्गिक समानतामूलक, समावेशी तथा विपद् एवं जलवायु परिवर्तनप्रति उत्थानशील शिक्षा प्रणाली निर्माण गर्ने पक्षलाइ विशेष प्राथमिकता दिइएको छ । यसरी, स्थानीय आवश्यकता, तथ्यमा आधारित विश्लेषण तथा नीति–कानूनी प्रावधानहरूको समुचित समायोजनमार्फत यो शिक्षा योजना तयार गरिएको हो ।

१.५ तिलोत्तमा नगरपालिकाको परिचय

१.५.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

लुम्बिनी प्रदेशअन्तर्गत रुपन्देही जिल्लाको बिच भाग भएर बग्ने नदीको नामबाट तिलोत्तमा नगरपालिका नामकरण गरिएको हो । महाभारतमा ब्रह्माजीले सबै रत्नहरूबाट तिलका गेडा (दाना) बराबरको सुन्दरता निकालेर तिलोत्तमा नदीको उत्पन्न गराएको किंवदन्ती छ । जिल्लाको मध्य, भागमा अवस्थित यो नगरपालिका साविका शंकरनगर, आनन्दवन, करहिया, टिकुलीगढ, मक्रहर, मधवलिया र गंगोलिया गा.वि.स. मिलेर बनेको छ । २०७१ सालमा स्थापना भएको यस नगरपालिका २०७३ सालमा नगर कार्यपालिकाको रुपमा रुपान्तरण भएको हो । तिलोत्तमा नगरपालिका प्राकृतिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, औद्योगिक, कला सभ्यता, रहनसहन, जैविक विविधताले समृद्ध छ । विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी, वेशभूषासहित एतिहासिक स्थलका रुपमा परिचित विशेष गरी सुन्तरता र सम्पन्नताको प्रतिकको रूपमा मानिन्छ ।

आर्को तर्फ पुराणमा उल्लेख भएअनुसार प्रसिद्ध स्वर्गलोककी एक सुन्दरी अप्सरा तिलोत्तमा नामबाट यस नदीको नामकरण भएको हो । तिलको अर्थ सानो पवित्र बिउ र उत्तमाको अर्थ अति राम्रो अथवा विशिष्ट छन् भन्ने बुझ्नुपर्ने हुन्छ । राणाकालको आरम्भसँगै स्थानीय थारु जमिन्दारको विशेष पहलमा सिँचाइको व्यापकता पाएको यही तिलोत्तमा नदीबाट सिंचित भूमिलाई साविकका सात गाविसहरू शंकरनगर, आनन्दवन, करहिया, मक्रहर, टिकुलीगढ, मधवलिया, र गंगोलिया जोडेर यस नगरको नाम संघिय संरचना अनुसार परिवर्तन गरी तिलोत्तमा नगरपालिका बनाइयो र १७ वडाहरू कायम गरिएको छ ।

१.५.२ भौगोलिक अवस्थिति र धरातलीय अवस्था

नेपालको लुम्विनी प्रदेश अन्तर्गत रुपन्देही जिल्लामा रहेको तिलोत्तमा नगरपालिका पूर्व रोहिणी नदी र देवदह नगरपालिका, पश्चिममा तिनाउ नदी र सियारी तथा शुद्धोधन गाँउपालिका, उत्तरमा बुटवल उप-महानगरपालिका एवं दक्षिणमा ओमसतिया गाँउपालिका र सिद्धार्थनगर नगरपालिकाको बिचमा अवस्थित छ ।

यस नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफल १२६.१९ वर्ग कि.मि. रहेको छ, जसको लम्बाई सरदर १२.५ र चौडाई सरदर १०.१ कि.मि. छ । समुद्र सतहबाट १६० देखि १७५ मिटरको उचाईमा रहेको यो नगरपालिका करिव २७°३३' देखि २७°३९' उत्तरी अक्षांश ८३°२५' देखि ८३°३३' पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित रहेको छ । सिद्धार्थ राजमार्ग अन्तर्गतको ६ लेन बेलहिया-सिद्धार्गनगरर-बुटवल सडकले पूर्व र पश्चिम गरि दुई भागमा पारेर तिलोत्तमा नगरपालिका बिचबाट गएको छ । हाल यसको जनसङ्ख्या १४९४७९ रहेको छ । वि.सं. २०७१ सालमा नगरपालिका घोषणा भई २०७३ सालमा नगरकार्यपालिकाका रुपमा स्थापित यो क्षेत्र अक्षत भूमि (virgin land) का रुपमा रहेको छ । नवीन नगरका रुपमा स्तरोन्नति हुने क्रममा रहेकोले यसले अहिले सम्म कुनै पनि कुरुपताको अभिशाप बोक्नु परेको छैन । १७ वडामा विस्तारित यस नगरमा एकिकृत बस्ती

विकास, योजनाबद्ध सहरीकरण, आधारभूत भौतिक सुविधाको उपलब्धता आदिको उचित व्यवस्थापन गर्न सकिने प्रशस्त आधारहरू रहेका छन् । पुराना सहरहरूले भोगिरहेका समस्यालाई शिक्षा रुपमा लिँदै यस नगरमा रहेका विशिष्ट सम्भावनाहरूको गम्भीरतापूर्वक अध्ययन गरेर दीर्घकालीन योजनाका साथ अघि बढेमा यसको समुज्ज्वल भविष्य देखिन्छ र नगरपालिकाको साबिक वडागत विवरण र वडागत क्षेत्रफल निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १ नगरपालिका साविक गाविस, वडगत विवरण र क्षेत्रफल

क्र.स.	साविक गा.वि.स. र वडा नं.	साविक ति. न.पा.वडा नं.	हाल कायम भएको ति.न.पा वडा नं	क्षेत्रफल	हाल वडा कार्यालय रहेको ठेगाना
१	शंकरनगर १, ४,५	१ र ५	१	५.४१	छत्तीस मौजा सिंचाई प्रणालीको कार्यालय
२	शंकरनगर २, ३	२	२	५.९४	साविक शंकरनगर गाविसको कार्यालय
३	शंकरनगर ८, ९	३	३	२.११	पन्ध्र बिगाहा
४	शंकरनगर ६,७	४	४	२.६४	विष्णुपुर चोक
५	आनन्दवन ३,४,५	६	५	२.९८	मणिग्राम चोक पूर्व
६	आनन्दवन १,२,६,७,८,९	७ र ८	६	११.७३	साविक आनन्दवन गाविसको कार्यालय
७	करहिया ३,४,५,६,७	९ र १०	७	७.४६	साविक करहिया गाविसको कार्यालय
८	करहिया ८	११	८	७.९७	ज्योतिनगर, ४ नम्बर
९	करहिया १, २, ९	१२	९	४.४२	मङ्गलापुर
१०	मक्रहर १,२,३	१३	१०	७.९५	बेवरी
११	मक्रहर ४, ६,७,८	१४ र १६	११	१४.२२	मद्राहानी
१२	मक्रहर ५,९	१५	१२	६.११	साविक मक्रहर गाविसको कार्यलय
१३	टिकुलीगढ २,५,६,९	१७	१३	७.७८	तीनधुरा
१४	टिकुलीगढ १,३,४,७,८	१८ र १९	१४	१३.५१	साविक टिकुलटीगढ गाविसको कार्यालय
१५	मधवलिया १,२,३,४,६	२०	१५	४.९२	साविक मधवलिया गाविसको कार्यालय
१६	मधवलिया ७,८,९	२१	१६	७.२४	जुडा
१७	गंगोलिया १-९	२२, २३ र २४	१७	१३.१८	साविक गंगोलिया गाविसको कार्यालय
	जम्मा			१२६.१९	

स्रोत: तिलोत्तमा नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण-२०७६

१.५.३ सामाजिक संरचना र अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकाको वि.सं.२०७८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार यस नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या १४९४७९ रहेको छ । जस मध्ये महिलाको सङ्ख्या ७७९५३ (५२.१५ प्रतिशत) र पुरुषको सङ्ख्या ७१५२६ (४७.८५ प्रतिशत) रहेको छ। घरधुरी सर्वेक्षण २०७५ अनुसार तिलोत्तमा नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या १२३८३६ रहेको छ । जस मध्ये महिलाको सङ्ख्या ६०५०८ (४८.८७ प्रतिशत) र पुरुषको सङ्ख्या ६३३१६ (५१.१३ प्रतिशत) रहेको छ । त्यसै गरि वि.सं.२०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार यस नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या १००१४९ रहेको छ। जस मध्ये महिलाको सङ्ख्या ५२९७१ (५२.८९ प्रतिशत) र पुरुषको सङ्ख्या ४७१७८ (४७.११ प्रतिशत) रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ र तिलोत्तमा नगरपालिकाबाट २०७५ सालमा लिइएको घरधुरी सर्वेक्षणको जनसङ्ख्याको आधारमा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ सालको जनगणना विश्लेषण गर्दा यस नगरपालिका जनसङ्ख्या तिब्र रुपमा वृद्धि भइरहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ र २०७८ अनुसार साथै तिलोत्तमा नगरपालिकाबाट २०७५ सालमा लिइएको घरधुरी सर्वेक्षण अनुसार वडा अनुसार जनसङ्ख्या विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. २ वडागत जनसङ्ख्या र परिवार सङ्ख्या विवरण

२०६८ सालको विवरण					२०७५ सालको विवरण				२०७८ सालको विवरण			
वडा नं	परिवार सङ्ख्या	पुरुष	महिला	जम्मा	परिवार सङ्ख्या	पुरुष	महिला	जम्मा	परिवार सङ्ख्या	पुरुष	महिला	जम्मा
१	१४५३	२९०४	३३४९	६२५३	१८४०	३३६६	३२२८	६५९४		४८०३	५३४६	१०१४९
२	१३४१	२५१९	२८७१	५३९०	१६०३	४१४७	३९०३	८०५०		४९६४	५२६३	१०२२७
३	१४७०	२९२५	३१५३	६०७८	१७८०	४७०९	४५१०	९२१९		५८४८	६३३२	१२१८०
४	१०९१	२२९१	२४१७	४७०८	१३१८	४१६४	३९१२	८०७६		४८२२	५४८०	१०३०२
५	१२७१	२४६९	२६३१	५१००	९९३	२७३९	२५३७	५२७६		४२११	४४५४	८६६५
६	१३३९	२९९३	३३४९	६३४२	१७१९	४७४३	४६५७	९४००		५८०८	६२९६	१२१०४
७	२१२४	४२३७	४९३३	९१७०	२१२६	५३४५	५१४६	१०४९१		५४७१	६१२८	११५९९
८	११५८	२३७८	२७८८	५१६६	१६७५	३२५६	३०७५	६३३१		३०७७	३४४३	६५२०
९	११८९	२३४३	२५५९	४९०२	१२५७	३०३८	२९६९	६००७		४०३०	४५०७	८५३७
१०	८४६	१९२४	२२२६	४१५०	१२४०	२६६६	२५३९	५२०५		२४६२	२६७४	५१३६
११	१८८२	३८९३	४६७७	८५७०	२१६७	५५८२	५५११	११०९३		५५०९	६२४०	११७४९
१२	७५१	१८१७	१९७७	३७९४	११२३	२५०१	२३८६	४८८७		२४३१	२६०८	५०३९
१३	९५४	२१८३	२५२७	४७१०	११५८	२३८१	२३०३	४६८४		२७४४	३०५५	५७४९
१४	१६३८	३९९६	४५२०	८५१६	१७४१	४४८२	४२९८	८७८०		४५८५	४८१७	९७०२
१५	१२९६	२७४५	३०३१	५७७६	१३१५	३१११	२९६१	६०७२		३५६१	२८८१	७४४२
१६	९८२	२१३८	२४२०	४५५८	११२९	३०३९	२८६१	५९००		३०६६	३३४३	६४०९
१७	११७२	३४२३	३५४२	६९६६	१२९२	४०४७	३७१२	७७५९		४१३४	४०८६	८२२०
जम्मा	२१९५७	४७१७८	५२९७१	१००१४९	२५५०३	६३३१६	६०५०८	१२३८२४	३५९९१	७१५२६	७७९५३	१४९४७९

स्रोत : राष्ट्रिया जनगणना २०६८, २०७८ र ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण २०७५

तालिका नं ३ धर्मका आधारमा जनसङ्ख्या प्रतिशत

क्र.स.	**धर्म**	**२०६८ प्रतिशतमा**	**२०७८ प्रतिशतमा**	**कैफियत**
१	हिन्दु	८९.५५	८९.४	
२	बौद्ध	९.२५	८.४	
३	मुस्लिम	०.८५	०.६	
४	क्रश्चियन	०.२५	१.०३	
५	अन्य	०.१०	०.४	
	जम्मा	**१००**	**१००**	

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ र २०७८

तालिका नं ४ मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्या विवरण

क्र.स.		घरधुरी सर्वेक्षण २०७५				राष्ट्रिय जनगणना २०७८			
	मातृभाषा	महिला	पुरुष	तेस्रो लिङ्गी	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	कैफियत
१	गुरुङ्ग	९७७	१००४	०	१९८१	१६५०	१३५०	३०००	
२	थारु	६५०१	६७१३	०	१३२१४	१०४०९	१०१५०	२०५५९	
३	नेपाली	४७५५७	४९८०५	१०	९७३७२	५३५१०	४८३९१	१०१९०१	
४	नेवारी	८१३	८९२	०	१७०५	७६०	७०२	१४६२	
५	भोजपुरी	१७५१	१८९७	०	३६४८	३८७४	४२००	८०७४	
६	मगर	२७८६	२८७०	१	५६५७	७१००	५९९०	१३०९०	
७	मैथली	९	९	०	१८	१२०	२०१	३२१	
८	हिन्दी	७०	९०	०	१६०	२३०	२७६	५०६	
९	नखुलाइएको	४४	३६	१	८१	३००	२६६	५६६	
	जम्मा	६०५०८	६३३१६	१२	१२३८३६	७७९५३	७१५२६	१४९४७९	

स्रोत : ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५

तालिका नं ५ जातिगत आधारमा जनसङ्ख्या विवरण (२०७५)

क्र.स.	जातजातीको विवरण	महिला	पुरुष	तेस्रो लिङ्गी	जम्मा	प्रतिशत	कैफियत
१	अहिर	२२३	२३४	०	४५७	०.३७	
२	कुमाल	३०९	३२३	०	६३२	०.५१	
३	क्षेत्री	५७०३	६०३३	३	११७३९	९.४८	
४	गुरुङ्ग	२४३५	२४८२	१	४९१८	३.९७	
५	चेपाङ	१	३	०	४	०.००	
६	जोगी	१२७	१२८	०	२५५	०.२१	
७	ठाकुरी	५७३	५८२	०	११५५	०.९३	
८	तामाङ	४०	४४	०	८४	०.०७	

९	थकाली	३७	४१	०	७८	०.०६	
१०	थारु	१०२१७	१०६११	०	२०८२८	१६.८२	
११	दलित	३५३६	३५१९	०	७०५५	५.७०	
१२	दशनामी	२२५	२५३	०	४७८	०.३९	
१३	नेपाल	२०	२१	०	४१	०.०३	
१४	नेपाली	१६६	१६४	०	३३०	०.२७	
१५	नेवार	२१५०	२२६३	०	४४१३	३.५६	
१६	परियार	४२	३९	०	८१	०.०७	
१७	ब्राहमण	२१४०७	२२८५०	३	४४२६०	३५.७४	
१८	मगर	१०८११	११०७३	४	२१८८८	१७.६७	
१९	मधेशी	२०३१	२१८६	०	४२१७	३.४१	
२०	मुस्लिम	२६२	२७१	०	५३३	०.४३	
२१	राई	२९	३६	०	६५	०.०५	
२२	शेर्पा	८	४	०	१२	०.०१	
२३	सुनुवार	५०	५८	०	१०८	०.०९	
२४	नखुलाइएको	१०६	९८	१	२०५	०.१७	
	जम्मा	६०५०८	६३३१६	१२	१२३८३६	१००	

स्रोत : ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५

तालिका नं ६ जातिगत आधारमा जनसङ्ख्या विवरण (२०७८)

क्र.स.	जातजातीको विवरण	महिला	पुरुष	जम्मा	प्रतिशत	कैफियत
१	ब्राहमण	२६८६०	२५१४९	५२००९	३४.७९	
२	मगर	१३७९३	११६२३	२५४१६	१७.००	
३	थारु	१०२७९	१००००	२०२७९	१३.५७	
४	क्षेत्री	९५३२	८३९७	१७९२९	११.९९	
५	गुरुङ	२६९६	२३३२	५०२८	३.३६	
६	विश्वकर्मा	२१७४	१८७०	४०४४	२.७१	
७	नेवार	१६०३	१४४१	३०४४	२.०४	
८	परियार	१४२९	१२३०	२६५९	१.७८	
९	यादव	११११	११४१	२२५२	१.५१	
१०	मिजार	९१४	७३७	१६५१	१.१०	
११	ठकुरी	८६३	७२८	१५९१	१.०६	
१२	केवट	७०३	७४२	१४४५	०.९७	
१३	कुमाल	५७४	५५५	११२९	०.७६	
१४	ब्राम्हण तराई	५२९	५८२	११११	०.७४	
१५	सन्यासी/दश्नामी	४८०	४२४	९०४	०.६०	

१६	मुसलमान	४२३	४५५	८७८	०.५९	
१७	चमार/हरिजन/राम	४०४	४००	८०४	०.५४	
१८	तेली	२६७	२७९	५४६	०.३७	
१९	फोरेनर(Foreigner)	१९२	३४०	५३२	०.३६	
२०	मल्लाह	२१५	२३३	४४८	०.३०	
२१	मुसहर	२१०	२०९	४१९	०.२८	
२२	सुनुवार	२३०	१५३	३८३	०.२६	
२३	कानु	१६६	१६५	३३१	०.२२	
२४	गडेरीया/भेदियार	१५२	१६१	३१३	०.२१	
२५	कठबनियान	१४२	१६५	३०७	०.२१	
२६	लोध	१५५	१४९	३०४	०.२०	
२७	सोनार	१६३	१३३	२९६	०.२०	
२८	हजाम/ठाकुर	१५९	१३१	२९०	०.१९	
२९	कोरी/कुश्वाहा	११५	१३०	२४५	०.१६	
३०	कहार	११२	१२९	२४१	०.१६	
३१	बानियान	११०	१२०	२३०	०.१५	
३२	तमाङ	९६	८६	१८२	०.१२	
३३	छन्त्याल/छन्तेल	९४	८६	१८०	०.१२	
३४	नुनिया	८१	९२	१७३	०.१२	
३५	धुसाद/पाश्वान/पासी	७९	७१	१५०	०.१०	
३६	खवास	८३	६१	१४४	०.१०	
३७	राई	७५	६६	१४१	०.०९	
३८	राजभर	६४	७६	१४०	०.०९	
३९	थकाली	८१	४९	१३०	०.०९	
४०	कुर्मी	५७	६९	१२६	०.०८	
४१	अन्य	४८	४४	९२	०.०६	
४२	कलवार	३५	५१	८६	०.०६	
४३	पुन	४२	३७	७९	०.०५	
४४	दरई	४०	३८	७८	०.०५	
४५	घर्ति/भुजेल	३३	४३	७६	०.०५	
४६	धोवि	३२	३१	६३	०.०४	
४७	राजपुत	२६	३५	६१	०.०४	
४८	लोहार	२७	२९	५६	०.०४	
४९	माझि	२४	२८	५२	०.०३	
५०	बेल्दार	२९	२३	५२	०.०३	
५१	धनुक	१६	२२	३८	०.०३	
५२	माली	१९	१८	३७	०.०२	
५३	धन्दी	१६	२०	३६	०.०२	

५४	Not Sated	१७	१३	३०	०.०२	
५५	याकथुङ्ग/लिम्बु	१६	१३	२९	०.०२	
५६	बढई/बढी	१५	१२	२७	०.०२	
५७	हलुवाई	१२	१०	२२	०.०१	
५८	कुम्हार	१२	८	२०	०.०१	
५९	राजबंसी	९	१०	१९	०.०१	
६०	बरई	५	१४	१९	०.०१	
६१	सन्थाल	८	९	१७	०.०१	
६२	कुमार	१०	६	१६	०.०१	
६३	गैंनी	७	७	१४	०.०१	
६४	पथ्थरकट्टा/कुश्वडिया	६	८	१४	०.०१	
६५	मरवडी	४	८	१२	०.०१	
६६	लोहरूङ्ग	८	२	१०	०.०१	
	जम्मा	७७९८१	७१४९८	१४९४७९	१००.००	

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८

१.५.४ शैक्षिक स्थिति

तिलोत्तमा नगरपालिकामा पूर्व प्राथमिक विद्यालय देखि आधारभूत तह हुँदै उच्च तह सम्मको शैक्षिक सेवाहरूको प्रवाह शिक्षण संस्थाहरूबाट भइरहेको छ। शिक्षाको अवस्था हेर्दा सन्तोषजनक रहेको भएता पनि सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय बिचको गुणस्तर मात्र नभएर सामुदायिक विद्यालयहरूमा समेत गुणस्तरमा विविधता देखिएको छ । शैक्षिक अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा सामूदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको मात्र नभएर जिल्ला भित्रका राम्रो विद्यालयहरू यस नगरपालिकामा रहेको छन्। इन्जिनियरिङ्ग, विज्ञान, व्यवस्थापन, शिक्षा, मानविकी, सूचना प्रविधि, संस्कृत बिषयमा अध्ययन गर्ने शिक्षण संस्थाहरू पनि छन्।

यस नगरपालिकामा सञ्चालित सामुदायिक विद्यालयहरू ३६ छन् जसमध्ये १-३ चलेका २, १-५ चलेका ६, १-८ चलेका ७, १-१० चलेका १०, १-१२ चलेका ११ छन्। यीमध्ये ६-१२ चलेका २ धार्मिक विद्यालय छन्। त्यसैगरी संस्थागत तर्फ सञ्चालित ४० विद्यालय मध्ये १-३ चलेका ३, १-५ चलेका ३, १-८ चलेका २, १-१० चलेका १८, १-१२ चलेका १३ तथा सार्वजनिक शैक्षिक गुठीको रुपमा सञ्चालित १-१२ चलेको १ गरी जम्मा विद्यालय सङ्ख्या ४० वटा सञ्चालनमा रहेका छन् । सामुदायिक सिकाइ केन्द्र ४ रहेका छन्। सामुदायिक बालविकास ६६ र संस्थागत विद्यालयतर्फ बालविकास कक्षा ४० गरी जम्मा बालबिकास कक्षा १०६ वटा सञ्चालनमा रहेको छन्। यसैगरी क्याम्पस तथा प्राविधिक शिक्षालय १२ र CTEVT बाट सम्बन्धन लिइ सञ्चालित प्राविधिक शिक्षालय १२ रहेका छन् । विद्यालयको विवरण परिशिष्टमा दिइएको छ।

१.६ नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको समस्या, चुनौती तथा अवसरहरूको विश्लेषण

तिलोत्तमा नगरपालिकाको समग्र शैक्षिक विकासका लागि नगरभित्रका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूको विद्यमान अवस्था, सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रिया, कार्यशाला र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले निर्दिष्ट गरेका कार्यक्षेत्रहरूलाई आधार मानी यहाँको शिक्षा क्षेत्रका समस्या, चुनौती र अवसरहरूलाई देहायबमोजिम विश्लेषण गरिएको छ:

क) शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्याहरू (Major Problems)

तिलोत्तमाको सहरी शैक्षिक परिवेशको वास्तविकतालाई हेर्दा हाल तिलोत्तमा नगरपालिकामा देहायका समस्याहरू विद्यमान रहेका छन्:

- **सामुदायिक विद्यालयहरूमा आकर्षण र विद्यार्थी टिकाउ दरमा कमी:** नगरभित्र संस्थागत विद्यालयहरूको बाहुल्य र तीव्र प्रतिस्पर्धाका कारण माध्यमिक तहमा संस्थागत विद्यालयतर्फ विद्यार्थीको चाप उच्च हुनु र सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी भर्ना तथा टिकाउ दर (Retentivity) अपेक्षाकृत रूपमा बढ्न नसक्नु।
- **दरबन्दी मिलान र विषयगत शिक्षकको अभाव:** विद्यालय नक्साङ्कन र विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात (STR) का आधारमा शिक्षक दरबन्दीको न्यायोचित पुनर्वितरण र मिलान कार्य अझै पूर्ण हुन नसक्नु, जसले गर्दा केही विद्यालयमा शिक्षक बढी र केहीमा गणित, विज्ञान तथा अङ्ग्रेजी जस्ता मूल विषयका शिक्षकहरूको अभाव हुनु।
- **प्रविधिमैत्री शिक्षण-सिकाइमा खाडल (Digital Divide):** सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा उच्च गतिको इन्टरनेट, पर्याप्त कम्प्युटर ल्याब र डिजिटल सिकाइ सामग्री (ICT tools) को समान उपलब्धता नहुनु र भएका प्रविधिको पनि कक्षाकोठाको शिक्षण-सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले एकीकरण हुन नसक्नु।
- **प्रारम्भिक बालविकास (ECED) को कमजोर भौतिक पूर्वाधार:** कतिपय विद्यालयमा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरू अझै पनि परम्परागत र बालमैत्री बन्न नसक्नु तथा बाल सहयोगी कार्यकर्ताहरूको निरन्तर सक्षमता विकास र उत्प्रेरणामा कमी हुनु।
- **स्थानीय पाठ्यक्रमको पूर्ण अपनत्वमा कमी:** "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक (कक्षा १-८) निर्माण भए तापनि सबै विद्यालयमा यसको व्यावहारिक, प्रयोगात्मक र नतिजामुखी कार्यान्वयन एवं मूल्याङ्कन प्रणाली सुदृढ हुन नसक्नु।
- **समावेशी र अपाङ्गतामैत्री संरचनाको कमी:** अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि आवश्यक पर्ने पहुँचयुक्त भौतिक संरचना (Ramp, विशेष शौचालय) र साङ्केतिक भाषा वा ब्रेल सामग्री सहितको विशेष शिक्षाको प्रबन्ध अझै पर्याप्त नहुनु।

ख) मुख्य चुनौतीहरू (Key Challenges)

वर्तमान सङ्घीय संरचना र द्रुत रूपमा विकास भइरहेको सूचना प्रविधिको युगमा तिलोत्तमा नगरपालिकाले सामना गर्नुपर्ने मुख्य चुनौतीहरू निम्नलिखित छन्:

- **गुणस्तरमा सन्तुलन र सहरी प्रतिस्पर्धा:** संस्थागत (निजी) विद्यालयहरूको गुणस्तर र सेवा प्रवाहसँग प्रतिस्पर्धा गर्दै सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर र नतिजालाई आम नागरिक र अभिभावकले विश्वास गर्न सक्ने गरी उकास्नु।
- **अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको व्यावहारिक कार्यान्वयन:** ऐनको मर्मअनुरूप सीमान्तकृत, सुकुम्बासी बस्ती, इँटाभट्टामा कार्यरत मजदुरका बालबालिका तथा आर्थिक रूपले विपन्न वर्गलाई शतप्रतिशत भर्ना गरी कक्षा १२ सम्मको शिक्षा पूर्ण रूपमा निःशुल्क र समतामूलक बनाउनु।
- **शिक्षकहरूको पेसागत जवाफदेहिता र प्रविधि रूपान्तरण:** परम्परागत शिक्षण शैलीमा अभ्यस्त शिक्षकहरूलाई छोटो समयमै प्रविधिमैत्री (ICT-integrated) शिक्षणमा रूपान्तरण गर्नु र प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूलाई सिकाइ उपलब्धिप्रति प्रत्यक्ष रूपमा जबाफदेही बनाउनु।
- **जलवायु परिवर्तन र हरित विद्यालयको अवधारणा:** मार्गदर्शन (२०८१) को नयाँ व्यवस्थाअनुसार सबै विद्यालयहरूलाई विपत् न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन हुने गरी 'हरित विद्यालय' (Green School) को रूपमा विकास गर्न आवश्यक पर्ने ठुलो स्रोत र पूर्वाधार जुटाउनु।
- **प्राविधिक र जीवनोपयोगी शिक्षाको विस्तार:** माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) लाई स्थानीय बजार, उद्योग र कृषि करिडोरको आवश्यकता अनुकूल बनाउन प्राविधिक धारतर्फ विद्यार्थीको आकर्षण बढाउनु र "सिक्दै कमाउँदै" अवधारणालाई संस्थागत गर्नु।

ग) अवसरहरू (Opportunities)

भौगोलिक सुगमता, आर्थिक सबलता र राजनीतिक प्रतिबद्धताका कारण तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा रूपान्तरण ल्याउनका लागि देहायका सुनौला अवसरहरू उपलब्ध छन्:

- **संवैधानिक तथा कानुनी अधिकार:** नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको एकल अधिकार स्थानीय तहलाई सुम्पेकाले शिक्षासम्बन्धी नीति, ऐन र निर्देशिकाहरू नगर अनुकूल बनाई तुरुन्त कार्यान्वयन गर्न पाउने स्वायत्तता हुनु।
- **सुदृढ आन्तरिक स्रोत र पूर्वाधार:** तिलोत्तमा नगरपालिका आर्थिक रूपमा समृद्ध र उच्च आन्तरिक आय भएको स्थानीय तह भएकाले संघीय अनुदानमा मात्र भर नपरी शिक्षा क्षेत्रमा रणनीतिक र दीर्घकालीन लगानी (Medium-Term Expenditure Framework - MTEF) गर्न सक्ने क्षमता हुनु।
- **सरोकारवालाहरूको उच्च सचेतता र साझेदारीको सम्भावना:** नगरभित्र शिक्षित जनसङ्ख्या, जागरूक अभिभावक र विभिन्न राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूको उपस्थिति रहेकाले सार्वजनिक-निजी-साझेदारी (PPP Model) मार्फत विद्यालयहरूको भौतिक र शैक्षिक सुदृढीकरण गर्न सहज हुनु।
- **स्थानीय पाठ्यक्रमको उपलब्धता:** "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रम तयार भइसकेकाले यसैको माध्यमबाट नगरको इतिहास, संस्कृति, कृषि र उद्यमशीलतालाई नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरण गर्ने आधार तयार हुनु।

- **डिजिटल रूपान्तरणको आधार:** अधिकांश सहरी क्षेत्रमा इन्टरनेट र विद्युतको केन्द्रीय प्रसारण लाइन पुगिसकेकाले विद्यालयहरूलाई छोटो समयमै सूचना र सञ्चार प्रविधिको केन्द्र (ICT Hub) र एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) मार्फत डिजिटल अनुगमन प्रणालीमा आबद्ध गर्न सकिने वस्तुगत आधार हुनु।
- **नेतृत्वको शैक्षिक प्रतिबद्धता:** नगर कार्यपालिका र शिक्षा समितिले शिक्षालाई नगरको समृद्धिको मुख्य संवाहक (Engine of Growth) को रूपमा स्वीकार गरी योजनाबद्ध सुधारका लागि प्रतिबद्धता देखाउनु।

शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरि आधारभूत शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य, माध्यमिक शिक्षा नि:शुल्क बनाउने प्रावधान स्थानीय तहको एकल अधिकारभित्र रहनु, विद्यालय तहको शिक्षामा खुद भर्ना दर र लैंगिक समता सूचकाङ्कहरूमा पर्याप्त सुधार हुनु, समावेशी सहभागितामा वृद्धि हुनु, सार्वजनिक विद्यालयप्रति क्रमिक रुपमा जनअपेक्षा र जिम्मेवारी बढ्दै जानु, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम स्थानीय तह सम्म सर्वसुलभ हुनु, माध्यमिक र आधारभूत शिक्षा स्थानीय तहको एकल अधिकार भएतापनि प्रादेशिक सरकार र संघीय सरकार समेतको प्राथमिकता पर्नु, शैक्षिक योजना निर्माण कार्यान्वयन, अनुगमन र व्यवस्थापन जस्ता कार्य स्थानीय तहबाटै हुने व्यवस्था हुनु यस क्षेत्रका मुख्य अवसरहरू हुन्।

(क) योजनाको आधार र सैद्धान्तिक पक्ष (Background and Theoretical Basis)

तिलोत्तमा नगरपालिकाले पनि आफ्नो शिक्षा योजनालाई नेपालको संविधान (अनुसूची–८), स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ (दफा ११ र २४), र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ लाई मुख्य कानुनी आधार मान्नुपर्दछ। सैद्धान्तिक रूपमा योजनाले समता, गुणस्तर, पहुँच र सान्दर्भिकतालाई मूल मन्त्र मान्दै तिलोत्तमाको शैक्षिक अवस्थालाई सम्बोधन गर्नुपर्दछ।

(ख) तिलोत्तमा नगरपालिकाको शैक्षिक स्थिति र लक्ष्य (Context and Goals)

तिलोत्तमा नगरपालिकामा विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाको सङ्ख्या ठुलो छ र यहाँ शैक्षिक पूर्वाधारको अवस्था पनि तिलोत्तमाको तुलनामा फरक छ।

- **प्रारम्भिक बालविकास (ECED):** तिलोत्तमाको खुद भर्ना दर ७०.१ प्रतिशत छ। सैद्धान्तिक रूपमा **एक वडा, एक नमुना बालविकास केन्द्र**को अवधारणा तिलोत्तमाका सबै सामुदायिक बालविकास केन्द्रहरूमा लागू गर्न सकिन्छ।
- **आधारभूत शिक्षा (कक्षा १–८):** तिलोत्तमाको खुद भर्ना दर ९२ प्रतिशत छ, जहाँ ८ प्रतिशत बालबालिका अझै विद्यालय बाहिर छन्। विद्यालय नक्साङ्कनका आधारमा पुनर्वितरण र समायोजन गर्ने सिद्धान्तलाई अपनाएर तिलोत्तमाका १५ आधारभूत विद्यालयहरूलाई व्यवस्थित गर्न सकिन्छ।

१.७ विषयगत क्षेत्र र रणनीतिक समायोजन (Thematic Areas)

(क) शिक्षक व्यवस्थापन र क्षमता विकास

प्रधानाध्यापकसँग कार्यसम्पादन करार र शिक्षक पेसागत सहयोग संयन्त्र (विज्ञ समूह) को सिद्धान्तलाई तिलोत्तमाका सामुदायिक शिक्षकहरूको दक्षता बढाउन प्रयोग गर्न सकिन्छ। तिलोत्तमामा केही शिक्षकहरू आन्तरिक स्रोतबाट परिचालित छन्, जसको वृत्ति विकासका लागि यो संयन्त्र आवश्यक देखिन्छ।

(ख) प्रविधिमैत्री र व्यावहारिक शिक्षा (ICT and STEAM)

तिलोत्तमाले आफ्नो माध्यमिक तहको शिक्षालाई वैज्ञानिक र प्रविधिमैत्री बनाउन ICT अनुकूल वातावरण निर्माण गरी STEAM Pedagogy विकास गर्ने सैद्धान्तिक ढाँचा अपनाउन सक्छ । शिक्षक–विद्यार्थी अनुपात (मावि) कायम गर्ने चुनौती छ ।

(ग) सुशासन र अनुगमन

तिलोत्तमाले पनि आफ्ना विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर ५८.७६ प्रतिशत (कक्षा १–५) बाट माथि उठाउन नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली र डिजिटल अभिलेखीकरण (IEMIS) सुदृढीकरणलाई जोड दिइ सैद्धान्तिक आधारमा अनुगमन प्रणाली विकास गर्नुपर्दछ ।

(घ) अन्तरसम्बन्धित विषयहरू (Cross-cutting Issues)

- **विद्यालय सुरक्षा र उत्थानशीलता: विपद प्रतिरोधी विद्यालय योजना"** निर्माण गर्ने सिद्धान्तलाई तिलोत्तमाका सबै विद्यालयमा विपद जोखिम न्यूनीकरणका लागि लागू गर्न सकिन्छ।
- **स्वास्थ्य र पोषण:** तिलोत्तमाका सामुदायिक विद्यालयका बालबालिकाहरूका लागि **"स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा"** को सैद्धान्तिक प्रबन्ध गर्न सकिन्छ।

(ङ) लगानी र स्रोत व्यवस्थापन (Investment and Resources)

तिलोत्तमा नगरपालिकाले शिक्षामा बजेटको आव २०८३/८४ मा ४९०७०००००.०० विनियोजन गरेको छ । तीन तहको सरकारको लागत साझेदारी र कार्यसम्पादनमा आधारित अनुदानको सिद्धान्त लागू गरी यो स्रोतलाई नतिजामुखी बनाउन सकिन्छ।

परिच्छेद दुई

दूरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति

नेपाल सरकारको **स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ (परिमार्जित संस्करण, २०८१)** को मूल मर्म, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ लाई मुख्य आधार बनाइएको छ । आधुनिक, वैज्ञानिक, प्रविधिमैत्री र व्यावहारिक रणनीतिक खम्बाहरूलाई तिलोत्तमा नगरपालिकाको सहरी/अर्धसहरी परिवेश, सुदृढ आर्थिक आन्तरिक स्रोत र संस्थागत विद्यालयहरूसँगको शैक्षिक प्रतिस्पर्धात्मक यथार्थसँग सम्मिश्रण गरी देहायबमोजिम तयार पारिएको छ ।

२.१ दूरदृष्टि (Vision)

नवप्रवर्तन, प्रविधिमैत्री शिक्षा र व्यावहारिक ज्ञान,
समता र गुणस्तर अभिवृद्धि तिलोत्तमाको अभियान !

२.२ लक्ष्य (Goal)

तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्रका सबै बालबालिकाका लागि सुरक्षित, समावेशी र बालमैत्री वातावरणमा गुणस्तरीय शिक्षाको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु; सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को सुदृढ उपयोग र स्थानीय पाठ्यक्रमको माध्यमबाट उद्यमशीलता, जीवनोपयोगी सिप र उच्च नैतिक आचरणयुक्त नागरिक तयार गरी सार्वजनिक शिक्षाप्रति नागरिकको भरोसा र अपनत्व अभिवृद्धि गर्नु यस योजनाको मुख्य लक्ष्य हो । सबै तहको शिक्षालाई प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक, र उत्पादनशील बनाई वर्तमान समयको अवसरलाई उपयोग गर्न सक्ने नेपाली मूल्य मान्यताप्रति सचेत, तथा समता र समावेशितालाई आत्मसाथ गर्ने आफ्नो पालिका प्रति गौरव गर्न सक्ने नागरिक तयार गरि पालिका, प्रदेश, राष्ट्र, विश्व बजारको आवश्यकता अनुरुपको मानव संशाधनको विकास गर्ने ।

२.३ उद्देश्यहरू (Objectives)

तिलोत्तमाको विशिष्ट आवश्यकतालाई आत्मसात् गर्दै यस शिक्षा योजनाका उद्देश्यहरू निम्नबमोजिम निर्धारण गरिएको छ:

१. **प्रारम्भिक बालविकासको सबलीकरण:** प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (ECED) केन्द्रहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालमैत्री बनाई कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकाको सिकाइ पूर्वको तयारी दर शतप्रतिशत पुऱ्याउनु ।

२. **समतामूलक पहुँच र टिकाउ दर वृद्धि:** आर्थिक, सामाजिक र भौगोलिक रूपमा पिछडिएका, सीमान्तकृत, सुकुम्बासी, इँटाभट्टामा कार्यरत मजदुरका बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा शतप्रतिशत भर्ना, निरन्तरता र टिकाउ दर सुनिश्चित गर्नु ।

३. **प्रविधिमैत्री शिक्षण-सिकाइ (ICT Integration):** सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा उच्च गतिको इन्टरनेट र कम्प्युटर ल्याबको पहुँच पुऱ्याई परम्परागत शिक्षण विधिलाई आधुनिक डिजिटल सामग्री (Learning Portal) र सूचना प्रविधिमा आधारित सिकाइमा रूपान्तरण गर्नु ।

४. **स्थानीय ज्ञान र सिपको व्यावहारिक कार्यान्वयन:** "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रम (कक्षा १-८) लाई नगरको कृषि, उद्योग, पर्यावरण र स्थानीय संस्कृतिसँग जोड्दै प्रयोगात्मक र व्यावहारिक रूपमा पूर्ण कार्यान्वयन गर्नु।

५. **दरबन्दी मिलान र शिक्षक सक्षमता:** विद्यार्थी सङ्ख्या र विषयगत आवश्यकताका आधारमा शिक्षक दरबन्दीको न्यायोचित मिलान गर्नु र शिक्षकहरूको निरन्तर पेसागत विकास (TPD) मार्फत कक्षाकोठाको सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्नु।

६. **हरित र उत्थानशील विद्यालयको विकास:** जलवायु परिवर्तन र विपत् जोखिम न्यूनीकरणका मापदण्ड पालना गर्दै नगरका सबै विद्यालयहरूलाई 'हरित विद्यालय' (Green School) र सुरक्षित विद्यालयको रूपमा रूपान्तरण गर्नु।

७. **शैक्षिक सुशासन र जबाफदेहिता:** विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) को क्षमता विकास गर्ने, प्रधानाध्यापकहरूसँग नतिजामुखी कार्यसम्पादन करार गर्ने र IEMIS प्रणालीलाई सुदृढ गरी प्रमाणमा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित गर्नु।

२.४ रणनीतिहरू (Strategies)

निर्धारित उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि तिलोत्तमा नगरपालिकाले देहायका रणनीतिक स्तम्भहरू अवलम्बन गर्नेछ:

- **रणनीति १: लक्षित प्रोत्साहन र समावेशीकरण (Equity & Access)** घरधुरी सर्वेक्षण र खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको पहिचान गरी आवासीय सुविधा, लक्षित छात्रवृत्ति र अपाङ्गतामैत्री (Ramp र विशेष शौचालय सहितको) संरचना निर्माणद्वारा समावेशी शिक्षा प्रणाली सुदृढ गरिनेछ।
- **रणनीति २: डिजिटल शिक्षा र सूचना प्रविधिको विस्तार (Digital Transformation)** नगरका सबै विद्यालयलाई प्रविधि हब (ICT Hub) को रूपमा विकास गर्न उच्च गतिको इन्टरनेट, स्मार्ट बोर्ड र कम्प्युटर ल्याबको प्रबन्ध गरिनेछ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र नगरको आफ्नै डिजिटल 'Learning Portal' का सामग्रीहरूलाई कक्षाकोठाको नियमित शिक्षणमा अनिवार्य रूपमा एकीकृत गरिनेछ।
- **रणनीति ३: गुणस्तर मानक र प्रतिस्पर्धी सामुदायिक विद्यालय (Quality & Competition)** सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक स्तरलाई संस्थागत (निजी) विद्यालय सरह प्रतिस्पर्धी बनाउन अङ्ग्रेजी र नेपाली दुवै माध्यमको शिक्षणलाई सुदृढ गरिनेछ। "पढ्दै कमाउँदै" (Earn while you learn) अवधारणा अनुरूप माध्यमिक तहमा प्राविधिक धार (कृषि र इन्जिनियरिङ) को क्षेत्र विस्तार गरिनेछ।
- **रणनीति ४: मानव संसाधन विकास र उत्तरदायित्व (Teacher Management & Accountability)** दरबन्दी मिलान कार्यलाई वैज्ञानिक ढङ्गले सम्पन्न गरी गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयका शिक्षकको न्यूनता व्यवस्थापन गरिनेछ। प्रधानाध्यापकको नेतृत्वदायी क्षमता विकासका साथै शिक्षकहरूलाई नवीनतम प्रविधि र बहु-बौद्धिकतामा आधारित शिक्षण विधिको नियमित तालिम प्रदान गरी सिकाइ नतिजाप्रति जबाफदेही बनाइनेछ।

- **रणनीति ५: स्थानीय पहिचान र जीवनोपयोगी पाठ्यक्रम (Local Curriculum & Enterprise)** स्थानीय पाठ्यक्रमको माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा वित्तीय साक्षरता, उद्यमशीलता, श्रमप्रति सम्मान र स्थानीय रैथाने ज्ञानको विकास गराइनेछ। निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (CAS) लाई औपचारिक परीक्षाको विकल्पको रूपमा स्थापित गरिनेछ।
- **रणनीति ६: वित्तीय साझेदारी र मध्यमकालीन खर्च संरचना (Financing & PPP)** शिक्षा योजनालाई नगरको मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF) सँग आबद्ध गरी बजेटको सुनिश्चितता गरिनेछ । सार्वजनिक-निजी-साझेदारी (PPP Model), स्थानीय उद्योग, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) कोषलाई विद्यालयको पूर्वाधार सुदृढीकरणमा परिचालन गरिनेछ।
- **रणनीति ७: नतिजामा आधारित अनुगमन र सुशासन (Result-based Governance)** विद्यालयहरूको नियमित सामाजिक परीक्षण र कार्यसम्पादन लेखापरीक्षण (Performance Audit) गरिनेछ। एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) लाई सुदृढ गरी 'पेपरलेस' र 'लाइभ' तथ्याङ्कमा आधारित नतिजामुखी अनुगमन प्रणाली लागू गरिनेछ।

उद्देश्य र रणनीतिबीचको तादात्म्यता (Objective-Strategy Matrix)

तालिका नं ७

उद्देश्यहरू (Objectives)	**सम्बन्धित रणनीतिहरू (Strategies)**
१. प्रारम्भिक बालविकासको सबलीकरण	रणनीति १ (समावेशीकरण) र रणनीति ५ (जीवनोपयोगी सिकाइ)
२. समतामूलक पहुँच र टिकाउ दर वृद्धि	रणनीति १ (लक्षित प्रोत्साहन र समावेशीकरण)
३. प्रविधिमैत्री शिक्षण-सिकाइ	रणनीति २ (डिजिटल शिक्षा र सूचना प्रविधि)
४. स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यावहारिक कार्यान्वयन	रणनीति ५ (स्थानीय पहिचान र जीवनोपयोगी पाठ्यक्रम)
५. दरबन्दी मिलान र शिक्षक सक्षमता	रणनीति ४ (मानव संसाधन विकास र उत्तरदायित्व)
६. हरित र उत्थानशील विद्यालयको विकास	रणनीति ६ (वित्तीय साझेदारी र पूर्वाधार निर्माण)
७. शैक्षिक सुशासन र जबाफदेहिता	रणनीति ३ (गुणस्तर मानक) र रणनीति ७ (अनुगमन र सुशासन)

२.५ प्रमुख उपलब्धि तथा सूचकहरू (Major Accomplishments and Indicators)

यस शिक्षा योजनाको कार्यान्वयन पश्चात शिक्षाका विभिन्न क्षेत्रमा हासिल हुने सान्दर्भिक, मापनयोग्य र विशिष्ट उपलब्धि तथा तिनलाई मापन गर्ने प्रमुख सूचकहरूलाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ:

१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (ECED) **क्षेत्र**

- **प्रमुख उपलब्धि:** बालविकास केन्द्रहरूको भौतिक सुदृढीकरण भई गुणस्तरमा सुधार आउनेछ र कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक बालविकासको अनुभव र सक्षमता सुनिश्चित हुनेछ।

- **प्रमुख सूचकहरू:**
    - बालमैत्री, सुरक्षित र सामग्रीयुक्त बनाइएका प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या।
    - कक्षा १ मा भर्ना भएका कुल विद्यार्थीमध्ये प्रारम्भिक बालविकास (ECED) को अनुभव सहित प्रवेश गर्ने बालबालिकाको प्रतिशत (लक्ष्य: शतप्रतिशत)।
    - तालिम प्राप्त र उत्प्रेरित बाल सहयोगी कार्यकर्ता (ECED Facilitators) को प्रतिशत।

२. समतामूलक पहुँच, सहभागिता र टिकाउ दर (Equity & Access)

- **प्रमुख उपलब्धि:** लक्षित वर्ग, सीमान्तकृत, विपन्न, र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू शिक्षाको मूलधारमा आउनेछन् र कक्षा १२ सम्मको शिक्षामा टिकाउ दर (Retentivity) उच्च हुनेछ।
- **प्रमुख सूचकहरू:**
    - आधारभूत (कक्षा १-८) र माध्यमिक (कक्षा ९-१२) तहको खुद भर्ना दर (Net Enrolment Rate)।
    - विद्यालय छाड्ने दर (Dropout Rate) र कक्षा दोहोऱ्याउने दरमा भएको कमी (प्रतिशतमा)।
    - छात्रवृत्ति र विशेष प्याकेजबाट लाभान्वित भएका सुकुम्बासी, सीमान्तकृत र श्रमिक वर्गका बालबालिकाको सङ्ख्या।
    - ऱ्याम्प (Ramp) र पहुँचयुक्त विशेष शौचालय भएका अपाङ्गतामैत्री विद्यालयहरूको सङ्ख्या।

३. डिजिटल रूपान्तरण र प्रविधिमैत्री शिक्षण (ICT in Education)

- **प्रमुख उपलब्धि:** सबै सामुदायिक विद्यालयहरू सूचना प्रविधिको केन्द्र (ICT Hub) मा रूपान्तरण भई कक्षाकोठाको शिक्षण-सिकाइ प्रविधि र डिजिटल सामग्रीमा आधारित हुनेछ।
- **प्रमुख सूचकहरू:**
    - उच्च गतिको इन्टरनेट जडान र कम्प्युटर/डिजिटल ल्याब स्थापना भएका विद्यालयहरूको प्रतिशत।
    - शिक्षण-सिकाइमा नगरको 'Digital Learning Portal' र श्रव्य-दृश्य सामग्री नियमित प्रयोग गर्ने शिक्षकहरूको प्रतिशत।
    - सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) सम्बन्धी विशेष तालिम प्राप्त गरेका शिक्षकहरूको सङ्ख्या।

४. स्थानीय पाठ्यक्रम र गुणस्तर सुधार (Curriculum & Quality)

- **प्रमुख उपलब्धि:** "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूमा उद्यमशीलता र व्यावहारिक सिपको विकास हुनुका साथै सामुदायिक विद्यालयहरूको नतिजा संस्थागत विद्यालय सरह प्रतिस्पर्धी हुनेछ।

- **प्रमुख सूचकहरू:**
  - स्थानीय पाठ्यक्रम (कक्षा १-८) र पाठ्यपुस्तक पूर्ण रूपमा लागू गर्ने विद्यालयहरूको सङ्ख्या (लक्ष्य: १००%)।
  - आधारभूत तह (कक्षा ८) र माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (SEE) मा सामुदायिक विद्यालयहरूको औसत सिकाइ उपलब्धि (Learning Achievement Score) र उत्तीर्ण प्रतिशत।
  - निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली (CAS) र प्रयोगात्मक परीक्षा प्रणाली अवलम्बन गर्ने विद्यालयहरूको प्रतिशत।

५. पूर्वाधार र वातावरणीय दिगोपना (Infrastructure & Green School)

- **प्रमुख उपलब्धि:** सुरक्षित, लैङ्गिकमैत्री र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन हुने गरी 'हरित विद्यालय' (Green School) को अवधारणा संस्थागत हुनेछ।
- **प्रमुख सूचकहरू:**
  - स्वीकृत गुरुयोजना अनुसार पुनर्निर्माण वा सुदृढीकरण गरिएका भौतिक संरचना (भवन, कक्षाकोठा) को सङ्ख्या।
  - छात्राका लागि महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन (स्यानिटरी प्याड भेन्डिङ मेसिन र बर्न मेसिन सहितको छुट्टै शौचालय) भएका विद्यालयको प्रतिशत।
  - 'हरित विद्यालय मापदण्ड' पूरा गरी करेसाबारी (Kitchen Garden) र वृक्षारोपण गरेका विद्यालयहरूको सङ्ख्या।

६. सुशासन, संस्थागत सक्षमता र व्यवस्थापन (Governance & Accountability)

- **प्रमुख उपलब्धि:** एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) र नतिजामुखी प्रशासनको माध्यमबाट नगरको शैक्षिक सुशासन सुदृढ हुनेछ।
- **प्रमुख सूचकहरू:**
  - नगर कार्यपालिका र विद्यालय तहबिच पूर्ण रूपमा 'लाइभ' र 'पेपरलेस' तथ्याङ्क आदानप्रदान हुने IEMIS प्रणालीको विकास।
  - नगर शिक्षा शाखासँग कार्यसम्पादन करार (Performance Contract) गरी नतिजामुखी काम गर्ने प्रधानाध्यापकहरूको प्रतिशत।
  - नियमित रूपमा सामाजिक परीक्षण (Social Audit) र कार्यसम्पादन लेखापरीक्षण (Performance Audit) सम्पन्न गर्ने विद्यालयहरूको सङ्ख्या (लक्ष्य: १००%)।
  - विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात (STR) र विषयगत आवश्यकताका आधारमा दरबन्दी मिलान कार्य सम्पन्न भएको अवस्था।

२.६ परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण तालिका

तालिका नं ८

क्र.स.	प्रमुख सूचकहरू (Key Performance Indicators)	आधार वर्ष (२०८३)	वर्ष १ (२०८३/८४)	वर्ष २ (२०८४/८५)	वर्ष ३ (२०८५/८६)	वर्ष ४ (२०८६/८७)	वर्ष ५ (२०८७/८८)
१	उच्च गतिको इन्टरनेट र ICT ल्याब भएका विद्यालय प्रतिशत	४०%	५५%	७०%	८५%	९५%	१००%
२	प्रारम्भिक बालविकास (ECED) को अनुभव सहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने बालबालिका प्रतिशत	७५%	८2%	८८%	९३%	९७%	१००%
३	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर (NER)	९६.५%	९७.५%	९८.५%	९९.२%	९९.८%	१००%
४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी टिकाउ दर (Retention Rate)	७०%	७५%	८०%	८५%	९०%	९५%
५	"हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रम पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय प्रतिशत	७०%	८५%	१००%	१००%	१००%	१००%
६	मापदण्ड अनुसार पूर्ण रूपमा अपाङ्गता र लैङ्गिकमैत्री पूर्वाधार भएका विद्यालय प्रतिशत	६०%	७०%	८०%	९०%	९५%	१००%
७	नवीनतम शैक्षिक प्रविधि (ICT) र आधुनिक शिक्षण विधि तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत	३५%	५०%	६५%	८०%	९०%	१००%
८	'हरित विद्यालय' (Green School) को मापदण्ड पालना गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	५	१५	३०	४५	६०	सबै
९	नियमित सामाजिक परीक्षण र कार्यसम्पादन लेखापरीक्षण गर्ने विद्यालय प्रतिशत	८०%	९०%	१००%	१००%	१००%	१००%
१०	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्राविधिक धार तर्फको विद्यार्थी साझेदारी प्रतिशत	८%	१२%	१५%	१८%	२२%	२५%

परिच्छेद तीन

शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (Early Childhood Development and Education - ECED)

३.१.१ परिचय

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा बालबालिकाहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउने कार्यक्रम हो । यस कार्यक्रमले विद्यालय जाने उमेर पूर्वका बालबालिकाहरूको शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक जस्ता सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गर्दछ । नेपालको निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५ तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०६७ मा चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाको लागि एकवर्षको प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने कुरा उल्लेख छ । नेपालको सोह्रौ योजनामा पनि प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रमलाई जोड दिईएको सन्दर्भमा तिलोत्तमा नगर शिक्षा योजनामा पनि सो कार्यक्रमलाई समावेश गरिएको छ । यस कार्यक्रमलाई सबै बालबालिकाहरूको पहुँचमा पुर्याउनको लागि सरकारी तथा गैह्र सरकारी संस्था, स्थानीय सरकार, सामुदाय, विद्यालयहरू तथा आम सरोकारवालाहरूले हातेमालो वा सहयोग हुन आवश्यक छ ।

कक्षा एकमा भर्ना गर्ने उमेर नपुगेका बालबालिकाहरूका लागि विद्यालयले शिशु कक्षाको व्यवस्था गर्ने प्रचलन पहिलेदेखि नै रहेको भएता पनि २०५६ सालमा तत्कालिन शिक्षा विभागले समुदायमा आधारित बालविकास कार्यक्रम सुरु गरेपछि नेपालमा सरकारी स्तरबाट बालविकास र शिक्षाको सुरुआत भएको हो । ४ बर्ष उमेर समुहका बालबालिकाहरूलाई शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले प्रारम्भिक बाल बिकास कार्यक्रमको ब्यवस्था गरिएको छ । यस उमेर समुहका बालबालिकाहरूको शारिरीक, मानसिक र संवेगात्मक पक्षको यथोचित विकासका निम्ति यो कार्यक्रमको प्रबन्ध गरिएको छ । यो विशेष गरी विद्यालयमा आधारित र समुदायमा आधारित रही केन्द्र स्थापना गरिएको हुन्छ । यस कार्यक्रम संचालनका निम्ति शैक्षणिक कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनका निम्ति सहयोगी कार्यकर्ताको व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल सरकारले प्रारम्भिक बाल विकास कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको संरचना भित्र समावेश गरेको छ ।

प्रारम्भिक बालविकासको मुख्य उद्देश्य गर्भावस्थादेखि ८ वर्षसम्मका बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा, संरक्षण र प्रारम्भिक सिकाइका अवसरहरू प्रदान गर्नु हो । नेपालको संविधान, राष्ट्रिय कानून तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्गीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ अनुसार सबै बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी सबै सेवाहरू सहजताका साथ उपलब्ध गराई उनीहरूको बांच्न पाउने अधिकार संरक्षणको अधिकार, विकासको अधिकार र सहभागी हुन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकार प्रतिबद्ध छ ।

बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा तथा संरक्षण र अन्य सेवाहरू सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयहरू शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, समाजिक विकास मन्त्रालय र स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयहरूवाट विभिन्न कार्यक्रमहरू मार्फत प्रदान गरिदै आएका छन् । बालबालिकाको लागि आवश्यक शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रमहरू अन्तरमन्त्रालय समन्वयको अभावमा एकीकृत रूपमा सञ्चालन नहुँदा प्रारम्भिक बालविकास उमेरका सबै बालबालिकाको अपेक्षित रुपमा सर्वाङ्गीण विकास हुन सकेको छैन ।

नेपालमा प्रारम्भिक बालविकाससम्बन्धी पहिलो रणनीति पत्र शिक्षा मन्त्रालयको नेतृत्वमा वि.स. २०६१ देखि २०७२ सम्म कार्यान्वयनमा थियो । यस रणनीति पत्रमा प्रारम्भिक बालविकास उमेरका सबै बालबालिकालाई स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा र बालशिक्षासम्बन्धी सबै सेवाहरू एकीकृतरूपमा उपलब्ध गराई उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकास गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३१ मा शिक्षा सम्बन्धि हकको व्यवस्था रहेको छ । धारा ३१ को उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ त्यसैगरी उपधारा २ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क पाउने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । नेपालको संविधान २०७२ को अनुसूची ८ को बुँदा नं ८ मा आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको अधिकार स्थानीय तहको हुने भनी उल्लेख भएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ३ दफा ११ उपदफा २ खण्ड ज आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा बुदा नं १ मा प्रारम्भिक बालबिकास तथा शिक्षा सम्बन्धि नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमनको अधिकार स्थानीय तहको हुने उल्लेख गरिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यका लक्ष्य-४ को ४.२ मा सन् २०३० सम्म सबै बालिका एवं बालकहरूको स्तरीय प्रारम्भिक बाल्यावस्था विकास, स्याहार र पूर्व प्राथमिक शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने, जसले गर्दा उनिहरू प्राथमिक शिक्षाका लागि तयार हुन सकुन भन्ने सुनिश्चितता गर्ने व्यवस्था भएको पाईन्छ ।

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (ECED) बालबालिकाको जीवन पर्यन्त सिकाइ र सर्वाङ्गीण विकासको पहिलो र आधारभूत प्रस्थानविन्दु हो । मानव मष्तिष्कको ८५ प्रतिशतभन्दा बढी विकास सुरुआती पाँच वर्षभित्रै हुने वैज्ञानिक तथ्यका आधारमा यो चरण बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक र बौद्धिक क्षमताको जग बसाल्ने सबैभन्दा संवेदनशील अवधि मानिन्छ । नेपालको विद्यालय शिक्षाको बदलिँदो संरचनामा यस उपक्षेत्रलाई औपचारिक विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा एकीकृत गरिएको छ ।

नीतिगत तथा कानुनी आधारहरू:

- **संवैधानिक तथा राष्ट्रिय कानुनी प्रबन्ध:** नेपालको संविधानको धारा ३१ (मौलिक हक) र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ ले प्रत्येक बालबालिकाको शिक्षामा

समतामूलक पहुँचको हक सुनिश्चित गरेको छ । ऐन तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ को मार्गनिर्देशन बमोजिम चार वर्ष उमेर पूरा भएका बालबालिकाका लागि एक वर्षको गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा पाउने हक स्थापित गरिएको छ ।

- **स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार:** स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-३, दफा ११ (२) को खण्ड (ज) को बुँदा नं. १ ले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने एकल र पूर्ण अधिकार स्थानीय तहलाई प्रत्याभूत गरेको छ ।
- **अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता:** संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ र दिगो विकास लक्ष्य (SDG) को लक्ष्य नं. ४.२ ले सन् २०३० सम्ममा सबै बालबालिकाका लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल्यावस्था विकास, स्याहार र पूर्व-प्राथमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने र उनीहरूलाई प्राथमिक शिक्षाका लागि पूर्ण रूपमा तयार पार्ने ग्यारेन्टी गरेको छ ।

ऐतिहासिक रूपमा वि.सं. २०५६ देखि समुदायमा आधारित बालविकास कार्यक्रमको रूपमा सरकारी स्तरबाट सुरु भएको यो अभियान हाल बहु-क्षेत्रीय सरोकार (स्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षा र संरक्षण) सँग जोडिएको छ । तथापि, बहु-क्षेत्रीय समन्वयको अभाव र परम्परागत शिक्षण शैलीका कारण यस उपक्षेत्रलाई आधुनिक, बालकेन्द्रित र बहु-बौद्धिकता (Multiple Intelligences) मा आधारित बनाउन तिलोत्तमा नगरपालिकाले यस पञ्चवर्षीय योजनामार्फत रणनीतिक हस्तक्षेप गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

३.१.२ वर्तमान अवस्था र समस्या विश्लेषण

तिलोत्तमा नगरपालिका अन्तर्गत कुल ६६ वटा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरू रहेका छन् । जसमध्ये ६ वटा सामुदायमा आधारित र ६० विद्यालयमा आधारित छन् । त्यसैगरी ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र छन् । सबै विद्यालयमा कम्तिमा एक वटा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् । नगरपालिकाभित्र ३-४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाहरू बालबालिका प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका छन् । उमेर नपुगेका बालबालिका समेत बालविकास केन्द्रमा जाने गरेको पाइन्छ । बालविकास केन्द्रका जम्मा ६६ जना सहजकर्ताहरू रहेकोमा सबैजना आधारभूत तालिम प्राप्त छन् । प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सञ्चालनका लागि छुट्टै भवन तथा कक्षा कोठा व्यवस्थापन गर्न कठिनाइ रहेको छ । विद्यालयमा सञ्चालित बालविकास केन्द्रको अवस्था सन्तोषजनक देखिए पनि समुदायमा आधारित बालविकास केन्द्रहरूको व्यवस्थापन कमजोर रहेको छ । प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका सहयोगी कार्यकर्ताहरूको सेवा, सुविधा समेत स्पष्ट गर्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) र राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा यस उपक्षेत्रको वर्तमान अवस्था र चुनौतीहरूलाई देहायबमोजिम विश्लेषण गरिएको छ:

- **पहुँच तथा भर्नाको स्थिति:** तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्र प्रारम्भिक बालविकास उमेर समूह (३-४ वर्ष) का बालबालिकाका बालविकास केन्द्रहरूमा भर्ना भएका छन् । यसले करिब १.८९ प्रतिशत

बालबालिका अझै पनि पूर्व-प्राथमिक शिक्षाको औपचारिक दायरा बाहिर रहेको वा उमेर नपुग्दै कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने गरेको देखाउँछ ।

- **संस्थागत संरचना:** तिलोत्तमा नगरपालिका अन्तर्गत कुल **६६ वटा** प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । जसमध्ये ६० वटा विद्यालयमा आधारित र ६ वटा समुदायमा आधारित रहेका छन् । नगरभित्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये *सिद्धार्थ आधारभूत विद्यालय* मा मात्र हालसम्म बालविकास केन्द्र स्थापना हुन सकेको छैन, जसलाई तुरुन्त सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ ।
- **मानव संसाधन र सक्षमता:** नगरका सबै ६६ वटा केन्द्रहरूमा कार्यरत बाल सहयोगी कार्यकर्ताहरूले न्यूनतम आधारभूत तालिम प्राप्त गरेका छन् । तथापि, मन्टेस्वरी विधि, प्रविधिमैत्री खेल-सिकाइ र आधुनिक बाल-मनोविज्ञान अनुरूपको पुनर्तालिम (Refresher Training) को टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ ।
- **मुख्य चुनौती र व्यवस्थापकीय समस्या:**

  * **भौतिक पूर्वाधारको न्यूनता:** अधिकांश बालविकास केन्द्रहरूमा छुट्टै बालमैत्री भवन, विश्रामकक्ष, उमेर अनुकूलको शौचालय र सुरक्षित खेलमैदानको अभाव छ ।

  * **असन्तुलित व्यवस्थापन:** विद्यालयमा आधारित केन्द्रहरूको अवस्था तुलनात्मक रूपमा सन्तोषजनक रहे तापनि समुदायमा आधारित बालविकास केन्द्रहरूको भौतिक र व्यवस्थापकीय पक्ष अत्यन्त कमजोर छ ।

  * **उत्प्रेरणाको सबाल:** बाल सहयोगी कार्यकर्ताहरूको सेवा, सुविधा, न्यूनतम पारिश्रमिक र वृत्तिविकासको खाका स्थानीय स्तरबाटै स्पष्ट गरी उनीहरूको कार्यसम्पादनलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

३.१.३ उद्देश्यहरू

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्रका ४ वर्ष उमेर पुगेका शतप्रतिशत बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको मूलधारमा ल्याई कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने बालबालिकाको तत्परता (Readiness) सुनिश्चित गर्नु ।
२. सबै बालविकास केन्द्रहरूको भौतिक पूर्वाधारलाई बालमैत्री, सुरक्षित र अपाङ्गतामैत्री (Ramp र उपयुक्त सामग्री सहित) मापदण्डमा रूपान्तरण गर्नु ।
३. बाल सहयोगी कार्यकर्ताहरूको पेसागत सक्षमता वृद्धि गरी केन्द्रहरूमा न्यूनतम खेल तथा सिकाउने सामग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु ।

३.१.४ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

- **रणनीति १ (पूर्वाधार सुदृढीकरण):** 'एक बालविकास केन्द्र, एक बालमैत्री नमुना कक्षाकोठा' को अवधारणा अनुरूप सबै केन्द्रहरूमा पर्याप्त भौतिक ठाउँ, शैक्षिक सामग्री, विश्राम क्षेत्र र उमेर अनुकूलका शौचालयको प्रबन्ध गरिनेछ । *सिद्धार्थ आधारभूत विद्यालय* मा प्राथमिकताका साथ नयाँ केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।

- **रणनीति २ (क्षमता विकास र प्रोत्साहन):** बाल सहयोगी कार्यकर्ताहरूका लागि आधुनिक मन्टेस्वरी विधिको उन्नत तालिम सञ्चालन गरिनेछ र स्थानीय सरकारको आन्तरिक स्रोतबाट उनीहरूको सेवा-सुविधा र न्यूनतम पारिश्रमिकलाई समयानुकूल बनाइनेछ ।
- **रणनीति ३ (एकीकृत स्वास्थ्य र पोषण):** स्थानीय स्वास्थ्य चौकीहरूसँग समन्वय गरी बालविकास केन्द्रका बालबालिकाको त्रैमासिक स्वास्थ्य, आँखा र कानको परीक्षण तथा दिवा खाजाको पोषण मापदण्ड निर्धारण गरिनेछ ।

३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

बालविकास केन्द्र स्थापना (क्र.सं. १): आधार वर्ष २०८३ मा कुनै पनि केन्द्र नभएका विद्यालयहरूमा पहिलो वर्ष नै १ वटा केन्द्र स्थापना गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । यसले पहुँच विस्तार गर्ने नगरपालिकाको प्राथमिकतालाई झल्काउँछ । **भौतिक पूर्वाधार सुधार (क्र.सं. २):** ४०% बाट सुरु गरी पाँच वर्षभित्र १००% बालविकास केन्द्रहरूलाई 'बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री' बनाउने लक्ष्य छ । यसले समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरणमा जोड दिएको देखिन्छ । **बाल सहयोगी कार्यकर्ताको क्षमता विकास (क्र.सं. ३):** ३०% मा रहेको तालिमप्राप्त सहजकर्ताको अनुपातलाई पाँचौँ वर्षसम्म १००% पुऱ्याउने योजना छ । यसले शैक्षिक गुणस्तरका लागि जनशक्तिको पेसागत विकास अनिवार्य सर्त रहेको स्वीकार गर्दछ । **भर्ना दरमा वृद्धि (क्र.सं. ४):** बालविकासको अनुभव लिई कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने विद्यार्थीको सङ्ख्या १००% मा पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ । यसले विद्यालय तयारी कक्षा (School Readiness) को महत्त्वलाई उजागर गर्दछ । **समुदायमा आधारित केन्द्रको रूपान्तरण (क्र.सं. ५):** समुदायमा आधारित केन्द्रहरूलाई भौतिक र गुणस्तरीय रूपमा पुनर्संरचना गर्न पहिलो वर्ष २, दोस्रो वर्ष ४ र तेस्रो वर्ष ६ वटा केन्द्रमा काम गर्ने र त्यसपछि निरन्तरता दिने योजना छ ।

तालिका नं ९

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)	कार्यसम्पादन सूचक (KPI)	आधार वर्ष (२०८३)	वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५
१	बालविकास केन्द्र नभएका विद्यालयमा केन्द्र स्थापना	स्थापना भएको सङ्ख्या		१	-	-	-	-
२	भौतिक पूर्वाधार सुधार (बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री)	सुदृढ गरिएका केन्द्र प्रतिशत		५५%	७०%	८५%	९५%	१००%
३	बाल सहयोगी कार्यकर्ताका लागि आधुनिक पुनर्तालिम	तालिम प्राप्त सहजकर्ता प्रतिशत		५०%	७०%	९०%	१००%	१००%
४	बालविकास अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना दर	विद्यार्थी प्रतिशत		७८%	८५%	९२%	९७%	१००%
५	समुदायमा आधारित केन्द्रहरूको भौतिक रूपान्तरण	पुनर्संरचना गरिएका केन्द्र सङ्ख्या		२	४	६	निरन्तर	निरन्तर

३.१.६ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

१. भौतिक पूर्वाधार र सिकाइ वातावरण

नगरपालिकाले ३६ वटै सामुदायिक विद्यालयहरूमा भौतिक पूर्वाधार सुदृढीकरण गर्ने लक्ष्य लिएको छ:

- **सुरक्षित पूर्वाधार:** ५ वर्षभित्र ३६ वटै विद्यालयमा बालमैत्री र अपाङ्गतामैत्री (Ramp सहित) संरचना र शौचालय निर्माण गरिनेछ।
- **आधुनिक सिकाइ कुना:** ६६ वटा केन्द्रहरूमध्ये सामुदायिक विद्यालयमा आधारित ३६ वटा केन्द्रमा आधुनिक सिकाइ कुना (Learning Corners) र मन्टेस्वरी मापदण्ड अनुसारका सिकाइ क्षेत्र (Learning Areas) निर्माण गरिनेछ।
- **बसाइ व्यवस्थापन:** चौथो वर्षमा ३६ वटै सामुदायिक विद्यालयका बालविकास कक्षामा गलैँचा, फोम, र राउन्ड टेबलसहितको आधुनिक बसाइ व्यवस्थापन गरिनेछ।

२. जनशक्ति क्षमता विकास र उत्प्रेरणा

बाल विकासमा खटिने सहयोगी कार्यकर्ताहरूको दक्षता र मनोबल वृद्धिमा विशेष जोड दिइएको छ:

- **तालिम:** ५ वर्षसम्म निरन्तर मन्टेस्वरी र आधुनिक बाल-मनोविज्ञान सम्बन्धी क्षमता विकास तालिम (Refresher Training) प्रदान गरिनेछ।
- **सेवा-सुविधा:** नगरको आन्तरिक स्रोत व्यवस्थापन गरी ६६ वटै बालविकास केन्द्रका सहजकर्ताहरूको पारिश्रमिक र सुविधामा समयानुकूल वृद्धि गरिनेछ।
- **पुरस्कार:** उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने सहजकर्तालाई हरेक वर्ष पुरस्कार प्रदान गरी उत्प्रेरणा दिइनेछ।

३. स्वास्थ्य, पोषण र समावेशीकरण

बालबालिकाहरूको समग्र विकासका लागि स्वास्थ्य र विशेष हेरचाहमा ध्यान दिइएको छ:

- **दिवा खाजा:** ३६ वटै सामुदायिक विद्यालयमा स्थानीय उत्पादनमा आधारित पोषणयुक्त एवं दिगो दिवा खाजाको व्यवस्थापन र नियमित अनुगमन गरिनेछ।
- **स्वास्थ्य सेवा:** स्वास्थ्य शाखासँगको समन्वयमा नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, खोप र कुपोषण न्यूनीकरण कार्यक्रम त्रैमासिक रूपमा सञ्चालन गरिनेछ।
- **लक्षित वर्ग:** अनाथ, असहाय र सीमान्तकृत बालबालिकाहरूको पहिचान गरी ५ वर्षको अवधिमा १२० जनालाई विशेष लक्षित सेवा प्रवाह गरिनेछ।

४. नियमन र अनुगमन

- **अनुगमन:** शिक्षा शाखाबाट ६६ वटै केन्द्रहरूको वर्षमा ५ पटक सघन अनुगमन र प्राविधिक सहजीकरण गरिनेछ।
- **प्रबोधीकरण:** ECED को राष्ट्रिय मापदण्ड र पाठ्यक्रमका बारेमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा सरोकारवालाहरूलाई हरेक वर्ष प्रबोधीकरण कार्यशाला सञ्चालन गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकालाई 'उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्य' का रूपमा स्थापित गर्न प्रारम्भिक बालशिक्षाको जगलाई बलियो बनाउने उद्देश्य राखेको छ।

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू परिशिष्टमा तालिका १ मा दिइएको छ।

विद्यालय र विद्यार्थीको विवरण परिशिष्टमा तालिका ४ देखि १० सम्म दिइएको छ।

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई विद्यालय तथा समुदाय दुबैमा सञ्चालन गरिएको छ। आधार बर्षमा प्रारम्भिक बालशिक्षा तथा विकासको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने दर ६९.८ प्रतिशत रहेको छ भने कुल भर्नादर १२२ प्रतिशत र खुद भर्नादर ७७.६ प्रतिशत रहेकोले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेर समुह भन्दा कम वा बढि उमेर समूहका धेरै बालबालिकाहरू प्रारम्भिक बालविकासमा कार्यक्रममा सहभागी रहेको देखिन्छ। यसले शिक्षकलाई सिकइ सहजीकरणमा समस्या हुने मात्र नभई बालबालिकाको विकास र सिकाइ समेत प्रभावित हुने गर्दछ। बालविकास केन्द्रका शिक्षकहरूको पारिश्रमिक ज्यादै कम भएको कारणले पनि उनीहरूमा उत्प्रेणा जगाउन र मनोवल बढाउन सकिएको छैन। अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र वा कक्षाहरूमा प्रारम्भिक बालविकासका मापदण्ड अनुसार न्यूनतम भौतिक तथा शैक्षिक सुविधा पुर्याउन सकिएको छैन।

तालिका नं.१० प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका सूचक विवरण

क्र.स.	सूचकहरू	२०८२ सालको अवस्था
१.१	प्रारम्भिक बालविकासमा कूल भर्ना	१२२
१.२	प्रारम्भिक बालविकासमा खुद भर्ना	७७.६
१.३	खुद भर्ना दरमा लैंगिक समता सूचक (GPI at NER)	०.८७
१.४	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात	३७.१
१.५	बाल विकासको अनुभव लिइ कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थी	६९.८

स्रोत: CEHRD Flesh Report 20८२

सामुदायिक प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको भौतिक व्यवस्था परिशिष्टमा तालिका न. ३ र सामुदायिक प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका शैक्षिक, व्यवस्थापन तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिका न. ४ मा दिइएको छ।

शिक्षा योजनाको उद्देश्यमा सबै बालबालिकाहरूका लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्ने भन्ने कुरा समाबेश गरिएको यिनै नितिगत व्यवस्थाहरूको कार्यन्वयनका निम्ति उपयुक्त पूर्वाधार सहितको बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने। तीनै तहका सरकार र अभिभावकको साझेदारीमा बालबालिकाहरूको सार्वङ्गीण विकास एवं विद्यालय शिक्षाको पूर्वतयारीका लागि कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्ने भन्ने राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ मा ब्यवस्था गरिएको छ। यस योजना अवधिका लागि प्रारम्भिक बालबिकास तथा

शिक्षा कार्यक्रमका उद्देश्य, नीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनका प्रमुख नतिजा र योजनाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा चुनौतिहरू निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

यहाँ गरिएको विश्लेषणको आधारमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा निम्नलिखित चुनौतिहरू पहिचान गरिएको छ।

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा ४ बर्षको उमेरमा भर्ना गरी सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाम पहुँच पुर्याउने,
२. कम उमेर र बढि उमेरका प्रारम्भिक बालबालिका केन्द्रमा भर्ना हुनु,
३. सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा बालमैत्री वातावरणका न्यूनतम मापदण्ड पुरा गर्नु पर्ने,
४. प्रारम्भिक बालबालिका केन्द्रमा भित्रि र बाहिरी खेल समाग्री उपलब्ध गर्ने,
५. प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरूको पारिश्रमिक, योग्यता तथा क्षमता समय अनुकुल अभिवृद्धि गर्ने,

३.१.७ उद्देश्य

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय बालविकास शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न निम्न लिखित विशिष्ट उद्देश्यहरू किटान गरिएको छः

१. चार वर्ष उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई बालविकास शिक्षामा पहूँच बनाउनु,
२. उमेर समुहका बालबालिकाहरूलाई सर्वाङ्गीण विकास सहित आधारभूत शिक्षाको तयारीमा पहूँच बढाउनु,
३. बालविकास तथा शिक्षाका सेवाहरूमा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु,
४. सबै बालबालिकाहरूलाई बालशिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गराउनु,

३.१.८ रणनीति

योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न निम्न लिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छः

१. संघीय तथा प्रदेश सरकारले अवलम्बन गरिएको मापदण्ड र ढाँचा अनुसार अनुदानका अधारमा बालविकास तथा शिक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिने छ।
२. प्रदेश सरकारको सहयोगमा क्षमता विकास, समन्वय तथा सहजीकरणका माध्यमबाट स्थानीय सरकारलाई सहयोग गर्ने।
३. बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र नयाँ स्थापनाको व्यवस्था गरिने छ।
४. भौगोलिक जटिलता र लक्षित समुदायका बालबालिकाका लागि नमूना बालविकास केन्द्रको विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिने छ।
५. गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सिकाइको अवश्यकता सम्बोधन गर्न पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिने छ।
६. बालविकास तथा शिक्षामा लगानी सुनिश्चित गर्न केन्द्रको मापदण्ड अनुसार कार्यान्वयन गरिने छ।
७. बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारिताका लागि परिवार, समुदाय, सङ्घसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयलाई जिम्मेवारी गराइने छ।

३.१.९ उपलब्धि ,नतिजा ,प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित हुने

ख) प्रमुख नतिजाहरू

१. चार वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको शिक्षा कार्यक्रममा सहज पहुँच हुने
२. बालविकासको अनुभव सहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने अवसर हुने
३. तालिमप्राप्त शिक्षक र बालबालिकाको हेरचाहका लागि सहायक कर्मचारी सहितको बालविकास केन्द्र रहने
४. समय अनुसारको पाठ्यक्रम परिमार्जन गरी उनीहरूको विकासात्मक र सिकाइ अवश्यकता सम्बोधन हुने गरी गुणस्तरीय सेवा सुनिश्चित हुने
५. बालबालिकाको अवश्यकता अनुसार घर, समुदाय, कार्यक्षेत्र र घुम्ती बालविकास केन्द्रको नमूनाहरू विकास हुने
६. बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा सबै तहका सरकार, परिवार, समुदाय, सङ्घसंस्था र विद्यालय जिम्मेवार हुने

३.१.१० प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

तालिका नं ११

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१.	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्ड प्रवोधीकरण गर्ने	बा.बि.के.	१	१	१	१	१	५	
२.	प्रारम्भिक बालविकासको नक्साङ्कन र अनुमति दिने	सङ्ख्या	१				१	२	
३.	बालबिकास केन्द्रको पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
४.	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका लागि अपाङ्गमैत्री शौचालय सहित कक्षा कोठाको व्यवस्था गर्ने	विद्यालय सङ्ख्या	८	८	८	८	३	३६	
५.	खेलकुद तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गर्ने	पटक	१				१	२	
६.	पूर्वाधार, केन्द्रको भित्री तथा बाहिरी सिकाइ तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन गरी	सङ्ख्या	१५	१५	५			३६	
७.	अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्ने	पटक	२	२	२	२	२	१०	
८.	सहजकर्तालाई आधारभूत तथा तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
९.	स्वास्थ्य परीक्षण, खोप अभिलेख , वृद्धि अनुगमन र कुपोषित बालबालिकालाई आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१०.	अनाथ, असहाय र अपाङ्गता पहिचन गरी थप सेवा उपलब्ध गराउन	सङ्ख्या	२४	२४	२४	२४	२४	१२०	
११.	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने	विद्यालय	३६	३६	३६	३६	३६	१७५	
१२.	अनुगमन, सुपरीवेक्षण, सहयोग तथा सहजीकरण गर्ने	केन्द्र	६६	६६	६६	६६	६६	३३०	
१३.	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाकको सेवा तथा सुविधामा समयानुकुल वृद्धि गर्ने	सङ्ख्या	६६	६६	६६	६६	६६	३३०	
१४.	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भित्रि र बाहिरी खेल समाग्री व्यवस्था गर्ने	सङ्ख्या	१५	१५	१२	१०	१४	६६	
१४.	नमुना प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्तालाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने	सङ्ख्या	२	२	२	२	२	१०	
१५.	६ वा सिकाइ क्षेत्र निर्माण र समाग्री सहयोग	सङ्ख्या		३६			३६	७०	
१६.	बसाई व्यस्थापन	सङ्ख्या			३६			३६	

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ परिचय

आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन र सामाजिक समायोजनमा सहयोग गर्दछ। शिक्षा मानव जीवन, जगत र विकासको लागि अपरिहार्य हुन्छ। राज्य सञ्चालनमा विश्वका प्राय सवै देशले शिक्षालाई मूल प्राथमिकतामा राख्ने गरेको पाइन्छ। शिक्षा प्राप्त गर्ने नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो। शिक्षालाई शाशन, विकास र सेवा प्रवाहको पुर्वाधारको रुपमा लिन सकिन्छ। नागरिकको सर्वाङ्गिण विकासको आधारनै शिक्षा हो। शिक्षा कुनैपनि देशको राष्ट्रिय पुँजि हो जसले भविष्यमा राष्ट्रिय उत्पादन र उत्पादकत्वलाई सुदृढ गर्दछ। शिक्षाले सक्षम, सवल, सभ्य, समावेशी, समन्यायिक जनशक्ति उत्पादनमा सघाउछ। शिक्षामा गरेको लगानी राष्ट्रिय पुँजि निर्माण हो। त्यस्तो पुँजी परिचालनले "समृद्ध

नेपाल, सुखि नेपाली" को दीर्घकालिन सोचलाई व्यवहारिक जीवनमा सावित गर्न सक्छ । शिक्षाका उल्लेखित मार्गदर्शन पुरा गर्ने आधार आधारभूत शिक्षाको कुशल सफल मितव्ययी समावेशि र समन्यायिक व्यवस्थापन हो । शिक्षाको आधारनै आधारभूत शिक्षा हो । आधारभुत शिक्षाको समुचित व्यवस्थापनको लागि राज्य संयत्रवाट तयार गरिएका संवैधानिक व्यवस्था मार्गदर्शन, नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था शिक्षा सम्बन्धी योजना कार्यक्रम आयोजनाहरूको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने गरिएको छ ।

नेपाल सरकारको **"स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ (परिमार्जित संस्करण, २०८१)"** को मूल मर्म, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ र राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ लाई मुख्य आधार बनाइएको छ । यहाँ आगामी ५ वर्षको रणनीतिक योजना अवधिलाई पूर्ण रूपमा सुनिश्चित गरिएको छ ।

आधारभूत शिक्षा मानव पुँजी निर्माण र सभ्य समाजको विकासको मुख्य जग हो । यसले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन, नैतिक आचरण र सामाजिक समायोजनका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम एवं अपरिहार्य ज्ञान, सिप र सक्षमता प्रदान गर्दछ । शिक्षा केवल व्यक्तिगत उन्नयनको माध्यम मात्र नभई देशको शासन, विकास र सेवा प्रवाहको सर्वोपरि पूर्वाधार पनि हो । शिक्षामा गरिने लगानी दीर्घकालीन राष्ट्रिय पुँजीको रूपमा स्थापित हुन्छ, जसले भविष्यमा राष्ट्रिय उत्पादन र उत्पादकत्वलाई सुदृढ गर्दै सक्षम, सबल, सभ्य, समावेशी र समन्यायिक समाज निर्माणमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ ।

नागरिकको यसै नैसर्गिक अधिकारलाई प्रत्याभूत गर्न नेपालको संवैधानिक, कानुनी तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूका आधारमा आधारभूत शिक्षाको व्यवस्थापनलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिएको छ:

- **संवैधानिक सुनिश्चितता:** नेपालको संविधानको धारा ३१ (२) ले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क पाउने मौलिक हकको ग्यारेन्टी गरेको छ ।
- **स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकार:** संविधानको अनुसूची-८ को बुँदा नं. ८ बमोजिम आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको पूर्ण परिचालन र व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय तहको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र निहित गरिएको छ । साथै, अनुसूची-९ को साझा अधिकारको सूची र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-३, दफा ११ (२) को खण्ड (ज) ले आधारभूत शिक्षाको नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमनको स्पष्ट जिम्मेवारी तिलोत्तमा नगरपालिकालाई प्रदान गरेको छ ।
- **राष्ट्रिय नीति तथा कानुनी व्यवस्था:** अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५, शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधन सहित), शिक्षा नियमावली, २०५९ (संशोधन सहित) तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले निर्देशित गरेका गुणस्तरका मानकहरू यस योजनाका मुख्य कानुनी आधार हुन् ।
- **अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता र दीर्घकालीन लक्ष्य:** संयुक्त राष्ट्रसङ्घको दिगो विकास लक्ष्य (SDG 4) ले सन् २०३० सम्ममा सबै बालबालिकाका लागि निःशुल्क, न्यायोचित र गुणात्मक आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखेको छ । सोही अनुरूप वि.सं. २०८७ सम्ममा नेपाललाई उच्च-मध्यम आयस्तर भएको राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने र विक्रम संवत् २१०० सम्ममा समुन्नत राष्ट्रको स्तरमा

पुऱ्याउने दीर्घकालीन सोच तथा विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) को मर्मलाई तिलोत्तमा नगरपालिकाले आत्मसात् गरेको छ।

यस पञ्चवर्षीय शिक्षा योजना अन्तर्गत तिलोत्तमा नगरपालिकाले आफ्नो विशिष्ट सहरी तथा अर्ध-सहरी परिवेश, सुदृढ आन्तरिक स्रोत, र "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रमको उपलब्धतालाई आधार मानी कक्षा १ देखि ८ सम्मको आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच, दिगो गुणस्तर, र प्रविधिमैत्री शैक्षिक व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्न स्पष्ट उद्देश्य, रणनीति, सूचक र समयबद्ध क्रियाकलापहरू निर्धारण गरेको छ।

यस खण्डमा आधारभूत शिक्षा अन्तर्गत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर तथा समता र व्यवस्थापकीय प्रबन्धको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचन गरी आगामी दश बर्षका लागि यस तहको शिक्षा विकास उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू लक्ष्य उल्ले गरिएको छ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

यस तिलोत्तमा नगरपालिकामा आधारभूत तहका विद्यालयहरू जम्मा २३ वटा सञ्चालनमा रहेका छन् जसमध्ये सामुदायिक विद्यालय १५ वटा र संस्थागत विद्यालय ८ वटा रहेका छन्। यस नगरभित्र शैक्षिक सत्र २०८२ को भर्ना अनुसार आधारभूत तह कक्षा १ देखि ५ मा जम्मा भर्नादर १२८.८, कक्षा ६ देखि ८ को भर्ना दर १२०.९, कक्षा ९ र १० को कुल भर्ना दर १०५.८, कक्षा ११ र १२ को भर्ना दर ९७.७ रहेको छ (CEHRD Report 2082)। आधारभूत तह कक्षा ५ को टिकाउ दर ८४.६० प्रतिशत र कक्षा ८ को टिकाउ दर ८८.५ प्रतिशत , कक्षा १० को टिकाउ दर ६८ प्रतिशत रहेको छ।

विद्यार्थीको विवरण परिशिष्टमा तालिका न. ११ देखि १६ मा दिइएको छ।

आधारभूत शिक्षाअन्तर्गत प्रारम्भिक कक्षाको पढाइ तथा गणितीय सिपको सिकाइ स्तर न्यून छ। शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रद्धारा गरिएको कक्षा ३ को पढाइ तथा गणितीय सिप न्यूनतम सिकाइ सक्षमता हासिल गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत न्यून पाइएको छ। यस नगरपालिकामा शैक्षिक सत्र २०८२ अन्तिम नतिजा अनुसार आधारभूत तह कक्षा १-५ मा सिकाइ उपलब्धि ५८.७६ प्रतिशत र आधारभूत तह कक्षा ६-८ मा ५१.०५ प्रतिशत रहेको छ। विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि स्तर सन्तोषजनक मात्र रहेको छ भने सिकाइ उपलब्धि स्तरमा थुप्रै असमानताहरू देखिएका छन्। विगत तिन बर्षको विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण गर्दा आधारभूत तहको सिकाइस्तरमा अपेक्षित सुधारको क्रम नदेखिएको सङ्केत गरेको छ। कोभिड महामारीका कारणले अवरुद्ध भएको शिक्षण सिकाइले यसमा समस्या थप भएको छ। पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता वृद्धि गर्ने र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा निरन्तर सुधार आवश्यक छ। शिक्षण सिकाइ विधिमा सुधारका लागि शिक्षक तयारी तथा विकासमा सुधार तथा अनुगमन, सुपरिवेक्षण र पेसागत विकासका क्रियाकलापहरूलाई व्यवस्थित गर्नु आवश्यक छ। विद्यार्थो सिकाइप्रति जवाफदेही बनाउने प्रणाली विकास

गर्दै आधारभूत विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक न्यूनतम सिकाइ पूर्वाधार र वातावरण तयार गर्नुपर्ने छ।

तालिका न. १२ सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि विवरण २०८२

विषयहरू	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा ४	कक्षा ५	कक्षा ६	कक्षा ७	कक्षा ८
नेपाली	६४.८६	६४.१२	६२.२६	५५.४२	५७.८४	५२.२६	४६.१३	६०.१२
अंग्रेजी	६३.३३	६३.९७	५८.८१	५२.४५	५५.७	५२.८८	४९.५२	६५.८१
गणित	६६.०५	६३.२५	५७.११	५०.२८	४७.८९	५१.४५	४३.३९	५४.५५
हाम्रो सेरोफेरो	६३.२८	६५.५९	६१.७२					
विज्ञान तथा प्रविधि				४९.९१	५२.५	५३.१४	४५.४१	६१.७३
सामाजिक अध्ययन तथा मानव मूल्य शिक्षा				५३.०५	५१.०५	४९.०१	४८.१२	६०.०६
स्वास्थ्य, शारीरिक तथा सिर्जनात्मक कला						४६.७	५१.९२	२६.६९
कक्षागत जम्मा	**६४.३८**	**६४.२३**	**५९.९८**	५२.२२	५३.	५०.९१	४७.४२	५४.८३
तहगत जम्मा	**५८.७६**					**५१.०५**		

स्रोत: IEMIS Dashboard Report 20८२

तिलोत्तमा नगरपालिका भित्र हाल आधारभूत तह विद्यालय उमेरका करिव ५७ प्रतिशत बालबालिकाहरू संस्थगत विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका छन्। यस्ता विद्यालयमा अभिभावकले नै शुल्क तिरिरहेका छन्। यस प्रकारका विद्यालयहरू यस योजना अवधिमा निरन्तर हुने अवस्था देखिन्छ तापनि सामुदायिक विद्यालयको सुधार सँगै यस्ता विद्यार्थीहरू सामुदायिक विद्यालयमा आउने सम्भावना देखिन्छ।

३.२.३ मुख्य चुनौतीहरू (Key Challenges)

तिलोत्तमा नगरपालिकाको विद्यमान शैक्षिक प्रोफाइल र वस्तुगत यथार्थको विश्लेषणका आधारमा आधारभूत शिक्षाको सुदृढीकरणका लागि देहायका चुनौतीहरू पहिचान गरिएका छन्:

१. **अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको पूर्ण कार्यान्वयन:** लक्षित तथा सीमान्तकृत वर्ग (सुकुम्बासी बस्ती, इँटाभट्टामा कार्यरत श्रमिकका बालबालिका) सम्म ऐनको मर्मअनुरूप पूर्ण रूपमा निःशुल्क र समतामूलक आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्नु।

२. **विद्यार्थी टिकाउ दर र सिकाइ उपलब्धि सुधार:** प्रारम्भिक तथा माथिल्ला कक्षाहरूमा कक्षा छाड्ने (Dropout) र कक्षा दोहोर्‍याउने (Repetition) दरमा कमी ल्याउँदै न्यूनतम र अपेक्षित सिकाइ उपलब्धिलाई माथि उठाउनु।

३. **उमेर-तह असंतुलन न्यूनीकरण:** आधारभूत तहमा न्यून-उमेर (Under-age) र बढी-उमेर (Over-age) का बालबालिकाहरूको भर्ना सङ्ख्यालाई न्यूनीकरण गरी उमेर अनुकूलको कक्षा भर्ना सुनिश्चित गर्नु।

४. **डिजिटल डिभाइड र प्रविधिमैत्री शिक्षण:** सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) मा शिक्षक र विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्नुका साथै परम्परागत शिक्षण शैलीमा अभ्यस्त शिक्षकहरूको पेसागत सक्षमता वृद्धि गरी डिजिटल सामग्रीलाई सिकाइको अभिन्न अङ्ग बनाउनु।

५. **दरबन्दी मिलान र नेतृत्वको उत्तरदायित्व:** विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात (STR) का आधारमा विषयगत (विशेष गरी गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी) र तहगत शिक्षक दरबन्दीको वैज्ञानिक पुनर्वितरण गर्नु र विद्यालय पद्धतिलाई सिकाइ नतिजाप्रति जवाफदेही बनाउनु।

६. **बालमैत्री र समावेशी पूर्वाधार:** नगरका सबै ३६ वटै सामुदायिक विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालमैत्री, लैङ्गिक रूपमा सुरक्षित र अपाङ्गतामैत्री (Ramp तथा सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइसहित) बनाउनु। ७. **मूल्याङ्कन प्रणालीमा परिमार्जन:** विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई केवल दण्ड वा उत्तीर्ण-अनुत्तीर्णको माध्यम नमानी सिकाइ क्रियाकलापकै अभिन्न अङ्ग (CAS) का रूपमा विकास गर्नु र कक्षा ८ को नगर स्तरीय परीक्षाको विश्वसनीयता र वैधता स्थापित गर्नु। ८. **स्वास्थ्य, पोषण र परामर्श सेवा:** विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श (Psychosocial Counseling) र स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवाखाजा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा प्रबन्ध गर्नु। ९. **उत्थानशील विद्यालय प्रणाली:** विद्यालय शिक्षा संरचनालाई बाह्य प्रकोप, जलवायु परिवर्तन, सङ्कट तथा महामारी जस्ता आपत्कालीन परिस्थितिप्रति पूर्ण रूपमा उत्थानशील (Resilient) बनाउनु।

३.२.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्रका शतप्रतिशत बालबालिकाको आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच र निरन्तरता (कक्षा आठ पूरा गर्ने दर) सुनिश्चित गर्नु।

२. प्रारम्भिक कक्षाका बालबालिकाहरूको आधारभूत पठन सिप (Foundational Literacy & Numeracy) अभिवृद्धि गर्दै सबै विद्यार्थीमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने अवस्था सुनिश्चित गर्नु।

३. "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको पूर्ण व्यावहारिक कार्यान्वयन गर्नुका साथै सूचना प्रविधि (ICT) लाई कक्षाकोठाको नियमित शिक्षण-सिकाइमा एकीकृत गर्नु।

४. नगरभित्रका आधारभूत विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालमैत्री, समावेशी, लैङ्गिक रूपमा सुरक्षित, स्वास्थ्यवर्द्धक र उत्थानशील बनाउनु।

५. विद्यालय शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धमा सुधार गरी विद्यालय पद्धतिलाई विविधता-अनुकूल, पारदर्शी, र स्थानीय सरकारप्रति जवाफदेही बनाउनु।

३.२.५ *रणनीतिहरू (Strategies)*

निर्धारित उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि तिलोत्तमा नगरपालिकाले देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ:

- **रणनीति १ (विद्यालय नक्साङ्कन र समायोजन):** वस्तुनिष्ठ मापदण्डका आधारमा विद्यालय नक्साङ्कन (School Mapping) गरी विद्यालय तथा शिक्षक दरबन्दीको पुनर्वितरण, मिलान र आवश्यकताअनुसार समायोजन (Merging) गरिनेछ।
- **रणनीति २ (कानुनी तथा वित्तीय प्रबन्ध):** अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्थानीय कानुन र निर्देशिकाहरू तर्जुमा गरी पर्याप्त आन्तरिक स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ।
- **रणनीति ३ (खण्डीकृत तथ्याङ्क र लक्षित पहुँच):** विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको यथार्थ घरधुरी सर्वेक्षण र खण्डीकृत तथ्याङ्क सङ्कलन गरी पोशाक, स्टेशनरी र लक्षित छात्रवृत्तिमार्फत शिक्षाको मूलधारमा ल्याइनेछ।

- **रणनीति ४ (आवधिक मूल्याङ्कन र सिकाइ आपूरण):** न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न आवधिक रूपमा विद्यार्थीको सिकाइ स्तर मापन गरिनेछ र कमजोर विद्यार्थीका लागि उपचारात्मक शिक्षण (Remedial Teaching) सञ्चालन गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (जवाफदेही सुशासन):** शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकप्रति र प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति प्रत्यक्ष रूपमा जिम्मेवार बनाउन कार्यसम्पादन करार (Performance-based Contract) र कार्यसम्पादन लेखापरीक्षण गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (पूर्वाधार र वास प्रबन्ध):** विद्यालयहरूमा पर्याप्त र सुरक्षित खानेपानी, लैङ्गिकमैत्री एवं अपाङ्गतामैत्री शौचालय र स्वच्छता (WASH) को उचित प्रबन्धसहितको न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गरिनेछ।
- **रणनीति ७ (प्राथमिकता प्राप्त सक्षमता र हरित विद्यालय):** विद्यालयमा सुरक्षित र समावेशी सिकाइ वातावरण तयार गरी मार्गदर्शन २०८१ को मर्म अनुरूप 'हरित विद्यालय' (Green School) को मापदण्ड र न्यूनतम सक्षमता (Minimum Enabling Conditions - MEC) पूरा गराइनेछ।
- **रणनीति ८ (मानव संसाधन विकास र उत्प्रेरणा):** शिक्षकहरूको पेसागत सक्षमता अभिवृद्धिका लागि नियमित पुनर्तालिम, बहु-बौद्धिकतामा आधारित शिक्षण विधिको तयारी र उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने शिक्षकलाई प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- **रणनीति ९ (प्रविधि मैत्री शैक्षिक रूपान्तरण):** सबै विद्यालयहरूमा उच्च गतिको इन्टरनेट विस्तार गरी शिक्षण-सिकाइमा डिजिटल सामग्री र नगरको आफ्नै शैक्षिक सञ्जाल (Learning Portal) को प्रयोगलाई व्यापक बनाइनेछ।
- **रणनीति १० (पोषण, स्वास्थ्य र मनोसामाजिक परामर्श):** स्थानीय उत्पादन र रैथाने स्वादमा आधारित पौष्टिक एवं स्वस्थकर दिवाखाजा कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गरिनेछ। साथै, विद्यार्थीहरूका लागि नियमित स्वास्थ्य परीक्षण र विद्यालयमा आधारित मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराइनेछ।
- **रणनीति ११ (भाषिक र सांस्कृतिक विविधताको सम्मान):** स्थानीय परिवेश अनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न भाषिक विविधताअनुरूपको माध्यम भाषाको उपयोग र सामाजिक-सांस्कृतिक विविधता झल्कने गरी सिकाइ सामग्री र शिक्षण विधिको विकास गरिनेछ।
- **रणनीति १२ (सङ्कट व्यवस्थापन र उत्थानशीलता):** महामारी, प्राकृतिक प्रकोप र जलवायु परिवर्तनजन्य सङ्कटको समयमा पनि सिकाइ निरन्तर रहने गरी वैकल्पिक सिकाइ कार्ययोजना र सुरक्षा मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।

३.२.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र सूचकहरू (Accomplishments, Outcomes & Indicators)

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्र अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच, निरन्तर सहभागिता र दिगो गुणस्तर सुनिश्चित भई शैक्षिक सुशासन प्रवर्द्धन हुनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. **शतप्रतिशत पहुँच:** नगरभित्रका सबै विद्यालय उमेर समूहका बालबालिका आधारभूत शिक्षाको दायरामा आई नियमित सहभागिता सुनिश्चित हुनेछ।

२. **पूर्वाधार सुदृढीकरण:** सबै सामुदायिक विद्यालयहरूले राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारको प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता (MEC), भौतिक पूर्वाधार र डिजिटल सिकाइ सामग्री प्राप्त गर्नेछन्।

३. **सक्षम मानव संसाधन:** विद्यालयहरूमा आवश्यकता र विषयगत आधारमा योग्य, प्रविधि-सक्षम र उत्प्रेरित शिक्षक तथा प्रशासनिक जनशक्तिको स्थायी व्यवस्थापन हुनेछ।

४. **सुरक्षित र समावेशी वातावरण:** सबै विद्यालयहरूमा बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र सांस्कृतिक रूपमा समावेशी सिकाइ वातावरण निर्माण हुनेछ।

५. **स्वास्थ्य र पोषणको सुनिश्चितता:** रैथाने उत्पादनमा आधारित स्वस्थकर दिवाखाजा र नियमित स्वास्थ्य परीक्षणको माध्यमबाट बालबालिकाको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य सुदृढ हुनेछ।

६. **सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि:** आधारभूत तह पूरा गर्ने विद्यार्थीहरूको न्यूनतम र औसत सिकाइ उपलब्धिमा उल्लेखनीय सुधार आउनुका साथै लैङ्गिक, सामाजिक र आर्थिक समता सूचकमा सकारात्मक रूपान्तरण हुनेछ।

७. **प्रविधि र उत्थानशीलता:** सूचना र सञ्चार प्रविधिको कक्षाकोठामा व्यापक उपयोग हुनेछ र विद्यालय प्रणाली जुनसुकै सङ्कट वा प्रकोपप्रति उत्थानशील (Resilient) बन्नेछ।

८. **पारदर्शी सुशासन:** कार्यसम्पादन लेखापरीक्षण, सामाजिक परीक्षण र IEMIS को पूर्ण उपयोगमार्फत शैक्षिक प्रशासन पारदर्शी र नतिजामुखी बन्नेछ।

३.२.७ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तालिका न. १३

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१.	विद्यालय नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने	पटक	१				१	२	
२.	सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्ने	जना	१	१	१	१	१	५	
३.	प्रारम्भिक कक्षाका बालबालिकाहरूका लागि पठन सामग्री व्यवस्था गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
४.	प्रारम्भिक कक्षा शिक्षणसम्बन्धि शिक्षक तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
५.	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
६.	शिक्षक क्षमता विकास गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
७.	सूचना सञ्चार तथा प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
८.	शिक्षक विकास तथा सहायता प्रणालीको पुनर्संरचना गर्ने	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	५	

९.	विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम र दिवा खाजाको प्रबन्ध गर्ने	पटक	२	२	२	२	२	१०	
१०.	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्तर	१	१	१	१	१	५	
११.	सन्दर्भ सामग्रीको व्यवस्था गर्ने	पटक	२	२	२	२	२	१०	
१२.	विपन्नका लागि ड्रेस, स्टेशनरीका लागि छात्रबृत्ति व्यवस्था गर्ने	सङ्ख्या	१६०	१७०	१८०	१९०	२००	९००	
१३.	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन	सङ्ख्या	१		१		१	३	
१४.	कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कन	निरन्तर							
१५.	व्यवस्थित परीक्षा प्रणाली गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१६.	शैक्षिक मानव संशाधन सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१७.	विव्यस, शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१८.	अभिभावक अभिमुखिकरण र सहभागिता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१९.	उत्कृष्ट शिक्षकलाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने	जना	५	७	९	११	१३	४५	
२०.	Without books skill development कार्यक्रम	दिन	३२	३२	३२	३२	३२	१६०	
२१.	कक्षा ३, कक्षा ५, कक्षा ८ मा शिक्षक संयोजक र तहगत प्रधानाध्यापकको व्यवस्थापन	विद्यालय	२१	२१	२१	२१	२१	१०५	
२२.	व्यवस्थित पुस्तकालय तथा वाचनालय कक्ष	सङ्ख्या	४	४	४	४	५	२१	
२३.	प्राथमिक उपचार समाग्री तथा उपचार कक्षको व्यवस्था	सङ्ख्या	२१	२१	२१	२१	२१	१०५	
२४.	विद्यालयमा पिउने पानिको व्यवस्था	सङ्ख्या	२१	२१	२१	२१	२१	१०५	
२५.	मापदण्ड अनुसार शिक्षक व्यवस्थापन	जना	६	६	६	६	६	३०	
२६.	कक्षा १-३ मा बसाई व्यवस्थापन	सङ्ख्या		३६			३६	७०	
२७.	पढाइ कुना (Reading Corner) निर्माण तथा पुस्तक सहयोग कक्षा १-३	सङ्ख्या			३६			३६	

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

माध्यमिक शिक्षा श्रमप्रति सकारात्मक भावना भएको, सिपयुक्त, सिर्जनशील र प्रतिस्पर्धी मानव संसाधन निर्माण गर्ने विद्यालय शिक्षाको अन्तिम र रूपान्तरणकारी चरण हो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गनिर्देशन र संघीय संरचना अनुकूल नेपालको माध्यमिक शिक्षालाई साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक, र परम्परागत (संस्कृत/गुरुकुल/मदरसा/गुम्बा) गरी तीन धारमा वर्गीकरण गरिएको छ । विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) को भावना अनुरूप माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) ले

बालबालिकाहरूलाई श्रम बजार र रोजगारीका अवसरहरूमा प्रवेश गर्न सक्ने व्यावहारिक सिप प्रदान गर्नुका साथै उच्च शिक्षाका लागि सुदृढ प्राज्ञिक आधार तयार गर्दछ।

नीतिगत तथा कानुनी आधारहरू:

- **संवैधानिक सुनिश्चितता:** नेपालको संविधानको धारा ३१ (२) ले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ।
- **स्थानीय तहको एकल अधिकार:** संविधानको अनुसूची-८ को बुँदा नं. ८ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-३, दफा ११ (२) को खण्ड (ज) बमोजिम माध्यमिक शिक्षाको नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र नियमनको स्पष्ट र एकल अधिकार तिलोत्तमा नगरपालिकामा निहित छ।
- **राष्ट्रिय नीतिगत मार्गदर्शन:** राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै सकारात्मक चिन्तन र सदाचारयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखेको छ। त्यसैगरी, विज्ञान, प्रविधि तथा नवप्रवर्तन नीति, २०७६ ले विद्यालय तहदेखि नै वैज्ञानिक चिन्तन, मौलिक ज्ञान र नवप्रवर्तनमुखी सिर्जनशीलता अभिवृद्धि गर्ने रणनीति अङ्गीकार गरेको छ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको विशिष्ट सन्दर्भमा, माध्यमिक तहका उमेर समूहका बालबालिकाहरूमध्ये करिब ४९ प्रतिशत विद्यार्थीहरू हाल संस्थागत (निजी) विद्यालयहरूमा शुल्क तिरेर अध्ययन गरिरहेको यथार्थ विद्यमान छ। यस पञ्चवर्षीय शिक्षा योजना (वि.सं. २०८३–२०८८) को अवधिमा सामुदायिक विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार सुदृढीकरण, प्रविधिमैत्री सिकाइ र STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) शिक्षाको व्यापक विस्तारमार्फत सार्वजनिक शिक्षाप्रति नागरिकको भरोसा वृद्धि गर्दै सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना र टिकाउ दरको अनुपातलाई उल्लेखनीय रूपमा बढाउने लक्ष्य राखिएको छ।

३.३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाको वस्तुगत स्थिति र विद्यालयहरूको स्थलगत अनुगमन तथा शैक्षिक प्रोफाइलको खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा देहायका समस्या तथा चुनौतीहरू पहिचान गरिएका छन्:

१. **शैक्षिक सामग्रीको न्यून प्रयोग:** अधिकांश माध्यमिक विद्यालयहरूमा पाठगत तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको निर्माण र शिक्षण-सिकाइमा तिनको नियमित एवं प्रयोगात्मक उपयोगमा कमी हुनु।

२. **प्रयोगशाला पूर्वाधारको अभाव:** माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान, गणित र सामाजिक विषयका प्रयोगशालाहरूको (Laboratories) उपलब्धता र सञ्चालन पक्ष कमजोर हुनु।

३. **पुस्तकालय व्यवस्थापनमा कमजोरी:** सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा व्यवस्थित, आधुनिक र इ-पुस्तकालय (E-Library) को प्रबन्ध हुन नसक्नु।

४. **कमजोर सिकाइ उपलब्धि:** माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (SEE) र कक्षा १२ को अन्तिम परीक्षामा विद्यार्थीहरूको औसत सिकाइ उपलब्धि र उत्तीर्ण स्तर अपेक्षित रूपमा उच्च हुन नसक्नु।

५. **सूचना प्रविधिको न्यून उपयोग:** विद्यालयहरूमा उपलब्ध कम्प्युटर, ल्यापटप, प्रोजेक्टर र स्मार्ट बोर्ड जस्ता सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिको (ICT) प्रयोग नियमित शिक्षण-सिकाइमा एकीकृत हुन नसक्नु।
६. **विषयगत शिक्षक दरबन्दीको असंतुलन:** माध्यमिक तहमा आवश्यक र स्वीकृत मापदण्ड अनुसारका योग्य विषयगत शिक्षक (विशेष गरी विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी) दरबन्दीको न्यायोचित व्यवस्थापन र पुनर्वितरण हुन नसक्नु।
७. **टिकाउ दर र ड्रपआउटको चुनौती:** माध्यमिक तहको माथिल्लो कक्षा (विशेष गरी कक्षा ११ र १२) सम्म पुग्दा विद्यार्थीहरूको विद्यालय टिकाउ दर कम हुनु र विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति कायम रहनु।
८. **परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणाली:** विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सिकाइकै अङ्ग बनाउन नसकिनु र परीक्षा प्रणालीको विश्वसनीयता र वैधतामा व्यापक सुधारको आवश्यकता हुनु।
९. **सर्वाङ्गीण विकासका सामग्रीको अभाव:** विद्यालयहरूमा पर्याप्त खेलकुद, साङ्गीतिक तथा अतिरिक्त क्रियाकलापका सामग्रीको अभाव हुनु र शिक्षकहरूको आधुनिक बाल-मनोविज्ञान सम्बन्धी क्षमता विकासमा कमी हुँदा विद्यार्थीको बहुआयामिक विकास अवरुद्ध हुनु।
१०. **अनुगमन र परामर्शको न्यूनता:** स्थानीय तह र स्रोत केन्द्रहरूबाट माध्यमिक विद्यालयहरूको नियमित प्राज्ञिक अनुगमन, निरीक्षण र मनोसामाजिक परामर्श सेवा (Psychosocial Counseling) प्रभावकारी हुन नसक्नु।
११. **स्वास्थ्य र स्वच्छता कक्षको अभाव:** सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा 'नर्सिङ सेवा' सहितको व्यवस्थित प्राथमिक उपचार कक्ष र छात्राहरूका लागि सुरक्षित महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनको कमी हुनु।
१२. **खेल मैदान र खेल पूर्वाधारको अभाव:** अधिकांश विद्यालयहरूमा व्यवस्थित खेल मैदान, एथ्लेटिक्स ट्र्याक र कला/सङ्गीत सङ्कलन कक्षको अभाव रहनु।

३.३.३ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. माध्यमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्दै शिक्षण-सिकाइको सान्दर्भिकता, गुणस्तर र परीक्षा प्रणालीको विश्वसनीयतामा सुधार गर्नु।
२. माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (NER) र विद्यार्थी टिकाउ दर (Retention Rate) मा उल्लेखनीय वृद्धि गर्नु।
३. नगरभित्रका सबै माध्यमिक विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालमैत्री, समावेशी, लैङ्गिक रूपमा सुरक्षित, र अपाङ्गतामैत्री बनाउनु।
४. विद्यालयहरूमा विज्ञान, गणित, प्रविधि, कला र इन्जिनियरिङ (STEAM) शिक्षालाई अन्तरसम्बन्धित गर्दै आधुनिक प्रयोगशाला र इ-पुस्तकालयको विकास गर्नु।
५. आपतकालीन परिस्थिति वा महामारीका समयमा पनि भर्चुअल तथा वैकल्पिक माध्यमबाट पठनपाठनलाई निरन्तरता दिन सक्ने गरी सूचना प्रविधिको पूर्वाधार विकास गर्नु।
६. शिक्षकहरूको नवप्रवर्द्धनात्मक र अनुसन्धानात्मक (Action Research) कार्यमा क्षमता अभिवृद्धि गर्दै विद्यालयको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय सुशासन सुदृढ गर्नु।

३.३.४ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (विद्यालय नक्साङ्कन र भौतिक मापदण्ड):** वस्तुनिष्ठ मापदण्डका आधारमा विद्यालय नक्साङ्कन (School Mapping) गरी माध्यमिक विद्यालयहरूको पुनर्वितरण, तह वृद्धि वा समायोजन गरिनेछ।
- **रणनीति २ (निःशुल्क शिक्षा र प्रोत्साहन):** अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐनको मर्म अनुरूप लक्षित वर्गका लागि पाठ्यपुस्तक, पोशाक, स्टेशनरी र छात्रवृत्तिको प्रबन्ध गरी निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ।
- **रणनीति ३ (STEAM शिक्षा र प्रयोगशाला विस्तार):** माध्यमिक तहदेखि नै विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित (STEAM) शिक्षालाई लागू गरिनेछ । यसका लागि पूर्वाधार सहितको विज्ञान र गणित प्रयोगशाला र व्यवस्थित पुस्तकालय स्थापना गरिनेछ।
- **रणनीति ४ (दक्ष शिक्षक व्यवस्थापन र दरबन्दी मिलान):** स्वीकृत राष्ट्रिय मापदण्ड र विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकहरूको वैज्ञानिक दरबन्दी पुनर्वितरण तथा व्यवस्थापन गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (पेसागत विकास र उत्प्रेरणा):** शिक्षकहरूको निरन्तर पेसागत विकास (TPD) का लागि आधुनिक शिक्षण विधि, आइसिटी र अनुसन्धानमुखी कार्यशाला सञ्चालन गरी उत्कृष्ट शिक्षक र कर्मचारीलाई प्रोत्साहन तथा पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (डिजिटल रूपान्तरण र वैकल्पिक शिक्षा):** हरेक विद्यालयमा उच्च गतिको इन्टरनेट र आइसिटी संरचना विस्तार गरिनेछ। सङ्कट वा महामारीको समयमा पनि सिकाइ निरन्तर राख्न खुला, दूर तथा भर्चुअल सिकाइ प्रणाली स्थापित गरिनेछ।
- **रणनीति ७ (नतिजामुखी मूल्याङ्कन र कार्यसम्पादन परीक्षण):** न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउन आवधिक रूपमा विद्यार्थीको सिकाइ स्तर मापन गरी प्राविधिक रूपमा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई परिमार्जन गरिनेछ । निश्चित अन्तरालमा विद्यालयको कार्यसम्पादन र शैक्षिक लेखापरीक्षण (Performance Audit) गरिनेछ।
- **रणनीति ८ (नेतृत्व विकास र सुशासन):** योग्य, सक्षम र उत्प्रेरित शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकको जिम्मेवारी दिई विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) का पदाधिकारीहरूको नियमित क्षमता विकास गरिनेछ।
- **रणनीति ९ (समावेशी, स्वास्थ्य र पोषण प्रणाली):** अपाङ्गता भएका, अनाथ र सडक बालबालिकाहरूका लागि आवासीय वा विशेष सहयोगको प्रबन्ध गरिनेछ। सबै विद्यालयमा एक विद्यालय एक नर्स कार्यक्रममार्फत स्वास्थ्य, पोषण र महिनावारी स्वच्छता (सेनेटरी प्याड व्यवस्थापन) सुनिश्चित गरिनेछ।
- **रणनीति १० (उच्च शिक्षा र पेसागत परामर्श):** माध्यमिक तह पूरा गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि उच्च शिक्षाको मार्गप्रशस्त गर्न र उपयुक्त पेसा छनोटका लागि वृत्ति मार्गदर्शन र परामर्श (Career Counseling) कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

३.३.५ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्रको माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) मा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भई प्रविधिमैत्री शिक्षण, STEAM शिक्षाको कार्यान्वयन र दिगो गुणस्तरमार्फत शैक्षिक सुशासन प्रवर्द्धन हुनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. सबै माध्यमिक उमेर समूहका बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क र गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा उच्च वृद्धि हुनेछ।

२. सबै माध्यमिक विद्यालयहरूले न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार, आधुनिक प्रयोगशाला र इ-पुस्तकालयको राष्ट्रिय मापदण्ड पूरा गर्नेछन्।

३. माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रममा आधारित प्रयोगात्मक विधि, उत्प्रेरित शिक्षक र सूचना प्रविधिको समुचित प्रयोगबाट औसत सिकाइ उपलब्धि (Learning Achievement) मा सुधार आउनेछ।

४. माध्यमिक तह पूरा गर्ने विद्यार्थीहरू न्यूनतम प्राविधिक सिप, नैतिक आचरण र डिजिटल साक्षरतासहित उच्च शिक्षा र श्रम बजारका लागि सक्षम बन्नेछन्।

५. विद्यालय शिक्षा प्रणाली बाह्य प्रकोप, महामारी र जलवायु परिवर्तनजन्य सङ्कटप्रति पूर्ण रूपमा उत्थानशील (Resilient) बन्नेछ।

३.३.६ माध्यमिक तहका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

१. नीतिगत र संस्थागत सुदृढीकरण

- **कानुनी आधार:** योजनाको पहिलो वर्षमै निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा कार्यान्वयनका लागि आवश्यक ऐन, कार्यविधि र निर्देशिका तर्जुमा गरिनेछ।
- **शासकीय क्षमता:** विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) को क्षमता विकास तथा विद्यालयमा शैक्षिक मानव संसाधन सूचना प्रणाली (Teacher-EMIS) को स्थापनाले संस्थागत सुशासनमा जोड दिनेछ।
- **विद्यालय नक्साङ्कन:** स्रोत र साधनको समन्यायिक वितरणका लागि माध्यमिक विद्यालयहरूको वस्तुपरक नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन गरिनेछ।

२. शिक्षण-सिकाइमा गुणस्तर र नवप्रवर्तन

- **प्रविधि र STEAM:** विज्ञान, गणित, र कम्प्युटर शिक्षालाई प्राथमिकता दिँदै स्मार्ट क्लासरूम, डिजिटल ल्याब र इ-लाइब्रेरीको व्यवस्था गरिनेछ। विद्यार्थीहरूमा वैज्ञानिक अनुसन्धान र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्न 'नवप्रवर्तन कोष' खडा गरिनेछ।
- **शिक्षक सहायता प्रणाली:** शिक्षकहरूलाई कार्यस्थलमै मेन्टरिङ गर्न विशेष सहायता प्रणाली र आधुनिक शिक्षण विधिको पेसागत क्षमता विकास कार्यशालाहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- **परीक्षा प्रणाली:** स्तरीकृत परीक्षा (Standardized Test) र आन्तरिक कार्यविधि परिमार्जनमार्फत परीक्षाको वैधता र विश्वसनीयता बढाइनेछ।

३. समतामूलक पहुँच र समावेशी शिक्षा

- **लक्षित सहयोग:** अपाङ्गता भएका, विपन्न, दलित र अनाथ बालबालिकाका लागि छात्रवृत्ति, पाठ्यपुस्तक, र विशेष आवासीय संरक्षणको प्रबन्ध गरिएको छ।
- **भर्ना अभियान:** घरधुरी सर्वेक्षणमार्फत विद्यालय बाहिर रहेका किशोर-किशोरीको पहिचान गरी माध्यमिक तहमा शतप्रतिशत भर्ना सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य छ।
- **स्वास्थ्य र स्वच्छता:** २१ वटै माध्यमिक विद्यालयमा 'विद्यालय नर्सिङ' कार्यक्रम र महिनावारी स्वच्छता (सेनेटरी प्याड भेन्डिङ मेसिनसहित) को दिगो व्यवस्थापन गरिनेछ।

४. सामुदायिक सहभागिता र उत्प्रेरणा

- **सामुदायिक साझेदारी:** अभिभावक अभिमुखीकरण र सहभागिता वृद्धि गरी सिकाइमा अभिभावकीय जिम्मेवारी बोध गराउने कार्यक्रम राखिएको छ।
- **उत्प्रेरणा:** उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने शिक्षक र शैक्षिक कर्मचारीलाई हरेक वर्ष नगर पुरस्कार प्रदान गरी पेसागत मर्यादा र मनोबल बढाइनेछ।
- **क्यारियर काउन्सिलिङ:** कक्षा १२ उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूका लागि उच्च शिक्षा र रोजगारमूलक बजारसँग जोड्न क्यारियर काउन्सिलिङको प्रबन्ध गरिएको छ।

यो कार्ययोजनाले माध्यमिक शिक्षालाई बजारको माग र व्यावहारिक ज्ञानसँग जोड्दै एक सुरक्षित, प्रविधिमैत्री र समावेशी शैक्षिक प्रणालीको आधार तयार पार्ने उद्देश्य राखेको छ।

विवरण परिशिष्टको तालिका न. १७ मा दिइएको छ।

३.३.७ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकामा माध्यमिक तहको शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँचमा क्रमिक रुपमा प्रगति भएको छ। माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा कूल भर्नादर र खुद भर्नादर क्रमश: ११४.४ र ८७ प्रतिशत र माध्यमिक तह (११-१२) मा क्रमश: ६८.९ र ३४.२ प्रतिशत रहेको छ। त्यसै गरी माध्यमिक तह कक्षा १० मा ६०.४ प्रतिशत रहेको छ। यस नगरपालिकामा माध्यमिक विद्यालय जम्मा ५२ वटा छन् जसमध्ये सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय २१ वटा (माध्यमिक तह १-१० सञ्चालित ९, १-१२ सञ्चालित १० धार्मिक विद्यालय २ वाट) रहेका छन्। त्यसैगरी माध्यमिक तह संस्थागत विद्यालय ३२ वटा जसमध्ये १-१० सञ्चालित १८ वटा र १-१२ सञ्चालित १४ विद्यालयहरू रहेको छ। यस नगरपालिका भित्र शैक्षिक सत्र २०८२ मा माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा जम्मा ११९२६ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् जसमध्ये छात्रा ५३९५ र छात्र ६५३१ रहेका छन्। सामुदायिक विद्यालय माध्यमिक तहमा जम्मा ६०७९ जना जसमध्ये कक्षा ९-१० मा ३३१० जना र कक्षा ११-१२ मा २७६९ जना छन्। त्यसैगरी संस्थागत विद्यालयमा जम्मा ५८९५ जना जसमध्ये कक्षा ९-१० मा २७५० जना र कक्षा ११-१२ मा ३१४५ जना विद्यार्थी अध्ययनरत छन्। नगरपालिका भित्र माध्यमिक तहमा जम्मा शिक्षक ८९ जना रहेका छ, जसमध्ये ९-१० मा ७३ र ११-१२ मा १६ जना शिक्षक रहेका छन्। शिक्षक विद्यार्थी अनुपात माध्यमिक तह मा

६९.५५ (माध्यमिक तह ९-१० मा ४६.०६ र ११-१२ मा १७६.६८ रहेको छ। त्यसैगरी विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि दर कक्षा ९ मा जम्मा ४७.२२ प्रतिशत रहेको छ।

सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण, संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण तालिका न. १८ देखि २१ को परिशिष्ट खण्डमा दिइएको छ।

३.४ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन

३.४.१ परिचय

शिक्षा पद्धतिलाई मार्गदर्शन गर्ने, यसको गन्तव्य र गुणस्तर निर्धारण गर्ने सर्वोपरि आधार पाठ्यक्रम हो। पाठ्यक्रम केवल कुनै कक्षा वा तहमा शिक्षण गरिने विषयवस्तु र ज्ञानको सङ्ग्रह मात्र होइन; यो देशकाल, परिस्थिति र स्थानीय परिवेश अनुकूल विद्यार्थीमा ज्ञान, सिप, प्रवृत्ति, मूल्य र सक्षमता विकास गराउने विस्तृत खाका हो। यसले कक्षाकोठामा के पढाउने, कुन विधि वा क्रियाकलापका माध्यमबाट अपेक्षित सक्षमता हासिल गराउने, र विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ सुनिश्चित गर्न कुन प्रक्रियाबाट मूल्याङ्कन गरी उपचारात्मक पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने भन्ने कुराको वैज्ञानिक मार्गचित्र निर्धारण गर्दछ।

पाठ्यक्रमको मूल उद्देश्य बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्नु, मानवीय चेतना र बौद्धिक प्रगतिको संवर्द्धन गर्नु तथा सभ्यता, मौलिक संस्कृति एवं रैथाने प्रविधिको पुस्तान्तरण गर्नु हो। मानवीय आवश्यकता, समाजको गतिशीलता, स्थानीय सान्दर्भिकता र विश्व परिवेशमा विकास भएका नवीनतम ज्ञान एवं प्रविधिको अनुकूलनका लागि पाठ्यक्रमलाई सधैं गतिशील, लचिलो र जीवन्त प्रक्रियाका रूपमा लिनु आवश्यक हुन्छ।

नेपालको परिवेशमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको पहिलो र मुख्य साधनका रूपमा पाठ्यपुस्तक रहिआएको छ। सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको तीव्र विकास भइरहेको वर्तमान अवस्थामा मुद्रित पाठ्यपुस्तकसँगै डिजिटल शैक्षिक सामग्री र सन्दर्भ सामग्रीहरू पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका अनिवार्य परिपूरक बनिरहेका छन्। हाल नेपाल सरकारको नीति अनुरूप सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूलाई निःशुल्क पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ, जसलाई स्थानीय तहले प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्दै आएका छन्।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, २०२८ को सुरुआतसँगै विद्यालय तहमा पाठ्यक्रमको दस्तावेजीकरण र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको संस्थागत स्थापना भएको हो। विद्यालय शिक्षाको इतिहासमा एकै पटक समग्र तहको पाठ्यक्रममा व्यापक सुधार गर्ने उद्देश्यले स्वीकृत **"राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६"** को मर्म अनुरूप शैक्षिक सत्र २०७७ देखि कक्षा १ र ११ बाट सुरु भई शैक्षिक सत्र २०८० सम्ममा विद्यालय शिक्षाका सबै कक्षाहरूमा नयाँ पाठ्यक्रम पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आइसकेको छ। अहिले नगरपालिकाले स्थानीय पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिसकेको छ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको विशिष्ट अवस्था:

- **स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास:** तिलोत्तमा नगरपालिकाले नेपालको संविधानको अनुसूची-८ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी शैक्षिक सत्र २०७७ देखि नै आधारभूत तह (कक्षा १-५) को लागि **"हाम्रो तिलोत्तमा"** स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी सफलतापूर्वक कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।
- **कक्षा ६-८ को विस्तार:** शैक्षिक सत्र २०७८ देखि आधारभूत तहको कक्षा ६-८ का लागिसमेत स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गरी नगरका सबै विद्यालयहरूमा अनिवार्य रूपमा लागू गरिएको छ।
- **एकीकृत पाठ्यक्रम र प्रयोगात्मक भार:** नयाँ पाठ्यक्रम अनुसार कक्षा १-३ मा विषयवस्तुहरूलाई अन्तर-सम्बन्धित गरी एकीकृत (Integrated) रूपमा शिक्षण गर्ने गरिएको छ। विद्यार्थीको व्यवहारिक सिप विकासका लागि विषयको प्रकृति हेरी २५ देखि ५० प्रतिशतसम्मको भार प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य (Project Work) र सामुदायिक कार्यका लागि छुट्याइएको छ।
- **मूल्याङ्कन प्रणाली र अक्षराङ्कन पद्धति:** विद्यालय तहमा परीक्षण र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुधार गर्दै आधारभूत तहसम्म आन्तरिक एवं निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (CAS) पद्धति अपनाइएको छ। नगरका सबै विद्यालयहरूमा राष्ट्रिय अक्षराङ्कन निर्देशिका, २०७८ बमोजिम अक्षराङ्कन (Letter Grading) पद्धति अनुसार विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको नतिजा प्रकाशन गर्ने परिपाटी स्थापित छ।

३.४.३ मुख्य चुनौतीहरू र अवसरहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्र स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन र विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यावहारिक अभ्यासका सन्दर्भमा देहायका चुनौतीहरू पहिचान गरिएका छन्:

१. **शिक्षक तयारी र पेसागत सहयोग:** परिमार्जित राष्ट्रिय पाठ्यक्रम र "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रमको मर्म अनुरूप शिक्षण गर्न शिक्षकहरूको तयारी, सक्षमता विकास र विद्यालयमा आधारित पेसागत सहयोग प्रणाली (School-based Support) स्थापना गर्नु।

२. **डिजिटल र सन्दर्भ सामग्रीको अभाव:** स्थानीय पाठ्यक्रमलाई थप रुचिकर बनाउन शिक्षक निर्देशिका, स्थानीय सङ्ग्रहालयका सामग्री, र डिजिटल सन्दर्भ सामग्रीहरूको पर्याप्त विकास तथा उपलब्धता गराउनु।

३. **समावेशी पाठ्यसामग्रीको प्रबन्ध:** अपाङ्गता भएका (विशेष गरी दृष्टिविहीन र सुस्तश्रवण), अनाथ तथा सीमान्तकृत बालबालिकाहरूका लागि अनुकूल हुने ब्रेल, साङ्केतिक वा विशेष पाठ्यसामग्रीको विकास गर्नु।

४. **मूल्याङ्कन र शिक्षणको आबद्धता:** मूल्याङ्कन पद्धतिलाई केवल श्रेणीकरण गर्ने माध्यम मात्र नमानी शिक्षण सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित गर्नु।

५. **उच्च संज्ञानात्मक सिपको परीक्षण:** परीक्षा प्रणालीलाई परम्परागत कण्ठ गर्ने (Rote Learning) र सामान्य बोध तहमा मात्र सीमित नराखी उच्च तहको संज्ञान, विश्लेषणात्मक क्षमता, समस्या समाधान र व्यवहारिक सिप परीक्षण गर्ने गरी रूपान्तरण गर्नु।

६. **स्थानीय स्रोतको संस्थागत उपयोग:** नगरभित्रका कृषि, पर्यटन, उद्योग र ऐतिहासिक पुरातात्त्विक महत्त्वका क्षेत्रहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रयोगात्मक अङ्गका रूपमा जोड्ने अवसरको अधिकतम उपयोग गर्नु।

३.४.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ र "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रमलाई नगरका सबै विद्यालयहरूमा प्रभावकारी र नतिजामुखी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु।

२. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइका माध्यमबाट स्थानीय पहिचान, श्रमप्रतिको सम्मान र आधुनिक विश्व परिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिप र सकारात्मक व्यवहारको विकास गर्नु।

३. शिक्षकहरूको नियमित पेसागत सक्षमता अभिवृद्धि गर्दै पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि अत्यावश्यक संरचनागत तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु।

४. सिकारुका सिकाइ समस्याहरूको समयमै निदान गर्ने र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउने गरी निरन्तर, आवधिक र स्तरीकृत (Standardized) मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास गर्नु।

५. विपद्, महामारी वा सङ्कटको अवस्थामा पनि पाठ्यक्रमको न्यूनतम सक्षमता हासिल हुने गरी वैकल्पिक तथा डिजिटल सञ्चार विधिको संस्थागत उपयोग गर्नु।

३.४.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (प्रबोधीकरण र अभिमुखीकरण):** परिमार्जित राष्ट्रिय पाठ्यक्रम र स्थानीय पाठ्यसामग्रीका नवीन आयामहरूबारे नगरका सबै शिक्षक, प्रअ र शैक्षिक सरोकारवालाहरूलाई आवधिक रूपमा प्रबोधीकरण (Orientation) गरिनेछ।
- **रणनीति २ (प्रविधिमैत्री र खोजमूलक शिक्षण):** कक्षाकोठामा सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक एवं समस्या समाधान केन्द्रित शिक्षण विधिको प्रयोगलाई संस्थागत गर्दै शिक्षण सिकाइमा सूचना र सञ्चार प्रविधि (ICT) को उपयोगलाई व्यापक बनाइनेछ।
- **रणनीति ३ (सामग्री विकास र उपलब्धता):** शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका, बहुविध स्रोत सामग्री र विद्यार्थीका लागि स्वाध्यायन सामग्री, डिजिटल सन्दर्भ सामग्री र अनुकूल पाठ्यसामग्रीको विकास र सहज वितरण सुनिश्चित गरिनेछ।
- **रणनीति ४ (सहपाठी सिकाइ र उपचारात्मक शिक्षण):** विद्यालयहरूमा सहपाठी सिकाइ समूह (Peer Learning) गठन गरिनेछ र मूल्याङ्कनका आधारमा कमजोर देखिएका विद्यार्थीका लागि अनिवार्य रूपमा उपचारात्मक शिक्षण (Remedial Teaching) को प्रबन्ध मिलाइनेछ।
- **रणनीति ५ (जवाफदेही मूल्याङ्कन र वृत्ति विकास):** विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ उपलब्धिको स्तरलाई शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र वृत्ति विकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि उत्तरदायी वातावरण सिर्जना गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (स्थानीय पाठ्यक्रमको निरन्तर परिमार्जन):** सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त पृष्ठपोषण र बदलिँदो परिवेश अनुसार "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रमलाई आवधिक रूपमा परिमार्जन र परिष्कृत गरिनेछ।

३.४.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

स्थानीय र राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन प्रणालीको माध्यमबाट दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत सक्षमतासहितको सृजनशील, प्रविधि-सक्षम, र नैतिकवान् नागरिक तयार हुनेछन् ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरका सबै विद्यालयहरूमा राष्ट्रिय तथा स्थानीय पाठ्यक्रमको पूर्ण र सुव्यवस्थित कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।

२. सिकाइ प्रक्रिया विद्यार्थीको दैनिक जीवन, स्थानीय श्रम, संस्कृति र आधुनिक सूचना प्रविधिसँग प्रत्यक्ष रूपमा आबद्ध हुनेछ ।

३. शिक्षकहरूको पेसागत सक्षमतामा सुधार भई कक्षाकोठामा विद्यार्थी केन्द्रित र खोजमूलक शिक्षण विधिको प्रयोग संस्थागत हुनेछ ।

४. स्मरण र बोधका साथै उच्च संज्ञानात्मक क्षमता र सिप परीक्षण गर्ने गरी निरन्तर र स्तरीकृत मूल्याङ्कन प्रणाली सुदृढ भएको हुनेछ ।

५. "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यक्रमका लागि गुणात्मक पाठ्यपुस्तक र पर्याप्त डिजिटल सन्दर्भ सामग्रीहरू विद्यालय स्तरमा उपलब्ध हुनेछन् ।

३.४.७ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

१. शिक्षक क्षमता विकास र प्रबोधीकरण

- प्रबोधीकरण र तालिम: प्रत्येक शैक्षिक सत्रको सुरुमा नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप र परिमार्जित पाठ्यसामग्रीबारे नगरस्तरीय शिक्षक प्रबोधीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- सघन कार्यशाला: स्थानीय पाठ्यक्रमको शिक्षण र आधुनिक मूल्याङ्कन विधि (CAS) मा शिक्षकहरूको दक्षता बढाउन तहगत र विषयगत शिक्षक कार्यशालाहरू पाँच वर्षसम्म निरन्तर सञ्चालन गरिनेछ ।

२. पाठ्यक्रम कार्यान्वयन र पाठ्यपुस्तक व्यवस्थापन

- निःशुल्क वितरण: "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यपुस्तक शैक्षिक सत्रको पहिलो हप्ताभित्रै सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको हातमा पुऱ्याउने गरी छपाइ र वितरण सुनिश्चित गरिनेछ ।
- व्यावहारिक कार्यान्वयन: पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता बुझ्न र परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण सङ्कलन गर्न अनुगमन, क्षेत्रगत अध्ययन र आवधिक समीक्षा कार्यशालाहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

३. सिकाइ सामग्री र प्रविधिमैत्री शिक्षण

- आईसीटी (ICT) एकीकरण: पाठ्यक्रम कार्यान्वयनलाई थप प्रभावकारी बनाउन डिजिटल शैक्षिक सामग्रीको विकास र भर्चुअल सिकाइलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- स्थानीय सामग्री निर्माण: शिक्षक र विद्यार्थीको सहभागितामा स्थानीय पढाइ सामग्री, सन्दर्भ पुस्तिका र अन्य शैक्षणिक सामग्रीहरू निर्माण तथा प्रदर्शन गरिनेछ ।

- एकीकृत स्रोत सङ्ग्रह: योजनाको तेस्रो वर्षमा पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका र बुलेटिन लगायतका सम्पूर्ण शैक्षणिक सामग्रीहरू समेटिएको नगरस्तरीय एकीकृत स्रोत सङ्ग्रह निर्माण गरिनेछ।

४. मूल्याङ्कन र गुणस्तर सुनिश्चितता

- स्तरीकृत मूल्याङ्कन: सिकाइ उपलब्धि मापनका लागि प्रत्येक वर्ष स्तरीकृत विद्यार्थी मूल्याङ्कन एवं परीक्षण सञ्चालन गरिनेछ, जसले परीक्षाको वैधता र विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्नेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकाको स्थानीय परिवेशलाई पाठ्यक्रममा जोड्दै सिकाइलाई थप व्यावहारिक र विद्यार्थीकेन्द्रित बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ।

स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्ट खण्डको तालिका न. २१ मा दिइएको छ।

३.५ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

३.५.१ परिचय

विद्यालय शिक्षाको गुणात्मक सुधार, पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयन र विद्यार्थीको अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्ने सबैभन्दा मुख्य संवाहक शिक्षक हो । गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक केवल शैक्षिक योग्यता पुगेको व्यक्ति मात्र नभएर व्यावसायिक रूपमा दक्ष, आधुनिक शिक्षण प्रविधिमा अभ्यस्त, पेसाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित र विद्यार्थीको बहुआयामिक विकासप्रति जवाफदेही हुन अनिवार्य छ। शिक्षकमा रहेको विषयवस्तुको गहन ज्ञान, बाल-मनोविज्ञान अनुकूल शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने क्षमता र अनुकरणीय व्यक्तित्वले विद्यार्थीहरूको संज्ञानात्मक तथा व्यवहारिक विकासमा प्रत्यक्ष र दीर्घकालीन प्रभाव पार्दछ।

नीतिगत तथा कानुनी मापदण्डहरू:

- **दरबन्दी तथा शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात:** प्रचलित राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार प्राथमिक तहमा विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा र निम्न माध्यमिक तथा माध्यमिक तहमा विषयगत रूपमा शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात (STR) १:५० कायम गरिएको छ । विद्यालय शिक्षाको संगठनात्मक स्वरूप अनुसार आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा न्यूनतम ७ र माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा न्यूनतम १२ विषयगत शिक्षक दरबन्दी हुनुपर्ने कानुनी व्यवस्था छ।
- **संवैधानिक र स्थानीय कार्यक्षेत्र:** नेपालको संविधानको अनुसूची-८ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम नगरभित्रका शिक्षकहरूको व्यवस्थापन, दरबन्दी मिलान, हाजिरी, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन, र क्षमता विकासको पूर्ण र एकल अधिकार तिलोत्तमा नगरपालिकामा निहित छ।
- **पेसागत विकासको निरन्तरता:** विद्यालय क्षेत्र शिक्षा योजना (SESP) को भावना अनुरूप शिक्षक पेसागत विकास (TPD) प्रमाणीकरण तालिम, छोटो अवधिको मागमा आधारित (Customized) तालिम, कार्यशाला, कार्यमूलक अनुसन्धान (Action Research), मेन्टरिङ, र शिक्षक सिकाइ सञ्जाल (Teacher Learning Network) मार्फत शिक्षकको वृत्ति विकास र सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको यस पञ्चवर्षीय शिक्षा योजना (वि.सं. २०८३–२०८८) ले शिक्षण पेसालाई समाजको उत्कृष्ट र रोजाइको पेसा (Profession of Choice) का रूपमा स्थापित गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यसका लागि शिक्षकहरूलाई आधुनिक सूचना प्रविधि (ICT) र STEAM शिक्षामा दक्ष बनाउनुका साथै प्रधानाध्यापक तथा विद्यालयका लेखापालहरूलाई विद्यालय वित्तीय व्यवस्थापन, सार्वजनिक खरिद ऐन र जिन्सी व्यवस्थापन सम्बन्धी सघन तालिम प्रदान गरी विद्यालयीय सुशासन सुदृढ गरिनेछ ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था

वर्तमान कानुनी व्यवस्था अनुसार शिक्षक सेवा आयोगबाट सिफारिस भई आएका स्थायी शिक्षकहरूलाई नियुक्ति र पदस्थापन गर्ने, अस्थायी वा करार शिक्षकको व्यवस्थापन गर्ने, र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन (Performance Evaluation) गर्ने कार्य तिलोत्तमा नगरपालिकाले सम्पादन गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय स्तरमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (CEHRD) ले तालिमको नीति तथा पाठ्यक्रम निर्माण गरे तापनि स्थानीय स्तरमा विद्यालयहरूको आवश्यकता पहिचान गरी तालिम सञ्चालन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दछ ।

नेपालको पन्ध्रौँ योजना र राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले विश्वविद्यालयका उत्कृष्ट प्रतिभाहरूलाई शिक्षण पेसामा आकर्षित गर्ने नीति अङ्गीकार गरे तापनि अन्य सार्वजनिक सेवाहरूको तुलनामा शिक्षण पेसामा वृत्ति विकासका अवसरहरू, सेवा-सुविधा र सामाजिक सम्मान अपेक्षानुसार न्यून रहेकाले अझै पनि अब्बल जनशक्तिलाई यस पेसामा टिकाइराख्नु चुनौतीपूर्ण छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले शिक्षण-सिकाइलाई पूर्ण रूपमा विद्यार्थी केन्द्रित, प्रविधिमैत्री, परियोजना कार्य (Project Work) र व्यवहारिक अभ्यासमा आधारित बनाउन जोड दिएको छ । तिलोत्तमा नगरपालिकाले शिक्षकहरूलाई विभिन्न चरणमा पेसागत तालिम उपलब्ध गराए तापनि तालिममा सिकेका सिप र विधिहरू कक्षाकोठाको वास्तविक शिक्षणमा पूर्ण रूपमा रूपान्तरण हुन सकेका छैनन् । कतिपय सामुदायिक विद्यालयहरूमा अझै पनि स्वीकृत मापदण्ड अनुसार विषयगत दक्ष शिक्षक (विशेष गरी अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान) को अभाव हुनु, उच्च गतिको इन्टरनेट र आधुनिक सूचना प्रविधिको पूर्वाधार पर्याप्त नहुनु, र विद्यालयमा अनुकूल कार्य वातावरण (Working Environment) को कमी हुनुका कारण कक्षाकोठाको शिक्षण-सिकाइमा अपेक्षित सुधार आउन सकेको छैन ।

३.५.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षक व्यवस्थापन र विकास उपक्षेत्रमा देहायका समस्या तथा चुनौतीहरू पहिचान गरिएका छन्:

१. **तालिम र कक्षाकोठा शिक्षणबिचको खाडल:** शिक्षकहरूले प्राप्त गरेको पेसागत तालिम (TPD) र सिपहरूलाई कक्षाकोठाको वास्तविक शिक्षण-सिकाइ र विद्यार्थी केन्द्रित विधिमा पूर्ण रूपमा रूपान्तरण गर्न नसकिनु ।

२. **विषयगत शिक्षक दरबन्दीको असन्तुलन:** विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्या र विषयको आवश्यकताका आधारमा गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी जस्ता अनिवार्य विषयका योग्य शिक्षक दरबन्दीको न्यायोचित मिलान हुन नसक्नु ।

३. **डिजिटल साक्षरतामा कमी:** द्रुत रूपमा परिवर्तन भइरहेको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) सँग सामञ्जस्य कायम गरी स्मार्ट क्लासरुम सञ्चालन गर्न बहुसंख्यक शिक्षकहरूको प्राविधिक क्षमता कमजोर हुनु।

४. **प्रधानाध्यापकहरूको व्यवस्थापकीय सिपको अभाव:** विद्यालयका नेतृत्वकर्ता (प्रधानाध्यापक) हरूमा आधुनिक विद्यालय व्यवस्थापन, आर्थिक प्रशासन, सार्वजनिक खरिद र नेतृत्वदायी सिप (Leadership Skills) सम्बन्धी व्यावसायिक तालिमको कमी हुनु।

५. **कमजोर शिक्षक सहयोग प्रणाली:** विद्यालय तहमा शिक्षकहरूलाई आइपर्ने तात्कालिक शैक्षणिक समस्या समाधानका लागि मेन्टरिङ, सुपरिवेक्षण र अन-द-स्पट (On-the-spot) प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने प्रणाली प्रभावकारी नहुनु।

६. **उत्प्रेरणा र जवाफदेहिताको अभाव:** शिक्षकहरूको वृत्ति विकास र पुरस्कार प्रणालीलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग प्रत्यक्ष रूपमा आबद्ध गर्न नसकिँदा पेसागत उत्प्रेरणा र उत्तरदायित्वको भावनामा ह्रास आउनु।

७. **लेखापाल र कर्मचारीहरूको क्षमताको कमी:** विद्यालयका सहयोगी कर्मचारी तथा लेखापालहरूमा आधुनिक वित्तीय सफ्टवेयर, लेखा प्रणाली र जिन्सी व्यवस्थापन सम्बन्धी आवश्यक प्राविधिक ज्ञानको कमी हुनु।

३.५.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. नगरभित्रका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्या र विषयगत आवश्यकताका आधारमा शिक्षक दरबन्दीको वैज्ञानिक मिलान र न्यायोचित व्यवस्थापन गर्नु।

२. शिक्षकहरूको डिजिटल साक्षरता र आधुनिक शिक्षण विधिमा सक्षमता अभिवृद्धि गरी कक्षाकोठाको शिक्षण-सिकाइलाई पूर्ण रूपमा प्रविधिमैत्री र विद्यार्थी केन्द्रित बनाउनु।

३. विद्यालयका प्रधानाध्यापक, लेखापाल र कर्मचारीहरूको व्यवस्थापकीय, वित्तीय र प्रशासनिक क्षमता विकास गरी विद्यालयीय सुशासन र पारदर्शिता सुदृढ गर्नु।

४. शिक्षक मेन्टरिङ र शिक्षक सिकाइ सञ्जाल (TLN) को संस्थागत विकास गरी कार्यस्थलमै प्राज्ञिक सहयोग पुऱ्याउने "शिक्षक सहयोग प्रणाली" स्थापित गर्नु।

५. शिक्षकहरूको कार्यसम्पादन र पेसागत जवाफदेहितालाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग आबद्ध गर्दै शिक्षण पेसाप्रतिको आकर्षण र उत्प्रेरणा अभिवृद्धि गर्नु।

३.५.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (वैज्ञानिक दरबन्दी मिलान):** नगरभित्रका सामुदायिक विद्यालयहरूको वास्तविक विद्यार्थी सङ्ख्या र विषयगत आवश्यकताका आधारमा शिक्षक दरबन्दीको समन्यायिक पुनर्वितरण र मिलान गरिनेछ।
- **रणनीति २ (प्रविधि र आइसिटी एकीकृत शिक्षण):** सबै शिक्षकहरूका लागि शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT Integration) र डिजिटल सामग्री निर्माण सम्बन्धी अनिवार्य क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

- **रणनीति ३ (नेतृत्व र वित्तीय सुशासन विकास):** विद्यालयमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न प्रधानाध्यापकहरूका लागि नेतृत्व विकास तथा लेखापालहरूका लागि वित्तीय व्यवस्थापन र सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी सघन तालिम सञ्चालन गरिनेछ।
- **रणनीति ४ (कार्यस्थलमा आधारित मेन्टरिङ):** शिक्षकहरूको शिक्षण सिप सुधारका लागि अनुभवी शिक्षक वा विज्ञहरू सम्मिलित मेन्टरिङ प्रणाली र अन-साइट (On-site) प्राज्ञिक सहयोग प्रणाली सुदृढ गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (नतिजा र कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन):** शिक्षकहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ उपलब्धिसँग जोडिनेछ र उत्कृष्ट कार्य गर्ने शिक्षकहरूलाई नगर स्तरीय प्रोत्साहन तथा पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (अनुसन्धान र नवप्रवर्तन प्रवर्द्धन):** कक्षाकोठाका शैक्षणिक समस्या समाधानका लागि शिक्षकहरूलाई कार्यमूलक अनुसन्धान (Action Research) र नवीनतम शिक्षण विधि प्रयोग गर्न प्रोत्साहन र आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।

३.५.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

सक्षम, प्रविधि-दक्ष र उत्प्रेरित शिक्षक व्यवस्थापन तथा सुदृढ शैक्षिक नेतृत्वका माध्यमबाट विद्यालयको शासकीय सुशासन र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा गुणात्मक सुधार आउनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरका सबै विद्यालयहरूमा विषयगत र तहगत रूपमा स्वीकृत राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारको शिक्षक दरबन्दी सन्तुलन कायम भएको हुनेछ।

२. शतप्रतिशत शिक्षकहरू आधुनिक शिक्षण विधि, आइसिटी र बाल-मनोविज्ञान अनुकूल शिक्षण गर्न सक्षम र पेसाप्रति प्रतिबद्ध हुनेछन्।

३. सबै विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू व्यवस्थापकीय एवं प्रशासनिक रूपमा सक्षम भई विद्यालयको आर्थिक र भौतिक सुशासन पारदर्शी बन्नेछ।

४. शिक्षकहरूको पेसागत क्षमता विकास कार्यशाला र मेन्टरिङ प्रणाली कक्षाकोठाको नियमित अभ्यासको रूपमा स्थापित हुनेछ।

५. उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने शिक्षकहरूको पहिचान र सम्मान भई शिक्षण पेसाप्रतिको आकर्षण र सामाजिक प्रतिष्ठामा वृद्धि हुनेछ।

३. ५.७ शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

तालिका न. १४

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
२	कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधा दिने।	सङ्ख्या	४	४	४	४	४	२०	

३	सबै शिक्षाकको स्वास्थ्य विमा अनिवार्य गर्ने	सङ्ख्या	४८५	४८५	४८५	४८५	४८५	२४२५	
४	शिक्षण सिकाइमा पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न परिक्षाको नतिजा विश्लेषण गर्ने ।	पटक	१	१	१	१	१	५	
५	शिक्षक पेसागत सहयोग कार्यविधिका आधारमा सिकाइका लागि शिक्षकको इ संजाल बनाउने	पटक	१					१	
६	शिक्षकलाई परामर्श कार्य गर्न, अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन, सुपिरवेक्षणको लागि विज्ञ समुह परिचालन गर्ने	पटक	४	४	४	४	४	२०	
७	शिक्षक मेन्टरिङ/कोचिङका लागि कार्यक्रम सञ्चालनका गरेर शिक्षक पेसागत सहयोग विकास	सङ्ख्या	४	४	४	४	४	२०	
८	विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाइ पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समुह वैठक/घुम्ती वैठक सञ्चालन गर्ने	पटक	४	४	४	४	४	२०	
९	आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेसागत सहयोग तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१०	शिक्षक दरवन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	जना	१	१	१	१	१	५	
११	पालिकाले प्रअ र प्रअले शिक्षकहरूसँग करार सम्झौता मार्फत सिकाइ उपलव्धीमा सुधार ल्याउने	पटक	१	१	१	१	१	५	
१२	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली विकास र कार्यान्वयन	पटक	२	२	२	२	२	१०	

सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षक दरबन्दी विवरण परिशिष्ट खण्डको तालिका न. २२ मा दिइएको छ ।

कतिपय विद्यालयको कमजोर भौतिक पूर्वाधार, उच्च गतिको इन्टरनेटको सुविधाको कमि, स्रोतको कमी, विषयगत दक्ष, योग्य र उत्पेरित शिक्षकको कमी, शैक्षिक सामग्रीको कमि, उपयुक्त कार्य वातावरणको कमी आदिका कारणले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा अपेक्षित सुधार हुन नसकेको अवस्था छ ।

तिलोत्तमा नगरपालिकामा हाल प्रारम्भिक बालबिकास शिक्षक ६६ जना, आधारभूत तह ३७१ जना, माध्यमिक तह (कक्षा ९-१० मा १७३ जना) र माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा ८४ जना शिक्षकहरू रहेका छन् । यसरी शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्रारम्भिक बालबिकासमा ५३.७१, आधारभूत तह १८.४२, माध्यमिक तहमा २७.९८ प्रतिशत रहेको छ । नरगपालिकाले विद्यालयमा विद्यार्थी र कक्षा सङ्ख्याको आधारमा अपुग भएका शिक्षक सङ्ख्यालाई सम्बोधन गर्न आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा ११८ जना

आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा १०८ जना माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा ७५ जना र माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा ६८ जना गरी जम्मा ३६९ जना विद्यालयको आन्तरिक स्रोतबाट शिक्षकहरू परिचालन गरिएको र त्यसैगरी आधारभूत तह ६-८ मा ६ जना र माध्यमिक तह ९-१० मा १६ जना अनुदान शिक्षक संघबाट र आधारभूत तह ६-८ मा ६ जना र माध्यमिक तह ९-१० मा ८ अनुदान शिक्षक नगरपालिकाको स्थानीय स्रोतबाट शिक्षक परिचालन गरि केही मात्रामा शिक्षक विद्यार्थी र कक्षा अनुपातको न्यूनतालाई सम्बोधन गर्ने प्रयास गरिएको छ।

३.६ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ

३.६.१ परिचय

औपचारिक शिक्षा प्रणालीको परम्परागत र कठोर संरचनाभन्दा बाहिर मानव जीवनका लागि आवश्यक व्यावहारिक ज्ञान, सिप, क्षमता र प्रविधिको निरन्तर प्रशोधन गर्ने पद्धति नै अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त (आजीवन) सिकाइ हो । औपचारिक रूपमा प्राप्त गरिने ओजस्वी शैक्षिक प्रमाणपत्रभन्दा अनौपचारिक र प्राकृतिक रूपमा आर्जन गरिने ज्ञान, सिप र दक्षता मानव जीवनको अभिन्न अङ्गका रूपमा जीवनभर चलिरहन्छ। यसले समाजमा प्रत्येक नागरिकलाई एक असल, उत्पादनशील र मर्यादित जीवन जिउन सक्षम तुल्याउँछ।

अनौपचारिक शिक्षा भन्नाले औपचारिक शिक्षाको मूल प्रवाहबाट वञ्चित भएका, उमेरगत वा सामाजिक-आर्थिक कारणले विद्यालय जाने अवसर नपाएका, बीचैमा पढाइ छाडेका (Dropouts) र उमेर पुगेर पनि निरन्तर शिक्षा प्राप्त गर्न इच्छुक नागरिकहरूका लागि सञ्चालन गरिने लचिलो र आवश्यकतामा आधारित सम्पूर्ण शैक्षिक कार्यक्रमहरूलाई बुझाउँछ। यस अन्तर्गत मुख्य रूपमा आधारभूत साक्षरता, साक्षरोत्तर तथा निरन्तर शिक्षा, जीवनोपयोगी व्यावहारिक सिप (Life Skills), वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा, व्यावसायिक तथा प्राविधिक सिप विकास, र सामुदायिक सिकाइ कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुने गर्दछन्। अनौपचारिक शिक्षा र सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू वास्तवमा त्यस्ता सामाजिक-सांस्कृतिक मञ्च हुन्, जहाँ सहभागीहरूले आफ्नो दैनिक जीवन र जीविकोपार्जनमा आइपर्ने व्यावहारिक समस्याहरूबारे सामूहिक छलफल गर्ने, समाधानका उपायहरू खोज्ने र आत्मनिर्भर बन्ने निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्दछन्।

नेपालको संविधानको धारा ३१ द्वारा प्रदत्त शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ का मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात् गर्न, र संयुक्त राष्ट्रसङ्घको दिगो विकास लक्ष्य नम्बर ४ (SDG 4: Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning for All) हासिल गर्न औपचारिक शिक्षा प्रणालीसँगै अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ प्रणालीको सुदृढीकरण अपरिहार्य छ।

३.६.२ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकालाई यसअघि नै 'साक्षर नगरपालिका' घोषणा गरिसकिएको छ, जसले नगरभित्रका १५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका निरक्षर नागरिकहरूलाई साक्षर बनाउने अभियानमा महत्त्वपूर्ण सफलता प्राप्त भएको पुष्टि गर्दछ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को आधिकारिक प्रतिवेदन अनुसार तिलोत्तमा नगरपालिकाको **कूल साक्षरता दर ८८ प्रतिशत** रहेको छ, जसमध्ये **पुरुषको साक्षरता दर ९३ प्रतिशत र महिलाको**

साक्षरता दर ८३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यस तथ्याङ्कले साक्षरता दर उत्साहजनक भए तापनि महिला र पुरुषबिच अझै १० प्रतिशतको लैंगिक खाडल (Gender Gap) रहेको र बाँकी १२ प्रतिशत नागरिकलाई साक्षरताको दायरामा ल्याउन अझै रणनीतिक प्रयास आवश्यक रहेको देखाउँछ।

वि.सं. २०७२ सालमा रुपन्देही जिल्ला पूर्ण साक्षर घोषणा हुनुपूर्व साविकका गाउँ विकास समितिहरू (जस्तै: आनन्दवन, करहिया, मक्रहर, शङ्करनगर, गङ्गोलिया आदि) मा अनौपचारिक शिक्षा र प्रौढ साक्षरताका विभिन्न कार्यक्रमहरू सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सञ्चालनमा आएका थिए। नेपाल सरकारको नीति अनुरूप समुदायको परिचालन र स्थानीय आवश्यकता अनुरूप अनौपचारिक शिक्षा, व्यावसायिक सिप र जीवनपर्यन्त सिकाइलाई संस्थागत रूपमा अगाडि बढाउन **४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू (Community Learning Centers - CLCs)** हाल तिलोत्तमा नगरपालिकामा सक्रिय रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन्। यी केन्द्रहरूले स्थानीय स्तरमा प्रौढ शिक्षा, महिला साक्षरता, र आयआर्जनमूलक सिप विकासका कार्यहरूमा समन्वय गर्दै आएका छन्।

तालिका न. १५ सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको विवरण

क्र.स.	सिकाइ केन्द्रको नाम	ठेगाना	कैफियत
१	श्री मक्रहर सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-१२	
२	श्री टिकुलिगढ सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-१४	
३	श्री मधवलिया सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-१५	
४	श्री शंकरनगर सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-२	

स्रोत: शैक्षिक प्रोफाइल २०८२

तालिका न. १६ पाँच वर्ष र पाँच वर्ष भन्दा माथिको साक्षरता विवरण

क्र.स.	साक्षरता विवरण	२०६८			२०७५				२०७८		
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	तेस्रोलिङ्गी	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
१.	लेख्न र पढ्न सक्ने	३६५३८	३४५५६	७१०९४	४५८६१	५२७७२	११	९८६४४	६६८०६	६४९३८	१३१७४४
२.	पढ्न मात्रै सक्ने	७२०	८०७	१५२७	९१५	१११३	०	२०२८	१४३	३११	४५४
३.	पढ्न लेख्न नसक्ने	४७४९	१२१७१	१६९२०	३२९८	७६८०	१	१०९७९	४५७७	१२७०४	१७२८१
४.	थाहा नभएको	१४	३२	४६	०	०	०	०			०
जम्मा		४२०२१	४७५६६	८९५८७	५०००७४	६१५६५	१२	१११६५१	७१५२६	७७९५३	१४९४७९

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, २०७८, ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण २०७५

तालिका न. १७ पाँच वर्ष र पाँच वर्ष भन्दा माथिको साक्षरता विवरण

क्र.स.	विवरण	गणना वर्ष			
		२०५८ को साक्षरता %	२०६८ को साक्षरता %	२०७५ को साक्षरता %	२०७८ को साक्षरता %
१.	पुरुष साक्षरता दर	७३.५१	८४.४७	९३.४१	९३.४
२.	महिला साक्षरता दर	५५.०४	६६.१२	८७.५२	८३.३
	कुल साक्षरता दर	६४.१०	७५.०२	९०.२	८८.१

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०५८, २०६८, २०७८, ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण २०७५

३.६.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकामा अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको सुदृढीकरणका लागि देहायका समस्या र चुनौतीहरू पहिचान गरिएका छन्:

१. **सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC) को कमजोर पूर्वाधार:** नगरमा सञ्चालित ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको आफ्नै भौतिक पूर्वाधार, पर्याप्त बजेट र प्रविधिमैत्री सामग्रीहरूको अभाव हुनु।

२. **परम्परागत साक्षरता विधिको व्यापकता:** साक्षरता कार्यक्रमहरू केवल अक्षर चिन्न र नाम लेख्न (Functional Literacy) मा मात्र सीमित हुनु र यसलाई आधुनिक डिजिटल साक्षरता र वित्तीय साक्षरता (Financial & Digital Literacy) सँग जोड्न नसकिनु।

३. **दिगो र जीवनोपयोगी सिपको कमी:** अनौपचारिक शिक्षा प्राप्त गरेका प्रौढ तथा महिलाहरूका लागि बजारको माग र उद्यमशीलतासँग जोडिएका दीर्घकालीन र व्यावसायिक सिपमूलक तालिमहरूको अभाव हुनु।

4. **बाँकी निरक्षर र रैथाने जनसङ्ख्याको पहिचान:** साक्षरता दर ८८ प्रतिशत पुगे तापनि बाँकी रहेका १२ प्रतिशत निरक्षर, अति विपन्न, सुकुम्बासी, र सीमान्तकृत नागरिकहरूलाई पहिचान गरी साक्षरता र सिकाइको मूल प्रवाहमा ल्याउनु।

५. **अनुगमन, सुपरिवेक्षण र खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभाव:** अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता मापन गर्ने नियमित अनुगमन प्रणाली र जीवनपर्यन्त सिकाइमा आबद्ध नागरिकहरूको अद्यावधिक प्रोफाइल (Information System) नहुनु।

६. **औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षबिच समकक्षताको अभाव:** अनौपचारिक वा वैकल्पिक माध्यमबाट ज्ञान र सिप आर्जन गरेका व्यक्तिहरूलाई औपचारिक शिक्षा प्रणाली वा रोजगारीको बजारसँग जोड्ने योग्यता समकक्षता (Equivalency) निर्धारण प्रक्रिया स्थानीय स्तरमा सुदृढ हुन नसक्नु।

३.६.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाको कुल साक्षरता दर (८८ प्रतिशत) लाई आगामी ५ वर्षभित्र सतप्रतिशत (१००%) को नजिक पुऱ्याउँदै पूर्ण दिगो साक्षर र सिकारु समाज निर्माण गर्नु।

२. विद्यमान ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू (CLCs) को भौतिक, प्राविधिक र व्यवस्थापकीय क्षमता विकास गरी तिनीहरूलाई जीवनपर्यन्त सिकाइ र प्रविधि हस्तान्तरणको जीवन्त केन्द्रका रूपमा रूपान्तरण गर्नु।

३. परम्परागत साक्षरतालाई रूपान्तरण गरी सूचना प्रविधि (Digital Literacy), वित्तीय साक्षरता (Financial Literacy) र कानुनी साक्षरताका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु।

४. औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित वा बीचैमा विद्यालय छाडेका किशोर-किशोरी तथा युवाहरूका लागि वैकल्पिक विद्यालय शिक्षा र खुला सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु।

५. अनौपचारिक शिक्षालाई कृषि, पशुपालन, साना उद्योग र सिपमूलक रोजगारीसँग आबद्ध गरी स्थानीय नागरिकहरूको आर्थिक आत्मनिर्भरता र जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु।

३.६.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण):** नगरका ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई साधन-स्रोत सम्पन्न बनाइनेछ र स्थानीय वडा स्तरसम्म यस्ता केन्द्रहरूको सेवा विस्तार र सञ्जाल सुदृढ गरिनेछ।
- **रणनीति २ (डिजिटल र व्यावहारिक साक्षरता):** साक्षरता कार्यक्रमहरूलाई केवल अक्षराङ्कनमा मात्र सीमित नराखी मोबाइल बैंकिङ, अनलाइन सेवा र प्रविधिको व्यावहारिक प्रयोग सिकाउने गरी "आधुनिक डिजिटल तथा वित्तीय साक्षरता" मा रूपान्तरण गरिनेछ।
- **रणनीति ३ (लक्षित साक्षरता र सघन अभियान):** जनगणनाको तथ्याङ्कका आधारमा बाँकी रहेका निरक्षर (विशेष गरी महिला र पछाडि पारिएका समुदाय) का लागि वडागत रूपमा "खोज र सिकाऊ" सघन साक्षरता अभियान सञ्चालन गरिनेछ।
- **रणनीति ४ (सिपलाई बजार र उद्यमशीलतासँग जोड्ने):** सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र प्राविधिक शिक्षालयहरूको समन्वयमा परम्परागत रैथाने सिपको प्रवर्द्धन गर्दै बजार सुहाउँदो छोटो अवधिको स्वरोजगारमूलक तालिमहरू प्रदान गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (खुला तथा वैकल्पिक शिक्षा प्रवर्द्धन):** बीचैमा पढाइ छाडेका युवाहरूका लागि खुला विद्यालय (Open School) र वैकल्पिक शिक्षाका माध्यमबाट शैक्षिक योग्यता बढाउने र औपचारिक प्रणालीसँग समकक्षता गराउने प्रबन्ध मिलाइनेछ।
- **रणनीति ६ (साझेदारी र स्वयम्सेवक परिचालन):** स्थानीय क्लब, सहकारी, आमा समूह र टोल विकास संस्थाहरूसँग साझेदारी गरी जीवनपर्यन्त सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्न शैक्षिक स्वयम्सेवकहरू परिचालन गरिनेछ।

३.६.६ प्रमुख उपलब्धि, नतिजा र लक्ष्यहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

दिगो साक्षरता, प्रविधिमैत्री व्यावहारिक ज्ञान र व्यावसायिक सिपमा आधारित जीवनपर्यन्त सिकाइ संस्कृतिको विकास भई तिलोत्तमा पूर्ण रूपमा एक उत्पादनशील र सचेत Learning City का रूपमा स्थापित हुनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरको साक्षरता दर ८८ प्रतिशतबाट वृद्धि भई शतप्रतिशतको नजिक पुग्नेछ र लैङ्गिक साक्षरता असमानता शून्यमा झर्नेछ।

२. सबै ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू (CLCs) आधुनिक सूचना प्रविधि (ICT) र पुस्तकालय सहित नवप्रवर्तन केन्द्रका रूपमा सञ्चालनमा आउनेछन्।

३. लक्षित समूहका युवा र महिलाहरू डिजिटल तथा वित्तीय साक्षरतामा आत्मनिर्भर भई आधुनिक बैंकिङ र सरकारी सेवाहरू डिजिटल माध्यमबाट लिन सक्षम हुनेछन्।

४. कम्तीमा ५०० जना विद्यालय बाहिर रहेका वा बीचैमा पढाइ छाडेका व्यक्तिहरू वैकल्पिक वा खुला शिक्षाको माध्यमबाट लाभान्वित हुनेछन्।

५. अनौपचारिक सिपमूलक तालिम प्राप्त नागरिकहरूमध्ये न्यूनतम ६० प्रतिशत स्थानीय स्तरमै स्वरोजगार वा उद्यमशीलतामा आबद्ध भएका हुनेछन्।

३.६.७ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

१. साक्षरता र निरन्तर शिक्षा

- **सघन साक्षरता:** बाँकी रहेका निरक्षर प्रौढ र महिलाहरूलाई पहिचान गरी साक्षरता दर शतप्रतिशत पुर्‍याउने उद्देश्यले वडा स्तरमा हरेक वर्ष सघन कार्यमूलक साक्षरता कक्षा सञ्चालन गरिनेछ।
- **निरन्तर सिकाइ:** साक्षर भइसकेका नागरिकहरूका लागि डिजिटल साक्षरता, मोबाइल बैंकिङ र वित्तीय साक्षरता जस्ता कार्यशालाहरू सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC) मार्फत हरेक वर्ष सञ्चालन हुनेछन्।

२. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC) को सुदृढीकरण

- **पूर्वाधार विकास:** नगरपालिकामा रहेका ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको भौतिक सुदृढीकरण गरिनेछ। साथै, यी केन्द्रहरूमा इ-लाइब्रेरी स्थापना र प्राविधिक सामग्रीको सहयोग उपलब्ध गराइनेछ, जसले केन्द्र र नगरको समन्वयलाई थप बलियो बनाउनेछ।

३. सिप विकास र स्वरोजगार

- **आयआर्जन तालिम:** बजारको मागलाई ध्यानमा राख्दै आधुनिक र व्यावसायिक सिप, उद्यमशीलता, स्थानीय कृषि र घरेलु उद्योगसम्बन्धी छोटो अवधिको आयआर्जनमूलक तालिमहरू प्रदान गरिनेछ।
- **पाठ्यसामग्री:** "हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय सन्दर्भमा आधारित रैथाने ज्ञान र सिपमूलक पाठ्यसामग्रीहरू प्रौढ तथा महिलाहरूलाई निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ।

४. वैकल्पिक शिक्षा र पढ्ने संस्कृतिको प्रवर्द्धन

- **वैकल्पिक शिक्षा:** औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित वा बीचैमा कक्षा छाडेका किशोर-किशोरीहरूका लागि खुला विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरी उनीहरूको शिक्षालाई औपचारिक प्रणालीसँग समकक्षता कायम गरिनेछ।

- **पढ्ने संस्कृति:** वडा स्तरमा पुस्तकालय र टोल-टोलमा 'पढाइ कुना' (Reading Corners) निर्माण गरी समुदायमा पढ्ने संस्कृतिको विकास गरिनेछ।
- **समीक्षा र प्रोफाइल:** योजनाको तेस्रो वर्षमा अनौपचारिक शिक्षा र सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको कार्यसम्पादन समीक्षा गरी नगरस्तरीय विस्तृत प्रोफाइल तथा तथ्याङ्क अद्यावधिक गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकाका नागरिकहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाउँदै स्वावलम्बी र जीवनपर्यन्त सिकारुका रूपमा विकसित गर्ने उद्देश्य राखेको छ।

अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू विवरण परिशिष्ट खण्डको तालिका न. २३ मा दिइएको छ।

परिच्छेद चार
अन्तर-सम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

४.१ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

४.१.१ परिचय

तिलोत्तमा नगरपालिका विशिष्ट भाषिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक तथा जातजातिगत समुदायहरूको बसोबास भएको एक विविधतायुक्त स्थानीय तह हो। हाम्रो समाजको यो बहुआयामिक विविधता एकातिर सामाजिक पहिचान र सामूहिक सामर्थ्यको अनुपम स्रोत हो भने, अर्कोतिर ऐतिहासिक एवं परम्परागत कारणले यही भिन्नताका आधारमा कतिपय समुदायहरू सामाजिक विभेद र बञ्चितीकरणको चपेटामा पर्दै आएका छन्। उदाहरणका लागि दलित, आर्थिक रूपमा विपन्न तथा सीमान्तकृत समुदाय, नेपालीबाहेक अन्य मातृभाषी समुदाय, र अल्पसङ्ख्यक सांस्कृतिक वर्गहरू ऐतिहासिक रूपमा सामाजिक-आर्थिक तथा शैक्षिक अवसरहरूबाट वञ्चित रहन गई वर्तमान अवस्थामा समेत त्यसको नकारात्मक प्रभाव कुनै न कुनै रूपमा अनुभूत भइरहेको छ। यसका अतिरिक्त, विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका (शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वा संवेगात्मक) बालबालिकाहरू तथा सडक वा कठिन परिस्थितिमा रहेका अनाथ बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याई अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न थप विशिष्ट र एकीकृत प्रयासको आवश्यकता छ।

शैक्षिक समता (Educational Equity) भन्नाले शिक्षामा पहुँच र सहभागिताका दृष्टिकोणले समानताको बिन्दुमा पुग्नका लागि असमान अवस्थाहरूका बिच गरिने समन्यायिक र विशेष व्यावहारिक प्रबन्धलाई बुझाउँछ। समता आफैँमा अन्तिम गन्तव्य नभई सबैका लागि न्यायोचित समानता सुनिश्चित गर्ने एक अनिवार्य माध्यम हो। विभिन्न अप्ठ्यारा परिस्थितिमा जीवन बिताइरहेका बालबालिकाहरू जस्तै— शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक रूपमा कमजोर, अति तीक्ष्ण (Gifted), घरेलु तथा सडक बालबालिका, भौगोलिक रूपमा पिछडिएका, भाषिक रूपमा अल्पसङ्ख्यक, र द्वन्द्व वा विपद् पीडित बालबालिकाहरूलाई उनीहरूको विशिष्ट आवश्यकता अनुरूप कक्षाकोठामा उचित व्यवस्थापन गरी प्रदान गरिने शिक्षा नै समावेशी शिक्षा (Inclusive Education) हो।

नेपालको संविधानको धारा ३१ ले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ। साथै, अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानुन बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपिमा, र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाका माध्यमबाट निःशुल्क शिक्षा पाउने हकलाई मौलिक हकका रूपमा ग्यारेन्टी गरी समावेशी शिक्षाको मर्मलाई सार्थक बनाएको छ। संविधानको यसै भावना अनुरूप तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्रका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत भिन्नता, सामाजिक पृष्ठभूमि वा शारीरिक अक्षमताले उनीहरूको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइको नतिजामा कुनै अवरोध सिर्जना नहुने वातावरण निर्माण गर्न स्थानीय तह प्रतिबद्ध छ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

संविधानको प्रस्तावना, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५, र राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले निर्दिष्ट गरेका व्यवस्थाहरूको अधीनमा रही तिलोत्तमा नगरपालिकाले शिक्षामा समता र समावेशीकरणका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण सूचकहरू हासिल गरेको छ। नगरपालिकाको वर्तमान शैक्षिक स्थिति र सूचकहरूको विश्लेषण देहाय बमोजिम रहेको छ:

- **भर्ना दरको स्थिति:** तिलोत्तमा नगरपालिकामा आधारभूत तह (कक्षा १-८) को खुद भर्ना दर (NER) ९२.३ प्रतिशत र माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) को खुद भर्ना दर ७१.० प्रतिशत पुगेको छ। प्रारम्भिक बालविकास (ECED) को अनुभवसहित कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकाको हिस्सा ७५.४३ प्रतिशत पुगेको छ भने बालविकास कार्यक्रमको कुल भर्ना दर १२२ प्रतिशत र खुद भर्ना दर ७७.६ प्रतिशत रहेको छ।
- **साक्षरता र लैङ्गिक समता:** राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस नगरपालिकाको कूल साक्षरता दर ८८ प्रतिशत (पुरुष ९३ प्रतिशत र महिला ८३ प्रतिशत) रहेको छ। लैङ्गिक समता सूचक (GPI) तर्फ आधारभूत तहमा ०.९१ (समदरको नजिक) र माध्यमिक तहमा १.० (पूर्ण सन्तुलित अवस्था) मा रहेको छ। कुल शिक्षकहरूमा महिला शिक्षकको अनुपात आधारभूत र माध्यमिक तहमा क्रमशः ६९.५५ प्रतिशत र ३५.०८ प्रतिशत पुगेको छ।
- **कार्यान्वयनमा रहेका कार्यक्रमहरू:** नगरपालिकाले सामुदायिक विद्यालयहरूमा दिवा खाजा कार्यक्रम, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण, छात्रा तथा सीमान्तकृत बालबालिकाका लागि छात्रवृत्ति, विद्यालय नर्स कार्यक्रम, र शिक्षक तालिममा समावेशीकरणका विषयवस्तुहरू समावेश गर्ने कार्य गर्दै आएको छ।
- **विद्यमान गम्भीर ग्याप र समस्याहरू:** यति हुँदाहुँदै पनि नगरमा पूर्ण समता र समावेशी शिक्षा कायम गर्न अझै थुप्रै नीतिगत र व्यावहारिक कार्यहरू गर्न बाँकी छ। हाल तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्र आधारभूत विद्यालय उमेर समूहका **कूल ६८३ जना बालबालिकाहरू (२८२ जना बालक र ४०१ जना बालिका) अझै पनि विद्यालयको पहुँच बाहिर** रहेका छन्। विद्यालयमा बीचैमा कक्षा छाड्ने दर (Dropout Rate) ३.३ प्रतिशत र प्राथमिक तहदेखि माध्यमिक तहसम्मको तहगत टिकाउ दर ६८ प्रतिशत मात्र हुनुले समतामूलक निरन्तरतामा चुनौती देखाउँछ।
- सबैभन्दा कमजोर कडीका रूपमा, नगरभित्र रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको वास्तविक र वर्गीकृत तथ्याङ्क सङ्कलन तथा संस्थागत अभिलेखीकरण (Disaggregated Data) हुन सकेको छैन, जसका कारण फरक क्षमता भएका कतिपय बालबालिकाहरू विद्यालय शिक्षाको पहुँचबाट पूर्णतः टाढा छन्। त्यस्तै, असाध्य रोगबाट पीडित, बेसहारा, इँटाभट्टामा कार्यरत र सुकुम्बासी बस्तीका विपन्न बालबालिकाहरूको व्यवस्थित लगत नहुँदा उनीहरूलाई समतामूलक मूलप्रवाहीकरणमा ल्याउन सकिएको छैन।

४.१.३ मुख्य चुनौतीहरू (Challenges)

१. विद्यालय बाहिर रहेका ६८३ जना बालबालिका र विभिन्न प्रकृतिका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको यथार्थपरक लगत, वर्गीकरण र डिजिटल अभिलेखीकरण (Profiling) नहुनु।

२. विद्यालयहरूमा लैङ्गिकमैत्री, बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री (विशेष गरी अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि र्‍याम्प, विशेष शौचालय, ब्रेल र साङ्केतिक सामग्री) भौतिक एवं शैक्षिक पूर्वाधारको पर्याप्त विकास हुन नसक्नु।

३. समाज र विद्यालय कक्षाकोठाभित्र अझै पनि अप्रत्यक्ष रूपमा लैङ्गिक, जातीय, सामाजिक वा शारीरिक अवस्थाका आधारमा हुने विभेद, हेपाइ र दुर्व्यवहारजन्य व्यवहार पूर्ण रूपमा अन्त्य हुन नसक्नु र बाल-केन्द्रित व्यवहारको कमी हुनु।

४. सीमान्तकृत, दलित, गरिब तथा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूका लागि हाल प्रदान गरिने सहायता, छात्रवृत्ति र प्रोत्साहन सामग्रीको मात्रा व्यावहारिक आवश्यकताको तुलनामा अत्यन्त न्यून हुनु।

५. साधारण विद्यालयहरूमा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूलाई सहजीकरण गर्ने 'स्रोतकक्षा' (Resource Rooms) र प्रशिक्षित विशेष शिक्षकहरूको चरम अभाव हुनु।

४.१.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. तिलोत्तमा नगरभित्रका सबै प्रकारका सीमान्तकृत, विपन्न र विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई पहिचान गरी शिक्षामा समतामूलक र शतप्रतिशत पहुँच पुर्‍याउने।

२. कक्षाकोठाको सिकाइ प्रक्रियामा सबै बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता वृद्धि गरी समतामूलक गुणात्मक नतिजा र टिकाउ दर सुनिश्चित गर्ने।

३. विद्यालयहरूलाई समावेशी तथा विभेदरहित सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्न जिम्मेवार बनाउँदै शैक्षिक सुशासन र सामाजिक जवाफदेहिता सुदृढ गर्ने।

४. समुदाय तथा विद्यालयस्तरमा हुने लैङ्गिक, जातीय, शारीरिक वा मानसिक अवस्थाजन्य सबै प्रकारका विभेद, दुर्व्यवहार, बुलिङ र हेपाइलाई शून्य सहनशीलता (Zero Tolerance) का आधारमा न्यूनीकरण गर्ने
।

४.१.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण र ट्र्याकिङ):** नगरभित्रका सबै वडाहरूमा विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण गरी विद्यालय बाहिर रहेका, बीचैमा कक्षा छाडेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको स्पष्ट खण्डीकृत विवरणसहितको 'डिजिटल प्रोफाइल' तयार गरी आवधिक रूपमा अद्यावधिक गरिनेछ।
- **रणनीति २ (अपाङ्गमैत्री र लैङ्गिकमैत्री पूर्वाधार विकास):** नगरका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा भौतिक संरचना निर्माण गर्दा अनिवार्य रूपमा र्‍याम्प, अपाङ्गमैत्री शौचालय, र छात्राहरूका लागि सेनेटरी प्याडसहितको लैङ्गिकमैत्री र बालमैत्री मापदण्ड लागू गर्न विशेष अनुदान उपलब्ध गराइनेछ।
- **रणनीति ३ (विशिष्ट स्रोतकक्षा र विशेष शिक्षकको व्यवस्था):** साधारण विद्यालयमा भर्ना भई पढ्न नसक्ने गम्भीर प्रकृतिका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि पायक पर्ने

विद्यालयहरूमा स्रोतकक्षा (Resource Class) को स्थापना र साङ्केतिक भाषा वा ब्रेललिपि जानेका शिक्षकहरूको व्यवस्था गरिनेछ।

- **रणनीति ४ (एकीकृत छात्रवृत्ति र प्रोत्साहन कोष):** समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न अति विपन्न, दलित, अनाथ र बेसहारा बालबालिकाका लागि साविकको छात्रवृत्ति रकममा वृद्धि गरी पोसाक, स्टेशनरी र शैक्षिक सामग्रीसहितको 'एकीकृत प्रोत्साहन प्याकेज' वितरण गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (सुरक्षित वातावरण र गुनासो सुनुवाइ प्रणाली):** छात्राहरू तथा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूमाथि हुने विभेद र मानसिक हेपाइ अन्त्य गर्न प्रत्येक विद्यालयमा 'जेन्डर फोकल पर्सन' (महिला शिक्षक) र तोकिएको गुनासो सुन्ने अधिकारीको कानुनी प्रबन्ध मिलाई 'गुनासो पेटिका' को अनिवार्य व्यवस्था र नियमित खोल्ने प्रक्रिया स्थापित गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (चेतनामूलक सरोकारवाला अभिमुखीकरण):** विद्यालयमा जातीय, लैङ्गिक वा शारीरिक आधारमा हुने प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष विभेद अन्त्य गर्न शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक र विद्यार्थीहरूका लागि नियमित रूपमा अधिकारमा आधारित समावेशी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

४.१.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

समाजमा पछाडि पारिएका, आर्थिक-सामाजिक रूपले कमजोर, सीमान्तकृत, विभिन्न प्रकृतिका अपाङ्गता भएका र बेसहारा बालबालिकाहरूको विद्यालयमा समतामूलक पहुँच, अर्थपूर्ण सहभागिता र सिकाइ सुनिश्चित भई शैक्षिक सामाजिक न्याय स्थापित हुनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. विद्यालय बाहिर रहेका सबै ६८३ जना बालबालिकाहरू र फरक क्षमता भएका बालबालिकाहरूको यथार्थपरक डिजिटल लगत अद्यावधिक भई विद्यालयमा भर्ना सुनिश्चित भएको हुनेछ।

२. लक्षित समूह (दलित, विपन्न, अपाङ्गता भएका) का शतप्रतिशत विद्यार्थीहरूले तोकिए बमोजिमको न्यायोचित प्रोत्साहन तथा गुणात्मक छात्रवृत्ति प्राप्त गरेको हुनेछ।

३. नगरका सबै विद्यालयहरू लैङ्गिक, जातीय, सामाजिक र भौतिक दुर्व्यवहारबाट मुक्त भई सुरक्षित र बालमैत्री सिकाइ थलोका रूपमा रूपान्तरण भएका हुनेछन्।

४. स्थानीय पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, र शिक्षण विधिमा विविधता तथा समावेशी मूल्य मान्यताहरूको पूर्ण रूपमा आबद्धता भएको हुनेछ।

५. विद्यालयहरूमा गुनासो सुनुवाइ र लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षकको सक्रियताका कारण छात्राहरूको विद्यालय बीचैमा छाड्ने दर शून्यको नजिक पुगेको हुनेछ।

४.१.७ शैक्षिक समता र समावेशीकरणका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

समावेशी तथा समतामूलक शिक्षा (Inclusive and Equitable Education) प्रवर्द्धन गर्ने कार्ययोजनाले सीमान्तकृत र लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्न देहायबमोजिमका मुख्य रणनीतहरू अपनाएको छ:

१. तथ्याङ्क व्यवस्थापन र पहुँच विस्तार

- **घरधुरी सर्वेक्षण:** विद्यालय बाहिर रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहिचानका लागि योजनाको पहिलो र चौथो वर्षमा व्यापक सर्वेक्षण र IEMIS अपडेट गरिनेछ।
- **भर्ना तथा टिकाउ अभियान:** समुदायस्तरमा सचेतना अभियान सञ्चालन गरी विद्यालय बाहिर रहेका किशोर-किशोरीलाई विद्यालय ल्याउने र उनीहरूको शैक्षिक टिकाउ दर बढाउने प्रयास गरिनेछ।

२. विशेष आवश्यकता र समावेशी सिकाइ

- **स्रोतकक्षा सञ्चालन:** अपाङ्गता र वैयक्तिक आवश्यकता भएका बालबालिकाका लागि पाँचै वर्ष निरन्तर विशेष स्रोत कक्षा सञ्चालन र सुदृढीकरण गरिनेछ।
- **सिकाइ सामग्री:** ब्रेल, साङ्केतिक भाषा र विशेष डिजिटल सिकाइ सामग्रीहरू उपलब्ध गराउन विद्यालयहरूलाई अनुदान दिइनेछ।
- **एकीकृत प्रोत्साहन:** दलित, सीमान्तकृत, अपाङ्गता भएका र अति विपन्न विद्यार्थीहरूलाई पोसाक र स्टेशनरीसहितको एकीकृत प्रोत्साहन कार्यक्रममार्फत सहयोग गरिनेछ।

३. लैङ्गिक समानता र सुरक्षा

- **संरक्षक संयन्त्र:** प्रत्येक विद्यालयमा 'जेन्डर फोकल शिक्षक' र 'गुनासो सुन्ने अधिकारी' तोकी लैंगिक हिंसा तथा दुर्व्यवहार रोक्ने कार्यविधि र गुनासो पेटिकाको व्यवस्था गरिनेछ।
- **विशेष परामर्श:** माध्यमिक र उच्च माध्यमिक तहका छात्राहरूका लागि आत्मरक्षा (Self-Defense) तालिम र महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी परामर्श कार्यक्रमहरू नियमित सञ्चालन गरिनेछ।

४. सामाजिक न्याय र सुशासन

- **अभिमुखीकरण:** विद्यालयमा हुने जातीय, लैङ्गिक तथा अपाङ्गताजन्य विभेद अन्त्य गर्न शिक्षक र विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस) का पदाधिकारीहरूलाई बालअधिकार र सामाजिक न्यायसम्बन्धी अभिमुखीकरण दिइनेछ।
- **मध्यावधि समीक्षा:** योजनाको तेस्रो वर्षमा सीमान्तकृत बालबालिकाको शैक्षिक प्रगतिको अवस्थाबारे नगरस्तरीय 'मध्यावधि समता समीक्षा' र सामाजिक परीक्षण गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा प्रणालीलाई 'कोही पनि नछुटोस्' भन्ने मूल मन्त्रका साथ थप न्यायपूर्ण, सुरक्षित र समावेशी बनाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ।

शैक्षिक समता र समावेशीकरणका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्टको तालिका न. २४ मा दिइएको छ।

४.२ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा

४.२.१ परिचय

युद्ध, सशस्त्र द्वन्द्व, महामारी, सामाजिक सङ्कट तथा प्राकृतिक प्रकोप जस्ता विषम र सङ्कटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाको नैसर्गिक सिक्न पाउने अधिकार (Right to Education) लाई संरक्षण गर्दै विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक, लचिलो र आपत्कालीन उपायहरू सहितको शैक्षिक व्यवस्थापनलाई आपत्कालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा (Education in Emergencies - EiE) को रूपमा लिइन्छ । यसको मूल उद्देश्य विभिन्न भू-प्राकृतिक तथा भवितव्य कारणले उत्पन्न सङ्कटको समयमा बालबालिका, शिक्षक तथा शैक्षिक सरोकारवालाहरूको जीवन रक्षा गर्नु, प्रकोपबाट सिर्जित मानसिक तथा सामाजिक सङ्कटको व्यवस्थापन गर्नु, बालबालिकालाई हिंसा, दुर्व्यवहार र श्रम शोषणबाट सुरक्षित राख्नु, र समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई बिनाकुनै अवरोध निर्बाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु हो ।

आपत्कालीन अवस्थामा शिक्षाको अवधारणालाई विश्वव्यापी रूपमा आधारभूत बालअधिकार र मानवअधिकारको अकाट्य अङ्गका रूपमा स्वीकार गरिएको छ । यस अन्तर्गत प्राकृतिक प्रकोप (बाढी, भूकम्प, आगलागी, हावाहुरी, चट्याङ), जलवायु परिवर्तनजन्य जोखिम न्यूनीकरण, महामारी (जस्तैः कोभिड-१९, डेङ्गु), र विद्यालय शान्ति क्षेत्रको मर्म अनुरूप द्वन्द्व व्यवस्थापनका बहुआयामिक पक्षहरू समावेश हुन्छन् । नेपालमा प्रकोप व्यवस्थापन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा प्राप्त गर्ने बालबालिकाको अधिकारलाई कुण्ठित हुन नदिने गरी संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाका अतिरिक्त आवधिक राष्ट्रिय योजना, शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) र स्थानीय तहको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा यसलाई अन्तरसम्बन्धित (Cross-cutting) विषयका रूपमा उच्च प्राथमिकताका साथ समावेश गरिँदै आएको छ ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

क) नीतिगत व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ३९ ले बालबालिकाको हक सुनिश्चित गर्दै उनीहरूलाई विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा हुने शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि किसिमको हिंसा, सजाय र दुर्व्यवहारबाट निषेध गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७७ ले सुविधाविहीन, सीमान्तकृत र आपत्कालीन अवस्थाबाट प्रभावित बालबालिकाहरूका लागि विशेष सहयोग र शैक्षिक निरन्तरताको कानुनी प्रत्याभूति गरेको छ । विद्यालयलाई भौतिक तथा मानसिक उत्पीडन र हेपाइबाट मुक्त राखी भयरहित वातावरणमा शिक्षण-सिकाइ सञ्चालन गर्न 'भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका, २०६७' क्रियाशील छ । त्यस्तै, 'विद्यालय शान्ति क्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८' ले विद्यालयलाई सशस्त्र गतिविधि, दलगत राजनीतिक हस्तक्षेप, बन्द-हडताल, भेदभाव र शोषणबाट मुक्त राख्ने नीतिगत आधार प्रदान गरेको छ ।

विगतमा कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको समयमा सिर्जित शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न जारी गरिएका 'वैकल्पिक प्रणालीबाट सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७', 'विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी आकस्मिक कार्ययोजना, २०७७', 'विद्यालय सञ्चालन कार्यढाँचा, २०७७' र 'पाठ्यवस्तु समायोजन ढाँचा,

२०७७' ले आपत्कालीन अवस्थामा दूरशिक्षा र प्रविधिको प्रयोगमार्फत शैक्षिक निरन्तरता दिने अनुभव र सक्षमता स्थानीय तहमा विकास गरेको छ । यसका अतिरिक्त, 'वृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज (CSS), २०१८' ले सुरक्षित विद्यालयका तीनवटा मुख्य स्तम्भहरू: (१) सुरक्षित विद्यालय सुविधाहरू (भौतिक पूर्वाधार), (२) विद्यालय विपद् जोखिम व्यवस्थापन, र (३) जोखिम न्यूनीकरण र उत्थानशीलता प्रवर्द्धन शिक्षालाई स्थानीयकरण गर्न मार्गनिर्देशन गरेको छ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको दिगो विकास लक्ष्य ४ (SDG 4) को राष्ट्रिय कार्यढाँचाले समेत सुरक्षित, समावेशी र उत्थानशील सिकाइ वातावरण निर्माणमा विशेष जोड दिएको छ ।

ख) तिलोत्तमा नगरपालिकाको विपद् जोखिम विश्लेषण र असरहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाको विशिष्ट भौगोलिक अवस्थिति, तीव्र सहरीकरण र मौसमी उतारचढावका आधारमा नगरका विद्यालय तथा बालबालिकाहरूमा पर्न सक्ने सम्भावित प्रकोप र तिनले निम्त्याउने जोखिमको विश्लेषण देहाय बमोजिम गरिएको छ:

क्र.स.	**प्रकोप (Hazards)**	**विपद्ले निम्त्याउने जोखिम (Risks)**	**विपद् पछिका शैक्षिक तथा सामाजिक असरहरू (Impacts)**
१	**बाढी / डुबान** *(तिनाउ, रोहिणी नदी र सुखौरा खोला)*	धनजनको क्षति, भौतिक संरचना भत्किने, विस्थापन, तीव्र कटान, यातायात र सडक सञ्जाल अवरुद्ध हुने ।	विद्यार्थीहरू विस्थापित भई विद्यालय जानबाट वञ्चित हुने; पाठ्यपुस्तक, स्टेसनरी र विद्यालयका महत्त्वपूर्ण कानुनी कागजातहरू नष्ट हुने; सिकाइ उपलब्धि खस्कने र शिक्षण-सिकाइ लामो समय अवरुद्ध हुने ।
२	**सर्पदंश**	ग्रामीण तथा झाडीयुक्त विद्यालय क्षेत्रमा विषालु सर्पको टोकाइबाट विद्यार्थी र शिक्षकको जीवन जोखिम ।	विद्यालयमा त्रास र मनोवैज्ञानिक भयको वातावरण सिर्जना हुने; तत्काल प्राथमिक उपचार र एन्टिस्नेक भेनमको अभावमा मानवीय क्षति हुन सक्ने ।
३	**हावाहुरी**	विद्यालयको छाना (टिन) उडाउने, रूख तथा बिजुलीका पोल ढल्ने, विद्यालय भवनमा भौतिक क्षति ।	कक्षाकोठा असुरक्षित भई भौतिक क्षति हुने; बालबालिकाहरू चोटपटक र दुर्घटनाको जोखिममा पर्ने; आकस्मिक विद्यालय बन्द गर्नुपर्ने अवस्था ।
४	**असुरक्षित बाटोघाटो / उच्च सवारी चाप** *(सिद्धार्थ राजमार्ग)*	तीव्र गतिका सवारी साधनका कारण बालबालिकाहरू सडक दुर्घटनामा पर्ने, अकालमा मृत्यु वा अपाङ्गता हुने जोखिम ।	विद्यालय आउँदा-जाँदा बालबालिकाहरूमा असुरक्षाको भावना बढ्ने; सडक दुर्घटनाका कारण पारिवारिक विछोड र गम्भीर मनोसामाजिक समस्या उत्पन्न हुने ।
५	**विद्युतीय दुर्घटना / सर्ट सर्किट**	अव्यवस्थित वायरिङका कारण विद्यालयमा आगलागी हुने, विद्युतीय उपकरणहरू नष्ट हुने र मानवीय क्षति ।	डिजिटल ल्याब र कम्प्युटर कक्षहरू नष्ट हुने; विद्यालयको भौतिक सम्पत्तिको ठुलो नोक्सानी र सिकाइ वातावरण प्रभावित हुने ।
६	**जीर्ण भौतिक संरचना**	पुराना भवन, कच्ची पर्खाल र मापदण्ड विपरीतका टहराहरू भत्किएर बालबालिकाहरू किचिने जोखिम ।	विद्यालय सञ्चालन भइरहेकै अवस्थामा भवन भत्किएमा ठुलो मानवीय सङ्कट आउने; बालबालिकाहरू सधैँ असुरक्षित र भयभीत भएर बस्नुपर्ने ।
७	**आगलागी**	विद्यालय आसपासका बस्ती वा वन क्षेत्रबाट सल्किने आगो वा मानवीय गल्तीका कारण भौतिक सम्पत्ति र	शैक्षिक सत्रको बिचमै विद्यालयको भौतिक अस्तित्व संकटमा पर्ने; बालबालिकाको गाँस, बास र कपासको समस्या भई विद्यालय छोड्ने दर (Dropout) बढ्ने ।

		अभिलेख नष्ट हुने।	
८	**महामारी** *(कोभिड, डेङ्गु, टाइफाइड, झाडापखाला)*	बालबालिका र शिक्षकहरू ठुलो सङ्ख्यामा बिरामी पर्ने, जनस्वास्थ्यमा गम्भीर सङ्कट आउने, मानवीय क्षति।	विद्यालयहरू हप्तौँ वा महिनौँसम्म पूर्ण रूपमा बन्द गर्नुपर्ने; वैकल्पिक शिक्षण सञ्चालन गर्न नसक्दा विद्यार्थीहरूको सिकाइ स्तरमा गम्भीर संकुचन आउने।
९	**लु (Extreme Heat) / अत्यधिक गर्मी**	ग्रीष्म ऋतुमा चल्ने तातो हावाका कारण बालबालिकाहरू बेहोस हुने, डिहाइड्रेसन हुने र तत्काल बिरामी पर्ने।	कक्षाकोठामा बस्न नसकिने अवस्था भई बर्खे बिदा लम्ब्याउनुपर्ने; बालबालिकाको स्वास्थ्य स्थिति कमजोर भई नियमित उपस्थितिमा ह्रास आउने।
१०	**भूकम्प**	भूकम्पीय कम्पनका कारण विद्यालय भवनहरू ध्वस्त हुने, भग्नावशेषमा जनधनको ठुलो क्षति हुने।	बालबालिकाहरूमा दीर्घकालीन मानसिक आघात (Trauma), निराशा, तनाव र त्रास पैदा हुने; विद्यालय पुनर्निर्माण नभएसम्म शैक्षिक सत्र नै ठप्प हुने।
११	**शीतलहर / अत्यधिक चिसो**	पुस-माघको समयमा लाग्ने अत्यधिक कुहिरो र चिसोका कारण बालबालिकाहरूमा निमोनिया र श्वासप्रश्वासको समस्या।	जाडो बिदा थप गर्नुपर्ने हुँदा तोकिएको शिक्षण दिन (Credit Hours) पूरा नहुने; विपन्न र दलित बस्तीका बालबालिकाहरू न्यानो कपडाको अभावमा विद्यालय आउन नसक्ने।
१२	**करेन्ट लाग्ने जोखिम**	खुला तार, नङ्गा पोल र वर्षाको समयमा विद्यालय परिसरमा जम्ने पानीमा करेन्ट प्रवाह भई मानवीय क्षति।	बालबालिकाहरू आकस्मिक दुर्घटनाको सिकार हुने; विद्यालय प्रशासन र सुशासनमाथि कानुनी र नैतिक प्रश्न उठ्ने।
१३	**चट्याङ**	वर्षाका समयमा विद्यालय भवनमा चट्याङ परी आगलागी हुने वा मानवीय क्षति हुने उच्च जोखिम।	जिन्सी तथा विद्युतीय उपकरणहरू (IEMIS कम्प्युटर, स्मार्ट बोर्ड) तत्काल नष्ट हुने; बालबालिकाहरूमा गम्भीर चोटपटक वा मृत्युको जोखिम।

ग) ऐतिहासिक अनुभव र क्षतिहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाले इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा देहाय बमोजिमका महामारी र विपद्को सामना गरेको छ, जसले विद्यालय शिक्षालाई प्रत्यक्ष प्रभावित बनाएको थियो:

- साविकका वर्षहरूमा औलो, बिफर, झाडापखाला, बान्ता र हैजा जस्ता जनस्वास्थ्य सङ्कट।
- तिनाउ र रोहिणी नदीमा आउने वार्षिक बाढी तथा तटीय क्षेत्रको डुबान।
- सडक सञ्जाल र सिद्धार्थ राजमार्गमा हुने गरेका भयानक सडक दुर्घटनाहरू।
- चट्याङ, आगलागी, हिउँदको शीतलहर र शीतलहरजन्य प्रकोप।
- हालैका वर्षहरूमा सामना गरिएको कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारी, डेङ्गु फिबर, र टाइफाइडको प्रकोप।

४.२.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

१. **तिनाउ र रोहिणी नदीको कटान:** नगरपालिकाको पश्चिमतर्फ तिनाउ नदी र पूर्वतर्फ रोहिणी नदी तथा सुखौरा खोलाले नदी किनारको भूभाग कटान र डुबान गर्दा तटीय क्षेत्रका विद्यालयहरू सधैँ उच्च जोखिममा रहनु।

२. **राजमार्ग र सडक दुर्घटना:** नगरको मध्यभागबाट सिद्धार्थ राजमार्ग गुज्रिएको र तीव्र सहरीकरणका कारण आन्तरिक सडकहरूमा सवारी साधनको चाप उच्च हुँदा विद्यालय जाने बालबालिकाहरू सडक दुर्घटनाको सिकार हुनु।

३. **विपद् योजना र पूर्वसूचना प्रणालीको अभाव:** आपत्कालीन अवस्थामा शिक्षा (EiE) लाई सम्बोधन गर्ने गरी नगरस्तरीय र विद्यालयस्तरीय 'विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना' र 'पूर्वसूचना प्रणाली' (Early Warning System) संस्थागत हुन नसक्नु।

४. **भौतिक पूर्वाधारको कमजोरी:** विद्यालयका पुराना भवनहरू र टहराहरू विपद् प्रतिरोधी (भूकम्प र बाढी प्रतिरोधी) नहुनु तथा जीर्ण भवनहरूको प्रबलीकरण (Retrofitting) को योजना अभाव हुनु।

५. **वैकल्पिक शिक्षण सामग्री र प्राविधिक क्षमताको कमी:** आकस्मिक सङ्कटको समयमा विद्यालय बन्द हुँदा अनलाइन वा दूरशिक्षा सञ्चालन गर्न शिक्षक र विद्यार्थी दुवैसँग पर्याप्त डिजिटल पूर्वाधार, सफ्टवेयर र इन्टरनेट पहुँच नहुनु।

६. **दक्ष जनशक्ति र उपकरणको अभाव:** विद्यालयस्तरमा विपद् व्यवस्थापन, प्राथमिक उपचार (First Aid) र मनोसामाजिक परामर्श (Psychosocial Counseling) प्रदान गर्ने तालिमप्राप्त जनशक्ति तथा राहत सामग्रीको पूर्वतयारी न्यून हुनु।

४.२.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट सम्भावित प्राकृतिक एवं मानवसिर्जित विपद् र जलवायु परिवर्तनजन्य जोखिमबारे सरोकारवालाहरूमा पूर्वसावधानी र सचेतना अभिवृद्धि गर्ने।

२. आपतकालीन सङ्कटको समयमा पनि शैक्षिक सेवालाई निरन्तरता दिन भौतिक, मानवीय, डिजिटल र आर्थिक स्रोतहरूको पूर्वतयारी तथा उत्थानशीलता (Resilience) प्रणालीको विकास गर्ने।

३. नगरपालिका र विद्यालयस्तरमा परिचालन हुने गरी विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्य संयन्त्र, कार्यढाँचा र सञ्चार सञ्जाल स्थापित गर्ने।

४. विपद्पश्चात् प्रभावित विद्यार्थी र शिक्षकहरूको मानसिक तथा भौतिक पुनर्स्थापना (Rehabilitation) र विद्यालय भवनहरूको द्रुत पुनर्निर्माण सुनिश्चित गर्ने।

४.२.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (नीतिगत तथा कार्यविधिगत तयारी):** आपतकालीन अवस्थामा शिक्षा निरन्तरताका लागि नगरस्तरीय स्पष्ट सुरक्षित विद्यालय मापदण्ड, निर्देशिका र प्रतिकार्य कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।
- **रणनीति २ (जोखिम नक्साङ्कन र प्रबलीकरण):** नगरभित्रका सबै विद्यालयहरूको विपद् सङ्कटसन्नता (Vulnerability Assessment) मूल्याङ्कन गरी जोखिमयुक्त क्षेत्रको नक्साङ्कन गरिनेछ र जीर्ण भवनहरूको प्रबलीकरण (Retrofitting) गरिनेछ।
- रणनीति ३ **(वैकल्पिक सिकाइ र प्राविधिक सुदृढीकरण):** महामारी र सङ्कटको समयमा घरबाटै सिक्न सकिने गरी 'अफलाइन र अनलाइन' डिजिटल सिकाइ सामग्रीहरू, शैक्षिक पोर्टल र वैकल्पिक शिक्षण विधिको पूर्वतयारी प्रणाली सुदृढ गरिनेछ।

- **रणनीति ४ (विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज):** वृहत विद्यालय सुरक्षा नीति अनुरूप सबै विद्यालयहरूमा भूकम्प प्रतिरोधी भौतिक मापदण्ड, चट्याङ प्रतिरोधी प्रविधि (Lightning Arresters), र अग्नि-नियन्त्रक उपकरण (Fire Extinguishers) अनिवार्य गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (क्षमता विकास र प्राथमिक उपचार):** शिक्षक, विद्यार्थी र विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई विपद् पूर्वतयारी, खोज तथा उद्धार, प्राथमिक उपचार र मनोसामाजिक परामर्श सम्बन्धी सघन व्यावहारिक तालिम प्रदान गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (हरित र वातावरणमैत्री विद्यालय अभियान):** जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण गर्न र शितलहर तथा लुको असर कम गर्न विद्यालयहरूमा 'हरित विद्यालय अभियान' (Green School Campaign), बाल उद्यान र पर्याप्त वृक्षारोपण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- **रणनीति ७ (अन्तर-निकाय समन्वय र कोष व्यवस्थापन):** वडास्तरदेखि नगरस्तरसम्म विपद् व्यवस्थापन समितिहरूलाई क्रियाशील बनाई रेडक्रस, सुरक्षा निकाय र सङ्घ/प्रदेश सरकारसँग द्रुत उद्धारका लागि एकीकृत सञ्चार प्रणाली र 'आकस्मिक शैक्षिक व्यवस्थापन कोष' को स्थापना गरिनेछ।

४.२.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

आपतकालीन, सङ्कटकालीन तथा महामारीको अवस्थामा पनि बालबालिकाहरूको पूर्ण सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै उनीहरूको शिक्षा प्राप्त गर्ने मौलिक अधिकार र सुरक्षित सिकाइ वातावरण निरन्तर रूपमा सम्वर्द्धन हुनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूले आफ्नो अनुकूलको 'विद्यालय विपद् प्रतिकार्य र कार्ययोजना' तर्जुमा गरी अभ्यासमा ल्याएका हुनेछन्।

२. विद्यालयका भौतिक पूर्वाधारहरू (भवन, कम्पाउन्ड, शौचालय) सुरक्षित र विपद् प्रतिरोधी मापदण्ड अनुसार रूपान्तरण भएका हुनेछन्।

३. महामारी वा आकस्मिक बन्दको समयमा शतप्रतिशत विद्यार्थीहरू वैकल्पिक डिजिटल सामग्री र दूरशिक्षाको माध्यमबाट सिकाइमा जोडिनेछन्।

४. प्रत्येक विद्यालयमा प्राथमिक उपचार किट, अग्नि-नियन्त्रक यन्त्र र चट्याङ प्रतिरोधी प्रणाली जडान भई भवितव्य क्षति न्यूनीकरण भएको हुनेछ।

५. हरित विद्यालय अभियानको कार्यान्वयनबाट विद्यालयहरूको वातावरण सन्तुलित र अनुकूल बन्नेछ।

४.२.७ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

विद्यालय सुरक्षा तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण (School Safety and Disaster Risk Reduction) सम्बन्धी कार्ययोजनाले विद्यालयलाई सुरक्षित र उत्थानशील शैक्षिक केन्द्र बनाउने लक्ष्य राखेको छ। यस योजनाका प्रमुख पक्षहरू देहायबमोजिम छन्:

१. नीतिगत र संरचनागत तयारी

- **कार्यविधि निर्माण:** आपतकालीन अवस्थामा शिक्षा (EiE) सञ्चालनका लागि नगरस्तरीय कार्यविधि, मापदण्ड र वैकल्पिक सिकाइ निर्देशिका निर्माण गरिनेछ।
- **जोखिम मूल्याङ्कन:** प्राविधिक टोलीमार्फत नगरभित्रका सबै विद्यालयहरूको संरचनागत र गैर-संरचनागत जोखिम मूल्याङ्कन गरी डिजिटल नक्साङ्कन प्रतिवेदन तयार पारिनेछ।
- **योजना तर्जुमा:** हरेक विद्यालयमा "विद्यालय विपद् व्यवस्थापन तथा प्रतिकार्य योजना" (SDMP) तर्जुमाका लागि क्लस्टर स्तरमा कार्यशाला सञ्चालन गरिनेछ।

२. भौतिक सुरक्षा र प्रविधि

- **सुरक्षा उपकरण:** उच्च जोखिममा रहेका विद्यालयहरूलाई प्राथमिकता दिँदै चट्याङ प्रतिरोधी प्रणाली (Earthing) र अग्नि-नियन्त्रक उपकरण (Fire Extinguisher) जडान तथा मर्मत गरिनेछ।
- **वैकल्पिक सिकाइ:** महामारी वा सङ्कटको समयमा निरन्तर सिकाइका लागि अनलाइन लर्निङ पोर्टल र डिजिटल शैक्षिक सामग्रीको सुदृढीकरण गरिनेछ।

३. क्षमता विकास र अभ्यास

- **व्यावहारिक तालिम:** शिक्षक, विद्यार्थी र विव्यस पदाधिकारीहरूका लागि खोज-उद्धार र प्राथमिक उपचार सम्बन्धी व्यावहारिक तालिम प्रदान गरिनेछ।
- **मनोसामाजिक परामर्श:** सङ्कटकालीन अवस्थामा बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यका लागि मनोसामाजिक परामर्श सम्बन्धी शिक्षक अभिमुखीकरण गरिनेछ।
- **सडक सुरक्षा:** सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न विद्यार्थीहरूलाई ट्राफिक सचेतना र जेब्रा क्रसिङ अभ्यास गराइनेछ।

४. वातावरणीय अनुकूलन र राहत व्यवस्थापन

- **हरित विद्यालय:** जलवायु परिवर्तन र शीतलहरको प्रभाव कम गर्न सबै विद्यालयमा 'हरित विद्यालय तथा वृक्षारोपण' अभियान सञ्चालन गरिनेछ।
- **आकस्मिक कोष:** नगर विपद् व्यवस्थापन कोषसँगको साझेदारीमा आपतकालीन राहत सामग्रीको पूर्वभण्डारण र "आकस्मिक शैक्षिक व्यवस्थापन कोष" सञ्चालन गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकाका विद्यालयहरूलाई कुनै पनि प्रकारका प्राकृतिक वा मानवीय विपद् सामना गर्न सक्षम र सुरक्षित शैक्षिक थलोका रूपमा स्थापित गर्ने उद्देश्य राखेको छ।

आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्ट खण्डको तालिका न. २५ मा दिइएको छ ।

४.३ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.३.१ परिचय

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास गुणस्तरीय र बालमैत्री शिक्षण-सिकाइ वातावरण निर्माणको एक अनिवार्य र प्राथमिक पूर्वसर्त हो। भौतिक पूर्वाधार भन्नाले विद्यालयको सुरक्षित र भूकम्प प्रतिरोधी भवन, पर्याप्त एवं उज्याला कक्षाकोठाहरू, सुरक्षित खानेपानीको प्रबन्ध, छात्र र छात्राका लागि छुट्टाछुट्टै अपाङ्गमैत्री सौचालय, प्रयोगशाला (विज्ञान र कम्प्युटर ल्याब), सुविधासम्पन्न पुस्तकालय, पर्याप्त खेलमैदान, घेराबार (कम्पाउन्ड), र हरित उद्यानलाई बुझाउँछ। नेपालको संविधानको अनुसूची ८ ले आधारभूत र माध्यमिक तहको शिक्षाको पूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई सुम्पेको सन्दर्भमा विद्यालयहरूको भौतिक गुरुयोजना (Master Plan) निर्माण गरी व्यवस्थित पूर्वाधार विकास गर्नु तिलोत्तमा नगरपालिकाको प्रमुख दायित्व हो। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहलाई विद्यालयको स्थापना, अनुमति, भौतिक पूर्वाधारको मापदण्ड निर्धारण र विकास सम्बन्धी स्पष्ट अधिकार प्रदान गरेको छ। विद्यालय भौतिक पूर्वाधार केवल भवन निर्माणमा मात्र सीमित नभई यसले "वृहत विद्यालय सुरक्षा" (Comprehensive School Safety) को मापदण्ड र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री (BfGfDf - Child, Gender and Disability Friendly) सूचकहरूलाई पूर्ण रूपमा आत्मसात् गर्नुपर्दछ। भौतिक रूपमा सुरक्षित, प्रविधिमैत्री र आकर्षक विद्यालय परिसरले विद्यार्थीहरूको विद्यालय भर्ना, टिकाउ दर र सिकाइको स्तर (Learning Outcomes) मा प्रत्यक्ष र सकारात्मक प्रभाव पार्ने भएकाले राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मर्म अनुरूप भौतिक पूर्वाधारको आधुनिकीकरण अपरिहार्य भएको छ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिका तीव्र सहरीकरण र द्रुत जनसङ्ख्या वृद्धि भइरहेको स्थानीय तह भएकाले यहाँका विद्यालयहरूमा भौतिक पूर्वाधारको माग र चाप उच्च रहेको छ। नगरपालिकाले विगतका वर्षहरूमा सङ्घीय, प्रदेश र आन्तरिक स्रोतको समन्वयमा सामुदायिक विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था सुधारका लागि उल्लेख्य लगानी गरेको छ।

तालिका न. १८

विवरण	सामुदायिक		कैफियत
	उपलब्धता	सङ्ख्या	हालको अवस्था
भवनको किसिम			
पक्की भवन	३६	१५६	
कच्ची भवन	१८	५५	
जम्मा कक्षाकोठा	३६	५४९	
पक्की कक्षाकोठा	३६	४९६	
Multimedia सुविधा सहित	१७	३७	
Interactive board सहित	७	३५	
छापामय वातावरण	२२	६०	
पढाइ कुना/पुस्तकालय	३६	१६४	

कम्तीमा ५० किताव सङ्ख्या भएको	५	३	
प्रयोगशाला	७	१०	
पुस्तकालय	२९	२५	
विज्ञान प्रयोगशाला	२३	२३	
कम्प्यूटर प्रयोगशाला	२०	२०	
इन्टरनेट सुविधा भएको	३६	३६	
शिक्षण सिकाइमा प्रयोग भएको	१९	३१९	
विद्यालय कर्मचारीको लागि मात्र	१९	१६	
खेलकूद मैदान	३६	४१	
पर्खाल घेरावार	२५	२५	
पक्की	१७	१७	
कच्ची	१	०	
तारबार	६	६	
स्थानिय सामग्रीले बारेको	१	१	
शौचालय	३६	१९६	
छात्रा शौचालय	२९	७३	
छात्र शौचालय	२९	८१	
महिला शिक्षक शौचालय	१९	१९	
पुरुष शिक्षक शौचालय	१८	२३	
पानीको सुविधायुक्त शौचालय	२५	१३९	
पिउने पानीको व्यवस्था	३६	३६	
धाराको पानी	२६	१७४	
इनार तथा ट्युबवेल	७	१५	
अन्य	९	९	
प्राथमिक उपचार सहायता/सुविधा	१२	१२	
नर्सको व्यवस्था	१२	१२	
प्राथमिक बक्स तथा औषधी	२०	२३	
जुकाको औषधी खाएको विद्यार्थी संख्य	८२		
विद्यार्थीहरूको बर्षमा २ पटक स्वास्थ्य जाँच गरेको	१०	७२१	
विजुली	३६	३६	
विद्यालयको आय स्रोत	३६	३६	
गाडी/याताया सेवा	१९	१९	

विद्यमान भौतिक स्थिति र उपलब्धिहरू:

- नगरका अधिकांश विद्यालयहरूमा पक्की भवन र छानाको व्यवस्था गरिएको छ। राष्ट्रपति शैक्षिक सुधार कार्यक्रम र नगरपालिकाको पूँजीगत अनुदानबाट केही नमुना विद्यालयहरूमा आधुनिक भवन, विज्ञान प्रयोगशाला र कम्प्युटर ल्याबहरूको स्थापना भएको छ।
- विद्यालयहरूमा पिउने पानीको सुविधा र शौचालयको उपलब्धता रहे तापनि विद्यार्थी र शिक्षकको सङ्ख्याको अनुपातमा ती पर्याप्त र पूर्ण रूपमा मापदण्ड अनुकूल हुन सकेका छैनन्।
- केही माध्यमिक विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिको विस्तार गरी स्मार्ट बोर्ड र इन्टरनेट जडानको कार्य प्रारम्भ गरिएको छ।

भौतिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा विद्यमान गम्भीर समस्या तथा ग्यापहरू: यति हुँदाहुँदै पनि नगरका सबै विद्यालयहरूमा समान र गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता हुन सकेको छैन। साविकका कतिपय ग्रामीण वा सुकुम्बासी बस्ती नजिकका विद्यालयहरूमा अझै पनि पुराना, जीर्ण र चेप्टिएका कक्षाकोठाहरू छन्, जहाँ प्रकाश र हावाको पर्याप्त आवतजावत (Ventilation) मिल्दैन। विशेष गरी विद्यालयहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि र्‍याम्प (Ramp) र विशेष शौचालयको अभाव छ, जसले गर्दा ह्विलचियर प्रयोग गर्ने बालबालिकाहरू विद्यालय आउन कठिन अवस्था छ।

धेरैजसो विद्यालयहरूमा छात्राका लागि अनुकूल हुने गरी सेनेटरी प्याड विसर्जन गर्ने व्यवस्थासहितको आधुनिक र सुरक्षित अलग्गै शौचालयको अभाव कायमै छ। सहरी क्षेत्रका विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्या अत्यधिक हुँदा कक्षाकोठामा बस्ने ठाउँको अभाव (Overcrowding) छ भने खेलमैदान र खुल्ला क्षेत्रको चरम कमी छ। कम्पाउन्ड बाल (घेराबार) नहुँदा विद्यालय परिसर असुरक्षित बन्न पुगेको छ र बाह्य हस्तक्षेप बढ्ने गरेको छ। साथै, निर्मित भौतिक संरचनाहरूको नियमित मर्मत-सम्भार (Maintenance) र रङरोगन गर्ने संस्थागत परिपाटीको अभाव देखिन्छ।

४.३.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

१. **मापदण्ड विपरीत र जीर्ण संरचना:** कतिपय विद्यालयमा पुराना, जीर्ण र भूकम्पीय दृष्टिकोणले असुरक्षित भवन तथा कक्षाकोठाहरू रहनु र तिनीहरूको रेट्रोफिटिङ वा पुनर्निर्माण हुन नसक्नु।

२. **अपाङ्गमैत्री र लैङ्गिकमैत्री पूर्वाधारको कमी:** सबै विद्यालयहरूमा ह्विलचियर अनुकूल र्‍याम्प, अपाङ्गमैत्री शौचालय र छात्राहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता (MHM) व्यवस्थापन सहितको शौचालयको अभाव हुनु।

३. **कक्षाकोठामा उच्च चाप र खुला क्षेत्रको अभाव:** सहरी क्षेत्रका विद्यालयहरूमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा कक्षाकोठा, गुणस्तरीय फर्निचर र खेलमैदानको चरम अभाव हुनु।

४. **प्रयोगशाला र डिजिटल पूर्वाधारको कमजोरी:** आधुनिक शिक्षणका लागि आवश्यक पर्ने सुविधासम्पन्न विज्ञान प्रयोगशाला, प्रविधिमैत्री इ-लाइब्रेरी र सूचना प्रविधि (ICT) ल्याबको समानुपातिक विकास हुन नसक्नु।

५. **सुरक्षित पिउने पानी र सरसफाइको अपर्याप्तता:** विद्यालयहरूमा शुद्ध र प्रशोधित पिउने पानी (Filter/RO System) को दीर्घकालीन व्यवस्थापन र ढल निकास सहितको ठोस फोहोर व्यवस्थापन प्रणाली कमजोर हुनु।

६. **भौतिक गुरुयोजना र मर्मत कोषको अभाव:** विद्यालयहरूको दीर्घकालीन 'भौतिक गुरुयोजना' (Master Plan) विना नै तदर्थ रूपमा भवन निर्माण गरिनु र नियमित मर्मत-सम्भारका लागि निश्चित बजेट र संयन्त्र नहुनु।

४.३.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा सुरक्षित, भूकम्प प्रतिरोधी, बालमैत्री र आकर्षक भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नु।
२. सबै विद्यालयहरूमा अनिवार्य रूपमा पूर्ण अपाङ्गमैत्री र लैङ्गिक सम्बोधन हुने गरी खानेपानी तथा सरसफाइ (WASH) पूर्वाधारको सुनिश्चितता गर्नु।
3. माध्यमिक विद्यालयहरूमा शिक्षण-सिकाइलाई प्रविधिमैत्री बनाउन आधुनिक आईसीटी ल्याब, विज्ञान प्रयोगशाला र इ-लाइब्रेरी पूर्वाधारको स्थापना गर्नु।
४. विद्यालयहरूलाई सुरक्षित र सुन्दर बनाउन घेराबार (कम्पाउन्ड बाल) को निर्माण गर्नुका साथै हरित विद्यालय (Green School) को अवधारणा लागू गर्नु।

४.३.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (विद्यालय भौतिक गुरुयोजना निर्माण):** नगरभित्रका प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयको आगामी १५ वर्षको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी अनिवार्य रूपमा 'भौतिक गुरुयोजना' (Physical Master Plan) तयार गरी सोही आधारमा मात्र भवन निर्माण गरिनेछ।
- **रणनीति २ (भूकम्प प्रतिरोधी र सुरक्षित भवन):** राष्ट्रिय भवन संहिता (Building Code) र सुरक्षित विद्यालय निर्देशिका अनुरूप मात्र नयाँ भवनहरूको निर्माण गरिनेछ र जीर्ण भवनहरूको प्रबलीकरण (Retrofitting) गरिनेछ।
- **रणनीति ३ (WASH र लैङ्गिकमैत्री शौचालय पूर्वाधार):** विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त मात्रामा युरिनल, छात्र र छात्राका लागि अलग्गै शौचालय र सेनेटरी प्याड मेसिन तथा विसर्जन खाडलसहितको 'वास' (WASH) पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ।
- **रणनीति ४ (शतप्रतिशत अपाङ्गमैत्री संरचना):** नयाँ बन्ने सबै शैक्षिक संरचनाहरूमा अनिवार्य रूपमा र्‍याम्प र कङ्क्रिट ढलान सहितको पहुँचयुक्त अपाङ्गमैत्री शौचालय निर्माणको मापदण्ड पूर्ण रूपमा लागू गरिनेछ।
- **रणनीति ५ (डिजिटल र प्राज्ञिक पूर्वाधारमा जोड):** 'स्मार्ट सिटी' को अवधारणा अनुरूप सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा उच्च गतिको इन्टरनेट, कम्प्युटर ल्याब, मल्टिमिडिया कक्षाकोठा र आधुनिक विज्ञान प्रयोगशालाको पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
- **रणनीति ६ (घेराबार र हरित प्रवर्द्धन):** विद्यालयको जग्गा संरक्षण र सुरक्षाका लागि अनिवार्य घेराबार (कम्पाउन्ड बाल) निर्माण गरिनेछ र "एक विद्यालय, एक बाल उद्यान तथा हरित क्षेत्र" कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

- **रणनीति ७ (नियमित मर्मत-सम्भार प्रणाली):** निर्मित भौतिक सम्पत्तिको संरक्षण र दिगोपनका लागि नगरपालिका र विद्यालयको संयुक्त साझेदारीमा 'विद्यालय मर्मत-सम्भार अक्षय कोष' को स्थापना र सञ्चालन गरिनेछ।

४.३.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

तिलोत्तमा नगरपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरू सुरक्षित, अत्याधुनिक, प्रविधिमैत्री, अपाङ्ग-लैङ्गिकमैत्री भौतिक पूर्वाधारले सुसज्जित भई उच्च प्राज्ञिक वातावरणयुक्त "उदाहरणीय सिकाइ थलो" का रूपमा रूपान्तरण हुनेछन्।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरका शतप्रतिशत सामुदायिक विद्यालयहरूले आफ्नो भौतिक गुरुयोजना (Master Plan) निर्माण गरी स्वीकृत गराएका हुनेछन्।

२. कम्तीमा २५ वटा विद्यालयहरूमा नयाँ भूकम्प प्रतिरोधी कक्षाकोठा भवन, रेट्रोफिटिङ र भौतिक पूर्वाधार सुदृढीकरण सम्पन्न भएको हुनेछ।

३. सबै विद्यालयहरूमा मापदण्ड बमोजिमको सुरक्षित पिउने पानी र पूर्ण सरसफाइयुक्त छात्र/छात्रा शौचालय सुविधा उपलब्ध हुनेछ।

४. नगरका सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा आधुनिक कम्प्युटर ल्याब, इन्टरनेट र विज्ञान प्रयोगशालाको भौतिक संरचना पूर्ण रूपमा तयार भएको हुनेछ।

५. सबै विद्यालयहरू सुरक्षित घेराबार भित्र समेटिई हरित र वातावरणमैत्री पर्यावरण निर्माण भएको हुनेछ।

४.३.७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार तथा दिगो विकास (School Infrastructure and Sustainable Development) सम्बन्धी यो कार्ययोजनाले सामुदायिक विद्यालयहरूलाई आधुनिक, सुरक्षित र प्रविधिमैत्री बनाउने लक्ष्य राखेको छ। यस योजनाका प्रमुख पक्षहरू देहायबमोजिम छन्:

१. भौतिक गुरुयोजना र संरचनागत सुदृढीकरण

- **प्राविधिक अडिट:** सामुदायिक विद्यालयहरूको भौतिक अवस्थाको प्राविधिक अडिट (Technical Audit) गरी २५ वटै विद्यालयको १५ वर्षे भौतिक गुरुयोजना निर्माण र स्वीकृत गरिनेछ।
- **नयाँ र मर्मत कार्य:** विद्यार्थी चाप बढी भएका विद्यालयहरूमा २० वटा थप भूकम्प प्रतिरोधी कक्षाकोठा निर्माण गरिनेछ र ५ वटा जीर्ण भवनहरूको प्रबलीकरण (Retrofitting) तथा मर्मत गरिनेछ।
- **घेराबार:** विद्यालयको जग्गा संरक्षण र सुरक्षाका लागि १५ वटा विद्यालयमा पक्की कम्पाउन्ड वाल निर्माण गरिनेछ।

२. स्वास्थ्य, स्वच्छता र वातावरण

- **श्री-स्टार वास:** १० वटा विद्यालयहरूमा पूर्ण अपाङ्गमैत्री, लैंगिकमैत्री र सेनेटरी प्याड विसर्जनसहितको आधुनिक 'श्री-स्टार वास' शौचालय निर्माण गरिनेछ।
- **पिउने पानी:** सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा अत्याधुनिक फिल्टर/आरओ (RO System) सहितको सुरक्षित पिउने पानी प्रणाली जडान गरिनेछ।
- **हरित विद्यालय:** २५ वटै विद्यालयमा बाल उद्यान (Children Park) र वृक्षारोपणसहित 'हरित विद्यालय अभियान' सञ्चालन गरी पर्यावरण सुधार गरिनेछ।

३. प्रविधि र प्रयोगशाला विकास

- **आईसीटी र डिजिटल सिकाइ:** १५ वटा माध्यमिक विद्यालयमा सूचना प्रविधि (ICT) ल्याब र डिजिटल सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरी विद्यालयहरूलाई प्रविधिमैत्री कक्षाकोठामा रूपान्तरण गरिनेछ।
- **विज्ञान प्रयोगशाला:** प्रयोगात्मक सिकाइलाई सुदृढ गर्न माध्यमिक विद्यालयहरूमा ५ वटा नयाँ विज्ञान प्रयोगशाला (Physics, Chemistry, Biology) भवन र पूर्वाधार कक्ष निर्माण गरिनेछ।

४. पूर्वाधारको दिगोपन

- **मर्मत कोष:** निर्माण गरिएका पूर्वाधारहरूको दिगोपन सुनिश्चित गर्न प्रत्येक विद्यालयमा 'भौतिक सम्पत्ति मर्मत-सम्भार अक्षय कोष' स्थापना गरी नियमित मर्मत कार्य सञ्चालन गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकाका विद्यालयहरूलाई भौतिक रूपमा बलियो र सिकाइका लागि अनुकूल वातावरण भएको उत्कृष्ट शैक्षिक थलोका रूपमा स्थापित गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ।

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्ट खण्डको तालिका न. २६ मा दिइएको छ।

सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षण सिकाइ वातावरण तथा उपलब्ध भौतिक सुविधा विवरण

तालिका न. १९

विवरण	सामुदायिक		कैफियत
	उपलब्धता	सङ्ख्या	हालको अवस्था
भवनको किसिम			
पक्की भवन	३६	१५६	
कच्ची भवन	१८	५५	
जम्मा कक्षाकोठा	३६	५४९	
पक्की कक्षाकोठा	३६	४९६	
Multimedia सुविधा सहित	१७	३७	
Interactive board सहित	७	३५	
छापामय वातावरण	२२	६०	
पढाइ कुना/पुस्तकालय	३६	१६४	

कम्तीमा ५० किताव सङ्ख्या भएको	५	३	
प्रयोगशाला	७	१०	
पुस्तकालय	२९	२५	
विज्ञान प्रयोगशाला	२३	२३	
कम्प्यूटर प्रयोगशाला	२०	२१	
इन्टरनेट सुविधा भएको	३६	६१	
शिक्षण सिकाइमा प्रयोग भएको	१९	३१९	
विद्यालय कर्मचारीको लागि मात्र	१९	१६	
खेलकूद मैदान	४१	४१	
पर्खाल घेरावार	२५	२५	
पक्की	१७	१७	
कच्ची	१	०	
तारबार	६	६	
स्थानिय सामग्रीले बारेको	१	१	
शौचालय	३६	१९६	
छात्रा शौचालय	२९	७३	
छात्र शौचालय	२९	८१	
महिला शिक्षक शौचालय	१९	१९	
पुरुष शिक्षक शौचालय	१८	२३	
पानीको सुविधायुक्त शौचालय	२५	१३९	
पिउने पानीको व्यवस्था	३६	३६	
धाराको पानी	२६	१७४	
इनार तथा ट्युबवेल	७	१५	
अन्य	९	९	
प्राथमिक उपचार सहायता/सुविधा	१२	१२	
नर्सको व्यवस्था	१२	१२	
प्राथमिक बक्स तथा औषधी	२०	२३	
जुकाको औषधी खाएको विद्यार्थी संख्य	८२		
विद्यार्थीहरूको बर्षमा २ पटक स्वास्थ्य जाँच गरेको	८	७२१	
विजुली	३६	३६	
विद्यालयको आय स्रोत	३६	३६	
गाडी/याताया सेवा	१७	१७	

स्रोतः शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा २०८०

विद्यालयको सुरक्षित भौतिक वातावरण र पूर्वाधार सम्बन्धी क्रियाकलाप र ५ वर्षको गन्तव्यलाई देहाय बमोजिम निर्धारण गरिएको छ:

१. रणनीतिक योजना र संरचनागत सुधार

- **भौतिक गुरुयोजना (Master Plan):** नगरपालिकाले २५ वटै विद्यालयको प्राविधिक अडिट गर्ने लक्ष्य राखेको छ। प्रत्येक वर्ष ५ वटा विद्यालयको १५ वर्षे गुरुयोजना तयार गर्नुले दीर्घकालीन र व्यवस्थित पूर्वाधार निर्माणको मार्गचित्र स्पष्ट पारेको छ।
- **भवन निर्माण र प्रबलीकरण:** भूकम्प प्रतिरोधी भवनहरूको निर्माण (२० कोठा) र जीर्ण भवनहरूको प्रबलीकरण (Retrofitting) गरी पाँच वर्षभित्र विद्यालय भवनहरूलाई सुरक्षित र आधुनिक बनाउने प्राथमिकता यसमा देखिन्छ।

२. स्वास्थ्य, स्वच्छता र वातावरण (WASH & Green School)

- **स्वच्छता र स्वास्थ्य:** अपाङ्गमैत्री, लैंगिकमैत्री र सेनेटरी प्याड विसर्जनको सुविधासहितको 'थ्री-स्टार' शौचालय निर्माणले छात्राको नियमित उपस्थितिमा मद्दत गर्नेछ। साथै, २५ वटै विद्यालयमा आरओ (RO) फिल्टर जडान गरी स्वच्छ पिउने पानीको सुनिश्चितता गर्नु विद्यालय स्वास्थ्यको लागि महत्त्वपूर्ण पाइला हो।
- **हरित विद्यालय अभियान:** २० वटा विद्यालयमा बाल उद्यान र वृक्षारोपण गरी पर्यावरणमैत्री वातावरण निर्माण गर्ने लक्ष्यले सिकाइका लागि थप आकर्षक वातावरण सिर्जना गर्नेछ।

३. प्रविधि र प्रयोगात्मक सिकाइ

- **आईसीटी (ICT) ल्याब:** १५ वटा माध्यमिक विद्यालयमा कम्प्युटर ल्याब र डिजिटल सिकाइ केन्द्र निर्माण गरी विद्यालयहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाउने लक्ष्य छ।
- **विज्ञान प्रयोगशाला:** ५ वटा विद्यालयमा सुसज्जित विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण गर्ने योजनाले माध्यमिक तहमा व्यावहारिक र प्रयोगात्मक सिकाइलाई प्राथमिकता दिएको पुष्टि गर्दछ।

४. सुरक्षा र स्थायित्व (Sustainability)

- **सीमा सुरक्षा:** १५ वटा विद्यालयमा पक्की घेराबार (कम्पाउन्ड वाल) निर्माण गर्ने कार्यले विद्यालयको जग्गा संरक्षण र बाह्य हस्तक्षेप रोक्न सहयोग गर्नेछ।
- **दिगो मर्मत-सम्भार:** पूर्वाधार निर्माण मात्र ठूलो कुरा होइन, त्यसको दिगोपनका लागि प्रत्येक विद्यालयमा **'भौतिक सम्पत्ति मर्मत-सम्भार अक्षय कोष'** स्थापना गर्ने नीति अत्यन्त सान्दर्भिक छ। यसले भविष्यमा आउन सक्ने मर्मतका समस्याहरूलाई स्थानीय स्तरबाटै हल गर्नेछ।

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्टको तालिका न. २७ मा दिइएको छ।

४.४ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT)

४.४.१ परिचय

सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियालाई जीवनोपयोगी, अन्तर्क्रियात्मक र आधुनिक बनाउनुका साथै शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुशासन, पारदर्शिता र प्रभावकारिता कायम गर्न गुणात्मक सहयोग पुर्‍याउँछ । सूचनाको सङ्कलन, भण्डारण, प्रशोधन र सम्प्रेषण गर्ने कम्प्युटर, इन्टरनेट, सफ्टवेयर, नेटवर्क, मल्टिमिडिया जस्ता डिजिटल उपकरणहरूको समष्टिगत रूप नै सूचना तथा सञ्चार प्रविधि हो । २१ औं शताब्दीको यस तीव्र वैज्ञानिक विकासको युगमा परम्परागत शिक्षण पद्धति (चाक, डस्टर र व्याख्यान विधि) लाई विस्थापित गर्दै प्रविधिको एकीकृत प्रयोग (ICT Integration) गर्नु आजको अनिवार्य आवश्यकता बनेको छ ।

शिक्षा र सूचना प्रविधि बिच अत्यन्तै अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले प्रविधिलाई एक महत्वपूर्ण सिकाइ माध्यम र विषयका रूपमा अंगीकार गरेको छ । रेडियो, टेलिभिजन, प्रोजेक्टर, कम्प्युटर ल्याब र अनलाइन/अफलाइन शैक्षिक सामग्री (E-Content) को उपयोगले विद्यार्थीहरूको सिकाइ क्षमतामा वृद्धि गर्ने मात्र नभई भौगोलिक रूपमा पछि परेका वा विषम परिस्थिति (जस्तै कोभिड–१९ जस्ता महामारी वा विपद्) मा समेत "वैकल्पिक प्रणालीबाट सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७" को मर्म अनुसार शिक्षाको निरन्तरता सुनिश्चित गर्दछ । तसर्थ, तिलोत्तमा नगरपालिकालाई एक आधुनिक र प्रविधिमैत्री शैक्षिक केन्द्रका रूपमा रूपान्तरण गर्न विद्यालयहरूमा सञ्चार प्रविधिको पहुँच बढाउनु यस योजनाको मूल ध्येय हो ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकाले शिक्षामा सूचना प्रविधिको उपयोगलाई क्रमिक रूपमा अगाडि बढाएको छ । नगरपालिकाले विगतमा विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधि क्षेत्र प्रयोगका लागि वार्षिक अनुदान उपलब्ध गराउनुका साथै आधारभूत (६-८) र माध्यमिक विद्यालयहरूमा आइसिटी कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याएको छ । केही अगुवा विद्यालयहरूमा कम्प्युटर शिक्षक र लेखा कर्मचारीहरूका लागि क्षमता विकास तालिम र इ-पुस्तकालय (E-Library) को स्थापना समेत गरिएको छ ।

सामुदायिक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अवस्थाको विवरणात्मक तालिका: नगरपालिका अन्तर्गत रहेका ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको प्रविधिको भौतिक अवस्था (जसमा सबैमा बिजुली र वाईफाई जडान भइसकेको र माध्यमिक विद्यालयहरूमा डेस्कटप/लैपटॉप र प्रोजेक्टरको प्रारम्भिक पहुँच पुगेको स्थिति) देहाय बमोजिम शुद्धीकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छ:

तालिका न. २०

क्र.स.	विद्यालयको नाम	बिजुली जडान	वाईफाई जडान	डेस्कटप कम्प्युटर	ल्यापटप	प्रिन्टर	प्रोजेक्टर	स्मार्ट बोर्ड	कैफियत / विद्यमान अवस्था
१	श्री गौतम बुद्ध	√	√	√	√	√	√	-	सामान्य

	माध्यमिक विद्यालय								ल्याब उपलब्ध
२	श्री शान्ति नमूना माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	√	नमूना आइसिटी ल्याब
३	श्री जनता माध्यमिक विद्यालय, मोहनजोत	√	√	√	√	√	√	-	पूर्वाधार सुधारोन्मुख
४	श्री शिवपुर माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	-	थप उपकरण आवश्यक
५	श्री दुर्गा वैदिक संस्कृत विद्यापीठ, नयाँमिल	√	√	√	-	√	-	-	परम्परागत तथा प्रविधि
६	श्री जनता माध्यमिक विद्यालय, तिनधुरे	√	√	√	√	√	√	-	मध्यमस्तरको पहुँच
७	श्री जन जागृति माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	√	प्रविधिमैत्री शिक्षण
८	श्री पशुपति माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	-	ल्याब सुदृढीकरण आवश्यक
९	श्री सेमरा बजार माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	-	सामान्य पूर्वाधार
१०	श्री पश्चिम पहुनी मा. वि.	√	√	√	√	√	√	-	इन्टरनेट कभरेज राम्रो
११	श्री टिकुली गढ माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	-	आइसिटी विकास हुँदै
१२	श्री जनहित मा. वि., मैनहिया	√	√	√	√	√	√	√	स्मार्ट कक्षाकोठा अभ्यास

१३	श्री जन ज्योति मा. वि., डिङ्गरनगर	√	√	√	√	√	√	-	थप बजेट आवश्यक
१४	श्री शंकरनगर दुर्गादत्त मा. वि.	√	√	√	√	√	√	-	विद्यार्थी चाप उच्च
१५	श्री जनभावना मा. वि.	√	√	√	√	√	√	-	सुधारोन्मुख अवस्था
१६	श्री गिर्वाण सरस्वती संस्कृत विद्यालय	√	√	√	√	√	√	-	थप कम्प्युटर आवश्यक
१७	श्री ज्योति आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	आधारभूत पूर्वाधार मात्र
१८	श्री हाम्रो सगरमाथा आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	आधारभूत प्रविधि पहुँच
१९	श्री सेमरी प्राथमिक विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	केवल प्रशासनिक प्रयोग
२०	श्री दुर्गा माध्यमिक विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	सुदृढीकरण आवश्यक
२१	श्री गौतम बुद्ध आदर्श शिशु सदन	√	√	√	-	√	-	-	प्राथमिक विद्यालय
२२	श्री मेदिनी आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	कम्प्युटर थप गर्नुपर्ने
२3	श्री भुल्के मा. वि.	√	√	√	-	√	-	-	माध्यमिक तह स्तरोन्नति
२४	श्री नमूना महिला विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	विशिष्टीकृत पहुँच
२५	श्री वरवलिया मा. वि.	√	√	√	-	√	-	-	ग्रामीण क्षेत्र पूर्वाधार
२६	श्री बोहिया	√	√	√	-	√	-	-	सामान्य

	आधारभूत विद्यालय								कम्प्युटर
२७	श्री नवज्योति शंकरमान आ. वि.	√	√	√	-	√	-	-	सुधार आवश्यक
२८	श्री कोटहीमाई मिसाझु प्रा. वि.	√	√	√	-	√	-	-	केवल १ थान कम्प्युटर
२९	श्री बाल कल्याण नि. मा. वि., तिलोत्तमा	√	√	√	-	√	-	-	बजेट न्यून
३०	श्री उमा आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	ग्रामीण विद्यालय
३१	श्री सरस्वती नि. मा. वि., तिलोत्तमा रेहरा	√	√	√	-	√	-	-	आधारभूत ल्याब
३२	श्री कोटिया माई प्राथमिक विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	प्रा.वि. तह
३३	श्री मधवलिया मा. वि.	√	√	√	-	√	-	-	थप उपकरण आवश्यक
३४	श्री भवानी भू. पू. सैनिक प्रा. वि.	√	√	√	-	√	-	-	प्राथमिक स्तर
३५	श्री गणेश आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	सुधारोन्मुख
३६	श्री बाल विकास नि. मा. वि., तिलोत्तमा	√	√	√	-	√	-	-	मर्मत आवश्यक
३७	श्री सिद्धार्थ आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	आधारभूत क्षेत्र
३८	श्री सत्य लक्ष्मी आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	प्रविधि विस्तार आवश्यक

३९	श्री सरस्वती आधारभूत विद्यालय, तुकतुकिया	√	√	√	-	√	-	-	पछि परेको क्षेत्र
४०	श्री प्रभात आधारभूत विद्यालय	√	√	√	-	√	-	-	सामान्य पूर्वाधार
४१	श्री विश्व शान्ति सामुदायिक आ. वि.	√	√	√	-	√	-	-	थप बजेट आवश्यक
३५	श्री दुर्गा संस्कृत वेद वेदाङ्ग विद्यापीठ, तिलोत्तमा-१४	√	√	√	-	√	-	-	परम्परागत धार प्रविधि

४.४.३ प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू

१. **दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको अभाव:** विद्यालयहरूमा आइसिटी ल्याब र प्रविधिको रेखदेख तथा मर्मत गर्ने स्थायी कम्प्युटर प्राविधिक/शिक्षकको दरबन्दी नहुनु।

२. **आइसिटी शिक्षण क्षमताको कमी:** आधुनिक सफ्टवेयर, अनलाइन टुल र मल्टिमिडिया सामग्री प्रयोग गरी पठनपाठन गराउने शिक्षकहरूको प्राविधिक सिप र आत्मविश्वास कमजोर हुनु।

३. **डिजिटल सामग्री र सफ्टवेयरको न्यूनता:** पाठ्यक्रम र स्थानीय आवश्यकता अनुकूलका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री, ई-पुस्तक र नेपाली भाषाका शैक्षिक एप्लिकेसनहरूको उत्पादन र उपलब्धता नहुनु।

४. **समानुपातिक पूर्वाधारको अभाव:** माध्यमिक र आधारभूत विद्यालयहरू बिच प्रविधिको पहुँच (डेस्कटप, ल्यापटप, स्मार्ट बोर्ड) मा ठूलो असमानता रहनु।

५. **IEMIS को सुस्त उपयोग:** एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) लाई तथ्याङ्क प्रविष्टिमा मात्र सीमित राखिनु र यसलाई शैक्षिक योजना र निर्णय प्रक्रियाको मुख्य आधार बनाउन नसक्नु।

६. **वित्तीय दिगोपन र मर्मतको चुनौती:** इन्टरनेट महसुल र बिग्रिएका डिजिटल उपकरणहरूको समयमै मर्मत-सम्भार (Maintenance) का लागि विद्यालयहरूमा निश्चित बजेट र कोषको व्यवस्था नहुनु।

४.४.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा व्यवस्थित कम्प्युटर ल्याब र उच्च गतिको इन्टरनेट पूर्वाधार सुनिश्चित गर्नु।

२. शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियालाई प्रविधिमैत्री र अन्तरक्रियात्मक बनाउन शिक्षकहरूको डिजिटल सक्षमता र सिप अभिवृद्धि गर्नु।

३. विद्यालयको प्रशासनिक र वित्तीय व्यवस्थापनलाई IEMIS तथा डिजिटल सफ्टवेयर मार्फत सुदृढ बनाई शैक्षिक सुशासन कायम गर्नु ।
४. अपाङ्गता भएका बालबालिका सहित सबै विद्यार्थीका लागि डिजिटल र अनलाइन सिकाइ सामग्रीको पहुँच सहज बनाउनु ।

४.४.५ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (आइसिटी पूर्वाधार विकास):** सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा "आधुनिक आइसिटी ल्याब" र आधारभूत विद्यालयहरूमा डिजिटल कक्षाकोठाका लागि न्यूनतम संरचना विस्तार गरिनेछ ।
- **रणनीति २ (एक शिक्षक, एक ल्यापटप प्रवर्द्धन):** शिक्षकहरूलाई प्रविधिमा आत्मनिर्भर बनाउन र पाठ्यसामग्री तयारीलाई सघाउन साझेदारीमा "एक शिक्षक, एक ल्यापटप" कार्यक्रम क्रमिक रूपमा लागू गरिनेछ ।
- **रणनीति ३ (उच्च गतिको ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट):** नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण र स्थानीय सेवा प्रदायकहरूसँग समन्वय गरी सबै विद्यालयमा शिक्षण प्रयोजनका लागि निःशुल्क वा सहुलियत दरमा उच्च गतिको इन्टरनेट सुनिश्चित गरिनेछ ।
- **रणनीति ४ (डिजिटल साक्षरता र पेसागत विकास):** शिक्षकहरूको कार्यसम्पादन सुधारका लागि अनलाइन सामग्री निर्माण, मल्टिमिडिया व्यवस्थापन र अनलाइन कक्षा सञ्चालन सम्बन्धी सघन आइसिटी तालिम प्रदान गरिनेछ ।
- **रणनीति ५ (डिजिटल सामग्री र समावेशी सिकाइ):** दृष्टिविहीन तथा श्रवणशक्तिका समस्या भएका अपाङ्गतायुक्त बालबालिकाका लागि समेत उपयोगी हुने अडियो-भिडियो र विशेष डिजिटल सिकाइ सामग्रीहरू वितरण गरिनेछ ।
- **रणनीति ६ (IEMIS र सुशासनको डिजिटलाइजेसन):** विद्यालयको विद्यार्थी भर्ना, नतिजा, शिक्षक विवरण र वित्तीय कारोबारलाई पारदर्शी बनाउन IEMIS प्रणालीलाई पूर्ण रूपमा अद्यावधिक र अनलाइनमा आधारित बनाइनेछ ।

४.४.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (**Major Accomplishment)**

तिलोत्तमा नगरपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरू सञ्चार प्रविधिको संजालमा जोडिनेछन् र कक्षाकोठाहरू मल्टिमिडिया तथा डिजिटल सिकाइ प्रविधिले सुसज्जित भई "स्मार्ट र प्रविधिमैत्री शिक्षण केन्द्र" का रूपमा रूपान्तरण हुनेछन् ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरका सबै ३६ वटा विद्यालयहरूमा उच्च गतिको विश्वसनीय ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट सेवा चौबीसै घण्टा उपलब्ध भएको हुनेछ ।

२. कम्तीमा २१ वटा विद्यालयहरूमा पूर्ण सुसज्जित आइसिटी संरचना (ICT Labs) को विस्तार र सुदृढीकरण सम्पन्न भएको हुनेछ।
३. कम्तीमा ३६ जना अगुवा शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकहरूलाई अत्याधुनिक ल्यापटप सहयोग उपलब्ध भई प्रविधिमैत्री शिक्षण अभ्यास सुरु भएको हुनेछ।
४. सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा परम्परागत बोर्डको सट्टा न्यूनतम २१ वटा आधुनिक प्रविधिमैत्री स्मार्ट कक्षाकोठा (Smart Boards सहित) निर्माण भई सञ्चालनमा आउनेछन्।
५. नगरका १५ वटा ठूला माध्यमिक विद्यालयहरूमा इ-लाइब्रेरी (E-Library) सफ्टवेयर र प्रणाली स्थापना भएको हुनेछ।

४.४.७ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) एकीकरण' सम्बन्धी यो कार्ययोजनाले परम्परागत शिक्षण पद्धतिलाई आधुनिक र डिजिटल प्रणालीमा रूपान्तरण गर्ने दृढ सङ्कल्प गरेको छ। यस कार्ययोजनाको विस्तृत व्याख्या देहायबमोजिम छ:

१. आधारभूत डिजिटल पूर्वाधार विकास

- ल्याब र इन्टरनेट: योजनाको प्रमुख लक्ष्य ५ वर्षभित्र २१ वटा थप विद्यालयमा नयाँ आईसीटी ल्याब स्थापना गर्नु र ३६ वटै सामुदायिक विद्यालयमा उच्च गतिको ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट सुविधालाई निरन्तरता दिनु रहेको छ।
- उपकरण सहयोग: "एक शिक्षक, एक ल्यापटप" नीतिलाई साझेदारी मोडेलमा कार्यान्वयन गर्दै ३६ थान ल्यापटप र ३६ थान डिजिटल प्रोजेक्टरहरू वितरण गरी शिक्षण कार्यलाई प्रविधिमैत्री बनाइनेछ ।

२. डिजिटल शिक्षण-सिकाइ र सामग्री व्यवस्थापन

- स्मार्ट र अन्तरक्रियात्मक कक्षा: २१ वटा विद्यालयका कक्षाकोठालाई 'स्मार्ट क्लासरुम' मा रूपान्तरण गर्ने र नमुना विद्यालयहरूमा १५ वटा 'स्मार्ट बोर्ड' जडान गरी शिक्षण अभ्यासलाई अन्तरक्रियात्मक बनाइनेछ।
- डिजिटल स्रोत: पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरूलाई नगरको वेब पोर्टलमा राखी डिजिटल लाइब्रेरी बनाइनेछ। साथै, प्रत्येक वर्ष २५ वटा डिजिटल शैक्षिक सामग्रीहरू पेनड्राइभ र अनलाइन पोर्टल मार्फत उपलब्ध गराइनेछ।
- इ-लाइब्रेरी: १५ वटा माध्यमिक विद्यालयहरूमा इ-लाइब्रेरी प्रणाली स्थापना गरी विद्यार्थीहरूलाई डिजिटल पठन सामग्रीको पहुँच विस्तार गरिनेछ।

३. शिक्षक क्षमता र पेसागत विकास

- आईसीटी साक्षरता: शिक्षकहरूलाई अनलाइन सामग्री निर्माण, मल्टिमिडिया शिक्षण र आईसीटी साक्षरतासम्बन्धी सघन तालिम प्रत्येक वर्ष सञ्चालन गरिनेछ। यसले प्रविधि चलाउन सक्ने तर शिक्षणमा प्रयोग गर्न नसक्ने (Technological vs Pedagogical) खाडललाई कम गर्नेछ।

४. प्रशासनिक सुशासन र प्रविधिको प्रयोग

- डिजिटल सुशासन: विद्यालयको हाजिरी, लेखा प्रणाली (Accounting Software) र प्रशासनिक कार्यहरूमा पूर्ण रूपमा डिजिटल प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ।
- तथ्याङ्क व्यवस्थापन: IEMIS सफ्टवेयर प्रणालीलाई सुदृढ पार्न प्रत्येक वर्ष सञ्चालन हुने कार्यशालाले विद्यालयहरूको वास्तविक तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक राख्न र सोही आधारमा योजना निर्माण गर्न मद्दत गर्नेछ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमा नगरपालिकाका विद्यालयहरूलाई केवल भौतिक निर्माणमा मात्र सीमित नराखी 'डिजीटल स्कूल' को रूपमा विकास गर्ने मार्गचित्र प्रस्तुत गरेको छ। प्रविधि, सिप र सुशासनको त्रिकोणात्मक प्रवर्द्धनले शिक्षाको गुणस्तरलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप प्रतिस्पर्धी बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ। **शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्टको तालिका न. २८ मा दिइएको छ।**

४.५ उच्च शिक्षा

४.५.१ परिचय

देशको आर्थिक, सामाजिक तथा प्राविधिक रूपान्तरणका लागि उच्च चेतनायुक्त, प्रतिस्पर्धी, नवप्रवर्तनात्मक र स्वावलम्बी जनशक्ति उत्पादन गर्नु उच्च शिक्षाको प्रमुख ध्येय हो। माध्यमिक शिक्षा (कक्षा १२) उत्तीर्ण गरेपछिको प्राज्ञिक एवं व्यावसायिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने थलोका रूपमा क्याम्पस तथा विश्वविद्यालयहरू क्रियाशील रहन्छन्। नेपालको संविधानको धारा ५१ (ज) मा शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, सिपमूलक र रोजगारमूलक बनाउँदै राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने नीति निर्दिष्ट गरिएको छ। दीगो विकास लक्ष्य (SDG 4) ले परिकल्पना गरेबमोजिम उच्च शिक्षामा आर्थिक रूपले विपन्न, सीमान्तकृत, दलित, महिला र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्दै उच्च शिक्षालाई अनुसन्धान र नवप्रवर्तनसँग जोड्नु तिलोत्तमा नगरपालिकाको नीतिगत प्राथमिकता हो।

४.५.२ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण अनुसार यस क्षेत्रमा उच्च शिक्षा र प्राज्ञिक कलेजहरूको सङ्ख्या उल्लेख्य छ। हाल यस नगरपालिकामा विभिन्न विश्वविद्यालयहरूबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी १३ वटा क्याम्पस/कलेजहरू सञ्चालनमा छन्, जसमध्ये ४ वटा सामुदायिक र ९ वटा संस्थागत रूपमा स्थापित छन्।

क्याम्पस तथा उच्च शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

तालिका नं २१

क्र.स.	कलेज/क्याम्पसको नाम	वडा नं	संकाय	सम्बन्धन प्राप्त विश्व विद्यालय	पढाइ हुने तह
१	लुम्बिनी इन्जिनियरिङ्ग,	७	इन्जिनियरिङ्ग	Pokhara University	BE, in Civil, Electrical, Electronic, BCA, Computer and MSC in

	मेनेजमेन्ट एण्ड साइन्स कलेज, भलवारी				Construction Magt.
२	तिलोत्तमा क्याम्पस, शंकरनगर	२	विज्ञान, व्यवस्थापन	T.U./Pokhara University	BBC, BBA
३	शंकरनगर बहुमूखि क्याम्पस	२	व्यवस्थापन	T.U.	BBS
४	न्यूलाईट कलेज, शंकरनगर	१	व्यवस्थापन, शिक्षा	T.U.	BBS, Bed
५	स्काइ इन्टरनेशनल कलेज, शंकरनगर	२	व्यवस्थापन, IT	Asia Universtiy	MBA, MSC, ITM
६	नेपध्य कलेज, मणिग्राम	२	व्यवस्थापन	T.U.	BCA, BSC, CSIT, CA
७	लुम्बिनी City कलेज, ड्राइवरटोल	४	सूचना प्रविधि	T.U.	BSC, CSIT, BCA, BIM
८	राममणी बहुमखी क्याम्पस, मणिग्राम	५	मानविकी, व्यवस्थापन, शिक्षा	T.U.	MBS, MA, BBS, Bed, BA
९	सरस्वती संस्कृत विद्यापिठ, मणिग्राम	५	संस्कृत	संस्कृत विश्व विद्यालय	शास्त्री
१०	पशूपति कलेज, कोटिहवा	१५	व्यवस्थापन, शिक्षा	T.U.	B.ed, BBS
११	न्यू होराइजन कलेज	१	विज्ञान	T.U.	BSC
१२	एक्सीस कलेज	३	व्यवस्थापन	Pokhara University	BBA, BI, BHM
१३	रेडियन्ट कलेज	५		Kathmandu University	BITE, BCA

४.६ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास (CTVET)

४.६.१ परिचय

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को राष्ट्रिय आकांक्षा पूरा गर्न बजारको माग अनुरूपको सिपयुक्त र प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नु अनिवार्य हुन्छ । परम्परागत साधारण शिक्षाले शैक्षिक बेरोजगार उत्पादन गरिरहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा विद्यालय शिक्षाको तल्लो तहदेखि नै प्राविधिक धार र सिप विकासलाई एकीकृत गर्नु राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मूल मर्म हो । कृषि, पशुविज्ञान, सिभिल तथा कम्प्युटर इन्जिनियरिङ, वन विज्ञान र स्वास्थ्य क्षेत्र (नर्सिङ, एचए) जस्ता विधामा दक्ष जनशक्तिको माग उच्च छ । प्राविधिक शिक्षाले युवाहरूलाई स्वरोजगार बन्न, स्थानीय स्रोत र साधनको महत्तम उपयोग गर्न र वैदेशिक रोजगारीमा जाने युवाहरूलाई समेत उच्च आम्दानी सुनिश्चित गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको पूर्वाधार राम्रो अवस्थामा छ । हाल नगरपालिकाभित्र सीटीईभीटी (CTEVT) बाट सम्बन्धन प्राप्त ८ वटा प्राविधिक शिक्षण संस्थाहरू सञ्चालनमा छन्, जसमध्ये २ वटा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक धार (साविकको ९-१२ र हाल प्रिटेक्निकल/डिप्लोमा) र ६ वटा संस्थागत प्राविधिक शिक्षालयहरू छन् । तर, भौगोलिक पहुँचको दृष्टिले नगरपालिकाका १७ वटा वडाहरूमध्ये केवल ६ वटा वडाहरू (वडा नं २, ३, ५, ७, १३ र १५) मा मात्र यस्ता संस्थाहरू सीमित छन् । बाँकी ११ वटा वडाहरूमा आवश्यकता र सम्भाव्यताका आधारमा सिपमूलक र प्राविधिक शिक्षाको विस्तार गर्नुपर्ने चुनौती छ ।

सीटीईभीटी (CTEVT) सम्बद्ध र प्राविधिक धारका संस्थाहरूको विवरण

तालिका नं २२

क्र.स.	शिक्षालय/विद्यालयको नाम	वडा नं	सञ्चालित प्राविधिक संकाय/कार्यक्रम	सम्बन्धन/निकाय	तह (Level)
१	लुम्बिनी इन्जिनियरिङ्ग, म्यानेजमेन्ट एण्ड साइन्स कलेज	७	सिभिल, इलेक्ट्रिकल, कम्प्युटर	CTEVT	डिप्लोमा (Diploma)
२	लुम्बिनी टेक्निकल इन्सटिच्यूट	२	सिभिल इन्जिनियरिङ	CTEVT	डिप्लोमा
३	अक्सब्रिज टेक्निकल कलेज	५	स्टाफ नर्स (Nursing)	CTEVT	डिप्लोमा
४	शान्ति नमूना माध्यमिक विद्यालय	५	सब-इन्जिनियर (सिभिल), स्टाफ नर्स	CTEVT/मावि	प्राविधिक धार (९-१२)
५	जनता माध्यमिक विद्यालय	१३	सब-इन्जिनियर (सिभिल)	CTEVT/मावि	प्राविधिक धार (९-१२)
६	शुभकामना टेक्निकल कलेज	१५	स्टाफ नर्स (Nursing)	CTEVT	डिप्लोमा
७	राइजिङ टेक्निकल कलेज	२	सब-इन्जिनियर (सिभिल)	CTEVT	प्रिटेक्निकल/TSLC
८	एडभान्स नर्सिङ कलेज	२	स्टाफ नर्स (Nursing)	CTEVT	डिप्लोमा
-	**जम्मा**	-	-	-	-

४.६.३ समस्या, चुनौती तथा अवसरहरू

१. **समन्यायिक पहुँचको अभाव:** आर्थिक रूपले विपन्न, दलित, सीमान्तकृत र ग्रामीण वडाका विद्यार्थीहरूको महँगो प्राविधिक शिक्षामा पहुँच पुर्‍याउनु ।

२. **परम्परागत पाठ्यक्रम र बजारको खाडल:** हाल सञ्चालित कार्यक्रमहरू सिभिल र नर्सिङमा बढी केन्द्रित हुनु, जबकि स्थानीय आवश्यकता अनुसार कृषि, पर्यटन, नवीकरणीय ऊर्जा र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका क्षेत्रहरू उपेक्षित हुनु ।

३. **लगानी र भौतिक पूर्वाधारको कमी:** प्राविधिक धार सञ्चालन गर्ने सामुदायिक विद्यालयहरूमा अत्याधुनिक प्रयोगशाला, यन्त्र र उपकरणहरूको अभाव हुनु र नगरपालिकाको तर्फबाट ठूलो लगानी सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुनु ।

४. **परम्परागत सिपको उपेक्षा:** स्थानीय स्तरमा रहेका रैथाने तथा परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रवर्द्धन र प्रमाणीकरण हुन नसक्नु ।

५. **अवसर:** वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका नागरिकहरूको सिप परीक्षण (RPL) गरी स्थानीय उद्यमशीलता र नवप्रवर्तन (Innovation) सँग जोड्ने प्रचुर सम्भावना रहनु ।

४.६.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाभित्र प्राविधिक, व्यावसायिक शिक्षा तथा सिपमूलक तालिममा आम नागरिकको पहुँच र सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने ।

२. बजारको माग र स्थानीय सम्भाव्यता (कृषि, पर्यटन, उद्योग) का आधारमा गुणस्तरीय र व्यावहारिक सिप विकासका अवसरहरू सिर्जना गर्ने ।

३. सिपमूलक तालिम र प्राविधिक शिक्षालाई उत्पादन, रोजगारी, स्वरोजगारी र उद्यमशीलतासँग प्रत्यक्ष आबद्ध गर्ने ।

४.६.५ रणनीतिहरू (Strategies)

१. नगरपालिकाभित्र सञ्चालित प्राविधिक शिक्षालयहरू र उद्योग/व्यापार क्षेत्र बिच 'सामुदायिक-निजी साझेदारी' (PPP) ढाँचा विकास गरिनेछ ।

२. विपन्न, दलित, जनजाति, महिला र अपाङ्गता भएका नागरिकहरूका लागि विशेष प्राविधिक छात्रवृत्ति र 'कमाउँदै पढ्दै' (Earn While Learn) कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

३. परम्परागत र रैथाने सिपका साथै वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त अनुभवको खोजी गरी राष्ट्रिय सिप परीक्षण समिति (NSTB) सँगको समन्वयमा प्रमाणीकरण गरिनेछ ।

४. विद्यार्थीहरूलाई वृत्ति विकास र भविष्यको पेशा छनोटमा सहयोग पुऱ्याउन माध्यमिक विद्यालयहरूमा नियमित वृत्ति परामर्श (Career Counseling) सेवा प्रवाह गरिनेछ ।

४.६.६ प्रमुख उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

- **प्रमुख उपलब्धि:** नगरका युवाहरू बजारको माग अनुसारका सिप र प्रविधिमा दक्ष भई आत्मनिर्भर, उत्पादनशील र उद्यमशील बन्नेछन्, जसबाट स्थानीय रोजगारीमा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ ।
- **लक्षित नतिजाहरू:** ५ वर्षभित्र नगरका ४०० भन्दा बढी युवाहरूले प्रमाणित सिपमूलक तालिम प्राप्त गर्नेछन् र कम्तीमा २ वटा सामुदायिक विद्यालयको प्राविधिक पूर्वाधारलाई नमूना स्तरमा स्तरोन्नति गरिनेछ ।

४.६.७ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम (CTVET) तथा सिप विकास' कार्ययोजनाले शैक्षिक प्रमाणपत्रलाई बजारको माग र उद्यमशीलतासँग जोड्ने लक्ष्य राखेको छ । यसको विस्तृत व्याख्या देहायबमोजिम छ:

१. प्राविधिक शिक्षाको विस्तार र पूर्वाधार

- नयाँ कार्यक्रम: ५ वर्षको अवधिमा १० वटा नयाँ प्राविधिक धार (कृषि/इन्जिनियरिङ) का कक्षाहरू थपिनेछन्। यसले विद्यार्थीहरूलाई पढ्दापढ्दै व्यावहारिक सिपमा दक्ष बनाउनेछ।
- पूर्वाधार स्तरोन्नति: साविकमा प्राविधिक धार सञ्चालन गरिरहेका २ वटा विद्यालयहरूको ल्याब र भौतिक पूर्वाधारलाई आधुनिक बनाउन १० पटकसम्म सहायता प्रदान गरिनेछ।
- बहुप्राविधिक शिक्षालय: वर्ष १ मा डीपीआर (DPR) र वर्ष ३ मा स्थापनासहितको 'बहुप्राविधिक शिक्षालय' (Polytechnic Institute) ले नगरपालिकालाई प्राविधिक शिक्षाको हबका रूपमा स्थापित गर्नेछ।

२. सिप विकास र उद्यमशीलता

- सिपमूलक तालिम: सिटिइभिटी (CTEVT) मापदण्ड बमोजिम ४०० जनालाई बजारमुखी सिपमूलक तालिम प्रदान गरी उनीहरूको सिपको प्रमाणीकरण गरिनेछ।
- स्टार्टअप कोष: युवाहरूको सिर्जनशील व्यावसायिक सोच (Idea) लाई मूर्त रूप दिन 'खोज, नवप्रवर्तन तथा स्टार्टअप कोष' मार्फत उत्कृष्ट आइडियालाई बिउ पूँजी (Seed Money) प्रदान गरिनेछ।
- रैथाने सिपको संरक्षण: परम्परागत काष्ठकला, बुनाइ जस्ता रैथाने सिपलाई आधुनिक बजारको मागसँग जोड्न यसको प्रमाणीकरण र आधुनिकीकरण गरिनेछ।

३. नीतिगत व्यवस्था र सामाजिक समावेशीकरण

- CTVET ऐन/नीति: योजनाको सुरुवाती वर्षमै नगरको आफ्नै 'CTVET ऐन तथा नीति' तर्जुमा गरी प्राविधिक शिक्षालाई व्यवस्थित, पारदर्शी र जवाफदेही बनाइनेछ।
- समावेशी छात्रवृत्ति: आर्थिक रूपले पिछडिएका, सीमान्तकृत, दलित, अपाङ्गता भएका र महिला विद्यार्थीहरूका लागि २६ वटा उच्च प्राविधिक शिक्षा छात्रवृत्ति प्रदान गरिनेछ, जसले प्राविधिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नेछ।

४. रोजगारी लिङ्केज र परामर्श

- वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका नागरिक: विदेशबाट फर्केकाहरूको अनुभव र सिपको लगत सङ्कलन गरी सिप परीक्षण (RPL) मार्फत उनीहरूलाई स्थानीय श्रम बजारमा समाहित गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- वृत्ति परामर्श (Career Counseling): माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई समयअनुसारको बजारको माग र करिअरका सम्भावनाबारे सूचित गर्न प्रत्येक वर्ष नगरस्तरीय वृत्ति परामर्श अभियान सञ्चालन गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले शिक्षालाई 'डिग्री मात्र प्राप्त गर्ने माध्यम' भन्दा पनि 'सिप र रोजगार प्राप्त गर्ने साधन' का रूपमा रूपान्तरण गर्न खोजेको छ। यसले तिलोत्तमाका युवाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन, स्थानीय अर्थतन्त्रलाई प्राविधिक रूपमा बलियो बनाउन र वैदेशिक रोजगारीको विकल्पमा स्थानीय स्तरमै व्यावसायिक अवसरहरू सिर्जना गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ।

परिच्छेद पाँच

सुशासन तथा व्यवस्थापन

५.१ परिचय

शिक्षा पद्धतिमा नीति निर्माण, निर्णय प्रक्रिया, वित्तीय व्यवस्थापन र कार्यान्वयनको समग्र प्रणालीले शासकीय प्रबन्ध (Governance) लाई जनाउँदछ । विद्यालय शिक्षाको यस पाँच वर्षे योजनाका सन्दर्भमा शासकीय प्रबन्ध अन्तर्गत योजनाको प्रभावकारी, मितव्ययी र कुशल कार्यान्वयन गरी बालबालिकाको समन्यायिक सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्न आवश्यक पर्ने सांगठनिक संरचना, नेतृत्वदायी भूमिका, उत्तरदायित्व र पारदर्शी कार्यप्रक्रिया समावेश हुन्छन् ।

सहभागितामूलक र सहमतिमा आधारित निर्णय प्रणाली, जवाफदेहिता, विधिको सर्वोच्चता, लैङ्गिक संवेदनशीलता, पारदर्शिता र समताको प्रवर्द्धन नै शैक्षिक सुशासन (Good Governance) का आधारस्तम्भ हुन् । शिक्षा क्षेत्रको यस रणनीतिक योजना कार्यान्वयनका लागि तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा शाखा, नगर शिक्षा समिति, वडा शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) को संस्थागत सुदृढीकरण गर्नुका साथै उपयुक्त अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली स्थापित गर्नु यस परिच्छेदको मुख्य ध्येय हो ।

५.२ संस्थागत संरचना र क्षमता विकास

५.२.१ परिचय

नेपालको संविधानले परिकल्पना गरेको संघीय शासन व्यवस्था अनुरूप विद्यालय शिक्षा (कक्षा १२ सम्म) को व्यवस्थापन, नियमन र सञ्चालनको एकल अधिकार स्थानीय तहलाई सुम्पिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (ज) ले स्थानीय तहका लागि २३ वटा शिक्षा सम्बन्धी विशिष्ट अधिकारहरू निर्धारण गरेको छ ।

बदलिँदो प्राविधिक र सामाजिक परिवेश, ज्ञान-विज्ञानको तीव्र विकास, शिक्षामा भएको सङ्ख्यात्मक विस्तार र स्थानीय सरोकारवालाहरूको बढ्दो चेतनालाई सम्बोधन गर्न विद्यमान शासकीय संरचना, कार्यप्रक्रिया र मानवीय क्षमतामा व्यापक सुधार गर्नु आवश्यक छ । योजनामा उल्लेखित नीति तथा कार्यक्रमहरूको सफल कार्यान्वयनका लागि कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख संयन्त्रहरूको क्षमता विकास, सहभागितामूलक योजना निर्माण, र नियमित प्रबोधीकरण (Orientation) मार्फत संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्नु यस उपक्षेत्रको औचित्य हो ।

५.२.२ वर्तमान अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकामा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी समग्र नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा मार्फत हुँदै आएको छ । यस शाखामा विद्यालय अनुगमन तथा निरीक्षणलाई नियमित र प्रभावकारी बनाउन विद्यालय सुपरीवेक्षक/प्राविधिक सहायकको व्यवस्था गरिएको छ । तर, शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रमहरू र विद्यालयहरूको वित्तीय कारोबार हेर्ने अलग्गै स्वीकृत लेखा कर्मचारी (Focal

Financial Officer) को व्यवस्था नहुँदा आर्थिक स्रेस्ताको अभिलेखीकरण र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली अपेक्षाकृत रूपमा सुदृढ हुन सकेको छैन।

विद्यालय तहमा सञ्चालन, रेखदेख र विकासका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) हरू क्रियाशील छन्। सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा कार्यालय सहयोगी र माध्यमिक विद्यालयहरूमा विद्यालय सहायक (लेखापाल) को व्यवस्थापन गरिएको छ। प्रायजसो विद्यालयहरूमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठक नियमित बस्ने गरे तापनि शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) को बैठक र अभिभावक भेला अपेक्षाकृत रूपमा बस्न सकेको देखिँदैन।

सबै विद्यालयहरूले वार्षिक रूपमा सामाजिक परीक्षण (Social Audit) र अन्तिम लेखापरीक्षण (Financial Audit) गराउने वैधानिक प्रक्रिया पूरा गरे तापनि यसलाई औपचारिकतामा मात्र सीमित राखिएको छ। विद्यालयहरूमा नागरिक बडापत्रको प्रभावकारी प्रदर्शन, गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र (Complaint Redressal Mechanism) को व्यावहारिक विकास, लैङ्गिक तथा सामाजिक विविधता व्यवस्थापन र सिकाइप्रति प्रधानाध्यापकको कार्यसम्पादन जवाफदेहिता अझै कमजोर छ। संघ, प्रदेश (सामाजिक विकास डिभिजन कार्यालय) र जिल्ला तहमा रहेको शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ बिचको नीतिगत सहकार्य र सञ्चार प्रणालीलाई थप सुदृढ बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ।

५.२.३ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र मार्गदर्शन, २०८१ को भावना अनुरूप स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्रका शिक्षाका संस्थागत संरचनाहरूलाई पूर्ण सुसज्जित र व्यवस्थित बनाउने।

२. संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय शिक्षा प्रशासनका निकायहरू बिचको समन्वय, सहकार्य र अन्तरसम्बन्धलाई सुदृढ बनाउने।

३. विद्यालय तहमा प्रधानाध्यापक र व्यवस्थापन समितिलाई विद्यार्थीको सिकाइ नतिजा, पारदर्शिता र वित्तीय अनुशासनप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउने।

४. शिक्षा शाखाका कर्मचारी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र विद्यालयका जनशक्तिको पेसागत क्षमता अभिवृद्धि गरी सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने।

५.२.४ रणनीतिहरू (Strategies)

- **रणनीति १ (नीतिगत तथा कानुनी प्रबन्ध):** स्थानीय आवश्यकता र संघीय कानुनको तादात्म्यता मिलाई तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा ऐन, नियमावली र कार्यविधिहरू परिमार्जन तथा तर्जुमा गरिनेछ।
- **रणनीति २ (संगठनात्मक सुदृढीकरण र जनशक्ति व्यवस्था):** शिक्षा शाखाको सांगठनिक ढाँचा सुधार गरी अनुगमन, लेखा र तथ्याङ्क व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त प्राविधिक जनशक्तिको प्रबन्ध गरिनेछ।

- **रणनीति ३ (प्रधानाध्यापक कार्यसम्पादन करार):** विद्यालयको प्राज्ञिक र प्रशासनिक सुधारका लागि प्रधानाध्यापकहरूसँग स्पष्ट सूचकहरू सहितको "कार्यसम्पादन करार" (Performance Contract) प्रणाली लागू गरिनेछ।
- **रणनीति ४ (पेसागत सहयोग र कार्यस्थल अनुगमन):** शिक्षकहरूलाई कक्षाकोठाभित्रै पेसागत सहयोग पुऱ्याउन क्लष्टर तहमा "शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली" (Teacher Support System) र कार्यस्थल अनुगमन संयन्त्र क्रियाशील बनाइनेछ।
- **रणनीति ५ (जवाफदेहिता र सामाजिक परीक्षण):** विद्यालयको सामाजिक परीक्षण र लेखापरीक्षण प्रणालीलाई पारदर्शी र नतिजामुखी बनाई नागरिक बडापत्र तथा गुनासो सुनुवाइ पेटीको अनिवार्य उपयोग सुनिश्चित गरिनेछ।

५.२.५ उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

क) प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

तिलोत्तमा नगरपालिकाका सबै शिक्षा प्रशासनका निकाय र विद्यालयहरूमा सुशासन, पारदर्शिता र कानुनी शासन स्थापित भई बालबालिकाको सिकाइ परिणाम र विद्यालय व्यवस्थापनप्रति पूर्ण रूपमा उत्तरदायी शैक्षिक प्रणालीको विकास हुनेछ।

ख) लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक परिमार्जित ऐन, नियम र कार्यविधिहरू तर्जुमा भई लागू भएका हुनेछन्।

२. सबै ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूसँग नतिजामुखी कार्यसम्पादन करार भई वार्षिक मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित हुनेछ।

३. विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) का पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास भई विद्यालयको आन्तरिक सुशासनमा सुधार आउनेछ।

४. विद्यालयको प्रशासनिक, शैक्षिक र वित्तीय विवरणहरू अनलाइन प्रतिवेदन र एकीकृत तथ्याङ्क प्रणाली (IEMIS) मार्फत शतप्रतिशत अद्यावधिक र सार्वजनिक हुनेछन्।

५. विद्यालय कर्मचारी र कार्यालय सहयोगीहरूको वृत्ति विकास तथा प्रोत्साहन प्रणाली व्यवस्थित भई सेवा प्रवाहमा सुधार आउनेछ।

५.२.६ संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

संस्थागत सुशासन, नेतृत्व विकास र शैक्षिक सुदृढीकरण' कार्ययोजनाले विद्यालय प्रशासनलाई उत्तरदायी, पारदर्शी र नतिजामुखी बनाउने स्पष्ट लक्ष्य राखेको छ। यसको विस्तृत व्याख्या देहायबमोजिम छ:

१. नीतिगत र कानुनी सुदृढीकरण

- **नियमन:** योजनाको पहिलो वर्षमै स्थानीय शिक्षा ऐन, नियमावली र कार्यविधि परिमार्जन गरी शैक्षिक गुणस्तरका मापदण्डहरू तय गरिनेछ। यसले स्थानीय तहमा शिक्षा व्यवस्थापनका लागि बलियो कानुनी आधार प्रदान गर्नेछ।

- **करार सम्झौता:** विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूलाई नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउन प्रत्येक वर्ष 'कार्यसम्पादन करार' (Performance Contract) गरिनेछ, जसले विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर सुधारमा प्रत्यक्ष भूमिका खेल्नेछ ।

२. कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र अनुगमन

- **स्तर वर्गीकरण:** ३६ वटै सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक, भौतिक र वित्तीय अवस्थाको वार्षिक रूपमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी स्तर निर्धारण गरिनेछ । यसले विद्यालयहरूबीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धा र सुधारको भावना जगाउनेछ ।
- **डिजिटल तथ्याङ्क (IEMIS):** अनलाइन तथ्याङ्क प्रणालीको वार्षिक सुदृढीकरणले शिक्षा शाखालाई निर्णय लिन आवश्यक पर्ने वास्तविक समयको डाटा उपलब्ध गराउनेछ ।

३. नेतृत्व र क्षमता विकास

- **नेतृत्व अभिवृद्धि:** प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) का पदाधिकारीहरूका लागि प्रत्येक वर्ष क्लस्टर-स्तरमा नेतृत्व तथा क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
- **वृत्ति विकास:** विद्यालयका लेखापाल र कार्यालय सहयोगीहरूको दक्षता अभिवृद्धि र प्रोत्साहन कार्यक्रमले विद्यालयको समग्र प्रशासनिक प्रणालीलाई चुस्त बनाउनेछ ।

४. पारदर्शिता र नागरिक सहभागिता

- **पारदर्शिताको प्रत्याभूति:** ३६ वटै विद्यालयमा नागरिक बडापत्र, पारदर्शी वित्तीय स्रेस्ता र गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको स्थापनाले सेवाग्राहीको विश्वास बढाउनेछ ।
- **सामाजिक परीक्षण:** विद्यालयको शैक्षिक योजना (SIP) निर्माण र सामाजिक परीक्षण (Social Audit) लाई अनिवार्य तथा गुणस्तरीय बनाउने अभियानले विद्यालय र समुदायबीचको दूरी कम गरी शिक्षामा अपनत्व बढाउनेछ ।

यो कार्ययोजनाले तिलोत्तमाका सामुदायिक विद्यालयहरूलाई **'सुशासित र जवाफदेही शैक्षिक संस्था'** का रूपमा स्थापित गर्न खोजेको छ । स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था, कार्यसम्पादनमा आधारित नेतृत्व र नागरिक सहभागिताको संयोजनले विद्यालयको शैक्षिक वातावरणमा गुणात्मक सुधार ल्याउने निश्चित छ ।

संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्टको तालिका नं ३० मा दिइएको छ ।

५.३ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.३.१ परिचय

योजनाको सफल कार्यान्वयन गरी अपेक्षित नतिजा तथा उपलब्धि प्राप्त गर्नका लागि कार्यान्वयनको सुदृढ प्रबन्ध आवश्यक हुन्छ । कार्यान्वयन प्रबन्ध अन्तर्गत वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण, वित्तीय जवाफदेहिता, मानवीय संसाधनको परिचालन र अनुगमन लगायतका कार्य प्रक्रियाहरू पर्दछन् । तिलोत्तमा नगरपालिकाले आफ्नो रणनीतिक लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन,

२०७४ को क्षेत्राधिकार भित्र रही बहुसरोकारवाला (नगरपालिका, वडा, विद्यालय र सामुदायिक अध्ययन केन्द्र) को जिम्मेवारी देहाय बमोजिम स्पष्ट निर्धारण गरेको छ ।

५.३.२ कार्यान्वयनका तहगत जिम्मेवारीहरू

क) नगरपालिका (शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा) को भूमिका:

१. **वित्तीय व्यवस्थापन तथा बजेटिङ:** संघीय तथा प्रादेशिक तहबाट समपूरक, विशेष र सशर्त अनुदानका रूपमा प्राप्त बजेट र नगरपालिकाको आन्तरिक आयलाई एकीकृत गरी मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF) का आधारमा वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गर्ने ।

२. **कानुनी तथा नीतिगत प्रबन्ध:** योजना कार्यान्वयनलाई सहजीकरण गर्न आवश्यकता अनुसार नगर शिक्षा ऐन, नियमावली, निर्देशिका तथा विद्यालय सञ्चालन मापदण्डहरू विकास र परिमार्जन गर्ने ।

३. **सूचना प्रणाली सुदृढीकरण:** एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) मार्फत विद्यालयहरूको तथ्याङ्क नियमित रूपमा प्रविष्टि, विश्लेषण र अद्यावधिक गरी योजना तर्जुमाको मुख्य आधार बनाउने ।

४. **शिक्षक पेसागत सहयोग:** शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन नगरस्तरमा विज्ञ, उत्कृष्ट शिक्षक र स्रोत व्यक्तिहरू सम्मिलित "शिक्षक सहायता प्रणाली" (Teacher Support Mechanism) विकास गरी परिचालन गर्ने ।

ख) विद्यालय (विद्यालय व्यवस्थापन समिति र प्रधानाध्यापक) को भूमिका:

१. **विद्यालय सुधार योजना (SIP):** प्रत्येक विद्यालयले आफ्नो आवधिक विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण र वार्षिक रूपमा अद्यावधिक गरी सोही आधारमा नगरपालिकामा बजेट प्रस्ताव गर्ने ।

२. **नेतृत्व र उत्तरदायित्व:** निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयन र सिकाइ सुधारको मुख्य जिम्मेवारी प्रधानाध्यापकलाई सुम्पिई सूचकमा आधारित शैक्षिक जवाफदेहिता स्थापित गर्ने ।

३. **कक्षाकोठा व्यवस्थापन:** वित्तीय अनुशासन, खरिद प्रक्रियाको पारदर्शिता र शिक्षकहरूको कक्षाकोठामा नियमितता (Time on Task) सुनिश्चित गर्न आन्तरिक आचारसंहिता र मापदण्ड लागू गर्ने ।

४. **स्वास्थ्य, पोषण तथा सुरक्षा:** स्थानीय गैरसरकारी संस्था र स्वास्थ्य चौकीको समन्वयमा विद्यार्थीहरूका लागि दिवाखाजा, खानेपानी, सरसफाइ (MHM सफ्टवेयर सहित) र आपत्कालीन विपद् व्यवस्थापन योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने ।

ग) सामुदायिक अध्ययन केन्द्र (CLC) **को भूमिका:**

१. **CLC व्यवस्थापन समिति:** सामुदायिक अध्ययन केन्द्रको सुव्यवस्थित सञ्चालनका लागि स्थानीय समावेशी प्रतिनिधित्व सहितको व्यवस्थापन समिति गठन र परिचालन गर्ने ।

२. **आजीवन सिकाइ र सिप विकास:** स्थानीय तहबाट प्राप्त अनुदान तथा आन्तरिक स्रोतका आधारमा वार्षिक कार्ययोजना बनाई प्रौढ शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, र जीवनोपयोगी सिपमूलक तालिमहरू सञ्चालन गर्ने ।

५.४ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन (M&E)

५.४.१ परिचय

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा विनियोजित स्रोत साधनको समुचित प्रवाह भए/नभएको, लगानी र प्रक्रिया कार्यतालिका अनुसार अघि बढे/नबढेको र लक्षित नतिजा प्राप्त भए/नभएको आवधिक रूपमा निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण र लेखाजोखा गर्ने प्रक्रिया नै अनुगमन तथा मूल्याङ्कन हो । यसले शैक्षिक लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी र जवाफदेही बनाउन मद्दत गर्दछ ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाले आफ्नो भौगोलिक क्षेत्रभित्रका सबै विद्यालयहरूको शैक्षिक, भौतिक र प्रशासनिक पक्षको नियमित अनुगमनका लागि स्थानीय सूचकहरू सहितको एकीकृत प्रणाली अवलम्बन गर्नेछ । अनुगमनबाट प्राप्त निष्कर्षहरूलाई वार्षिक समीक्षा बैठकमा प्रस्तुत गरी सुधारात्मक कार्ययोजना (Corrective Action Plan) निर्माण र कार्यान्वयन गरिनेछ ।

५.४.२ वर्तमान अवस्था

हाल तिलोत्तमा नगरपालिकामा शिक्षा शाखा, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) मार्फत आ-आफ्नो तहमा अनुगमन र निरीक्षणका कार्यहरू हुँदै आएका छन् । तर, अनुगमनका लागि निश्चित मापनयोग्य सूचकहरूको कमी हुनु र स्थापित संरचनाहरू पूर्ण रूपमा सक्रिय नहुनु मुख्य समस्या हो । कहिलेकाहीँ गरिने अनुगमन कार्यहरू प्रतिवेदनमा मात्र सीमित हुने र त्यसबाट प्राप्त पृष्ठपोषण (Feedback) लाई विद्यालयको सुधार वा शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आबद्ध गर्ने स्थायी प्रणालीको अभाव छ । राम्रा अभ्यासहरू र सिकाइहरूको दस्तावेजीकरण एवं प्रचारप्रसार गर्ने संयन्त्र अझै कमजोर छ ।

५.४.३ संस्थागत अनुगमन कार्यतालिका तथा प्रक्रिया

नगरपालिकाको नगर शिक्षा योजना र विद्यालय शिक्षाका गतिविधिहरूलाई मार्गदर्शन, २०८१ को भावना अनुरूप व्यवस्थित रूपमा अनुगमन गर्न देहाय बमोजिमको तहगत संरचना र सूचक तय गरिएको छ:

क्र.स.	अनुगमन गर्ने निकाय/तह	अनुगमन प्रक्रिया र विधि	प्रमुख जिम्मेवारी	अनुगमनको समयावधि	प्रमुख अनुगमन सूचकहरू
१	**वडा शिक्षा समिति**	कक्षाकोठा अवलोकन, शिक्षक-अभिभावक अन्तरक्रिया, भौतिक निरीक्षण	वडा शिक्षा संयोजक (वडाध्यक्ष)	त्रैमासिक (वर्षमा ४ पटक)	विद्यार्थी र शिक्षक उपस्थिति, दिवाखाजाको गुणस्तर, विद्यालय हाताको सरसफाइ र अनुगमन पुस्तिका ।
२	**नगर शिक्षा समिति र शिक्षा शाखा**	सघन शैक्षिक तथा वित्तीय अडिट, IEMIS तथ्याङ्क प्रमाणीकरण, प्रअसँग समीक्षा	नगर प्रमुख / शिक्षा शाखा प्रमुख	त्रैमासिक र अर्धवार्षिक	सिकाइ उपलब्धि दर, भौतिक पूर्वाधारको अवस्था, दरबन्दी मिलान, बजेट फर्स्यौट र आन्तरिक

					लेखापरीक्षण।
३	**नागरिक समाज तथा गैरसरकारी संस्था**	सहभागितामूलक सामाजिक परीक्षणको सहजीकरण, नागरिक निगरानी	संस्थाको प्रतिनिधि / नागरिक समाज	वार्षिक	सामाजिक परीक्षणको पारदर्शिता, समावेशी शिक्षाको अवस्था, समुदायको सहभागिता र जवाफदेहिता।
४	**शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ (EDCU) / जि.स.स.**	जिल्लास्तरीय नीतिगत समन्वय, कानुनी अनुपालनको निरीक्षण	एकाइ प्रमुख / प्रमुख, जि.स.स.	वार्षिक	शिक्षक सेवा आयोगका नियमहरूको पालना, परीक्षा व्यवस्थापन र राष्ट्रिय मापदण्डको कार्यान्वयन।
५	**प्रादेशिक निकायहरू** (मन्त्रालय/निर्देशनालय/डिभिजन)	प्रादेशिक अनुदान कार्यान्वयनको समीक्षा, तालिम प्रभावकारिता मापन	निर्देशक / सामाजिक विकास डिभिजन प्रमुख	वार्षिक	प्रदेश गौरवका शैक्षिक कार्यक्रमहरूको प्रगति, शिक्षक तालिमको कक्षाकोठामा रूपान्तरण।
६	**केन्द्रीय निकायहरू** (CEHRD / ERO / MOEST)	राष्ट्रिय स्तरको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण (NASA), समष्टिगत नीतिगत मूल्याङ्कन	महानिर्देशक / प्रमुख, ERO	आवधिक / वार्षिक	कार्यसम्पादन परीक्षण (Performance Audit) को नतिजा, राष्ट्रिय शिक्षा सूचकसँग नगरको तादात्म्यता।

५.४.४ चुनौतीहरू

१. शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय स्तरमा उपयोगी, विशिष्ट र मापनयोग्य सूचक (SMART Indicators) को निर्माण गरी अनुगमनकर्ताहरूको प्राविधिक क्षमता विकास गर्नु।

२. अनुगमन कार्यलाई नियमित, योजनाबद्ध र प्रविधिमैत्री (डिजिटल अनुगमन फाराम) बनाई आवश्यक साधन स्रोतको सुनिश्चितता गर्नु।

३. अनुगमनबाट प्राप्त प्रतिवेदन र पृष्ठपोषण (Feedback) लाई दण्ड, पुरस्कार र आगामी बजेट विनियोजनको आधार बनाउने परिपाटी विकास गर्नु।

४. संयुक्त तथा सहभागितामूलक अनुगमन प्रणाली स्थापित गरी अनुगमन कार्यलाई निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनु।

५.४.५ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. शिक्षण सिकाइ सुधारका लागि कार्यस्थलमा आधारित (School-based) र नतिजामा आधारित प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्ने। २. अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई छिटो, छरितो र व्यवस्थित बनाउन सूचना प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता ल्याउने। ३. योजनाको लगानी (Input) देखि प्रभाव (Impact) तहसम्मको आवधिक मूल्याङ्कन गरी प्रमाणमा आधारित (Evidence-based) योजना निर्माण पद्धति स्थापित गर्ने।

५.४.६ रणनीतिहरू (Strategies)

१. **एकीकृत अनुगमन मार्गदर्शन:** नगरपालिकाका लागि एकीकृत शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।

२. **डिजिटल अनुगमन प्रणाली:** अनुगमन फाराम र प्रतिवेदनहरूलाई डिजिटल प्रणाली (App/Software) मा आबद्ध गरी पारदर्शी बनाइनेछ।

३. **बजेट सुनिश्चितता:** कुल शिक्षा बजेटको निश्चित हिस्सा (कम्तीमा २ प्रतिशत) अनुगमन, मूल्याङ्कन र समीक्षा क्रियाकलापका लागि सुरक्षित राखिनेछ।

४. **पुरस्कार र दण्ड प्रणाली:** कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिका आधारमा उत्कृष्ट विद्यालय र प्रअलाई पुरस्कार तथा कमजोर प्रदर्शन गर्नेलाई दण्ड/सचेत गराउने परिपाटी विकास गरिनेछ।

५.४.७ उपलब्धि र लक्षित नतिजाहरू

- **प्रमुख उपलब्धि:** प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आउने अवरोधहरू समयमै सम्बोधन भई ५ वर्षे रणनीतिक लक्ष्यहरू पूर्ण रूपमा हासिल हुनेछन् र आगामी योजनाका लागि वास्तविक सिकाइ प्राप्त हुनेछ।
- **लक्षित नतिजाहरू:** नगरका सबै विद्यालयहरूको शैक्षिक र भौतिक कार्यसम्पादन परीक्षण (Performance Audit) सम्पन्न भई सिकाइ उपलब्धि दरमा कम्तीमा १५ प्रतिशतले सुधार आउनेछ।

५.४.८ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

शैक्षिक अनुगमन, गुणस्तर परीक्षण तथा सुदृढीकरण' कार्ययोजनाले शिक्षा प्रणालीमा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र गुणस्तरको सुनिश्चितता गर्ने लक्ष्य राखेको छ। यस कार्ययोजनाको विस्तृत व्याख्या देहायबमोजिम छ:

१. अनुगमन र मूल्याङ्कनको ढाँचा

- मार्गदर्शन र सूचक: योजनाको पहिलो वर्षमै 'एकीकृत शैक्षिक अनुगमन मार्गदर्शन' निर्माण गरी लागू गरिनेछ, जसले विद्यालयहरूको अनुगमनलाई एकरुपता र वैज्ञानिक आधार प्रदान गर्नेछ।

- नियमित स्थलगत निरीक्षण: शिक्षा शाखा र वडा शिक्षा समितिले वर्षको चार पटक (त्रैमासिक) सघन रूपमा स्थलगत अनुगमन गर्नेछन्। यसले विद्यालयका समस्याहरूलाई तत्काल पहिचान गरी समाधान गर्न सघाउनेछ।
- प्रगति समीक्षा: प्रत्येक चौमासिक र वार्षिक रूपमा शैक्षिक प्रगतिको समीक्षा र प्रतिवेदन प्रकाशन गरिनेछ। यसले नगरपालिकालाई शैक्षिक नतिजाको मापन गर्न र नीतिगत सुधारका लागि आवश्यक डाटा उपलब्ध गराउनेछ।

२. गुणस्तर मापन र परीक्षण

- सिकाइ उपलब्धि परीक्षण: कक्षा ५ र ८ को नगरस्तरीय सिकाइ उपलब्धि परीक्षण (Assessment) वार्षिक रूपमा सञ्चालन गरी विद्यार्थीहरूको वास्तविक सिकाइ स्तरको मापन र स्तरीकरण गरिनेछ।
- कार्यसम्पादन परीक्षण: ५ वर्षको अवधिमा ३६ वटै विद्यालयहरूको शैक्षिक, प्रशासनिक र वित्तीय अवस्थाको पूर्ण 'कार्यसम्पादन परीक्षण' (Performance Audit) गरी विद्यालयको गुणस्तरको विस्तृत लेखाजोखा गरिनेछ।
- अनुसन्धानमूलक सुधार: नगरपालिकाको शैक्षिक नीतिलाई थप प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक वर्ष २ वटा विधागत शैक्षिक अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ, जसले नवाचार (Innovation) लाई प्रोत्साहन गर्नेछ।

३. वित्तीय पारदर्शिता र सामाजिक जवाफदेहिता

- सामाजिक परीक्षण: प्रत्येक वर्ष ३६ वटै विद्यालयमा 'सामाजिक परीक्षण' (Social Audit) लाई कानुनी मापदण्ड अनुसार अनिवार्य र प्रभावकारी बनाइनेछ। यसले विद्यालयलाई समुदायप्रति उत्तरदायी बनाउनेछ।
- आर्थिक अनुशासन: प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र विद्यालयहरूको अन्तिम लेखापरीक्षण (Financial Audit) सम्पन्न गरी बेरुजु फर्स्यौट गर्ने कार्यले वित्तीय सुशासन सुनिश्चित गर्नेछ।

४. क्षमता विकास

- अनुगमनकर्ताको दक्षता: अनुगमनलाई केवल निरीक्षणमा मात्र सीमित नराखी सहयोगी र सुधारमूलक बनाउन अनुगमनकर्ता र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई वार्षिक रूपमा 'क्षमता विकास तालिम' प्रदान गरिनेछ।

यो कार्ययोजनाले 'अनुगमनबाट सुधार' (Monitoring for Improvement) को मन्त्रलाई आत्मसात् गरेको छ। यसले शिक्षाको गुणस्तरलाई कुनै अनुमानका आधारमा नभई वास्तविक डेटा, परीक्षण र पारदर्शिताका आधारमा अगाडि बढाउनेछ। यस्तो व्यवस्थित अनुगमन प्रणालीले तिलोत्तमा नगरपालिकालाई देशकै उत्कृष्ट शैक्षिक सुशासन भएको पालिकाका रूपमा उभ्याउन मद्दत गर्नेछ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू परिशिष्टको तालिका नं ३१ मा दिइएको छ।

परिच्छेद छ
लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

नेपालको संविधानको धारा ३१ (२) ले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ। संविधानको अनुसूची ८ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (ज) ले प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक तह, अनौपचारिक शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा र सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC) सम्मको व्यवस्थापन, नियमन र अनुदान वितरणको एकल अधिकार स्थानीय सरकारलाई सुम्पिएको छ।

यस संवैधानिक दायित्वको सफल कार्यान्वयनका लागि सीमित स्रोत साधनको मितव्ययी, नियमित, प्रभावकारी र पारदर्शी उपयोग गर्नु तिलोत्तमा नगरपालिकाको मुख्य जिम्मेवारी हो। वित्तीय व्यवस्थापन अन्तर्गत दुईवटा आयामलाई समेटिएको छ: पहिलो, ५ वर्षे शिक्षा योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोतको वस्तुनिष्ठ प्रक्षेपण तथा प्राप्ति; र दोस्रो, सङ्घ, प्रदेश, आन्तरिक स्रोत र दातृ निकायबाट प्राप्त अनुदानहरूलाई नतिजामुखी ढङ्गले विद्यालयहरूमा हस्तान्तरण गरी वित्तीय अनुशासन (Financial Discipline) र सुशासन कायम गर्नु।

विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता तथा राष्ट्रिय प्रतिवेदनहरूले कुल बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत रकम शिक्षामा विनियोजन गर्नुपर्ने औंल्याए तापनि व्यावहारिक रूपमा हचुवाको भरमा बजेट विनियोजन हुने परिपाटी अझै विद्यमान छ। कमजोर भौतिक पूर्वाधारको सबलीकरण, प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ र समन्यायिक पहुँचका लागि तिनै तहका सरकारको लगानीको साझेदारीलाई यो योजनाले मुख्य आधार बनाएको छ।

६.२ वर्तमान अवस्था

विश्वव्यापी रूपमा शिक्षामा लगानी बढाउने प्रतिबद्धता भए तापनि साधारण खर्चको चापका कारण विकासमूलक र गुणस्तर केन्द्रित बजेटको हिस्सा संकुचित हुँदै गएको देखिन्छ। तिलोत्तमा नगरपालिकामा प्राप्त हुने सङ्घीय सशर्त अनुदानको ९५ प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा शिक्षक-कर्मचारीको तलब-भत्ता, अनिवार्य छात्रवृत्ति, दिवाखाजा र पाठ्यपुस्तक जस्ता शिर्षकहरूमा खर्च हुने गरेको छ। जसका कारण शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि, नवप्रवर्तन र प्रविधि विस्तारका लागि पालिकाले आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाटै ठूलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था छ। हाल यस पालिका क्षेत्रमा प्रतिविद्यार्थी वार्षिक एकाइ लागत (Unit Cost) विश्लेषण गर्दा अभिभावकको प्रत्यक्ष लगानी बाहेक सार्वजनिक क्षेत्रको योगदान औसत २१ हजार रुपैयाँ रहेको छ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको बजेट विनियोजन २०८३/८४ मा ४९०७०००००.००

आगामी ५ वर्ष (आ.व. २०८३/८४ देखि २०८७/८८) का लागि यस नगर शिक्षा योजना कार्यान्वयन गर्न **कुल रु. ७८,९७,४५,००० (अक्षरेपि अठहत्तर करोड सन्तान्नब्बे लाख पैंतालीस हजार रुपैयाँ)** वित्तीय स्रोत आवश्यक पर्ने प्रक्षेपण गरिएको छ।

६.२.१ वित्तीय स्रोतको एकीकृत प्रक्षेपण (MTEF ढाँचा)

पाँच वर्षे रणनीतिक योजनाको स्रोतगत लगानीको खाका

तालिका नं २३

क्र.स.	वित्तीय श्रोतको व्यवस्थापन	कूल बजेट हजारमा	जम्मा हिस्साको प्रतिशत	कैफियत
१	सङ्घीय सरकार	३०४०३५०	३६.५४	
२	प्रदेश सरकार	१६५८०००	१९.९३	
३	स्थानीय सरकार	३२६१२२०	३९.१८	
४	सङ्घ संस्था तथा दातृ निकाय	३२७५२०	३.९४	
५	स्थानीय दाता तथा अन्य श्रोत परिचालन	३४०३६	०.४१	
	जम्मा	८३२११२६	१००.००	

६.२.२ उपक्षेत्रगत र वर्षगत अनुमानित बजेट विनियोजन

यस योजनाका मुख्य शैक्षिक उपक्षेत्रहरू, परिच्छेद ४ र ५ मा उल्लिखित प्रमुख रणनीतिक क्रियाकलापहरूका आधारमा आगामी ५ वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF) को खाका देहाय बमोजिम तय गरिएको छ ।

तालिका नं शिक्षाका उपक्षेत्रहरू र अन्तरसम्बन्धित विषयहरूको बजेट विनियोजन (रु. हजारमा)

तालिका नं २४

क्र.स.	शिक्षाका उप-क्षेत्रहरू	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						प्रतिशत
		२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	जम्मा	
१	३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	६७६०	६७१०	६२६०	२४६०	१०७१०	३२९००	४.१७
२	३.२ आधारभतू शिक्षा	६५६१२	६८१७२	६८५८२	६६७९२	७०४५२	३३९६१०	४३.००
३	३.३ माध्यमिक शिक्षा	२४९७५	१८२४५	२७८८५	२२८४५	३१४८५	१२५४३५	१५.८८
४	३.४ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्यङ्कन	१०१००	११३००	८९००	११५००	१२१००	५३९००	६.८२
५	३.५ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	२७००	२८००	२७००	२७००	२७००	१३६००	१.७२
६	३.६ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ	१२५०	१७५०	११५०	११५०	१२५०	६५५०	०.८३
७	४.१ शैक्षिक समता र समावेशीकरण शिक्षा	१२५०	१७५०	११५०	११५०	१२५०	६५५०	०.८३
८	४.२ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा	१७००	२३००	१७००	१७००	२०००	९४००	१.१९
९	४.३ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	१४५००	१४५००	१४५००	१४५००	१५०००	७३०००	९.२४
१०	४.४ विद्यायमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	८६००	६९००	४१००	३५००	४४००	२८२००	३.५७
११	४.५ प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा	१७३००	१८६००	१८६००	१८६५०	२००५०	९३२००	११.८०
१२	५.१सुशासन तथा व्यवस्थापन	८००	७००	७००	७००	७००	३६००	०.४६
१३	५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	८३०	७३०	७३०	७३०	७८०	३८००	**०.४८**
जम्मा		**१५६३७७**	**१५४४५७**	**१५६९५७**	**१४९०७७**	**१७२८७७**	**७८९७४५**	**१००.००**

६.३ चुनौतीहरू

१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा (CTVET) र साधारण शिक्षाबिचको लगानी सन्तुलन मिलाई संघीय सरकारको राष्ट्रिय लक्ष्य अनुरूप बजेट परिचालन गर्नु।

२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) र अनलाइन सिकाइ पूर्वाधार निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने उच्च पुँजीगत खर्च र त्यसको दीगो सञ्चालन खर्च जुटाउनु।

३. भौतिक लगानी र निर्माणमुखी कार्यको तुलनामा विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ र प्राज्ञिक गुणस्तर अभिवृद्धिमा केन्द्रित भई बजेटको उत्पादकत्व बढाउनु।

४. विद्यालय तहमा हुने वित्तीय गतिविधिलाई डिजिटल बैंकिङ र पारदर्शी स्रेस्ता प्रणाली (SUUTRA/IEMIS) मा आबद्ध गरी बेरुजु न्यूनीकरण र वित्तीय सुशासन कायम गर्नु।

६.४ उद्देश्यहरू (Objectives)

१. पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजनाका क्रियाकलापहरू सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्ने कुल वित्तीय स्रोतको वार्षिक र उपक्षेत्रगत प्रक्षेपण गर्ने।

२. सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय सरकार र गैरसरकारी क्षेत्र बिचको वित्तीय साझेदारीका सम्भाव्य क्षेत्रहरू पहिचान गरी स्रोतको सुनिश्चितता गर्ने।

३. उपलब्ध सीमित वित्तीय स्रोतका आधारमा शैक्षिक कार्यक्रमहरूको प्राथमिकता (Priority Grading) निर्धारण गरी नतिजामुखी बजेट विनियोजन गर्नु।

४. विद्यालय तहमा वित्तीय उत्तरदायित्व, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र खर्चको पारदर्शी प्रतिवेदन पद्धतिको स्पष्ट रूपरेखा तयार गर्नु।

६.५ रणनीतिहरू (Strategies)

१. **लगानीको सुनिश्चितता:** नगरपालिकाको कुल वार्षिक बजेटको न्यूनतम २० प्रतिशत हिस्सा शिक्षा क्षेत्रका गुणात्मक कार्यक्रमहरूका लागि विनियोजन गर्ने नीति अवलम्बन गरिनेछ।

२. **साझेदारी र प्रोत्साहन:** शिक्षामा निजी क्षेत्र, उद्योग वाणिज्य सङ्घ, दातृ संस्था र गैरसरकारी क्षेत्रको सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) कोषलाई रोजगारमूलक र प्राविधिक शिक्षामा लगानी गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

३. **कार्यसम्पादनमा आधारित अनुदान:** विद्यालयहरूलाई दिइने आन्तरिक अनुदान वितरण प्रणालीलाई विद्यार्थी सङ्ख्या, सिकाइ उपलब्धि दर र वित्तीय अनुशासनका आधारमा "प्रोत्साहन तथा कार्यसम्पादन अनुदान" (Performance-based Grant) सँग आबद्ध गरिनेछ।

४. **क्षमता विकास र अडिट:** विद्यालयका प्रधानाध्यापक र लेखापालहरूको वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई नियमित आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षण र अनलाइन सार्वजनिकीकरणलाई अनिवार्य बनाइनेछ।

६.६ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप

६.६.१ प्रमुख उपलब्धि (Major Accomplishment)

शिक्षा क्षेत्रमा वित्तीय स्रोतको दीगो र सन्तुलित व्यवस्थापन भई भौतिक एवं डिजिटल पूर्वाधार, समन्यायिक पहुँच र गुणात्मक सिकाइमा उल्लेख्य प्रगति हुनेछ तथा विद्यालय तहसम्म वित्तीय सुशासन र जवाफदेहिता पूर्ण रूपमा स्थापित हुनेछ।

६.६.२ लक्षित नतिजाहरू (Expected Outcomes)

१. मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF) का आधारमा तयार गरिएको ५ वर्षे बजेट खाका नगरको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमसँग शतप्रतिशत तादात्म्यता मिलाई कार्यान्वयन हुनेछ।
२. सङ्घीय र प्रादेशिक अनुदानको अतिरिक्त नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोतको न्यूनतम २० प्रतिशत हिस्सा शिक्षाको नवप्रवर्तन र प्रविधि क्षेत्रमा परिचालन हुनेछ।
३. विद्यालयहरूले अनुदान उपयोगको त्रैमासिक वित्तीय प्रतिवेदन (Financial Report) विद्युतीय माध्यमबाट समयमै पेस गरी बेरुजु दर शून्यमा झार्नेछन्।

६.६.३ स्रोत परिचालनका प्रमुख क्रियाकलापहरू

१. **सङ्घीय र प्रादेशिक वित्तीय हस्तान्तरण समन्वय:** सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त हुने सशर्त अनुदान र प्रदेश सरकारको समपूरक कोषलाई नगर शिक्षा योजनाका रणनीतिक क्रियाकलाप (जस्तै भवन निर्माण र प्राविधिक धार स्तरोन्नति) सँग आबद्ध गरी खर्च गर्ने।
२. **नगर शिक्षा विकास कोष सञ्चालन:** तिलोत्तमा नगरपालिकाको आन्तरिक आय, दातृ निकायको सहयोग र स्थानीय दाताहरूको चन्दालाई एकीकृत गरी एक "नगर शिक्षा विकास अक्षयकोष" स्थापना र कार्यविधि निर्माण गर्ने।
३. **विद्यालय वित्तीय सुशासन अनुगमन:** विद्यालयहरूको खरिद प्रक्रिया र खर्चको पारदर्शी मापन गर्न शिक्षा शाखा र नगर लेखा शाखाको संयुक्त टोली मार्फत अर्धवार्षिक वित्तीय सामाजिक अनुगमन (Financial Social Audit) सञ्चालन गर्ने।

परिच्छेद सात

प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू र मुख्य क्रियाकलापहरू

७.१ उपलब्धि सूचक (Key Performance Indicators - KPIs)

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शैक्षिक विकासको मार्गचित्रलाई मापनयोग्य बनाउन र पञ्चवर्षीय योजनाको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्न देहाय बमोजिमका प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू (KPIs) निर्धारण गरिएको छ।

विधागत तथा तहगत शैक्षिक उपलब्धि सूचकहरू

तालिका नं २५

क्र.स.	सूचकहरू	आधार वर्ष २०८२ को अवस्था	लक्ष्य		कैफियत
			२०८५	२०८७	
१ प्रारम्भिक बालविकास					
१.१	प्रारम्भिक बालविकासमा कूल भर्ना	१२२	१२५	१२८	CEHRD Report2082
१.२	प्रारम्भिक बालविकासमा खुद भर्ना	७७.६	८१.५	८४.२	CEHRD Report2082
१.३	खूद भर्ना दरमा लैंगिक समता सूचक (GPI at NER)	०.८७	०.९१	०.९९	CEHRD Report2082
१.४	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात	३७.१	३५.२२	३२.३५	CEHRD Report2082
१.५	बाल विकासको अनुभव लिइ कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थी	६९.८०	७८.४५	८४.२५	
२ प्राथमिक तह(कक्षा १-५)					
२.१	कक्षा १ मा कूल नयाँ भर्ना	१६४.७	१३१.५०	१२८.२०	CEHRD Report2082
२.२	कक्षा १ मा खुद नयाँ भर्ना	९२.६०	९८.५०	९९.२०	CEHRD Report2082
२.३	कूल भर्ना दर (कक्षा १-५)	१२८.८	१२०.३०	११८.५०	CEHRD Report2082
२.४	खूद भर्ना दर (कक्षा १-५)	९१.३	९९.३०	९९.६०	CEHRD Report2082
२.५	खूद भर्ना दरमा लैंगिक समता सूचक (GPI at NER कक्षा १-५)	०.८१	०.९८	०.९९	CEHRD Report2082
२.६	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात	१५.२८	२४.५६	२३.७५	CEHRD Report2082
२.७	कक्षा ५ मा टिकाउ दर	८४.६०	८९.७५	९१.६५	CEHRD Report2082
२.८	कक्षा ५ मा उत्तीर्ण दर	९६.८	९३.६८	९४.५५	CEHRD Report2082
२.९	कक्षा ५ मा कक्षा दोहोऱ्याउने दर	२.८	१.९१	१.५५	CEHRD Report2082
२.९	कक्षा ५ मा कक्षा छोड्ने दर	०.५	३.५८	२.७५	CEHRD Report2082
३ निम्न माध्यमिक तह (कक्षा ६-८)					

३.१	कूल भर्ना दर	१२०.९	१०९.८५	१०७.२१	CEHRD Report2082
३.२	खूद भर्ना दर	९३.९	९४.८५	९६.५३	CEHRD Report2082
३.३	खूद भर्ना दरमा लैंगिक समता सूचक	०.७८	०.९१	०.९५	CEHRD Report2082
३.४	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात	२३.७७	५६.७१	५०.५२	CEHRD Report2082
३.५	कक्षा ८ मा टिकाउ दर	८८.५	७३.७५	७६.९५	CEHRD Report2082
३.६	कक्षा ८ मा उत्तीर्ण दर	९३.१	९३.५६	९५.७७	CEHRD Report2082
३.७	कक्षा ८ मा कक्षा दोहोर्‍याउने दर	५.७	२.५३	१.५८	CEHRD Report2082
३.८	कक्षा ८ मा कक्षा छोड्ने दर	१.२	३.८६	२.५६	CEHRD Report2082
४ माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०)					
४.१	कूल भर्ना दर	१०५.८	१११.५४	१०९.६४	CEHRD Report2082
४.२	खूद भर्ना दर	७१.८	९०.१४	९२.५६	CEHRD Report2082
४.३	खूद भर्ना दरमा लैंगिक समता सूचक	०.८०	१.	१.	CEHRD Report2082
४.३	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात	२१.१	३५.१६	४०.५१	CEHRD Report2082
४.५	कक्षा १० मा टिकाउ दर	६८	६४.६५	६८.७५	CEHRD Report2082
४.६	कक्षा १० मा उत्तीर्ण दर	९७.३	९५ .५५	९६ .६५	CEHRD Report2082
४.७	कक्षा १० मा कक्षा दोहोर्‍याउने दर	२.१	१.६९	१.११	CEHRD Report2082
४.८	कक्षा १० मा कक्षा छोड्ने दर	०.५	२.७६	१.५८	CEHRD Report2082
५ उच्च माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२)					
५.१	कूल भर्ना दर	९७.७	७०.८८	७२.५७	CEHRD Report2082
५.२	खूद भर्ना दर	६९.४	३७.१२	३९.५७	CEHRD Report2082
५.३	खूद भर्ना दरमा लैंगिक समता सूचक	०.८९	०.९३	०.९६	CEHRD Report2082
५.४	विद्यार्थी शिक्षक अनुपात	३५.२	१५८.७८	१४५.८६	CEHRD Report2082
६	साक्षारता दर	८८.१	९२.१२	९४.४५	National CBS 2021

७.२ मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरू

७.२.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

तालिका नं २६

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा					
			१	२	३	४	५	**जम्मा**
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्ड प्रवोधीकरण गर्ने	बा.बि.के.	५००	५००	५००	५००	५००	२५००
२	प्रारम्भिक बालविकासको नक्साङ्कन र अनुमति दिने	सङ्ख्या	५०				५०	१००
३	बालबिकास केन्द्रको पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००
४	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका लागि अपाङ्गमैत्री शौचालय सहित कक्षा कोठाको व्यवस्था	विद्यालय सङ्ख्या	१०००	१०००	१०००	१०००	१२००	५२००
५	खेलकुद तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था	पटक	२१००				२१००	३५००
६	पूर्वाधार, सिकाइ क्षेत्र तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन गरी	सङ्ख्या	७५०	७५०	६००			२१००
७	अभिभावक शिक्षा सञ्चालन	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००
८	सहजकर्तालाई आधारभूत तथा तालिम सञ्चालन	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००
९	स्वास्थ्य परीक्षण, खोप अभिलेख , वृद्धि अनुगमन र कुपोषित वालवालिकालाई आवश्यक प्रबन्ध	पटक						०
१०	अनाथ, असहाय र अपाङ्गता पहिचन गरी थप सेवा उपलब्ध गराउन	सङ्ख्या	५०	५०	५०	५०	५०	२५०
११	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था	विद्यालय						०
१२	अनुगमन, सुपरीवेक्षण, सहयोग	केन्द्र						०

	तथा सहजीकरण							
१३	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाकको सेवा तथा सुविधामा समयानुकुल वृद्धि गर्ने	सङ्ख्या					२५००	२५००
१४	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भित्रि र बाहिरी खेल समाग्री व्यवस्था गर्ने	सङ्ख्या	१५००	१५००	१२००	१००	१४००	५७००
१४	नमुना प्रारम्भिक वालविकास सहजकर्तालाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने	सङ्ख्या	१०	१०	१०	१०	१०	५०
१५	६ वा सिकाइ क्षेत्र निर्माण र समाग्री सहयोग	सङ्ख्या		२१००			२१००	३५००
१६	बसाई व्यस्थापन	सङ्ख्या			२१००			२१००
जम्मा			६७६०	६७१०	६२६०	२४६०	१०७१०	३२९००

७.२.२ आधारभूत शिक्षा

तालिका नं २७

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	विद्यालय नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने	पटक	५०					५०	
२	सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना	पटक	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	
३	प्रारम्भिक कक्षाका बालबालिकाहरूका लागि पठन सामग्री व्यवस्था गर्ने	पटक	३८७	३८७	३८७	३८७	३८७	१९३५	
४	प्रारम्भिक कक्षा शिक्षणसम्बन्धि शिक्षक तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
५	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्ने	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
६	शिक्षक क्षमता विकास गर्ने	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
७	सूचना सञ्चार तथा		६०००	६०००	६०००	६०००	६०००	३००००	

	प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास गर्ने								
८	शिक्षक विकास तथा सहायता प्रणालीको पुनर्संरचना गर्ने	स ङ्ख्या	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
९	विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम	पटक	४०० ००	४०० ००	४०० ००	४०० ००	४०० ००	२००० ००	
१०	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्त र	४००	४००	४००	४००	४००	२०००	
११	सन्दर्भ सामग्रीको व्यवस्था गर्ने	पटक	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	
१२	विपन्नका लागि ड्रेस, स्टेशनरीका लागि छात्रबृत्ति व्यवस्था गर्ने	स ङ्ख्या	३०० ०	३२० ०	३४० ०	३६० ०	४०० ०	१७२० ०	
१३	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन	स ङ्ख्या	१५० ०	१५० ०	१५० ०	१५० ०	१५० ०	७५००	
१४	कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कन	निरन्त र						०	
१५	व्यवस्थित परीक्षा प्रणाली गर्ने	पटक	४०० ०	४०० ०	४०० ०	४०० ०	४०० ०	२००० ०	
१६	शैक्षिक मानव संशाधन सूचना प्रणाली स्थापना	पटक						०	
१७	विव्यस, शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास	पटक	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	
१८	अभिभावक अभिमुखिकरण र सहभागिता कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१०० ०	१०० ०	१०० ०	१०० ०	१०० ०	५०००	
१९	उत्कृष्ट शिक्षकलाई पुरस्कारको व्यवस्था	जना	२५	३५	४५	५५	६५	२२५	
२०	Without books skill development कार्यक्रम	दिन	१०० ०	१०० ०	१०० ०	१०० ०	१०० ०	५०००	
२१	कक्षा ३, कक्षा ५, कक्षा ८ मा शिक्षक संयोजक र तहगत प्रधानाध्यापकको व्यवस्थापन	विद्या लय						०	
२२	व्यवस्थित पुस्तकालय तथा वाचनालय कक्ष	स ङ्ख्या	२०० ०	२०० ०	२०० ०	२०० ०	२५० ०	१०५० ०	

२३	प्राथमिक उपचार समाग्री तथा उपचार कक्षको व्यवस्था	सङ्ख्या						०	
२४	विद्यालयमा पिउने पानिको व्यवस्था	सङ्ख्या	१०००	१०००	१०००	१०००	१२५०	५२५०	
२५	मापदण्ड अनुसार शिक्षक व्यवस्थापन	जना	३०००	३२००	३४००	३६००	३८००	१७०००	
२६	कक्षा १-३ मा बसाई व्यवस्थापन	सङ्ख्या		२२००			२३००	४५००	
२७	पढाइ कुना (Reading Corner) निर्माण तथा पुस्तक सहयोग कक्षा १-३	सङ्ख्या			२२००			२२००	
जम्मा			६५६१२	६८१७२	६८५८२	६६७९२	७०४५२	३३९६१०	

७.२.३ माध्यमिक शिक्षा

तालिका नं २८

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	**जम्मा**	
१	नि: शुल्क माध्यमिक शिक्षाका लागि आवश्यक कानून, कार्यविधि र निर्देशिका तयारी गर्ने	पटक	३००					३००	
२	विद्यालय नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक	१००				१००	२००	
३	विज्ञान, गणित तथा कम्प्यूटर विज्ञान विषय अध्ययनका लागि अनुदान/अवसर दिने	सङ्ख्या	१०००	१०००	११००	१२००	१२००	५५००	
४	मापदण्ड अनुसार शिक्षक व्यवस्था	सङ्ख्या	४५५०	६२५०	७५००	१०३१०	१०३१०	३८९२०	

५	सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित	सङ्ख्या	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
६	आवश्यकताअनुसार खुला तथा दूर शिक्षालगायतका बैकल्पिक प्रबन्ध	सङ्ख्या	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	
७	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
८	शिक्षक क्षमता विकास गर्ने	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
९	विद्यालय उत्थानशील योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
१०	सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास	पटक	८०००		८०००		८०००	२४०००	
११	शिक्षक सहायता प्रणालीको पुनर्संरचना	पटक	४००	४००	४००	४००	४००	२०००	
१२	स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	
१३	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	जना	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	
१४	नि: शुल्क माध्यमिक शिक्षा सुनिश्चितताका लागि पाठ्यपुस्तक, ड्रेस तथा स्टेशनरी, छात्रबृत्ति	जना	७५०	८००	८५०	९००	९५०	३५५०	
१५	व्यवस्थित परीक्षा प्रणाली सञ्चालन	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
१६	शैक्षिक मानव संशाधन सूचना प्रणाली स्थापना	सङ्ख्या	२००				२५०	४५०	
१७	विव्यस, शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास	सङ्ख्या	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	१२५०	
१८	अभिभावक अभिमुखिकरण र	सङ्ख्या	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	

	सहभागिता वृद्धि								
१९	अनाथ तथा सडक बालबालिकाहरूका लागि आवाशीय प्रबन्ध	सङ्ख्या	१००	२००	२००	२००	१००	८००	
२०	उत्कृष्ट शिक्षक र कर्मचारी पुरस्कार व्यवस्था	जना	२५	२५	२५	२५	२५	१२५	
२१	विद्यार्थीको नविनतम ज्ञानका लागि आर्थिक सहयोग	सङ्ख्या	१००	१२०	१६०	१६०	२००	७४०	
२२	विद्यार्थीले उच्च शिक्षा र पेशा छनौटको लागि कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
२३	उचित पुस्तकालयको व्यवस्था	सङ्ख्या	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	
२४	विद्यार्थीहरू विच सिर्जनशील प्रतिस्पर्धका लागि कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	५००	५००	७००	७००	१०००	३४००	
२५	सेनेटरी प्याड व्यवस्थापन	पटक	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	
जम्मा			२४९७५	१८२४५	२७८८५	२२८४५	३१४८५	१२५४३५	

७.२.४ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन

तालिका नं २९

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	पाठ्यक्रम अभिमुखिकरण गर्ने	पटक	१०००	१२००	१३००	१४००	१५००	६४००	
२	शिक्षक तालिम गर्ने	सङ्ख्या	२५००	३५००		३५००	४०००	१३५००	
३	आवधिक विद्यार्थी	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	

	मूल्याङ्कन गर्ने								
४	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग	पटक	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	
५	निःशुल्क पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक वितरण गर्ने (स्थानीय पाठ्यपुस्तक)		४०००	४०००	४०००	४०००	४०००	२००००	
६	स्थानीय पढाइ सामग्री र अन्य शैक्षणिक सामग्री निर्माण तथा प्रयोग	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
७	शिक्षण कार्यमा उपयोगी सामग्री जस्तै : पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका लगायत सन्दर्भ सामाग्रीको उपलब्धता	सङ्ख्या			१०००			१०००	
	जम्मा		१०१००	११३००	८९००	११५००	१२१००	५३९००	

७.२.५ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

तालिका नं ३०

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	**जम्मा**	
१	असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण गर्ने	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
२	कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधा	सङ्ख्या	९००	९००	९००	९००	९००	४५००	

३	सबै शिक्षाकको स्वास्थ्य विमा अनिवार्य	सङ्ख्या						०	
४	शिक्षण सिकाइमा पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न परिक्षाको नतिजा विश्लेषण	पटक	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	
५	शिक्षक पेसागत सहयोग कार्यविधिका आधारमा सिकाइका लागि शिक्षकको इ संजाल बनाउने	पटक		१००				१००	
६	शिक्षकलाई परामर्श कार्य गर्न, अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन, सुपिरवेक्षणको लागि विज्ञ समुह परिचालन	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
७	शिक्षक मेन्टरिङ/कोचिङका लागि कार्यक्रम सञ्चालनका गरेर शिक्षक पेसागत सहयोग विकास	सङ्ख्या	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
८	विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाइ पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समुह वैठक/घुम्ती वैठक सञ्चालन	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
९	आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेसागत सहयोग तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
१०	शिक्षक दरवन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	जना	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	

११	पालिकाले प्रअ र प्रअले शिक्षकहरूसँग करार सम्झौता मार्फत सिकाइ उपलव्धीमा सुधार ल्याउने	पटक						०	
१२	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली विकास र कार्यान्वयन	पटक	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	
जम्मा			२७००	२८००	२७००	२७००	२७००	१३६००	

७.२.६ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ

तालिका नं ३१

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	**जम्मा**	
१	निरक्षरहरूको तथ्याङ्क संकलन तथा खण्डिकृत डाटावेस तयारी	पटक		५००				५००	
२	साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	नियमित			१०००	१०००	१०००	३०००	
३	सामूदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन	नियमित	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	
४	सामूदायिक सिकाइ केन्द्रलाई सामूदायिक पुस्तकालयका रूपमा सञ्चालन गर्ने	नियमित		४००			४००	८००	
५	सामूदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण तथा व्यवस्थापन गर्ने	नियमित	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
६	सरकारी तथा गैर सरकारी निकायसँग साझेदारी र सहकार्य	निरन्तर						०	
७	मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानमा	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	

	आधारित सामग्री विकास							
८	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग	पटक		२००			२००	४००	
९	सिकाइ सामग्री र सिकाइको प्रमाणीकरण	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
जम्मा			१६००	२७००	२६००	२६००	३२००	१२७००	

७.२.७ शैक्षिक समता र समावेशीकरण शिक्षा

तालिका नं ३२

क्रस	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	शिक्षाको मूल प्रबाह बाहिर रहेका र नरहेका सवै बालबालिकाहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गर्ने	सङ्ख्या		६००				६००	
२	बैयक्तिक आवश्यकता अनुसारका शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	निरन्तर						०	
३	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भित्र ल्याउन जनचेतना कार्यक्रम	पटक	८५०	८५०	८५०	८५०	८५०	३५५०	
४	प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
५	सिकाइ सामग्री व्यवस्था गर्ने	सङ्ख्या	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
६	जेन्डर फोकल शिक्षक र	सङ्ख्या	१००				१००	२००	

	गुनासो सुन्ने अधिकारीको ब्यबस्था								
जम्मा			१२५०	१७५०	११५०	११५०	१२५०	६५५०	

७.२.८ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा

तालिका नं ३३

क्रस	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति, मापदण्ड निर्देशिका, तथा कार्यविधि निर्माण	पटक		३००				३००	
२	स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
३	विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना तथा उत्थानशीलताको लागि सचेतना कार्यक्रम	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
४	हरित, सफा, शान्त र सुरक्षित विद्यालय प्रवर्धन	सङ्ख्या	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	
५	नगरपालिका र प्रत्येक विद्यालयले विपद् प्रतिकार्य योजना पुनर्निर्माण	पटक		३००			३००	६००	
६	प्रकोप व्यवस्थापन तथा पुनर्निर्माणमा संघ र प्रदेश संग समन्वय गरी सहकार्य	निरन्तर						०	
जम्मा			१७००	२३००	१७००	१७००	२०००	९४००	

७.२.९ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

तालिका नं ३४

क्र स	प्रमुख क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	विद्यालय सुधार योजना तयारी तथा अध्यावधिक	पटक						०	
२	शैक्षिक कार्ययोजनाको निर्माण	पटक						०	
३	विद्यालयको विकास तथा व्यवस्थापन गुरुयोजना निर्माण	पटक						०	
४	वार्षिक कार्य सम्पादनको स्वमूल्याङ्कन	पटक						०	
५	अभिभावक भेला गर्ने	पटक						०	
६	विद्यालयको लेखा तथा सामाजिक परिक्षण	पटक						०	
७	विद्यालयका गतिविधिहरू सार्वजनिक	स ङ्ख्या						०	
८	प्रधानाध्यापक, शिक्षक र कर्मचारीलाई प्रोत्साहन उपलब्ध गराउने	पटक						०	
९	विद्यालयमा गठन हुने विभिन्न समितिका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक	पटक						०	

	अभिमुखिकरण								
१०	बिद्यार्थी तथा अभिभावकहरू को गुनासो सुनुवाइको व्यवस्था	निरन्तर						०	
११	सामाजिक लेखापरिक्षण र प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक	निरन्तर						०	
१२	विद्यालयहरूमा सेवा वडापत्रको व्यवस्था गर	पटक						०	
१३	सहपाठी कक्षा अवलोकन गर्ने (प्रत्येक शिक्षकको प्रत्येक महिनामा कम्तिमा २ ओटा कक्षा अवलोकन र पृष्ठपोषण आदनप्रदान)	पटक						०	
१४	प्रधानाध्यापकबाट नियमित रुपमा शिक्षकको कार्य सम्पादनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	पटक						०	
१५	विद्यालयको न्यूनतम भौतिक पुर्वाधार विकास	सङ्ख्या	१२०००	१२०००	१२०००	१२०००	१२०००	६००००	
१६	व्यवस्थित खेलमैदान	सङ्ख्या	२०००	२०००	२०००	२०००	२५००	१०५००	
१७	असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण गराउने	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	

जम्मा		१४५००	१४५००	१४५००	१४५००	१५०००	७३०००	

७.२.१० विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

तालिका नं ३५

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गर्ने	सङ्ख्या	२१००					२१००	
२	प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था	सङ्ख्या						०	
३	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	सङ्ख्या	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
४	प्रत्येक विद्यालमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता	सङ्ख्या	२००	२००				४००	
५	IEMIS व्यवस्थापन	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
६	शिक्षक कर्मचारीहरूलाई ल्यापटप वितरण	सङ्ख्या	१४००	१६००				३०००	
७	ई- लाईब्रेरीको विस्तार	सङ्ख्या	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	
८	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक सन्दर्भ सामाग्री डिजिटलरूपमा उपलब्ध गराउने	सङ्ख्या						०	
९	प्रविधिमैत्री कक्षा कोठाको व्यवस्थापन	सङ्ख्या	२००	३००	४००	५००	७००	२१००	
१०	विद्यालय सुशासन र व्यवस्थापनमा ICT को प्रयोग	सङ्ख्या						०	
११	प्रोजेक्टर सहयोग	सङ्ख्या	१०००	११००				२१००	
१२	स्मार्ट बोर्ड सहयोग	सङ्ख्या	१००	१००	१००	१००	१००	५००	

			०	०	०	०	०		
जम्मा			८६० ०	६९० ०	४१० ०	४२० ०	४४० ०	२८२० ०	

७.२.११ प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा

तालिका नं ३६

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	प्राविधिक धारका माध्यमिक विद्यालयहरू स्थापना र सञ्चालन गर्ने	सङ्ख्या	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	
२	प्राविधिक धार सञ्चालन भएका विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास गर्ने	सङ्ख्या	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००	५००००	
३	बहुप्राविधिक शिक्षालय स्थापना, सञ्चालन तथा नियमन गर्ने	पटक						०	
४	सिपमूलक तालिम सञ्चालन	सङ्ख्या	४२००	५६००	५६००	५६००	७०००	२८०००	
५	स्थानीय स्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने	पटक	२००					२००	
६	खोज तथा नवप्रवर्द्धनात्मक कार्यलाई प्रोत्साहन	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
७	स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणिकरण तथा प्रबर्द्धन कार्यक्रम	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
८	बैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेको अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणिकरण तथा उपयोग सम्बन्धि	सङ्ख्या						०	

	कार्यक्रम								
९	आर्थिकरूपमा पिछडिएका प्रतिभावान तथा सीमान्तकृत, दलित, अपाङ्ग, लोपोन्मुख जाति/जनजाति, महिला विद्यार्थीका लागि उच्च शिक्षामा सहज पहुँचको अवसर सृजना गर्न आवश्यक स्रोतको व्यवस्था	स ङ्ख्या		१००	१००	१५०	१५०	५००	
१०	सिपको बदलिदो आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्ने र वृत्ति (पेशा वा व्यवसाय) सँग सम्बन्धित परामर्श (Career Counseling) सेवा प्रवाह	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	
जम्मा			१७३००	१८६००	१८६००	१८६५०	२००५०	९३२००	

७.२.१२ सुशासन तथा व्यवस्थापन

तालिका नं ३७

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	आवश्यक कानुनी प्रवन्ध तथा मापदण्ड विकास	सङ्ख्या	१००					१००	
२	विद्यालयको कार्यसम्पादन	सङ्ख्या						०	
३	प्रधानाध्यापकलाई कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने	सङ्ख्या						०	
४	प्रतिवेदन र तथ्याङ्क प्रणाली सुधार तथा सुदृढ	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
५	विद्यालय कर्मचारीको प्रोत्साहन	निरन्तर						०	

६	प्रधानाध्यापक तथा विद्यालय कर्मचारीको क्षमता विकास	सङ्ख्या	६००	६००	६००	६००	६००	३०००	
जम्मा			**८००**	**७००**	**७००**	**७००**	**७००**	**३६००**	

७.२.१३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

तालिका नं ३८

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष) प्रति एकाइ लागत रु १००० मा						कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	अनुगमन पद्धति विकास तथा कार्यान्वयन	पटक	५०				५०	१००	
२	अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयारी र अध्यावधिक	पटक	५०					५०	
३	नियमित अनुगमन, मुल्याङ्कन र समिक्षा	पटक	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	
४	चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा, प्रतिवेदन तथा अभिलेख व्यवस्थापन	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
५	स्थिति प्रतिवेदन तयारी	पटक	३०	३०	३०	३०	३०	१५०	
६	विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	पटक						०	
७	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण	पटक						०	
८	अनुगमन सम्बन्धि क्षमता विकास	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
९	सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी र नियमित बनाउने	पटक						०	
१०	विद्यालयको लेखा परीक्षण	पटक						०	
११	अध्ययन तथा अनुसन्धान	पटक	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
जम्मा			**८३०**	**७३०**	**७३०**	**७३०**	**७८०**	**३८००**	

७.२.१४ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

तालिका नं ३९

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	लक्ष्य एकाइ	वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	कुल लागत (रु. हजारमा)
१	विद्यालय भवन, भूकम्पप्रतिरोधी कक्षाकोठा र ढल निकास निर्माण	सङ्ख्या	१२,०००	१२,०००	१२,०००	१२,०००	१२,०००	**६०,०००**
२	छात्र-छात्रा मैत्री छुट्टाछुट्टै शौचालय र सरसफाइ पूर्वाधार	सङ्ख्या	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	**५,०००**
३	बहुउपयोगी खेल मैदान, घेराबार र रङ्गरोगन व्यवस्थापन	सङ्ख्या	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,५००	**५,५००**
४	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि र्‍याम्प (Ramp) र पहुँचयुक्त मार्ग	पटक	५००	५००	५००	५००	५००	**२,५००**
-	**भौतिक पूर्वाधार उपक्षेत्रको जम्मा**		**१४,५००**	**१४,५००**	**१४,५००**	**१४,५००**	**१५,०००**	**७३,०००**

७.२.१५ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT)

तालिका नं ४०

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	लक्ष्य एकाइ	वर्ष १	वर्ष २	वर्ष ३	वर्ष ४	वर्ष ५	कुल लागत (रु. हजारमा)
१	विद्यालयहरूमा ICT ल्याब, नेटवर्किङ र कम्प्युटर संरचना विस्तार	सङ्ख्या	२,१००	०	०	०	०	**२,१००**
२	डिजिटल सिकाइका लागि शिक्षकहरूको सघन ICT सिप विकास तालिम	सङ्ख्या	५००	५००	५००	५००	५००	**२,५००**
३	विद्यालयका लागि अन्तरक्रियात्मक डिजिटल	सङ्ख्या	२००	२००	०	०	०	**४००**

	सफ्टवेयर र सामग्री							
४	एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली (IEMIS) सञ्चालन र सर्भर सुदृढीकरण	पटक	२००	२००	२००	२००	२००	**१,०००**
५	शिक्षण सिकाइ सहजीकरणका लागि प्रविधिमैत्री शिक्षक ल्यापटप सहयोग	सङ्ख्या	१,४००	१,६००	०	०	०	**३,०००**
६	सामुदायिक विद्यालयहरूमा ई-लाइब्रेरी (E-Library) सफ्टवेयर विस्तार	सङ्ख्या	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	**१०,०००**
७	उच्च गतिको इन्टरनेट कनेक्टिभिटी अनुदान र स्मार्ट कक्षा व्यवस्था	सङ्ख्या	२,२००	२,४००	१,४००	१,५००	१,७००	**९,२००**
-	**सूचना तथा सञ्चार प्रविधि उपक्षेत्रको जम्मा**		**८,६००**	**६,९००**	**४,१००**	**४,२००**	**४,४००**	**२८,२००**

परिच्छेद आठ
रणनीतिक योजना र सरोकारवालाको भूमिका

८.१ प्रधानाध्यापकसँग कार्यसम्पादन करारको ढाँचा

प्रधानाध्यापकसँग गरिने कार्यसम्पादन करारको निश्चित कानुनी ढाँचा वा दस्ताबेजको नभए तापनि यसको प्रकृति र समावेश हुने मुख्य विषयहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

१. करारको मुख्य उद्देश्य र आधार

प्रधानाध्यापकसँग गरिने कार्यसम्पादन करारको मूल उद्देश्य विद्यालयको **शैक्षिक प्रशासन र व्यवस्थापनलाई नतिजामुखी (Result-oriented)** बनाउनु र प्रधानाध्यापकलाई आफ्नो जिम्मेवारीप्रति **उत्तरदायी र जवाफदेही** बनाउनु हो । यो करार संघीय, स्थानीय तहको शिक्षा ऐन, नियमावली तथा कार्यविधि मापदण्डको व्यवस्था अनुसार गरिन्छ ।

२. करारको तहगत संरचना

तिलोत्तमा नगरपालिकाको योजना मस्यौदा अनुसार करार दुई तहमा हुने देखिन्छ:

- **नगरपालिका र प्रधानाध्यापक बिच:** नगरपालिकाले प्रधानाध्यापकसँग विद्यालयको समग्र सुधारका लागि करार गर्नेछ।
- **प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरू बिच:** प्रधानाध्यापकले पुन: आफ्ना शिक्षकहरूसँग करार गर्नेछन्, जसको मुख्य लक्ष्य **विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि (Learning Achievement) मा सुधार** ल्याउनु हुनेछ।

३. करारमा समावेश हुने मुख्य विषयहरू

करारको ढाँचामा निम्न पक्षहरू समेटिने व्यवस्था छ:

- **सिकाइ उपलब्धिमा सुधार:** विद्यार्थीहरूको शैक्षिक स्तर र नतिजालाई निश्चित प्रतिशतले वृद्धि गर्ने लक्ष्य ।
- **विद्यालय व्यवस्थापन:** विद्यालयको भौतिक, आर्थिक र शैक्षिक कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको जिम्मेवारी ।
- **शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप:** पाठ्यक्रमले तोकेको न्यूनतम सिकाइ सुनिश्चित गर्ने र विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि अपनाउने प्रतिबद्धता।
- **अनुशासन र वातावरण:** विद्यालयमा शैक्षिक वातावरण र अनुशासन कायम राख्ने कर्तव्य।
- **जवाफदेहिता:** विद्यालय सुधार योजना (SIP) को कार्यान्वयन र बजेटको उचित उपयोग गरी निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्ने दायित्व ।

४. अनुगमन र मूल्याङ्कनको आधार

करारलाई **नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली**को मुख्य औजार मानिएको छ । प्रधानाध्यापकको कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन यही करारका बुँदाहरू र प्रमाणका आधारमा गरिनेछ । यसरी गरिएको कार्यसम्पादनको आधारमा उत्कृष्ट प्रधानाध्यापक वा शिक्षकलाई **प्रोत्साहन तथा पुरस्कार** दिने व्यवस्था

समेत योजनामा छ । संक्षेपमा, कार्यसम्पादन करार एक यस्तो प्रणाली हो जसले प्रधानाध्यापकलाई अधिकारसँगै स्पष्ट जिम्मेवारी र निश्चित समयसीमा भित्र हासिल गर्नुपर्ने नतिजाहरूसँग बाँध्नेछ ।

करार कार्यान्वयनको अनुगमनका लागि स्रोतहरूमा उल्लेख भएअनुसार निम्न बमोजिमको तहगत र एकीकृत संयन्त्र बनाइएको छ:

१. तहगत अनुगमन समितिहरू

- **नगरपालिका स्तर:** नगरपालिकामा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा प्रमुखको संयोजनमा एक **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति** रहने व्यवस्था छ । यस समितिले रणनीतिक योजना र करारको समग्र कार्यान्वयनको अवस्था मापन गरी आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्दछ ।
- **वडा स्तर:** प्रत्येक वडामा रहेको **वडा शिक्षा समिति**ले आफ्नो क्षेत्रभित्रका विद्यालयहरूको नियमित अवलोकन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण र अन्तक्रिया गरी प्रतिवेदन बुझाउने जिम्मेवारी पाएको छ ।
- **विद्यालय स्तर:** विद्यालय तहमा **विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस)** र प्रधानाध्यापकको नेतृत्वमा करारका सर्तहरू र शैक्षिक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता जाँच गरिन्छ ।

२. अनुगमनका औजार र पद्धति

- **नतिजामा आधारित प्रणाली:** अनुगमनलाई नतिजामुखी बनाउन निश्चित **मापनयोग्य सूचकहरू (Indicators)** र वार्षिक लक्ष्यहरू तयार गरिएका छन् । करारमा तोकिएका नतिजाहरू हासिल भए नभएको आधारमा कार्यसम्पादनको लेखाजोखा गरिन्छ ।
- **प्रमाणमा आधारित मूल्याङ्कन:** अनुगमन कार्यलाई वस्तुनिष्ठ बनाउन **विद्यालय अनुगमन फाराम, कक्षाकोठा अनुगमन फाराम** र आगन्तुक पुस्तिका जस्ता औजारहरूको प्रयोग गर्ने संयन्त्र छ ।
- **डिजिटल प्रणाली:** एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (**IEMIS**) र डिजिटल अभिलेखीकरणलाई अनुगमन र प्रतिवेदनको मुख्य आधार बनाइएको छ ।

३. समीक्षा, पुरस्कार र दण्ड

- **आवधिक समीक्षा:** अनुगमन पश्चात् सरोकारवालाहरू बिच **चौमासिक र वार्षिक समीक्षा बैठकहरू** सञ्चालन गरी सुधारात्मक पक्षहरूका लागि कार्ययोजना बनाइन्छ ।
- **प्रोत्साहन संयन्त्र:** अनुगमन प्रतिवेदनका आधारमा उत्कृष्ट कार्य गर्ने प्रधानाध्यापक वा विद्यालयलाई **पुरस्कार तथा प्रोत्साहन** दिने र सन्तोषजनक कार्य नहुनेलाई जिम्मेवार बनाउने **दण्ड–पुरस्कार नीति** समेत अवलम्बन गरिएको छ ।

यसरी बनाइएको बहु-तहगत अनुगमन संयन्त्रले प्रधानाध्यापक र शिक्षकहरूलाई विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिप्रति **उत्तरदायी र जवाफदेही** बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

८.२ प्रधानाध्यापक र शिक्षकबिचको करारका मुख्य सर्त

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजनाका आधारमा प्रधानाध्यापक र शिक्षकबिच गरिने कार्यसम्पादन करारका मुख्य सर्त र पक्षहरूलाई निम्न बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ:

१. **सिकाइ उपलब्धिमा सुधार:** करारको मुख्य सर्त विद्यार्थीको **सिकाइ उपलब्धि (Learning Achievement)** मा सुधार ल्याउनु हो। शिक्षकले आफ्नो विषय वा कक्षाको नतिजालाई निश्चित स्तरमा पुऱ्याउने प्रतिबद्धता जनाउनुपर्दछ।

२. **जवाफदेहिता र उत्तरदायित्व:** यो करारले शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकप्रति र प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति **उत्तरदायी र जवाफदेही** बनाउँछ । विद्यार्थीको कमजोर सिकाइका लागि शिक्षकलाई जिम्मेवार ठहऱ्याउने प्रणाली यसमा समावेश हुन्छ।

३. **कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र वृत्ति विकास:** शिक्षकको कार्यसम्पादन करारको नतिजालाई उनीहरूको **वृत्ति विकास (Career Development)** र वार्षिक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आबद्ध गरिनेछ। करारका सर्तहरू पूरा गर्ने शिक्षकको वृत्ति विकासमा यसले सकारात्मक भूमिका खेल्छ।

४. **पुरस्कार र प्रोत्साहन:** करारका सूचकहरूका आधारमा उत्कृष्ट कार्य गर्ने शिक्षकहरूलाई **प्रोत्साहन तथा पुरस्कार** प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसका लागि कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

५. **शिक्षण सिकाइ र प्रविधि:** शिक्षकले पाठ्यक्रमले तोकेको न्यूनतम सक्षमता हासिल गराउन **विद्यार्थी केन्द्रित र प्रविधिमैत्री शिक्षण विधि** अपनाउनुपर्ने सर्त करारमा उल्लेख हुन्छ।

६. **नियमितता र अनुशासन:** शिक्षकको विद्यालयमा उपस्थिति, कक्षाकोठामा बिताउने समय र **नियमितता**लाई कार्यसम्पादन करारको अभिन्न अङ्ग मानिएको छ।

संक्षेपमा, प्रधानाध्यापक र शिक्षकबिचको करारले शिक्षण पेसालाई **नतिजामुखी** बनाउँदै विद्यार्थीको सिकाइ सुनिश्चित गर्न स्पष्ट जिम्मेवारी र पुरस्कार–दण्डको व्यवस्था गर्दछ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनाका स्रोतहरू अनुसार प्रधानाध्यापक र शिक्षकबिचको कार्यसम्पादन करारमा पुरस्कार र दण्डसम्बन्धी व्यवस्थालाई निम्न बमोजिम स्पष्ट पारिएको छ:

१. पुरस्कार र प्रोत्साहनका आधारहरू

करार कार्यान्वयनका क्रममा उत्कृष्ट नतिजा हासिल गर्ने शिक्षकहरूलाई पुरस्कृत गर्न निम्न आधारहरू तय गरिएका छन्:

- **सिकाइ उपलब्धि र नतिजा:** विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने र निर्धारित शैक्षिक लक्ष्य पूरा गर्ने शिक्षक तथा कर्मचारीलाई कार्यसम्पादन मापदण्डका आधारमा **प्रत्येक वर्ष छनौट गरी पुरस्कृत** गरिनेछ ।
- **पेसागत आचरण र समर्पण:** पुरस्कार र प्रोत्साहन प्रदान गर्दा शिक्षकको **कार्यसम्पादन, सामाजिक आचरण, पेसाप्रतिको समर्पण भाव र जिम्मेवारीलाई** मुख्य आधार बनाइनेछ ।
- **वृत्ति विकाससँग आबद्धता:** शिक्षकको कार्यसम्पादनको नतिजालाई उनीहरूको **वृत्ति विकास (Career Development)** सँग प्रत्यक्ष आबद्ध गरिने व्यवस्था छ ।

२. दण्ड र जवाफदेहिताको व्यवस्था

यस योजनाले शिक्षकहरूलाई आफ्नो जिम्मेवारीप्रति जवाफदेही बनाउन दण्डको समेत नीतिगत प्रबन्ध गरेको छ:

- **नतिजाप्रति जवाफदेहिता:** विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार नभएमा वा करारका सर्तहरू पूरा नगरेमा शिक्षकलाई **नतिजाप्रति जवाफदेही (Accountable)** बनाउने पद्धति विकास गरिएको छ।
- **दण्ड–पुरस्कार नीतिको कार्यान्वयन:** कार्यसम्पादनका आधारमा **प्रभावकारी दण्ड र पुरस्कारको नीति** लागू गरिनेछ, जसले शिक्षण पेसालाई थप मर्यादित र जिम्मेवार बनाउने लक्ष्य राखेको छ ।

३. प्रोत्साहनका स्वरूपहरू

शिक्षकहरूलाई अभिप्रेरित गर्न करारमा पुरस्कारका अतिरिक्त निम्न सुविधाहरूको समेत व्यवस्था छ:

- **प्रोत्साहन भत्ता र सुविधा:** कार्यसम्पादनमा आधारित **प्रोत्साहन तथा सुविधाहरू** वितरण गर्ने कार्यक्रम राखिएको छ ।
- **अवलोकन भ्रमण:** असल अभ्यास गर्ने शिक्षकहरूका लागि **अवलोकन भ्रमण**को अवसर प्रदान गरिनेछ ।

संक्षेपमा, यो करार प्रणालीले **"काम गर्नेलाई प्रोत्साहन र नगर्नेलाई जिम्मेवार"** बनाउने सिद्धान्त (Reward and Punishment Policy) अङ्गीकार गरेको छ, जसको अन्तिम लक्ष्य विद्यार्थीको शैक्षिक गुणस्तर सुधार गर्नु हो ।

८.३ एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्र

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजनाको मस्यौदा र स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ (परिमार्जित २०८१) अनुसार **'एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्र'** को कार्यान्वयन निम्न प्रक्रिया र रणनीतिहरूका आधारमा गरिने छ:

१. नक्साङ्कन र पुनर्वितरण (Mapping and Redistribution)

- नगरपालिकाले संघीय कानुन र मापदण्ड बमोजिम **विद्यालय नक्साङ्कन** गरी आवश्यकताका आधारमा बालविकास केन्द्रहरूको स्थापना, समायोजन र पुनर्वितरण गर्नेछ।
- भौगोलिक जटिलता र लक्षित समुदायका बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न उपयुक्त स्थानमा नमुना केन्द्रहरूको विकास गरिनेछ ।

२. बालमैत्री पूर्वाधारको विकास (Child-friendly Infrastructure)

- प्रत्येक वडामा छानिएका नमुना केन्द्रहरूलाई **अपाङ्गमैत्री शौचालय, सुरक्षित कक्षाकोठा र बालमैत्री बसाइ** (पिफोम, कार्पेट, कुसन आदि) ले सुसज्जित बनाइनेछ।
- केन्द्रहरूमा ६ वटा व्यवस्थित **सिकाइ कुना (Learning Corners)** निर्माण गरी भित्री र बाहिरी खेल सामग्रीहरूको व्यवस्था गरिनेछ।

३. जनशक्ति व्यवस्थापन र क्षमता विकास (Human Resource & Capacity Building)

- नमुना केन्द्रका सहजकर्ताहरूलाई **मन्टेश्वरी तालिम** तथा पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गरी उनीहरूको शिक्षण क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।
- उत्कृष्ट कार्य गर्ने **नमुना बालविकास सहजकर्ताहरूलाई पुरस्कार** र प्रोत्साहनको व्यवस्था गरी सेवाको गुणस्तर बढाइनेछ।

४. एकीकृत स्वास्थ्य र पोषण कार्यक्रम (Integrated Health and Nutrition)

- नमुना केन्द्रहरूमा बालबालिकाको नियमित **स्वास्थ्य परीक्षण, खोप अभिलेख र वृद्धि अनुगमन** गरिनेछ ।
- बालबालिकाहरूलाई पोषणयुक्त **स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा**को सुनिश्चितता गरिनेछ ।

५. समुदाय र अभिभावकको सहभागिता (Community & Parental Engagement)

- नमुना केन्द्रको प्रभावकारिताका लागि परिवार, समुदाय र विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई जिम्मेवार बनाइनेछ।
- अभिभावकहरूलाई बालबालिकाको प्रारम्भिक सिकाइ र विकासका बारेमा सचेत गराउन **अभिभावक शिक्षा** कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

६. लगानी र अनुगमन (Investment and Monitoring)

- नगरपालिकाले नमुना बालविकास केन्द्रका लागि पाँच वर्षभित्र आवश्यक बजेट विनियोजन गरेको छ, जसमा न्यूनतम मापदण्ड प्रबोधीकरण र पूर्वाधार सुधारका लागि ठुलो हिस्सा छुट्याइएको छ।
- प्रत्येक वडाको अग्रणी विद्यालयलाई **शैक्षिक स्रोत विद्यालय**को रूपमा विकास गरी बालविकास केन्द्रहरूको नियमित अनुगमन र सुपरीवेक्षण गरिनेछ।

यसरी, तिलोत्तमाले आफ्ना १७ वटै वडामा कम्तीमा एक–एक वटा सुविधासम्पन्न र गुणस्तरीय बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजना (मस्यौदा) अनुसार **'एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्र'** को अवधारणा समेत समावेश गरिएको **प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा** उप-क्षेत्रको कुल पाँच वर्षे बजेट **रु ३,२९,००,००० (तीन करोड २९ लाख)** विनियोजन गरिएको छ।

यो बजेटलाई वार्षिक रूपमा निम्नानुसार बाँडफाँड गरिएको छ :

- **आ.व. २०८०/८१:** रु ६७,६०,०००
- **आ.व. २०८१/८२:** रु ६७,१०,०००
- **आ.व. २०८२/८३:** रु ६२,६०,०००
- **आ.व. २०८३/८४:** रु २४,६०,०००
- **आ.व. २०८४/८५:** रु १,०७,१०,०००

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजना (मस्यौदा) अनुसार प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा (३.१) उप-क्षेत्रका लागि विनियोजित **कुल रु. ३,२९,००,००० (तीन करोड २९ लाख)** को विस्तृत खर्च विवरण निम्नानुसार रहेको छ:

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	विनियोजित बजेट (रु. हजारमा)
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्ड प्रवोधीकरण गर्ने	२५,०० (२५ लाख)
२	प्रारम्भिक बालविकासको नक्साङ्कन र अनुमति दिने	१,०० (१ लाख)
३	बालबिकास केन्द्रको पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण	१०,०० (१० लाख)
४	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका लागि **अपाङ्गमैत्री शौचालय सहित कक्षा कोठाको व्यवस्था**	**५२,०० (५२ लाख)**
५	खेलकुद तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था	४२,०० (४२ लाख)
६	पूर्वाधार, सिकाइ क्षेत्र तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन	२१,०० (२१ लाख)
७	अभिभावक शिक्षा सञ्चालन	५,०० (५ लाख)
८	सहजकर्तालाई आधारभूत तथा तालिम सञ्चालन	२५,०० (२५ लाख)
९	अनाथ, असहाय र अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि थप सेवा	२,५० (२ लाख ५० हजार)
१०	बालविकास शिक्षक/सहजकर्ताको सेवा तथा सुविधामा वृद्धि	२५,०० (२५ लाख)
११	**भित्री र बाहिरी खेल सामग्री व्यवस्थापन**	**५७,०० (५७ लाख)**
१२	नमुना प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्तालाई पुरस्कार	५० (५० हजार)
१३	**६ वटा सिकाइ क्षेत्र (Learning Corners) निर्माण र सामग्री**	**४२,०० (४२ लाख)**
१४	बसाई व्यवस्थापन (पिफोम, कार्पेट आदि)	२१,०० (२१ लाख)
कुल	**जम्मा बजेट**	**३,२९,०० (३ करोड २९ लाख)**

यस विवरणका मुख्य पक्षहरू:

- **सबैभन्दा ठुलो लगानी:** खेल सामग्री व्यवस्थापन (रु. ५७ लाख) र अपाङ्गमैत्री पूर्वाधार (रु. ५२ लाख) मा विनियोजन गरिएको छ ।
- **नतिजामुखी कार्यक्रम:** विद्यालयमा ६ वटा व्यवस्थित सिकाइ क्षेत्र निर्माणका लागि रु. ४२ लाख खर्च गरिने लक्ष्य छ ।
- **क्षमता विकास:** सहजकर्ताहरूको तालिम र मापदण्ड प्रबोधीकरणका लागि कुल रु. ५० लाख छुट्याइएको छ।

यो कुल बजेटले नगरपालिकाका सबै वडामा नमुना बालविकास केन्द्रको अवधारणा कार्यान्वयन गर्न र प्रारम्भिक बालविकासको गुणस्तर सुधार गर्न लक्ष्य राखेको छ ।

८.४ वडा शिक्षा समितिले विद्यालयको अनुगमन

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजना र मार्गदर्शन अनुसार, **वडा शिक्षा समिति**ले विद्यालयको अनुगमन गर्दा मुख्यतया निम्न फाराम र औजारहरू प्रयोग गर्ने व्यवस्था छ:

१. **विद्यालय अनुगमन फाराम:** विद्यालयको समग्र भौतिक, प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय पक्षको अनुगमनका लागि यो फाराम प्रयोग गरिन्छ ।

२. **कक्षाकोठा अनुगमन फाराम:** शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र कक्षाकोठाको वातावरण प्रत्यक्ष अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्न यो फाराम प्रयोग गरिन्छ।

यसका साथै, अनुगमनका क्रममा समितिले **आगन्तुक पुस्तिका** (Visitor's Book) मा आफ्नो सुझाव र प्रतिक्रियाहरू भर्ने र अनुगमनपश्चात् आधिकारिक **प्रतिवेदन** तयार गरी बुझाउनुपर्ने संयन्त्र बनाइएको छ । वडा शिक्षा समितिले यी औजारहरू प्रयोग गरी त्रैमासिक रूपमा विद्यालयहरूको अवलोकन, निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्ने जिम्मेवारी पाएको छ ।

८.५ तिलोत्तमाको माध्यमिक तहमा विज्ञान प्रयोगशाला र ICT प्रयोगको अवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजना र उपलब्ध तथ्याङ्कका आधारमा माध्यमिक तहमा विज्ञान प्रयोगशाला र ICT (सूचना तथा सञ्चार प्रविधि) प्रयोगको वर्तमान अवस्था निम्नानुसार छ:

१. विज्ञान प्रयोगशालाको अवस्था

- **उपलब्धतामा कमी:** नगरपालिकाका माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशालाको पर्याप्त उपलब्धता छैन र भएका ठाउँमा पनि यसको **प्रयोगमा कमी** देखिएको छ ।
- **सुदृढीकरणको आवश्यकता:** विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न र उनीहरूको प्रयोगात्मक सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन प्रयोगशालाका पूर्वाधारहरू थप गर्नुपर्ने आवश्यकता योजनाले औंल्याएको छ।
- **शिक्षक क्षमता विकास:** विज्ञान र गणित शिक्षकहरूको क्षमता बढाउन प्रयोगशाला स्थापना कार्यक्रमलाई विशेष महत्त्व दिने रणनीति लिइएको छ ।

२. ICT प्रयोगको अवस्था

- **पूर्वाधार र उपकरण:** नगरपालिकाले आधारभूत (६–८) र माध्यमिक विद्यालयहरूमा ICT कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। हाल सामुदायिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर, प्रिन्टर, प्रोजेक्टर र केहीमा स्मार्ट बोर्डको व्यवस्थापन गरिएको छ।
- **आर्थिक र प्राविधिक सहयोग:** नगरपालिकाले प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयलाई ICT क्षेत्र प्रयोगका लागि वार्षिक रूपमा **सहयोग** गर्दै आएको छ।
- **इन्टरनेट र डिजिटल लाइब्रेरी:** विद्यालयमा बिजुली र वाइफाई जडान गरिएको छ । केही विद्यालयमा पुस्तकालयसँगै **इ–पुस्तकालय (e-library)** को समेत व्यवस्था छ ।
- **जनशक्ति तालिम:** विशेष गरी विद्यालयका लेखा र कम्प्युटर शिक्षकहरूलाई ICT सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ।

३. मुख्य चुनौतीहरू

- विद्यालयमा उपलब्ध भएका कम्प्युटर, ल्यापटप र प्रोजेक्टरको शिक्षण कार्यमा सोचेजस्तो प्रयोग हुन सकेको छैन।

- शिक्षकहरूमा प्रविधि प्रयोग गर्ने आत्मविश्वासको कमी हुनु र विद्यालय परिवार पूर्ण रूपमा प्रविधिमैत्री बन्न नसक्नु मुख्य समस्याको रूपमा देखिएको छ ।

४. भावी लक्ष्यहरू

- योजनाले आगामी पाँच वर्षभित्र सबै विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गर्ने र सबै विद्यालयमा उच्च गतिको इन्टरनेट कनेक्टिभिटी सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।
- शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन एक शिक्षक, एक ल्यापटपको अवधारणा र थप ई–लाइब्रेरी विस्तार गर्ने कार्यक्रमहरू योजनामा समावेश छन् ।

संक्षेपमा, तिलोत्तमामा माध्यमिक तहमा प्रविधिको आधारभूत जग बसिसकेको भए तापनि विज्ञान प्रयोगशाला र ICT लाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्ग बनाउन अझै थप सुदृढीकरणको खाँचो छ ।

८.६ विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस) र वडा शिक्षा समितिलाई थप जिम्मेवार

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनाअनुसार विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस) र वडा शिक्षा समितिलाई थप जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउन निम्न रणनीति र क्रियाकलापहरू अघि सारिएको छ:

१. क्षमता विकास र अभिमुखीकरण

- यी समितिहरूका पदाधिकारीहरूलाई उनीहरूको अधिकार, कर्तव्य र जिम्मेवारीबारे स्पष्ट पार्न नियमित रूपमा **क्षमता विकास तथा अभिमुखीकरण** कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
- योजना कार्यान्वयन संयन्त्रलाई मजबुत बनाउन सहभागीमूलक योजना निर्माण र प्रबोधीकरण मार्फत उनीहरूको दक्षता बढाइनेछ ।

२. योजना निर्माण र बजेट व्यवस्थापनमा संलग्नता

- विद्यालय व्यवस्थापन समितिले **विद्यालय सुधार योजना (SIP)** तयार गरी वार्षिक रूपमा अद्यावधिक गर्नुपर्नेछ
- नगरपालिकाबाट प्राप्त बजेट र विद्यालयको आन्तरिक स्रोत समेत समावेश गरी **वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट** तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी विव्यसलाई दिइएको छ ।

३. नियमित अनुगमन र सुपरीवेक्षण

- **वडा शिक्षा समिति:** प्रत्येक वडामा रहेका यी समितिहरूलाई सक्रिय बनाई **त्रैमासिक रूपमा विद्यालयको अवलोकन, निरीक्षण र सुपरीवेक्षण** गरी प्रतिवेदन बुझाउनुपर्ने गरी जिम्मेवार बनाइएको छ । उनीहरूले अनुगमनका क्रममा विद्यालय र कक्षाकोठा अनुगमन फारामको प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।
- **विद्यालय स्तरमा:** विद्यालय तहमा सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अनुगमन विव्यस र प्रधानाध्यापकको नेतृत्वमा हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

४. पारदर्शिता र सामाजिक परीक्षण

- विद्यालयका सबै गतिविधिहरूमा अभिभावकहरूको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्न विव्यसलाई जिम्मेवार बनाइनेछ ।

- विव्यसले विद्यालयको **सामाजिक परीक्षण र लेखा परीक्षण**लाई पारदर्शी र नियमित रूपमा सम्पन्न गरी अभिभावक भेला मार्फत सार्वजनिक गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

५. संरचनागत सुदृढीकरण

- सबै वडाहरूमा **वडा शिक्षा समितिको गठन वा पुनर्गठन** गरी १०० प्रतिशत सक्रियता सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखिएको छ।
- शिक्षा शाखा, वडा समिति र विद्यालयहरू बिच प्रभावकारी समन्वय र सहजीकरणका लागि **स्थायी संयन्त्र**लाई मजबुत बनाइनेछ ।

यी व्यवस्थाहरूले विद्यालयको शासकीय प्रबन्धलाई सुधार्दै समितिहरूलाई केवल आलङ्कारिक नभई विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि **वास्तविक र उत्तरदायी निकाय**को रूपमा स्थापित गर्ने लक्ष्य राखेका छन्।

८.७ तिलोत्तमामा आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको टिकाउ दर सुधार गर्न मुख्य रणनीतिहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजनाले आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा विद्यार्थीहरूको **टिकाउ दर (Retention Rate)** सुधार गर्न बहु-आयामिक रणनीतिहरू अघि सारेको छ। हाल आधारभूत तह कक्षा ५ को टिकाउ दर ८४.६ प्रतिशत र कक्षा ८ को ८८.५ प्रतिशत रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ।

यस दरलाई वृद्धि गर्न नगरपालिकाले अवलम्बन गर्ने मुख्य रणनीतिहरू निम्न बमोजिम छन्:

१. विद्यालयको वातावरण र पूर्वाधारमा सुधार

- **बालमैत्री र सुरक्षित वातावरण:** विद्यालयहरूलाई भयरहित, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित सिकाइ स्थलको रूपमा विकास गर्ने रणनीति लिइएको छ।
- **न्यूनतम सक्षमता सुनिश्चितता:** सबै विद्यालयमा खानेपानी, शौचालय र सरसफाइको उचित प्रबन्धसहितको न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गरिनेछ।

२. विद्यार्थी प्रोत्साहन र सहयोग प्रणाली

- **दिवा खाजा कार्यक्रम:** स्थानीय उत्पादनमा आधारित पौष्टिक र स्वस्थकर **दिवा खाजा**को प्रबन्धलाई थप व्यवस्थित गरी विद्यार्थीलाई विद्यालयमा टिकाइराख्ने लक्ष्य राखिएको छ।
- **छात्रवृत्ति र शैक्षिक सामग्री:** विपन्न, सीमान्तकृत र जेहेन्दार विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी छात्रवृत्ति, पोसाक र स्टेसनरी उपलब्ध गराइनेछ।
- **मनोसामाजिक परामर्श:** विद्यार्थीहरूको सिकाइमा आउने अवरोध हटाउन विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराइनेछ।
- **आवासीय प्रबन्ध:** अनाथ र सडक बालबालिकाहरूका लागि आवासीय सुविधासहितको शिक्षाको व्यवस्था गर्ने योजना छ।

३. शिक्षण सिकाइ र प्रविधिमा सुधार

- **प्रविधिमैत्री शिक्षा :** माध्यमिक तहमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (**ICT**) को विस्तार गरी शिक्षण सिकाइलाई रोचक र प्रभावकारी बनाइनेछ।

- **वैकल्पिक सिकाइ :** विद्यालय बाहिर रहेका वा नियमित विद्यालय आउन नसक्नेहरूका लागि खुला तथा दूर शिक्षा जस्ता वैकल्पिक सिकाइका माध्यमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- **उपचारात्मक शिक्षण:** सिकाइमा कमजोर रहेका विद्यार्थीहरूका लागि विशेष सहयोगी कक्षा र उपचारात्मक शिक्षण विधि अपनाइनेछ।

४. जवाफदेहिता र सुशासन

- **कार्यसम्पादन करार:** प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति र शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकप्रति विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र टिकाउ दर सुधारका लागि जवाफदेही बनाउने प्रणाली विकास गरिनेछ।
- **नियमित अनुगमन:** विद्यालयको शासकीय प्रबन्ध र शैक्षिक गुणस्तरको नियमित अनुगमन गरी टिकाउ दरमा सुधार ल्याउन विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई सक्रिय बनाइनेछ।

५. समुदाय र अभिभावकको संलग्नता

- अभिभावकहरूलाई बालबालिकाको सिकाइ र विद्यालयको महत्त्व बुझाउन अभिभावक शिक्षा र अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी उनीहरूको सहभागिता बढाइनेछ।

यी रणनीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत तिलोत्तमाले आगामी पाँच वर्षभित्र आधारभूत र माध्यमिक तहका सबै बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षा पुरा गराउने लक्ष्य राखेको छ।

८.८ विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गर्ने ५ वर्षे लक्ष्य

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजना (मस्यौदा) ले आगामी पाँच वर्षभित्र विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गर्ने महत्वाकाङ्क्षी लक्ष्य राखेको छ। यो लक्ष्य पुरा गर्न नगरपालिकाले भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति विकास र बजेटको एकीकृत परिचालन गर्ने रणनीति लिएको छ।

यस लक्ष्यलाई पुरा गर्न अवलम्बन गरिने मुख्य प्रक्रिया र विधिहरू निम्नानुसार छन्:

१. भौतिक पूर्वाधार र उपकरण व्यवस्थापन

- **आधारभूत संरचना जडान:** विद्यालयमा सूचना प्रविधिका लागि आवश्यक कम्प्युटर, इन्टरनेट र सुरक्षित ल्याबको व्यवस्था गरिनेछ।
- **प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा:** पाँच वर्षभित्र क्रमिक रूपमा प्रत्येक विद्यालयका १-१ वटा कक्षाकोठालाई पूर्ण रूपमा प्रविधिमैत्री बनाइनेछ।
- **उपकरण वितरण:** विद्यालयहरूलाई ३६ वटा प्रोजेक्टर र १५ वटा स्मार्ट बोर्ड उपलब्ध गराउने भौतिक लक्ष्य राखिएको छ।

२. एक शिक्षक, एक ल्यापटप र क्षमता विकास

- **शिक्षकलाई ल्यापटप:** शिक्षण सिकाइलाई प्रविधिमा आधारित बनाउन शिक्षकहरूका लागि ३६ वटा ल्यापटप वितरण गर्ने कार्यक्रम छ।

- **तालिम र सिप:** केवल उपकरण मात्र नभई ती उपकरण चलाउन शिक्षकहरूलाई सक्षम बनाउन आगामी ५ वर्षमा ५ वटा विशेष तालिम/कार्यशाला सञ्चालन गरी शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरिनेछ ।

३. कनेक्टिभिटी र डिजिटल सामग्री

- **उच्च गतिको इन्टरनेट:** इन्टरनेट प्रदायक संस्थाहरूसँग समन्वय गरी सबै विद्यालयमा **Internet Connectivity** सुनिश्चित गरिनेछ ।
- **ई–लाइब्रेरी र सामग्री:** विद्यालयहरूमा १५ वटा ई–लाइब्रेरी विस्तार गर्ने र अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने लक्ष्य छ ।

४. बजेट तथा स्रोत व्यवस्थापन

- **विनियोजित बजेट:** सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) उप-क्षेत्रका लागि नगरपालिकाले कुल रु. २ करोड ८२ लाख (२८,२०० हजार) बजेट प्रक्षेपण गरेको छ ।
- **लागत साझेदारी:** यस संरचना विस्तारका लागि नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोतका साथै सङ्घीय र प्रदेश सरकारको अनुदान तथा लागत साझेदारीमा लगानी परिचालन गरिनेछ ।

५. सुशासन र अनुगमन

- **IEMIS सुदृढीकरण:** सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई व्यवस्थित गर्न र विद्यालयको शैक्षिक तथ्याङ्क व्यवस्थापनका लागि **IEMIS प्रणाली**लाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- **नतिजामुखी प्रयोग:** प्रविधिको प्रयोग शिक्षण सिकाइमा मात्र सीमित नराखी विद्यालयको सुशासन, हाजिरी र प्रशासनिक काममा समेत जोड दिइनेछ ।

यसरी, पहिलो वर्षमै २१ वटा विद्यालयमा आधारभूत ICT संरचना पुऱ्याउने र त्यसपछिका वर्षहरूमा सामग्री, तालिम र प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा थप गर्दै यो लक्ष्य पुरा गरिने योजनामा उल्लेख छ ।

८.९ विज्ञान प्रयोगशालाको सुधारका लागि योजनाका मुख्य क्रियाकलाप

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजनाका आधारमा विज्ञान प्रयोगशालाको सुधार र सुदृढीकरणका लागि निम्न मुख्य क्रियाकलापहरू तोकिएका छन्:

१. **प्रयोगशाला स्थापना र विस्तार:** माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान, गणित तथा कम्प्युटर विज्ञान शिक्षणका लागि आवश्यक Lab (प्रयोगशाला) स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने मुख्य क्रियाकलाप राखिएको छ । योजनामा ५ वर्षभित्र ५ वटा Lab स्थापना गर्ने लक्ष्य लिइएको छ भने विस्तारै यसलाई व्यापक बनाउने रणनीति लिएको छ ।

२. **पूर्वाधार र सामग्रीको व्यवस्था:** विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न पूर्वाधारसहितको प्रयोगशाला व्यवस्थापन गर्ने रणनीति लिइएको छ । यस अन्तर्गत आवश्यक उपकरण र प्रयोगात्मक सामग्रीहरू उपलब्ध गराइनेछ ।

३. **शिक्षक क्षमता विकास:** विज्ञान र गणित शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न प्रयोगशालामा आधारित विशेष तालिम तथा कार्यशालाहरू सञ्चालन गरिनेछ । शिक्षकहरूलाई विषम परिस्थितिमा समेत प्रयोगात्मक र अनुसन्धानात्मक कार्य गर्न सक्षम बनाइने लक्ष्य छ ।

४. **STEAM शिक्षाको एकीकरण:** विद्यालय तहदेखि नै विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित (**STEAM**) जस्ता विषयहरूको सिकाइलाई प्रयोगशाला मार्फत अन्तरसम्बन्धित (Integrated) गर्दै लगिनेछ।

५. **अनुदान र प्रोत्साहन:** विज्ञान विषय अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थीहरूका लागि अनुदान तथा अवसरहरू प्रदान गर्ने र प्रयोगशालाको उच्चतम प्रयोग गर्ने विद्यालयलाई प्रोत्साहन दिने कार्यक्रम तोकिएको छ।

६. **नियमित अनुगमन र प्रयोगमा जोड:** प्रयोगशाला भएर पनि प्रयोगमा नआउने समस्यालाई समाधान गर्न नियमित अनुगमन र सुपरिवेक्षण गरी प्रयोगशालाको प्रयोगलाई शिक्षण सिकाइको अनिवार्य अङ्ग बनाइनेछ ।

यसरी भौतिक संरचना निर्माणदेखि शिक्षकको दक्षता वृद्धिसम्मका क्रियाकलापहरूद्वारा विज्ञान प्रयोगशालालाई प्रभावकारी बनाउने योजनाको लक्ष्य रहेको देखिन्छ।

८.१० सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तरको भिन्नतालाई कम गर्ने उपाय

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजना तथा स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण मार्गदर्शन अनुसार, सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयबिचको शैक्षिक गुणस्तरको भिन्नतालाई कम गर्न निम्न मुख्य रणनीति र क्रियाकलापहरू अवलम्बन गरिन्छ:

१. सामुदायिक विद्यालयप्रति आकर्षण र विश्वसनीयता वृद्धि

सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर सुधार गरी अभिभावकहरूको विश्वास बहाली गर्ने र संस्थागत विद्यालयबाट विद्यार्थीहरूलाई सामुदायिकमा आकर्षित गर्ने मुख्य लक्ष्य राखिएको छ । यसका लागि सामुदायिक विद्यालयलाई नमुना विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने र गुणस्तरीय शिक्षाको प्रत्याभूति गर्ने रणनीति लिइएको छ ।

२. शिक्षकको क्षमता विकास र जवाफदेहिता

- **पेशागत दक्षता:** सामुदायिक शिक्षकहरूको शिक्षण क्षमता बढाउन नियमित **तालिम, गोष्ठी र कार्यशाला** सञ्चालन गरिनेछ ।
- **कार्यसम्पादन करार:** प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति र शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकप्रति विद्यार्थीको **सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि जवाफदेही** बनाउन कार्यसम्पादन करार (Performance-based Contract) लागू गरिनेछ।
- **पुरस्कार र दण्ड:** राम्रो नतिजा ल्याउने शिक्षकलाई **प्रोत्साहन तथा पुरस्कार** र जिम्मेवारी पूरा नगर्नेलाई दण्ड दिने नीति मार्फत कार्यसम्पादनमा सुधार ल्याइनेछ।

३. भौतिक पूर्वाधार र सिकाइ वातावरणमा सुधार

- **न्यूनतम मापदण्ड:** सबै सामुदायिक विद्यालयमा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित **भौतिक संरचना** (शौचालय, खानेपानी, कक्षाकोठा) निर्माण गरी संस्थागत विद्यालय सरहको वातावरण बनाइनेछ ।
- **प्रयोगशाला र पुस्तकालय:** विज्ञान प्रयोगशाला, गणित ल्याब र व्यवस्थित पुस्तकालयको स्थापना गरी प्रयोगात्मक सिकाइमा जोड दिइनेछ ।

४. सूचना प्रविधि (ICT) र आधुनिक शिक्षण विधि

- **प्रविधिमैत्री शिक्षण:** सामुदायिक विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गरी **STEAM Pedagogy** र डिजिटल सिकाइ सामग्रीको प्रयोग बढाइनेछ, जसले निजी विद्यालयसँगको प्रविधिगत खाडल कम गर्दछ ।
- **एक शिक्षक, एक ल्यापटप:** शिक्षकहरूलाई प्रविधिमा अभ्यस्त बनाउन ल्यापटप वितरण र तालिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

५. संस्थागत विद्यालयको नियमन र सहकार्य

- **अनुगमन र नियमन:** संस्थागत विद्यालयहरूलाई पूर्ण रूपमा **सेवामुखी बनाउन** र नगरपालिकाको मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्न प्रभावकारी नियमन र सुपरीवेक्षण गरिनेछ ।
- **निजी-सार्वजनिक साझेदारी:** निजी क्षेत्रको स्रोत र असल अभ्यासलाई सामुदायिक विद्यालयको गुणस्तर वृद्धिमा उपयोग गर्ने अवधारणा (PPP model) लागु गरिनेछ ।

६. विपन्न र लक्षित समूहलाई सहयोग

सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत विपन्न, सीमान्तकृत र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई **छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, र शैक्षिक सामग्री** (पोसाक, स्टेसनरी) उपलब्ध गराई उनीहरूको उपस्थिति र सिकाइलाई सुनिश्चित गरिन्छ ।

यसरी, सामुदायिक विद्यालयको आन्तरिक सक्षमता सुधार गर्ने र संस्थागत विद्यालयलाई नियमन गर्ने दुवै प्रक्रियाबाट शैक्षिक गुणस्तरको भिन्नता कम गर्ने योजनाको मुख्य ध्येय रहेको देखिन्छ ।

८.११ संस्थागत विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालयसँग सहकार्य गराउने PPP मोडल

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनाका अनुसार निजी-सार्वजनिक-साझेदारी (PPP) मोडललाई शिक्षाको गुणस्तर सुधार र स्रोत व्यवस्थापनको एक महत्त्वपूर्ण आधारका रूपमा लिइएको छ । यस मोडलका मुख्य पक्षहरू निम्न बमोजिम छन्:

१. निजी क्षेत्रको स्रोत र साधनको उपयोग

- नगरपालिकाले निजी क्षेत्रको स्रोत र साधनलाई सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धिका लागि उपयोग गर्ने नीति लिएको छ ।
- शिक्षा क्षेत्रमा निजी क्षेत्र, समुदाय र गैरसरकारी संस्थाहरूको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने रणनीति लिइएको छ ।

२. शैक्षिक गुणस्तर र क्षमता विकासमा सहकार्य

- शिक्षकहरूको क्षमता विकास, विद्यालय व्यवस्थापन र सुधारका लागि निजी क्षेत्र र विकास साझेदारहरूलाई लगानी गर्न प्रेरित गरिनेछ ।
- सामुदायिक विद्यालयहरूको गुणस्तर सुधार गरी अभिभावकहरूको विश्वास आर्जन गर्न र संस्थागत विद्यालयहरूलाई नियमन गरी सेवामूलक बनाउन यो मोडलले जोड दिन्छ ।

३. पहुँच र समावेशनका लागि साझेदारी

- औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित रहेका बालबालिकालाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन निजी क्षेत्र, सरकारी र गैरसरकारी संघसंस्थाहरू बिच समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
- अनाथ, असहाय र अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न साझेदारीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने व्यवस्था छ।

४. उच्च शिक्षा र पूर्वाधारमा साझेदारी

- उच्च शिक्षामा लगानी साझेदारीको नीति अवलम्बन गर्दै निजी क्षेत्र र विकास साझेदार निकायहरूलाई परिचालन गरिनेछ।
- लागत साझेदारी (Cost Sharing) मा आधारित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी विद्यालयको विकासका लागि स्रोतको दायरा फराकिलो बनाइने लक्ष्य राखिएको छ।

५. नियमन र सहजीकरण

- स्थानीय सरकारले संस्थागत विद्यालयहरूलाई नगरपालिकाको मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्न र पूर्ण रूपमा सेवामुखी बनाउन प्रभावकारी नियमन र सुपरिवेक्षण गर्नेछ।

संक्षेपमा, यो PPP मोडलले निजी क्षेत्रको दक्षता र स्रोतलाई सामुदायिक विद्यालयको पूर्वाधार विकास, शिक्षक तालिम र शैक्षिक गुणस्तर सुधारमा एकीकृत गर्ने लक्ष्य राखेको छ, ताकि सबै बालबालिकाले समान र गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्न सकून् ।

८.१२ शिक्षक र प्रधानाध्यापकबिचको करारले सिकाइ उपलब्धिको मापन

शिक्षक र प्रधानाध्यापकबिचको कार्यसम्पादन करारले सिकाइ उपलब्धिलाई मुख्यतया नतिजामुखी सूचकहरू र कार्यस्थलमा आधारित मूल्याङ्कनका आधारमा मापन गर्छ । यसका प्रमुख आधारहरू निम्नानुसार छन्:

- **सिकाइ सुधार र वृत्ति विकासको आबद्धता:** शिक्षक र प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकास (Career Development) लाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा हुने सुधारसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिन्छ । यसले शिक्षकलाई विद्यार्थीको शैक्षिक नतिजाप्रति व्यक्तिगत रूपमा उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउँछ ।
- **परीक्षा नतिजा विश्लेषण:** शिक्षण सिकाइको प्रभावकारिता मापन गर्न र पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न नियमित रूपमा परीक्षाको नतिजा विश्लेषण (Result Analysis) गरिन्छ। योजनाले ५ वर्षभित्र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधार दर कम्तीमा १५ देखि २० प्रतिशतले वृद्धि गर्ने स्पष्ट लक्ष्य राखेको छ।
- **मापनयोग्य शैक्षिक सूचकहरू:** करारले सिकाइ उपलब्धिलाई मापन गर्न विभिन्न परिमाणात्मक सूचकहरू प्रयोग गर्छ, जसमा कक्षा उत्तीर्ण दर (Pass Rate), विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति दर, र कक्षा दोहोऱ्याउने वा छोड्ने दरमा आउने कमीलाई मुख्य आधार मानिन्छ।
- **कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन:** सिकाइको मापन केवल कागजी नतिजामा मात्र सीमित नभई कक्षाकोठाको वास्तविक शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप र कार्यस्थलमा आधारित सुपरिवेक्षण मार्फत

गरिन्छ । यसका लागि विद्यालय र नगरपालिका स्तरमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिहरू सक्रिय रहन्छन् ।

- **पुरस्कार र दण्डको आधार:** करारमा उल्लेखित सिकाइ उपलब्धिका सूचकहरू पूरा गर्ने वा नगर्ने आधारमा शिक्षक र प्रधानाध्यापकलाई प्रोत्साहन, पुरस्कार वा जिम्मेवारीप्रति जवाफदेही (दण्ड) बनाउने प्रणाली विकास गरिएको हुन्छ ।

संक्षेपमा, यो करारले विद्यार्थीको **शैक्षिक नतिजा (Outcome)** लाई नै शिक्षकको कार्यदक्षता मापन गर्ने सबैभन्दा ठुलो कसी मान्दछ ।

८.१३ प्रधानाध्यापकले शिक्षकहरूसँग गर्ने कार्यसम्पादन करारका सूचकहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनाका अनुसार, प्रधानाध्यापक र शिक्षकबिच गरिने कार्यसम्पादन करारमा मुख्यतया नतिजामुखी र मापनयोग्य सूचकहरू समावेश गरिन्छ । यस करारको मुख्य उद्देश्य शिक्षकलाई विद्यार्थीको सिकाइ र विद्यालयको समग्र सुधारप्रति उत्तरदायी बनाउनु हो । प्रधानाध्यापकले शिक्षकहरूसँग गर्ने करारका प्रमुख सूचकहरू निम्नानुसार छन्:

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र शैक्षिक नतिजा

- **सिकाइ उपलब्धि सुधार:** विद्यार्थीको औसत सिकाइ उपलब्धिमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा निश्चित प्रतिशत (कम्तीमा १५ देखि २० प्रतिशत) सुधार ल्याउने लक्ष्य राखिन्छ ।
- **कक्षा उत्तीर्ण दर:** विषयगत रूपमा विद्यार्थीहरूको कक्षा उत्तीर्ण दर (Pass Rate) मा वृद्धि गर्ने ।
- **नतिजा विश्लेषण:** नियमित रूपमा परीक्षाको नतिजा विश्लेषण (Result Analysis) गरी कमजोर विद्यार्थीका लागि उपचारात्मक शिक्षण गर्ने ।

२. विद्यार्थीको उपस्थिति र टिकाउ दर

- **नियमित उपस्थिति:** विद्यार्थीहरूको विद्यालयमा नियमित उपस्थिति दर वृद्धि गर्ने ।
- **टिकाउ दर (Retention):** विद्यार्थीले बीचैमा विद्यालय छोड्ने दर (Dropout Rate) मा कमी ल्याउने र टिकाउ दरमा सुधार गर्ने ।

३. शिक्षण सिकाइ र कक्षाकोठा व्यवस्थापन

- **पाठ्यक्रम कार्यान्वयन:** पाठ्यक्रमले तोकेको विशिष्ट उद्देश्य र सक्षमताहरू हासिल गराउने गरी शिक्षण गर्ने ।
- **प्रविधिको प्रयोग (ICT):** शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र डिजिटल सामग्रीको उच्चतम प्रयोग गर्ने ।
- **बालमैत्री वातावरण:** कक्षाकोठालाई बालमैत्री, सुरक्षित र समावेशी सिकाइ थलोको रूपमा विकास गर्ने ।

४. शिक्षकको अनुशासन र पेसागत दक्षता

- **नियमितता र समयपालन:** शिक्षकको विद्यालयमा उपस्थिति र कक्षाकोठामा बिताउने समयलाई कार्यसम्पादनको आधार मानिन्छ ।
- **पेसागत विकास:** तालिममा सिकेका सिप र ज्ञानलाई कक्षाकोठामा प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्ने ।

- **आचरण र जिम्मेवारी:** शिक्षकको सामाजिक आचरण, पेसाप्रतिको समर्पण र जिम्मेवारी वहनको अवस्था ।

५. मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण

- **निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (CAS):** पाठ्यक्रमले तोकेअनुसार विद्यार्थीको आवधिक र निरन्तर मूल्याङ्कन गरी अभिलेख दुरुस्त राख्ने ।
- **अभिभावकसँग समन्वय:** विद्यार्थीको सिकाइ प्रगतिका बारेमा नियमित रूपमा अभिभावकसँग परामर्श र समन्वय गर्ने ।

यी सूचकहरूमा हासिल भएको नतिजालाई शिक्षकको **वृ**त्ति विकास (Career Development), प्रोत्साहन भत्ता र पुरस्कारसँग प्रत्यक्ष रूपमा आबद्ध गर्ने व्यवस्था योजनामा रहेको छ ।

८.१४ IEMIS प्रणाली र विद्यालयको अनुगमनमा

एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (**IEMIS**) ले विद्यालयको अनुगमन र समग्र शैक्षिक व्यवस्थापनलाई सुदृढ बनाउन निम्नअनुसार सहयोग पुऱ्याउँछ:

- **तथ्याङ्कमा आधारित प्रतिवेदन प्रणाली:** IEMIS ले विद्यालयहरूको वास्तविक तथ्याङ्क सङ्कलन गरी तथ्याङ्कमा आधारित प्रतिवेदन प्रणाली (Data-based Reporting) लाई मजबुत बनाउँछ । यसले गर्दा विद्यालयका गतिविधिहरूको अनुगमन प्रमाणका आधारमा गर्न सहज हुन्छ ।
- **कार्यक्रम कार्यान्वयन र नतिजाको लेखाजोखा:** नगरपालिकाले IEMIS मार्फत नियमित रूपमा शैक्षिक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको अवस्था र त्यसबाट प्राप्त नतिजाहरूको विवरण तयार गर्दछ । यसले कार्यक्रमहरू लक्ष्य अनुरूप सञ्चालन भए/नभएको जाँच गर्न सहयोग गर्छ ।
- **अनुगमनमा प्रभावकारिता र समयको बचत:** यो प्रणालीको प्रयोगले अनुगमन, मूल्याङ्कन र सुपरीवेक्षण कार्यलाई छिटो, छरितो र व्यवस्थित बनाउनुका साथै जनशक्ति र समयको बचत गर्दछ ।
- **योजना निर्माण र समीक्षाको आधार:** अनुगमनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई शैक्षिक कार्यक्रमहरूको समीक्षा गर्न, थप सुधारका क्षेत्रहरू पहिचान गर्न र आगामी योजना निर्माणको आधारका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । विशेष गरी भर्ना प्रक्षेपण र शैक्षिक सूचकहरूको विश्लेषणका लागि कम्तीमा ३ देखि ५ वर्षको IEMIS तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ ।
- **विद्यार्थी र शिक्षकको विस्तृत विवरण:** IEMIS ले विद्यार्थीको भर्ना दर, कक्षा दोहोऱ्याउने दर, विद्यालय छोड्ने दर, र शिक्षकहरूको विवरण जस्ता **शैक्षिक सूचकहरूको वर्गीकृत विश्लेषण** (लिङ्ग, जातजाति, अपाङ्गता आदि) गर्न मद्दत गर्दछ । यसले गर्दा लक्षित समूहसम्म शैक्षिक सेवा पुगेको छ/छैन भन्ने कुराको सहजै अनुगमन गर्न सकिन्छ ।
- **तहगत समन्वय:** यस प्रणालीमार्फत प्राप्त विवरणहरू स्थानीय तहका साथै सङ्घीय र प्रदेश तहमा समेत सहजै उपलब्ध हुने हुँदा तीनै तहका सरकारबिच समन्वय र सूचना आदानप्रदानमा सहयोग पुग्दछ ।
- **सहभागिता र उत्तरदायित्व:** विद्यालयको सञ्चालनमा अभिभावकको सहभागिता र उनीहरूले गर्ने अनुगमनको रिपोर्टिङ समेत IEMIS मा गर्न सकिने गरी यसलाई उत्तरदायी बनाइन्छ ।

संक्षेपमा, IEMIS प्रणालीले विद्यालयको प्रशासनिक, शैक्षिक र व्यवस्थापकीय पक्षलाई पारदर्शी, नतिजामुखी र जवाफदेही बनाउँदै अनुगमन प्रक्रियालाई प्रविधिमैत्री र विश्वसनीय तुल्याउँछ।

८.१५ विद्यालय सुधार योजना (SIP) को अद्यावधिक गर्ने मापदण्ड

स्रोतहरूका अनुसार विद्यालय सुधार योजना (SIP) लाई अद्यावधिक गर्ने मुख्य मापदण्ड र प्रक्रियाहरू निम्न बमोजिम छन्:

- **अद्यावधिक गर्ने समयावधि (Frequency):** विद्यालयले विद्यालय सुधार योजना (SIP) तयार गरी **वार्षिक रूपमा अद्यावधिक (Annual Update)** गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था छ। तिलोत्तमा नगरपालिकाको योजनामा पाँच वर्षभित्र ५ पटक (प्रत्येक वर्ष एक पटक) अद्यावधिक गर्ने भौतिक लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ ।
- **सहभागितामूलक प्रक्रिया (Participatory Process):** योजना निर्माण र अद्यावधिक गर्दा विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस), शिक्षक अभिभावक सङ्घ (शिअसं), शिक्षक, अभिभावक र स्थानीय सरोकारवालाहरूको सक्रिय र सहभागितामूलक संलग्नता हुनुपर्दछ ।
- **जिम्मेवारी (Responsibility):** SIP निर्माण र अद्यावधिक गर्ने मुख्य संस्थागत जिम्मेवारी विद्यालयको हो, जसमा **प्रधानाध्यापकलाई नेतृत्वदायी भूमिका** प्रदान गरी उत्तरदायी बनाइन्छ।
- **योजनासँगको आबद्धता (Alignment):** अद्यावधिक गरिएको SIP लाई विद्यालयको वार्षिक कार्ययोजना (ASIP) र वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटसँग आबद्ध गरिनुपर्दछ।
- **नगरपालिकाको सहजीकरण:** नगरपालिकाले विद्यालयहरूलाई SIP विकास र कार्यान्वयनमा आवश्यक प्राविधिक सहजीकरण र अनुगमन गर्ने मापदण्ड तोकिएको छ।
- **सुधारका क्षेत्रहरू:** अद्यावधिक गर्दा विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार, शैक्षिक गुणस्तर, विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि, र विपद व्यवस्थापन जस्ता पक्षहरूलाई समयानुकूल परिमार्जन गरिनुपर्दछ ।

संक्षेपमा, विद्यालय सुधार योजनालाई केवल एक पटक बनाएर छाड्ने नभई विद्यालयको बदलिँदो आवश्यकता र प्राथमिकता अनुसार प्रत्येक वर्ष परिमार्जन र अद्यावधिक गरी जीवन्त दस्तावेजको रूपमा राख्नुपर्ने मापदण्ड रहेको छ ।

८.१६ विद्यालयमा ई-लाइब्रेरी र डिजिटल सामग्रीको विस्तार

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजनाअनुसार **२१ वटा विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार** र ई-लाइब्रेरी तथा डिजिटल सामग्रीको विकास गर्ने प्रक्रियालाई निम्नानुसार कार्यान्वयन गरिनेछ:

१. भौतिक पूर्वाधार र ICT संरचनाको विस्तार

- नगरपालिकाले आगामी पाँच वर्षभित्र **२१ वटा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) संरचना** विस्तार गर्ने लक्ष्य राखेको छ।
- यसका लागि विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिका आधारभूत संरचना (कम्प्युटर, इन्टरनेट र सुरक्षित ल्याब) व्यवस्थापन गर्न बजेट विनियोजन गरिएको छ।

२. ई–लाइब्रेरी (E-Library) को स्थापना र विस्तार

- पाँच वर्षभित्र कुल १५ वटा ई–लाइब्रेरी विस्तार गर्ने लक्ष्य राखिएको छ, जसमा प्रत्येक वर्ष ३ वटाका दरले नयाँ लाइब्रेरी थपिनेछन्।
- ई–लाइब्रेरी विस्तारका लागि योजनाले कुल **रु. १,००,००,००० (एक करोड)** बजेट प्रस्ताव गरेको छ।

३. डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता

- प्रत्येक विद्यालयमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीहरू (Interactive Digital Materials) उपलब्ध गराइनेछ।
- योजनाले पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरूलाई डिजिटल स्वरूप (Digital Format) मा उपलब्ध गराउने सुनिश्चितता गरेको छ।

४. प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा र उपकरण सहयोग

- पाँच वर्षभित्र २१ वटा कक्षाकोठालाई पूर्ण रूपमा प्रविधिमैत्री बनाइनेछ।
- यसका लागि विद्यालयहरूलाई ३६ वटा प्रोजेक्टर र १५ वटा स्मार्ट बोर्ड वितरण गर्ने भौतिक लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ।

५. शिक्षक सहयोग र क्षमता विकास

- डिजिटल सामग्रीको प्रयोगलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षकहरूलाई ३६ वटा ल्यापटप वितरण गरिनेछ (एक शिक्षक, एक ल्यापटप कार्यक्रम)।
- शिक्षकहरूलाई डिजिटल सामग्री र प्रविधि प्रयोग गरी शिक्षण गर्न सक्षम बनाउन नियमित ICT क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिनेछ।

६. कनेक्टिभिटी र पहुँच

- इन्टरनेट प्रदायक संस्थाहरूसँग समन्वय गरी सबै विद्यालयमा उच्च गतिको इन्टरनेट (Internet Connectivity) सुनिश्चित गरिनेछ, जसले गर्दा ई–लाइब्रेरी र डिजिटल सामग्रीमा विद्यार्थी र शिक्षकको सहज पहुँच पुग्नेछ।

यसरी भौतिक उपकरण, इन्टरनेट सुविधा, र शिक्षक तालिमको एकीकृत परिचालनमार्फत २१ वटा विद्यालयमा आधुनिक डिजिटल सिकाइ वातावरण तयार गर्ने नगरपालिकाको लक्ष्य छ।

८.१७ विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माणमा अभिभावकको भूमिका

स्रोतहरूका अनुसार विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण र कार्यान्वयनमा अभिभावकको भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण र निर्णायक रहन्छ। यसलाई निम्न बुँदाहरूमा स्पष्ट पार्न सकिन्छ:

१. सक्रिय र अर्थपूर्ण सहभागिता

- विद्यालय सुधार योजना निर्माणको प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाउन अभिभावकहरूको प्रत्यक्ष संलग्नता हुनुपर्दछ।
- योजना निर्माणका विभिन्न चरणहरूमा अभिभावकहरूसँग परामर्श र अन्तरक्रिया गरी उनीहरूका सुझावहरूलाई योजनामा समावेश गरिन्छ।

२. स्वामित्व र उत्तरदायित्व बोध

- सामुदायिक विद्यालयप्रति अभिभावकको विश्वास, आकर्षण र स्वमित्व (Ownership) अभिवृद्धि गर्नु यस योजनाको मुख्य लक्ष्य हो ।
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न अभिभावकलाई विद्यालय र शैक्षिक नतिजाप्रति जवाफदेही र उत्तरदायी बनाइन्छ ।

३. योजना निर्माणमा सहयोग र समन्वय

- घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको पहिचान गर्ने र उनीहरूलाई विद्यालयमा ल्याउन अभिभावकले सहयोग गर्नुपर्दछ ।
- विद्यालयको विकासका लागि बजेट तर्जुमा, भौतिक पूर्वाधारको आवश्यकता पहिचान र प्राथमिकता निर्धारणमा अभिभावकको भूमिका रहन्छ।

४. अनुगमन, पारदर्शिता र सुशासन

- विद्यालयका सबै गतिविधिहरूमा अभिभावकको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरिन्छ।
- विद्यालयले गर्ने सामाजिक परीक्षण (Social Audit) र लेखा परीक्षणलाई पारदर्शी बनाउन र अभिभावक भेला मार्फत सार्वजनिक गर्ने कार्यमा अभिभावकले सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।
- बालविकास केन्द्रहरूको व्यवस्थापन र सञ्चालनमा अभिभावकको न्यूनतम सहभागिता र अनुगमन सुनिश्चित गरी सोको रिपोर्टिङ गर्ने व्यवस्था मिलाइन्छ।

५. सिकाइ वातावरण निर्माण

- बालबालिकाको सिकाइका लागि घर र समुदायमा उपयुक्त वातावरण तयार गर्न अभिभावक शिक्षा र सचेतना कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुनुपर्ने व्यवस्था छ ।
- शिक्षक अभिभावक सङ्घ (शिअसं) मार्फत विद्यालयको शिक्षण सिकाइ र व्यवस्थापनमा निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने जिम्मेवारी अभिभावकको हुन्छ ।

६. विद्यालय व्यवस्थापनमा सक्रियता

- अभिभावकहरूलाई विद्यालय व्यवस्थापनमा सक्रिय सहभागी गराउनु यस योजनाको एक मुख्य चुनौती र लक्ष्य दुवै हो ।
- शिक्षक अभिभावक सङ्घ (शिअसं) मार्फत विद्यालयको सञ्चालन, रेखदेख र व्यवस्थापनमा अभिभावकले सहयोग पुऱ्याउँछन् ।

७. बालबालिकाको सिकाइ र पहुँच सुनिश्चितता

- घरधुरी सर्वेक्षणमा सहयोग गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको पहिचान गर्ने र उनीहरूलाई विद्यालय भर्ना गराउन अभिभावकले भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।
- बालबालिकाको सिकाइका लागि घरमा उपयुक्त वातावरण तयार गर्न र विद्यालयका गतिविधिमा पृष्ठपोषण दिन अभिभावकहरू अभिभावक शिक्षा र अभिमुखीकरण कार्यक्रममा सहभागी हुनुपर्दछ ।

संक्षेपमा, विद्यालय सुधार योजनालाई केवल प्राविधिक दस्तावेज मात्र नभई समुदायको भावना र आवश्यकता झल्किने जीवन्त योजना बनाउन अभिभावकको भूमिका अपरिहार्य मानिएको छ।

८.१८ विद्यालयमा नर्सिङ सेवासहितको उपचार कक्ष व्यवस्थापन

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनामा विद्यालयमा स्वास्थ्य सेवा सुधार गर्न नर्सिङ सेवा (स्वास्थ्य परिचारिका) र उपचार कक्ष व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट रणनीतिहरू अघि सारिएका छन्:

१. **विद्यालय नर्स कार्यक्रमको कार्यान्वयन:** नगरपालिकाले नेपाल सरकारको 'विद्यालय नर्स कार्यक्रम' लाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यस अन्तर्गत विद्यालयमा स्वास्थ्य परिचारिका (Health Assistant/Nurse) को व्यवस्था गरिने उल्लेख छ ।

२. **उपचार कक्ष र प्राथमिक उपचारको व्यवस्था :**

- तिलोत्तमा नगरपालिकाले आगामी पाँच वर्षभित्र आफ्ना प्रत्येक विद्यालयमा प्राथमिक उपचार सामग्री तथा उपचार कक्ष (Treatment Room) को व्यवस्था गर्ने भौतिक लक्ष्य राखेको छ।
- सबै विद्यालयमा प्राथमिक उपचार सामग्रीको व्यवस्थापन र सोको प्रयोग सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- विद्यालयहरूलाई नियमित रूपमा प्राथमिक उपचार किट (First Aid Kit) प्रदान गर्ने र पुराना किटहरू प्रतिस्थापन गर्ने कार्यक्रम योजनामा समावेश छ ।

३. **नियमित स्वास्थ्य जाँच र परामर्श:**

- स्वास्थ्य परिचारिका मार्फत विद्यार्थीहरूको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, खोप, वृद्धि अनुगमन र कुपोषण पहिचान गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।
- संकटपूर्ण अवस्थामा बालबालिकालाई मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गर्न स्वास्थ्य शिक्षक वा कार्यकर्ताको व्यवस्था गरिनेछ ।
- विद्यार्थीहरूलाई जुकाको औषधि र सूक्ष्म पोषक तत्वहरू (भिटामिन ए, आइरन, फोलिक एसिड) वितरण गर्ने कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

४. **महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन:**

- उपचार कक्षसँगै वा छुट्टै रूपमा किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता सुनिश्चित गर्न 'चेन्ज रुम' र स्यानिटरी प्याडको व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- नगरपालिकाले माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा स्यानिटरी प्याड व्यवस्थापनका लागि बजेट समेत विनियोजन गरेको छ।

५. **समन्वय र सहकार्य:** विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमलाई दिगो बनाउन नगरपालिकाले स्थानीय स्वास्थ्य संस्था, गैरसरकारी संस्था र शिक्षा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने रणनीति लिएको छ। संक्षेपमा, योजनाले केवल औषधिको बक्स राख्ने मात्र नभई विद्यालयमा दक्ष स्वास्थ्य जनशक्ति र व्यवस्थित उपचार कक्ष निर्माण गरी विद्यार्थीको स्वास्थ्य र सिकाइलाई सँगै लैजाने लक्ष्य राखेको देखिन्छ।

८.१९ सामुदायिक विद्यालयमा STEAM शिक्षा

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनाका अनुसार सामुदायिक विद्यालयहरूमा STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) शिक्षा लागू गर्न निम्न बमोजिमका रणनीति र क्रियाकलापहरू तय गरिएका छन्:

१. विषयगत अन्तरसम्बन्ध र एकीकरण (Integrated Approach)

- **अन्तरसम्बन्धित सिकाइ:** विद्यालय शिक्षाको सुरुवातदेखि नै विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित जस्ता विषयहरूलाई छुट्टाछुट्टै विषयका रूपमा मात्र नहेरी अन्तरसम्बन्धित (Interconnected) गर्दै लगिनेछ।
- **व्यवहारकुशल सिपको एकीकरण:** दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहारकुशल सिपहरूलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा एकीकृत गर्ने रणनीति लिइएको छ।

२. भौतिक पूर्वाधार र प्रयोगशालाको व्यवस्था

- **प्रयोगशाला स्थापना:** STEAM शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान, गणित र कम्प्युटर विज्ञानका लागि व्यवस्थित ल्याब (Lab) स्थापना र सुदृढीकरण गरिनेछ।
- **ICT अनुकूल वातावरण:** सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को विस्तार गरी STEAM Pedagogy विकासका लागि अनुकूल वातावरण निर्माण गरिनेछ।

३. शिक्षण विधि र पेडागोजी (Pedagogy)

- **विद्यार्थी केन्द्रित सिकाइ:** शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित, प्रविधिमैत्री र परियोजना कार्य (Project-based Learning) मा आधारित बनाइनेछ।
- **खोजमूलक सिकाइ:** सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक र समस्या समाधान केन्द्रित शिक्षण विधिलाई संस्थागत गर्ने योजना छ।

४. शिक्षकको क्षमता विकास

- **विशेष तालिम:** शिक्षकहरूलाई STEAM शिक्षा र प्रविधिमैत्री शिक्षणका लागि विशेष क्षमता विकास तालिम तथा कार्यशालाहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- **डिजिटल सामग्री प्रयोग:** शिक्षकहरूलाई ल्यापटप र अन्य डिजिटल उपकरण उपलब्ध गराई डिजिटल सामग्रीमार्फत शिक्षण गर्न सक्षम बनाइनेछ।

५. डिजिटल र अन्तरक्रियात्मक सामग्री

- **डिजिटल सामग्री विकास:** विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित विद्युतीय सामग्री (E-content) निर्माण र प्रयोगमा जोड दिइनेछ।
- **ई–लाइब्रेरी र स्मार्ट बोर्ड:** विद्यालयहरूमा ई–लाइब्रेरी विस्तार गर्ने र कक्षाकोठामा स्मार्ट बोर्ड तथा प्रोजेक्टर जस्ता उपकरण प्रयोग गरी सिकाइलाई आधुनिक बनाइनेछ।

६. प्रदर्शनी र प्रतिस्पर्धा

- **विज्ञान प्रदर्शनी:** विद्यार्थीहरूको सिर्जनशीलता प्रस्फुटन गर्न पढाइ मेला तथा विज्ञान प्रदर्शनी जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- **सिर्जनशील प्रतिस्पर्धा:** विद्यार्थीहरू बिच सिर्जनशील र नवप्रवर्तनात्मक कार्यका लागि प्रतिस्पर्धात्मक कार्यक्रमहरू आयोजना गरिनेछ।

संक्षेपमा, नगरपालिकाले सुविधायुक्त प्रयोगशाला र एकीकृत पाठ्यक्रमको माध्यमबाट सामुदायिक विद्यालयमा STEAM शिक्षालाई आधुनिक शिक्षण पद्धतिको अभिन्न अङ्ग बनाउने लक्ष्य राखेको छ।

८.२० नमुना विद्यालय विकासका लागि कार्यविधि र मापदण्ड

नमुना विद्यालय विकासका लागि निम्न कार्यविधि र मापदण्डहरू प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरिएको छ:

१. नमुना विद्यालय कार्यविधि

- तिलोत्तमा नगरपालिकाले प्रचलित ऐन र कानुनको अधीनमा रही नमुना विद्यालय विकासका लागि छुट्टै कार्यविधि बनाई लागू गर्ने रणनीति लिएको छ।
- तोकिएका निश्चित मापदण्डहरू पूरा गरेका विद्यालयहरूलाई आवश्यक अनुदानको व्यवस्था गरी नमुना विद्यालयका रूपमा विकास गरिनेछ ।

२. भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी मापदण्ड

- **विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०:** विद्यालयको भवन तथा भौतिक संरचना निर्माण गर्दा यो मापदण्ड अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्नेछ।
- **शिक्षा नियमावली, २०५९ को मापदण्ड:** विद्यार्थीका लागि आवश्यक क्षेत्रफलका सम्बन्धमा नियमावलीको मापदण्ड अनुसार प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्गमिटर र उच्च आधारभूत तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी **१**.०० वर्गमिटर क्षेत्रफल हुनुपर्ने व्यवस्था छ ।
- **न्यूनतम सक्षमता (Minimum Enabling Conditions):** सबै विद्यालयहरूले प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता र न्यूनतम सिकाइ वातावरणका मापदण्डहरू पूरा गर्नुपर्नेछ ।

३. प्रारम्भिक बालविकासका लागि मापदण्ड

- **एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्र:** यस अवधारणा अन्तर्गत बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालन गर्दा निर्धारित न्यूनतम मापदण्ड, पाठ्यक्रम र प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड (ELDS) पालना गर्नुपर्नेछ।
- नमुना केन्द्रहरूका लागि बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित पूर्वाधारका साथै ६ वटा व्यवस्थित सिकाइ क्षेत्र (Learning Corners) निर्माण गर्नुपर्ने मापदण्ड तोकिएको छ ।

४. छनोट र मूल्याङ्कनका आधार

- नमुना विद्यालय विकासका लागि विद्यालयको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई मुख्य आधार बनाइनेछ ।
- शिक्षकहरूको दक्षता, प्रविधिको प्रयोग, र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिका सूचकहरूलाई नमुना विद्यालयको गुणस्तर मापन गर्ने कसीका रूपमा लिइनेछ।

संक्षेपमा, नगरपालिकाले आफ्नै स्थानीय कार्यविधि र सङ्घीय सरकारले तोकेका भौतिक तथा शैक्षिक मापदण्डहरूको एकीकृत प्रयोग मार्फत विद्यालयहरूलाई नमुनाका रूपमा रूपान्तरण गर्ने योजना बनाएको छ।

८.२१ माध्यमिक तहको टिकाउ दर सुधार गर्न मनोसामाजिक परामर्श

माध्यमिक तहको टिकाउ दर सुधार गर्न र विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा टिकाइराख्न शिक्षा योजनाले मनोसामार्जक परामर्शलाई एक मुख्य रणनीतिको रूपमा अघि सारेको छ। यस सम्बन्धमा भएका व्यवस्थाहरू निम्नानुसार छन्:

- **विद्यालयमा आधारित परामर्श सेवा:** विद्यार्थीहरूको सिकाइमा आउने मानसिक र संवेगात्मक बाधाहरूलाई सम्बोधन गर्न विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराइनेछ। यसले विद्यार्थीलाई विद्यालय छोड्न सक्ने सम्भावित मानसिक तनावबाट मुक्त गराई टिकाउ दर बढाउन सहयोग पुऱ्याउँछ।
- **दक्ष जनशक्तिको परिचालन:** संकटपूर्ण अवस्थामा वा आवश्यकता अनुसार बालबालिकालाई परामर्श दिन स्वास्थ्य शिक्षक, विशेषज्ञ वा परामर्शदाता (Counselors) को व्यवस्था गर्ने योजना छ। परामर्श कार्यका लागि विज्ञ समूह परिचालन गरी शिक्षकहरूलाई समेत यसबारे सक्षम बनाइने उल्लेख छ।
- **संकट र आपतकालीन व्यवस्थापन:** बालबालिकाहरू संकट, महामारी वा अन्य मानसिक तनावमा परेका बेला उनीहरूको मानसिक स्वास्थ्यमा सुधार ल्याई सिकाइलाई निरन्तरता दिन परामर्श सेवालाई निरन्तर सेवाको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ।
- **शिक्षक र विद्यार्थी दुवैलाई लक्षित:** परामर्श सेवा केवल विद्यार्थीका लागि मात्र नभई, शिक्षकहरूको पनि मानसिक मनोबल उच्च राख्न र उनीहरूलाई परामर्श कार्यमा अभ्यस्त बनाउन दुवै पक्षलाई यो सेवा उपलब्ध गराइने रणनीति लिइएको छ।
- **बजेट र भौतिक लक्ष्य:** मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गर्नका लागि नगरपालिकाले निश्चित बजेट विनियोजन गरेको छ।
- **विद्यार्थी प्रोत्साहन र वृत्ति विकास:** विद्यार्थीहरूलाई उच्च शिक्षा र पेसा छनोटका लागि गरिने Career Counseling ले पनि उनीहरूमा भविष्यप्रतिको स्पष्टता ल्याई माध्यमिक शिक्षा पुरा गर्न उत्प्रेरित गर्दछ।

संक्षेपमा, विद्यार्थीको मानसिक स्वास्थ्यलाई सिकाइ प्रक्रियासँग जोडेर उनीहरूलाई विद्यालयको वातावरणमा सहज महसुस गराउनु नै यो परामर्श व्यवस्थाको मुख्य उद्देश्य हो, जसले अन्ततः टिकाउ दर (Retention Rate) सुधार गर्न मद्दत गर्दछ।

८.२२ तिलोत्तमाको ५ वर्षे योजनाको शैक्षिक गुणस्तरमा वृद्धिको लक्ष्य

तिलोत्तमा नगरपालिकाको पाँच वर्षे शिक्षा योजनाले शैक्षिक गुणस्तर मापनका विभिन्न सूचकहरूमा निश्चित वृद्धिको लक्ष्य राखेको छ। योजनाले कुनै एउटा मात्रमुष्ट प्रतिशत नतोकी तहगत सिकाइ उपलब्धि (उत्तीर्ण दर), टिकाउ दर र साक्षरता दरमा निम्नानुसार वृद्धिको लक्ष्य राखेको छ:

१. विद्यार्थी उत्तीर्ण दर (सिकाइ उपलब्धि) मा वृद्धिको लक्ष्य:

- **कक्षा ५ :** आधार वर्ष २०८२ मा ९८.०१ प्रतिशत रहेकोमा वि.सं. २०८५ सम्ममा **९९.२५ प्रतिशत** पुऱ्याउने लक्ष्य छ।
- **कक्षा ८:** आधार वर्षमा ९७.४८ प्रतिशत रहेकोमा आगामी ५ वर्षमा **९८.७५ प्रतिशत** पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ।
- **कक्षा १०:** आधार वर्षमा ९४.२५ प्रतिशत रहेकोमा यसलाई बढाएर **९६.६५ प्रतिशत** पुऱ्याउने लक्ष्य छ।

२. विद्यार्थी टिकाउ दर (Retention Rate) मा सुधार:

- **कक्षा ५ को टिकाउ दर:** ८४.६ प्रतिशतबाट बढाएर **९६ प्रतिशत** पुऱ्याउने लक्ष्य छ।
- **कक्षा ८ को टिकाउ दर:** ८८.५ प्रतिशतबाट उल्लेख्य वृद्धि गरी **९२ प्रतिशत** पुऱ्याइनेछ।
- **कक्षा १० को टिकाउ दर:** ६८ प्रतिशतबाट बढाएर **७८.७५ प्रतिशत** पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ।

३. साक्षरता दर र भर्ना दरमा वृद्धिको लक्ष्य:

- **साक्षरता दर:** नगरपालिकाको समग्र साक्षरता दर ८८.१ प्रतिशत रहेकोमा आगामी ५ वर्षभित्र **९३.४५ प्रतिशत** पुऱ्याउने लक्ष्य छ।
- **खुद भर्ना दर (NER):** माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) को खुद भर्ना दर ७१.८ प्रतिशतबाट बढाएर **८५ प्रतिशत** पुऱ्याउने योजनामा उल्लेख छ।

यसरी समग्रमा हेर्दा, तिलोत्तमाले विद्यार्थीको टिकाउ दरमा करिब ८ देखि १० प्रतिशत र सिकाइ उपलब्धि (उत्तीर्ण दर) मा २ देखि ४ प्रतिशत सम्मको निश्चित वृद्धिको लक्ष्य राखेर शैक्षिक गुणस्तर सुधार गर्ने योजना बनाएको देखिन्छ।

८.२३ नमुना विद्यालयका लागि तोकिएको भौतिक पूर्वाधारका मापदण्ड

नमुना विद्यालय (Model School) विकासका लागि तोकिएका भौतिक पूर्वाधारका मुख्य मापदण्डहरू निम्न बमोजिम रहेका छन्:

१. क्षेत्रफल सम्बन्धी मापदण्ड

- **प्रति विद्यार्थी क्षेत्रफल:** शिक्षा नियमावली, २०५९ को मापदण्ड अनुसार, विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक क्षेत्रफल निम्नानुसार हुनुपर्दछ:
    - प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी **०.७५ वर्गमिटर**।
    - उच्च आधारभूत र माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी **१.०० वर्गमिटर**।

२. भवन र कक्षाकोठाको गुणस्तर

- **सुरक्षित र विपद् प्रतिरोधी संरचना:** विद्यालयका भवन तथा सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारहरू विपद् जोखिममुक्त, सुरक्षित र विपद् प्रतिरोधी हुनुपर्ने नीति रहेको छ।
- **बालमैत्री र समावेशी वातावरण:** पूर्वाधारहरू बालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री हुनुपर्दछ।
- **कक्षाकोठा व्यवस्थापन:** प्रयाप्त कक्षाकोठा हुनुपर्ने र ती कोठाहरूमा छापामय वातावरण (Print-rich environment) सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्दछ।

३. सिकाइका आधारभूत पूर्वाधारहरू

- **प्रयोगशाला र पुस्तकालय:** व्यवस्थित विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर प्रयोगशाला र पुस्तकालयको अनिवार्य व्यवस्था हुनुपर्दछ।

- **बदलिँदो प्रविधि:** नमुना विद्यालयमा शिक्षण सिकाइका लागि Multimedia सुविधा र Interactive Board सहितका प्रविधिमैत्री कक्षाकोठाहरू हुनुपर्दछ।
- **पढाइ कुना (Book Corner):** कक्षाकोठाभित्रै विद्यार्थीका लागि पुस्तकहरू उपलब्ध हुने गरी पढाइ कुना वा बुक कर्नरको व्यवस्था हुनुपर्दछ।

४. सरसफाइ र स्वास्थ्य (WASH Standards)

- **शौचालय:** विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा छात्र र छात्राका लागि अलग-अलग शौचालय र युरिनलको व्यवस्था हुनुपर्दछ। महिला र पुरुष शिक्षकका लागि पनि छुट्टै शौचालयको मापदण्ड तोकिएको छ।
- **खानेपानी र सरसफाइ:** स्वच्छ खानेपानीको पर्याप्त व्यवस्था र हात धुने ठाउँसहितको सरसफाइको प्रबन्ध हुनुपर्दछ।
- **किशोरी स्वास्थ्य:** माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा किशोरीहरूका लागि चेन्ज रुम (Change Room) र स्यानिटरी प्याड व्यवस्थापनको पूर्वाधार हुनुपर्दछ।

५. अतिरिक्त क्रियाकलाप र सुरक्षा

- **खेलमैदान र बाल उद्यान:** विद्यार्थीका लागि पर्याप्त खेल मैदान र साना बालबालिकाका लागि बाल उद्यान (Child Garden) को व्यवस्था हुनुपर्दछ।
- **घेराबार:** विद्यालयको सुरक्षाका लागि उपयुक्त पर्खाल वा घेराबार (Fencing) को व्यवस्था हुनुपर्ने मापदण्ड छ।

६. नमुना बालविकास केन्द्रका लागि विशेष मापदण्ड

- **सिकाइ क्षेत्रहरू:** नमुना प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा **६ वटा व्यवस्थित सिकाइ क्षेत्रहरू** (Learning Corners) निर्माण र खेल सामग्रीको व्यवस्था हुनुपर्दछ।

यी मापदण्डहरूले विद्यालयलाई केवल भौतिक संरचनाको रूपमा मात्र नभई हरित विद्यालय र सुरक्षित सिकाइ केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने लक्ष्य राखेका छन्।

८.२४ विद्यालय अनुगमनमा अभिभावक र समुदायको सहभागिता

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजना तथा मार्गदर्शन अनुसार, विद्यालय अनुगमन र सुशासनमा अभिभावक तथा समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्न निम्न संयन्त्र र रणनीतिहरू अपनाइने व्यवस्था छ:

१. संस्थागत संरचनाहरूको परिचालन

- **विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस):** विद्यालयको रेखदेख, सञ्चालन र व्यवस्थापनको मुख्य जिम्मेवारी विव्यसलाई दिइएको छ। यस समितिले विद्यालयको आर्थिक, भौतिक र शैक्षिक कार्यहरूको अनुगमन गर्ने सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दछ।
- **शिक्षक अभिभावक सङ्घ (शिअसं):** अभिभावक र शिक्षकबिचको सम्बन्ध सुमधुर बनाउन र शिक्षण सिकाइको व्यवस्थापनमा नियमित पृष्ठपोषण प्रदान गर्न शिअसं क्रियाशील रहने व्यवस्था छ।

- **वडा शिक्षा समिति:** वडा स्तरमा विद्यालयहरूको नियमित अनुगमन, सुपरीवेक्षण र समन्वय गर्न वडा शिक्षा समितिलाई सक्रिय बनाइने योजना छ।

२. पारदर्शिता र सामाजिक परीक्षण (Social Audit)

- **सामाजिक परीक्षण:** सबै विद्यालयहरूले अनिवार्य रूपमा सामाजिक परीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन अभिभावक भेला मार्फत सार्वजनिक गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यसले विद्यालयको कार्यसम्पादनमा समुदायको निगरानी बढाउँछ।
- **सार्वजनिक सुनुवाइ र भेला:** विद्यालयले गरेका गतिविधि, बजेट र नतिजाहरूका बारेमा अभिभावक तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गर्न नियमित अभिभावक भेला र सार्वजनिक सुनुवाइ आयोजना गरिनेछ।
- **नागरिक वडापत्र र सुझाव पेटिका:** विद्यालयमा नागरिक वडापत्र राख्ने र गुनासो सुनुवाइका लागि सुझाव पेटिका तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको विकास गरिनेछ।

३. सहभागितामूलक अनुगमन प्रणाली

- **स्वमूल्याङ्कन:** विद्यालयले आफ्नो वार्षिक कार्यसम्पादनको स्वमूल्याङ्कन गरी अभिभावकहरूलाई जानकारी गराउने प्रणाली विकास गरिनेछ।
- **नागरिक समाजको भूमिका:** विद्यालय अनुगमन प्रक्रियामा नागरिक समाज र गैरसरकारी सङ्घसंस्थालाई समेत वार्षिक रूपमा सहभागी गराइने लक्ष्य राखिएको छ।
- **पहुँच र सहभागिताको सुनिश्चितता:** विद्यालयका सबै गतिविधिहरूमा अभिभावकहरूको पहुँच, सहभागिता र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न नगरपालिकाले नीतिगत व्यवस्था गर्नेछ।

४. क्षमता विकास र सचेतना

- **अभिभावक शिक्षा:** बालबालिकाको सिकाइमा समुदायको सहयोग बढाउन अभिभावक शिक्षा र अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- **पदाधिकारी तालिम:** विव्यस र शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम र कार्यशालाहरू आयोजना गरी उनीहरूलाई विद्यालयको अनुगमनमा दक्ष बनाइनेछ।

संक्षेपमा, योजनाले विद्यालयलाई समुदायप्रति उत्तरदायी बनाउन सामाजिक परीक्षण, नियमित अभिभावक भेला र विव्यस/शिअसं जस्ता संयन्त्रहरूलाई सशक्तीकरण गर्दै सहभागितामूलक अनुगमन प्रणालीमा जोड दिएको देखिन्छ।

८.२५ नमुना विद्यालय छनोटका लागि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका मुख्य आधार

नमुना विद्यालय (Model School) विकास र छनोटका लागि विद्यालयको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन (Performance Evaluation) लाई मुख्य आधार बनाइने व्यवस्था गरिएको छ। नगरपालिकाले यसका लागि प्रचलित ऐन र कानुन बमोजिम छुट्टै **कार्यविधि** बनाई लागू गर्ने रणनीति लिएको छ।

नमुना विद्यालय छनोटका लागि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका मुख्य आधारहरू निम्न बमोजिम रहेका छन्:

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र नतिजा

- **सिकाइ स्तर:** विद्यार्थीहरूको विषयगत सिकाइ उपलब्धि र कक्षा उत्तीर्ण दरमा भएको सुधारलाई प्रमुख आधार मानिन्छ।
- **परीक्षा विश्लेषण:** विद्यालयले गर्ने नियमित परीक्षाको नतिजा विश्लेषण र सोका आधारमा गरिने उपचारात्मक शिक्षणको अवस्था।

२. भौतिक पूर्वाधार र सिकाइ वातावरण

- **न्यूनतम मापदण्ड:** विद्यालयले तोकिएको न्यूनतम सक्षमता (Minimum Enabling Conditions) र भौतिक पूर्वाधारका मापदण्डहरू (प्रति विद्यार्थी क्षेत्रफल, बालमैत्री कक्षाकोठा आदि) पूरा गरेको हुनुपर्दछ।
- **विशेष सुविधाहरू:** व्यवस्थित पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याब, र सुरक्षित खानेपानी तथा शौचालयको व्यवस्था।
- **समावेशी संरचना:** अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री भौतिक संरचनाको उपलब्धता।

३. शैक्षिक सुशासन र व्यवस्थापन

- **नेतृत्व र जवाफदेहिता:** प्रधानाध्यापकको नेतृत्व क्षमता र प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूले स्थानीय तहसँग गरेको **कार्यसम्पादन करार**को पालना र उपलब्धि।
- **समितिहरूको सक्रियता:** विद्यालय व्यवस्थापन समिति (विव्यस) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (शिअसं) को सक्रियता तथा विद्यालय सुधार योजना (SIP) को प्रभावकारी कार्यान्वयन।

४. सूचना प्रविधि (ICT) र आधुनिक शिक्षण विधि

- **प्रविधिको प्रयोग:** शिक्षण सिकाइमा कम्प्युटर, इन्टरनेट, प्रोजेक्टर र डिजिटल सामग्रीको प्रयोगको अवस्था।
- **STEAM शिक्षा:** विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित (STEAM) शिक्षाको एकीकरण र परियोजना कार्यमा आधारित सिकाइ।

५. पारदर्शिता र सामाजिक उत्तरदायित्व

- **सामाजिक र लेखा परीक्षण:** नियमित रूपमा गरिने **सामाजिक परीक्षण (Social Audit)**, लेखा परीक्षण र सार्वजनिक सुनुवाइ मार्फत सुनिश्चित गरिएको पारदर्शिता।
- **अभिभावक सहभागिता:** विद्यालयको स्वमूल्याङ्कन र निर्णय प्रक्रियामा अभिभावक तथा समुदायको संलग्नता।

६. आन्तरिक प्रभावकारिताका सूचकहरू

- **टिकाउ दर:** विद्यार्थी भर्ना दर, नियमित उपस्थिति, र विद्यालय छोड्ने दर (Dropout) मा आएको कमी।
- **शिक्षक दक्षता:** तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको सङ्ख्या र उनीहरूले कक्षाकोठामा देखाउने शिक्षण व्यवहार।

संक्षेपमा, नगरपालिकाले अनुगमन प्रतिवेदनका आधारमा उत्कृष्ट देखिएका र तोकिएका शैक्षिक, भौतिक तथा व्यवस्थापकीय सूचकहरूमा उच्च अङ्क प्राप्त गर्ने विद्यालयहरूलाई नमुना विद्यालयको रूपमा छनोट र विकास गर्ने योजना राखेको छ।

८.२६ लक्ष्य अनुसार सिकाइ उपलब्धिको वृद्धि

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजना अनुसार, आगामी ५ वर्षमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउन निम्न मुख्य रणनीति र क्रियाकलापहरू अवलम्बन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ:

१. कार्यसम्पादन करार र जवाफदेहिता

- **नतिजामुखी करार:** नगरपालिकाले प्रधानाध्यापकसँग र प्रधानाध्यापकले शिक्षकहरूसँग कार्यसम्पादन करार (Performance-based Contract) गर्नेछन् । यस करारमा सिकाइ उपलब्धिलाई मुख्य सूचकको रूपमा राखिनेछ र शिक्षकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको शैक्षिक नतिजासँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिनेछ ।
- **पुरस्कार र दण्ड:** उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने र करार बमोजिमको लक्ष्य पूरा गर्ने शिक्षक तथा कर्मचारीलाई प्रोत्साहन तथा पुरस्कार प्रदान गरिनेछ।

२. नतिजा विश्लेषण र उपचारात्मक शिक्षण

- **नियमित परीक्षा विश्लेषण:** प्रत्येक परीक्षाको नतिजा विश्लेषण गरी कुन विषय वा क्षेत्रमा विद्यार्थीहरू कमजोर छन् भन्ने पहिचान गरिनेछ।
- **उपचारात्मक कक्षा (Remedial Teaching):** सिकाइस्तर कम भएका विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी विद्यालयहरूमा निरन्तर उपचारात्मक र सुधारात्मक शिक्षण विधिहरू लागू गरिनेछ। यसका लागि विशेष सहयोगी कक्षाहरू सञ्चालन गर्न बजेट समेत विनियोजन गरिएको छ ।

३. शिक्षकको पेसागत सहयोग र सक्षमता विकास

- **कोचिङ र मेन्टरिङ:** शिक्षकहरूको शिक्षण क्षमता सुधार्न अनुभवी शिक्षक वा विज्ञ समूह मार्फत कोचिङ र मेन्टरिङ (Mentoring) पद्धतिको विकास गरिनेछ।
- **मागमा आधारित तालिम:** शिक्षकहरूलाई कक्षाकोठामा उपयोगी हुने आधुनिक शिक्षण विधि, पाठ्यक्रम प्रबोधीकरण र एकीकृत पाठ्यक्रम सम्बन्धी विशेष तालिम प्रदान गरिनेछ।

४. प्रविधि र आधुनिक शिक्षण पद्धति (STEAM)

- **STEAM Pedagogy:** विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ, कला र गणित (STEAM) जस्ता विषयहरूलाई अन्तरसम्बन्धित गरी परियोजना कार्य र व्यवहारिक सिकाइमा जोड दिइनेछ।
- **डिजिटल सामग्री:** शिक्षण सिकाइलाई रोचक र प्रभावकारी बनाउन सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीहरू उपलब्ध गराइनेछ।

५. सिकाइ वातावरण र बाह्य सहयोग

- **Real Plan कार्यान्वयन:** बालबालिकाको सिकाइमा देखिएका क्षतिलाई सम्बोधन गर्न Real Plan प्रभावकारी रूपमा लागू गरिनेछ ।

- **अभिभावक शिक्षा:** बालबालिकाको घरको सिकाइ वातावरण सुधार्न अभिभावकहरूलाई शैक्षिक गतिविधिमा सहभागी गराइने र उनीहरूलाई अभिमुखीकरण प्रदान गरिनेछ।
- **न्यूनतम सक्षमता (MEC):** सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण र भौतिक पूर्वाधार सुनिश्चित गरी सिकाइलाई प्रभावकारी बनाइनेछ।

यसरी, शिक्षकलाई नतिजाप्रति उत्तरदायी बनाएर, कमजोर विद्यार्थीलाई विशेष सहयोग दिएर र आधुनिक शिक्षण प्रविधिको प्रयोग गरेर सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएको छ।

८.२७ अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान र सेवाका लागि योजना

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजना तथा स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण मार्गदर्शन अनुसार, अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान र सेवाका लागि निम्न बमोजिमका विस्तृत योजनाहरू तय गरिएका छन्:

१. पहिचान र अभिलेखीकरण (Disability Screening)

- **घरधुरी सर्वेक्षण:** नगरपालिकाले घरधुरी सर्वेक्षण गरी बालबालिकाहरूको शारीरिक र मानसिक अवस्थाको विवरण सङ्कलन गर्ने र सोको आधारमा डिजिटल डाटाबेस तयार गर्ने योजना राखेको छ।
- **प्रारम्भिक लेखाजोखा:** बालबालिकाको अपाङ्गताको किसिम र प्रकृति पहिचान गर्न प्रारम्भिक लेखाजोखा (Disability Screening) गरिनेछ, जसले गर्दा उनीहरूलाई आवश्यक पर्ने विशिष्ट सेवा निर्धारण गर्न सहज हुन्छ।
- **वर्गीकरण:** बालबालिकाको शारीरिक अवस्था पहिचान गरी सोही आधारमा वर्गीकरण गर्ने र नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

२. शैक्षिक सेवा र सिकाइ वातावरण

- **विशेष र स्रोत कक्षा (Source Classes):** साधारण विद्यालयमा अध्ययन गर्न नसक्ने विशेष प्रकृतिका अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि स्रोत कक्षा र विशेष कक्षाको व्यवस्था गरिनेछ।
- **लर्चलो पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन:** अपाङ्गताको प्रकृति अनुसारको लर्चलो पाठ्यक्रम, विशेष सिकाइ सामग्री (दृश्य तथा श्रव्य सामग्री) र उनीहरू अनुकूलको मूल्याङ्कन प्रणाली विकास गरिनेछ।
- **समावेशी शिक्षा:** सबै बालबालिकालाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन बाधारहित र समावेशी शिक्षण पद्धतिको अवलम्बन गरिनेछ।

३. भौतिक पूर्वाधार (Disability-friendly Infrastructure)

- **अपाङ्गमैत्री संरचना:** विद्यालयका भवन, कक्षाकोठा र विशेष गरी शौचालयहरूलाई अपाङ्गमैत्री बनाइने लक्ष्य राखिएको छ।
- **पहुँचयुक्त वातावरण:** विद्यालयको भौतिक वातावरणलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि सहज र सुरक्षित (भयरहित) बनाउन पूर्वाधार सबलीकरण गरिनेछ।

४. आर्थिक सहयोग र प्रोत्साहन

- **छात्रवृत्ति र सहयोग:** अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि विशेष छात्रवृत्ति, पोसाक, स्टेशनरी र अन्य सहायक सामग्री (Auxiliary aids) उपलब्ध गराइनेछ।
- **आवासीय प्रबन्ध:** आवश्यकता अनुसार अपाङ्गता भएका वा सहाराविहीन बालबालिकाका लागि आवासीय शिक्षाको व्यवस्था गर्ने रणनीति समेत लिइएको छ।

५. क्षमता विकास र परामर्श

- **शिक्षक तालिम:** अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पढाउने शिक्षकहरूका लागि विशेष शिक्षण विधि र सूचना प्रविधि प्रयोग सम्बन्धी क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिनेछ।
- **मनोसामाजिक परामर्श:** बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्य र सिकाइलाई सुदृढ बनाउन विद्यालयमा आधारित मनोसामाजिक परामर्श सेवा सुनिश्चित गरिनेछ।

संक्षेपमा, नगरपालिकाले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई पहिचान गर्ने, उनीहरूका लागि विशेष शैक्षिक कार्यक्रम र छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने र विद्यालयको भौतिक संरचनालाई पूर्ण रूपमा अपाङ्गमैत्री बनाउने एकीकृत योजना अघि सारेको छ।

८.२८ नमुना विद्यालयको लागि शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने आधारहरू

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजना तथा स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण मार्गदर्शन अनुसार, नमुना विद्यालय (Model School) मा शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई वस्तुनिष्ठ र नतिजामुखी बनाउन निम्न प्रमुख आधारहरू तोकिएका छन्:

१. **विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र शैक्षिक नतिजा:**

- शिक्षकको कार्यसम्पादनलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा भएको सुधारसँग प्रत्यक्षरूपमा आबद्ध गरिन्छ ।
- वार्षिक रूपमा विद्यार्थीको सिकाइ स्तरमा ल्याउनुपर्ने निश्चित वृद्धिको लक्ष्यलाई मूल्याङ्कनको मुख्य कसी मानिन्छ।
- नियमित परीक्षाको नतिजा विश्लेषण र सोका आधारमा गरिने सुधारात्मक प्रयासहरूलाई आधार मानिन्छ।

२. **शिक्षण पद्धति र प्रविधिको प्रयोग:**

- कक्षाकोठामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT), डिजिटल सामग्री र आधुनिक शिक्षण विधि (जस्तै STEAM Pedagogy) को प्रभावकारी प्रयोग भए/नभएको हेरिन्छ।
- तालिममा प्राप्त गरेका ज्ञान र सिपलाई कक्षाकोठाको शिक्षणमा कति हदसम्म उतार्न सफल भयो भन्ने कुरालाई मूल्याङ्कनको आधार बनाइन्छ।
- बालकेन्द्रित, खोजमूलक र व्यवहारिक शिक्षण पद्धतिको अवलम्बन।

३. **नियमितता, अनुशासन र समयपालन:**

- शिक्षकको विद्यालयमा उपस्थिति, नियमितता र तोकिएको समय कक्षाकोठामा बिताएको अवस्थालाई कार्यसम्पादनको आधार मानिन्छ।

- शिक्षकले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता, सामाजिक आचरण र पेसाप्रतिको समर्पण भाव।

४. **पेसागत दक्षता र उत्तरदायित्व:**

- प्रधानाध्यापकसँग गरिएको कार्यसम्पादन करार (Performance-based Contract) मा तोकिएका सूचकहरूको उपलब्धि।
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली (कोचिङ, मेन्टरिङ र सिकाइ समूह) मा शिक्षकको संलग्नता र योगदान।
- विद्यालयको समग्र व्यवस्थापन, सामाजिक परीक्षण र सुशासनमा शिक्षकले निर्वाह गर्ने जिम्मेवारी ।

५. **अतिरिक्त क्रियाकलाप र विद्यार्थी विकास:**

- विद्यार्थीहरूको सिर्जनशीलता प्रस्फुटनका लागि गरिने अतिरिक्त तथा रचनात्मक क्रियाकलापहरूमा शिक्षकको सक्रियता।
- कमजोर विद्यार्थीका लागि सञ्चालन गरिने उपचारात्मक कक्षा (Remedial Teaching) को प्रभावकारिता ।

यसरी कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा उत्कृष्ट देखिएका शिक्षकहरूलाई नगरपालिकाले पुरस्कार, प्रोत्साहन भत्ता र वृत्ति विकास (Career Development) का अवसरहरूसँग जोड्ने नीति लिएको छ ।

८.२९ हरित विद्यालय र विपद् प्रतिरोधी भवन निर्माणका विशेष मापदण्ड

हरित विद्यालय र विपद् प्रतिरोधी भवन निर्माणका लागि विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड, २०८० लाई मुख्य आधार मानिएको छ। यस सम्बन्धमा तोकिएका विशेष मापदण्ड र रणनीतिहरू निम्न बमोजिम छन्:

१. विपद् प्रतिरोधी भवन निर्माणका मापदण्ड

- **भूकम्प प्रतिरोधी संरचना:** विद्यालयका सबै नयाँ भवन तथा भौतिक संरचनाहरू अनिवार्य रूपमा भूकम्प प्रतिरोधी र सुरक्षित हुनुपर्ने व्यवस्था छ।
- **सुरक्षित विद्यालयका तीन स्तम्भ:** 'वृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज, २०१८' अनुसार सुरक्षित विद्यालय निर्माणमा तीन पक्षलाई ध्यान दिइन्छ: (१) सुरक्षित विद्यालय सुविधा (भवन/पूर्वाधार), (२) विद्यालय विपद् व्यवस्थापन, र (३) जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता शिक्षा ।
- **क्षेत्रफल सम्बन्धी मापदण्ड:** शिक्षा नियमावली, २०५९ अनुसार सिकाइका लागि प्रति विद्यार्थी निश्चित क्षेत्रफल तोकिएको छ:
    - प्रारम्भिक बालविकास र आधारभूत तह (कक्षा १-५) का लागि प्रति विद्यार्थी **०.७५ वर्गमिटर**।
    - उच्च आधारभूत र माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी **१.०० वर्गमिटर**।
- **उत्थानशील पूर्वाधार (Resilient Infrastructure):** बाढी, पहिरो र अन्य प्राकृतिक प्रकोपको जोखिम विश्लेषण (Vulnerability Assessment) गरी सोही आधारमा विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधार निर्माण र पुनर्स्थापना गरिनेछ।

- **क्लाइमेट स्मार्ट पूर्वाधार:** जलवायु परिवर्तनको असरबाट सुरक्षित रहन नगरपालिकाले Climate Smart Infrastructure निर्माण गर्ने रणनीति लिएको छ।

२. हरित विद्यालय (Green School) का मापदण्ड

- **हरित विद्यालय अभियान:** विद्यालयलाई प्राकृतिक रूपमा स्वच्छ र हरियाली बनाउन हरित विद्यालय अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
- **स्वच्छ र सुरक्षित वातावरण:** विद्यालयलाई हरित, सफा, शान्त र सुरक्षित सिकाइ थलोको रूपमा विकास गर्ने भौतिक लक्ष्य राखिएको छ।
- **वातावरण संरक्षण र जलिवायु परिवर्तन:** स्थानीय पाठ्यक्रममा वातावरण संरक्षण, वृक्षारोपण र जलवायु परिवर्तनका विषयहरू समावेश गरी विद्यार्थीलाई प्रयोगात्मक रूपमा सहभागी गराइनेछ।
- **हरित सूचकमा सुधार:** विद्यालयको वार्षिक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा हरित तथा सुरक्षित विद्यालय सूचकलाई समावेश गरी त्यसमा १० देखि २५ प्रतिशतसम्म सुधार गर्ने लक्ष्य छ।

३. अन्य आधारभूत भौतिक सुविधाहरू

- **WASH मापदण्ड:** छात्र र छात्राका लागि सङ्ख्याको अनुपातमा अलग-अलग शौचालय, सुरक्षित खानेपानी र हात धुने ठाउँको अनिवार्य व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- **समावेशी संरचना:** सबै पूर्वाधारहरू अपाङ्गतामैत्री, लैङ्गिकमैत्री र बालमैत्री (Universal Design) हुनुपर्ने मापदण्ड छ।
- **विशेष कक्षहरू:** व्यवस्थित पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याब र प्रत्येक कक्षामा पढाइ कुना (Book Corner) को व्यवस्था अनिवार्य गरिएको छ ।

संक्षेपमा, नयाँ मापदण्ड अनुसार निर्माण हुने विद्यालयहरू केवल इँटा र सिमेन्टका संरचना मात्र नभई विपद् मुक्त, वातावरणमैत्री र आधुनिक प्रविधियुक्त सुरक्षित सिकाइ केन्द्र हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

८.३० शिक्षकको वृत्ति विकास र प्रोत्साहनका लागि व्यवस्था

तिलोत्तमा नगरपालिकाको शिक्षा योजनामा शिक्षकको वृत्ति विकास र प्रोत्साहनका लागि निम्न बमोजिमका विस्तृत व्यवस्थाहरू गरिएको छ:

१. कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन

- नगरपालिकाले शिक्षकहरूको कार्यसम्पादनलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग प्रत्यक्ष रूपमा आबद्ध गरी वृत्ति विकास गर्ने नीति लिएको छ।
- उत्कृष्ट कार्य गर्ने शिक्षक र प्रधानाध्यापकहरूलाई प्रोत्साहन दिन नगरपालिकाले आगामी ५ वर्षमा ६० जना शिक्षकलाई (प्रत्येक वर्ष १२ जना) सुविधा प्रदान गर्ने लक्ष्य राखेको छ।
- प्रोत्साहन र पुरस्कार प्रदान गर्दा शिक्षकको कार्यसम्पादन, सामाजिक आचरण, पेसाप्रतिको समर्पण र जिम्मेवारी वहनको अवस्थालाई मुख्य आधार बनाइनेछ।

२. पेसागत क्षमता विकास र तालिम

- शिक्षकको वृत्ति विकासका लागि नियमित रूपमा पेशागत सिप विकास तालिम (TPD), प्रविधिमैत्री शिक्षण तालिम र नयाँ पाठ्यक्रम प्रबोधीकरण तालिमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

- योजनाले प्रत्येक ३ वर्षमा शिक्षकहरूका लागि सेवाकालीन तथा पुनर्ताजगी (Refresher) तालिम अनिवार्य गरेको छ।
- शिक्षकहरूलाई नवीनतम् प्रविधि र डिजिटल सामग्री प्रयोगमा दक्ष बनाउन विशेष क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

३. निरन्तर सहयोग प्रणाली (Coaching and Mentoring)

- तालिमको ज्ञानलाई कक्षाकोठामा उतार्न स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली विकास गरिनेछ।
- यसअन्तर्गत विज्ञ समूह, रोष्टर शिक्षक र अनुभवी शिक्षकहरू मार्फत कोचिङ (Coaching) र मेन्टरिङ (Mentoring) पद्धतिको विकास गरी शिक्षकहरूलाई कार्यस्थलमै सहयोग पुऱ्याइनेछ।
- शिक्षकहरूबिच असल अभ्यासहरूको आदानप्रदान गर्न सिकाइ समूह (Learning Circles) गठन गरिनेछ।

४. वृत्ति विकास र नतिजाको सम्बन्ध

- शिक्षकको वृत्ति विकासलाई केवल अनुभवको आधारमा मात्र नभई विद्यार्थीको शैक्षिक नतिजा र सुधारसँग प्रत्यक्ष जोडेर जवाफदेही बनाइनेछ।
- शिक्षक र प्रधानाध्यापकसँग कार्यसम्पादन करार गरी सोको उपलब्धिको आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था लागू गरिनेछ।

५. अन्य सुविधाहरू

- सेवाबाट स्वैच्छिक रूपमा अवकाश लिन चाहने शिक्षकहरूका लागि नगरपालिकाले **प्रो**त्साहनको व्यवस्था गर्ने रणनीति लिएको छ।
- शिक्षकहरूलाई शिक्षण कार्यमा उत्प्रेरित गर्न अध्ययन भ्रमण र अवलोकन भ्रमणका कार्यक्रमहरू समेत योजनामा समावेश छन्।

संक्षेपमा, नगरपालिकाले शिक्षकको पेसागत वृद्धिलाई आधुनिक प्रविधि, नतिजामुखी करार र नियमित सहयोग प्रणालीसँग एकीकृत गरी मर्यादित र आकर्षक बनाउने लक्ष्य राखेको छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

१. तिलोत्तमा नगरपालिकाको शैक्षिक प्रोफाइल २०७६, २०७७
२. तिलोत्तमा नगरपालिकाको नगर विकास योजना आ.व. २०७९/०८०
३. तिलोत्तमा नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण-२०७६
४. तिलोत्तमा नगरपालिकाको एकीकृत शहरी विकास योजना २०७६/२०७७-२०८०/२०८१
५. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
६. शिक्षा ऐन २०२८ (परिमार्जन सहित)
७. शिक्षा नियमावली २०५९ (परिमार्जन सहित)
८. राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६
९. शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०२१- २०३०) नेपाल सरकार, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
१०. तिलोत्तमा नगरपालिका- IEMIS Dashboard Report 2078 and 2079
११. समावेशी शिक्षा नीति २०७३
१२. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६
१३. राष्ट्रिय समावेशी आयोग ऐन २०७४
१४. वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका २०७७
१५. राष्ट्रपति शैक्षिक सुधार कार्यक्रम २०७६
१६. शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको प्रतिवेदन २०७५
१७. प्राविधिक शिक्षा कार्यविधि
१८. पन्ध्रौं योजना आ.व. २०७६/०७७ – २०८०/०८१
१९. राष्ट्रिय विज्ञान तथा नव प्रवर्तन नीति २०७६
२०. अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा ऐन २०७५
२१. नेपालको संविधान २०७२
२२. दिगो विकासको लक्ष्यहरू, वर्तमान अवस्था र मार्गचित्र २०१६-२०३०
२३. Flesh Report 2079 CEHRD
२४. विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप २०६३
२५. विद्यालय शिक्षाका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारुप २०७१
२६. विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप २०७६
२७. स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन २०७६
२८. आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम २०६९
२९. राष्ट्रिय जनगणना २०६८, २०७८
३०. स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७९ (परिमार्जित संस्करण, २०८१)
३१. राष्ट्रिय बजेट ढाँचा र मध्यमकालीन खर्च संरचना (MTEF)

परिशिष्ट खण्ड

तालिका नं १

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)	एकाइ	आधार वर्ष (२०८२/८३)	वर्ष १(८३/८४)	वर्ष २(८४/८५)	वर्ष ३(८५/८६)	वर्ष ४(८६/८७)	वर्ष ५(८७/८८)	जम्मा लक्ष्य	कैफियत / स्रोतगत आधार
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा (ECED) न्यूनतम राष्ट्रिय मापदण्ड प्रबोधीकरण कार्यक्रम	पटक	-	१	१	१	१	१	५	नगरका ६६ वटा केन्द्रका सरोकारवालाका लागि
२	भौगोलिक अवस्थितिका आधारमा बालविकास केन्द्रहरूको नक्साङ्कन, अनुमति तथा समायोजन	सङ्ख्या	-	१	-	-	-	१	२	आवश्यकता र पहुँचका आधारमा
३	एकीकृत राष्ट्रिय पाठ्यक्रम (ECED) र स्थानीय पाठ्यक्रम प्रबोधीकरण कार्यशाला	पटक	-	१	१	१	१	१	५	बाल सहयोगी कार्यकर्ता र प्रअका लागि
४	सुरक्षित, बालमैत्री एवं	विद्यालय	-	८	८	८	८	१०	३६	नगरका ३६ वटै

	अपाङ्गतामैत्री (Ramp सहित) भौतिक पूर्वाधार र शौचालय निर्माण									सामुदायिक विद्यालय समेटिने गरी
५	बहु-बौद्धिकतामा आधारित बाह्य तथा आन्तरिक खेलकुद एवं नवीन शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन	पटक	-	१	-	-	-	१	**२**	केन्द्रीय र नगर स्तरको संयुक्त साझेदारीमा
६	पूर्वाधार सुदृढीकरण सहित केन्द्रको भित्री र बाहिरी आधुनिक सिकाइ कुना (Learning Corners) व्यवस्थापन	सङ्ख्या	-	१५	१५	१२	-	-	**३६**	सामुदायिक विद्यालयमा आधारित केन्द्रहरू
७	बालबालिकाको गृह-सिकाइ वातावरण सुधार्न 'सकारात्मक सन्तति निर्माण' सम्बन्धी अभिभावक शिक्षा	पटक	-	२	२	२	२	२	**१०**	वडा र टोल स्तरमा सञ्चालन गरिने

८	बाल सहयोगी कार्यकर्ताहरूका लागि मन्टेस्वरी र आधुनिक बाल-मनोविज्ञान सम्बन्धी क्षमता विकास तालिम	पटक	-	१	१	१	१	१	५	पुनर्तालिम (Refresher Training) समेत
९	स्वास्थ्य शाखाको समन्वयमा नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, खोप अभिलेख, वृद्धि अनुगमन र कुपोषण न्यूनीकरण	पटक	-	१	१	१	१	१	५	त्रैमासिक र अर्धवार्षिक जाँच तथा सहजीकरण
१०	अनाथ, असहाय, सीमान्तकृत र अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पहिचान र थप लक्षित सेवा प्रवाह	स ङ्ख्या	-	२४	२४	२४	२४	२४	१२ ०	खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा विशेष सहयोग
१	स्थानीय उत्पादनमा आधारित पोषणयुक्त एवं दिगो	विद्या लय	-	३६	३६	३६	३६	३६	२१ ०	५ वर्षसम्म ३६ वटै विद्यालयमा निरन्तरता

	दिवा खाजा व्यवस्थापन र अनुगमन									
१२	गुणस्तर सुनिश्चितता का लागि बालविकास केन्द्रहरूको नियमित अनुगमन, सुपरीवेक्षण र प्राविधिक सहजीकरण	केन्द्र	-	६६	६६	६६	६६	६६	**३३०**	६६ वटै केन्द्रको वार्षिक ५ पटक सघन अनुगमन
१३	बाल सहयोगी कार्यकर्ता (सहजकर्ता) हरूको सेवा-सुविधा र न्यूनतम पारिश्रमिक मा समयानुकूल वृद्धि	सङ्ख्या	-	६६	६६	६६	६६	६६	**३३०**	नगर आन्तरिक स्रोतको व्यवस्थापन द्वारा
१४	मन्टेस्वरी मापदण्ड अनुसार केन्द्रहरूको आन्तरिक र बाह्य आधुनिक खेल सामग्री पुनर्स्थापना	सङ्ख्या	-	१५	१५	१२	१०	१४	**६६**	६६ वटै बालविकास केन्द्रहरूलाई पूर्ण समेट्ने
१५	उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने नमुना प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ता	सङ्ख्या	-	२	२	२	२	२	**१०**	उत्प्रेरणा र वृत्तिविकास का लागि

	(सहयोगी कार्यकर्ता) लाई राष्ट्रिय पुरस्कार									
१६	मन्टेस्वरी विधिको ६ वटा सिकाइ क्षेत्र (Learning Areas) निर्माण तथा सामग्री प्याकेज सहयोग	सङ्ख्या	-	-	३६	-	-	३६	८४	३६ वटा विद्यालयका केन्द्रहरूलाई दुई चरणमा
१७	बालमैत्री गलैँचा, फोम, र राउन्ड टेबल सहितको आधुनिक बसाई व्यवस्थापन र कक्षा सुदृढीकरण	सङ्ख्या	-	-	-	३६	-	-	३६	३६ वटै सामुदायिक विद्यालयका बालविकास कक्षा

तालिका नं.२ सामुदायिक प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको भौतिक व्यवस्था

क्र.स.	नाम	छुट्टै कोठाको व्यवस्था			बसाई व्यवस्था			भित्ता सजावट		सिकाइ सामाग्री व्यवस्था			खेल सामाग्री व्यवस्था			
		छ	छैन	भएको ठाको	खाली भु	उपयुक्त फर्निचर	कार्पेटिङ मात्र	छ	छैन	राम्रो	ठकै	हुँदै नभएको	Indoor outdo	Indoor मात्र	outdo	कुनै छैन

				साइज फिटमा	ई	सहित का पेंटिङ							or दुबै		or मात्र	न
१	Satya Laxmi Pra V	√				√		√			√			√		
२	Uma Basic Level	√				√		√			√			√		
३	Paschim Pahuni Ma Vi	√				√		√			√			√		
४	Shanti Namuna Ma V	√				√		√			√			√		
५	Shree Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	√				√		√			√			√		
६	Barawaliya Ma V	√				√		√			√			√		
७	Balbikash Basic School	√				√		√			√			√		
८	Bal Kalyan Basic School	√				√		√			√			√		
९	Janabhawana Ma Vi	√				√		√			√			√		
१०	Prabhat Basic Level School	√				√		√			√			√		
११	Shree Vishow Shanti	√				√		√			√			√		

	Community Basic School															
१२	Gautam Buddha Adarsha Shishu sadan Basic School	√				√		√			√			√		
१३	Shree Gautam buddha Ma.Vi. Kewalani	√				√		√			√			√		
१४	Semara Bajar Ma V	√				√		√			√			√		
१५	Jyoti Basic School	√				√		√			√			√		
१६	Kotahi Mai Misuju BasicSchool	√				√		√			√			√		
१७	Madhawaliya Secondary School	√				√		√			√			√		
१८	Pashupati Ma V	√				√		√			√			√		
१९	Janahit Ma V Makarahr	√				√		√			√			√		
२०	Saraswati Basic School	√				√		√			√			√		
२१	Bhulke Ma.vi.	√				√		√			√			√		
२२	Ganesh Basic	√				√		√			√			√		

	School															
२३	Janata Ma Vi	√				√		√			√			√		
२४	Shivapur Secondary school	√				√		√			√			√		
२५	Shree Jana Jagriti Ma V	√				√		√			√			√		
२६	Siddhartha Basic Level	√				√		√			√			√		
२७	Shankar Nagar Durgadatta Ma V	√				√		√			√			√		
२८	Janajyoti Ma V	√				√		√			√			√		
२९	Hamro Sagarmatha BasicSchool	√				√		√			√			√		
३०	Janata Ma Vi Tilottama-13 Tindhure	√				√		√			√			√		
३१	Sarswati Basic Level	√				√		√			√			√		
३२	Durga Ma Vi	√				√		√			√			√		
३३	Tikuligadh Ma Vi	√				√		√			√			√		
३४	Bavni Basic School	√				√		√			√			√		

३५	Guransh Bal B.K.	√				√		√			√			√		
३६	Shiddhartha Bal B.K.	√				√		√			√			√		
३७	Buddha Bal B.K.	√				√		√			√			√		
३८	Madrahani Bal B.K.	√				√		√			√			√		
३९	Chandi Bal B.K.	√				√		√			√			√		
४०	Pragati Bal B.K	√				√		√			√			√		

स्रोत: तिलोत्तमा नगरपालिका

तालिका न. ३ सामुदायिक प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका शैक्षिक, व्यवस्थापन तथा क्षमता अभिवृद्धि

क्र स	बालविकासको नाम	खाजा व्यवस्थापन			व्यवस्थित ६ वटा सिकाइ कुना		आधारभूत तालिम		पुनर्ताजगी तालिम		मन्टेश्वरी तालिम	
		घरबाट आफै ल्यउछन्	केन्द्र मै बनाउने गरिन्छ	नियमितता छैन	छ	छैन	प्राप्त	अप्राप्त	प्राप्त	अप्राप्त	प्राप्त	अप्राप्त
१	Satya Laxmi Pra V		√			√	√		√		√	
२	Uma Basic Level		√			√	√		√		√	
३	Paschim Pahuni Ma Vi		√			√	√		√		√	
४	Shanti Namuna Ma V		√			√	√		√		√	
५	Shree Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School		√			√	√		√		√	
६	Barawaliya Ma V		√			√	√		√		√	

७	Balbikash Basic School		√			√	√		√		√	
८	Bal Kalyan Basic School		√			√	√		√		√	
९	Janabhawana Ma Vi		√			√	√		√		√	
१०	Prabhat Basic Level School		√			√	√		√		√	
११	Shree Vishow Shanti Community Basic School		√			√	√		√		√	
१२	Gautam Buddha Adarsha Shishu sadan Basic School		√			√	√		√		√	
१३	Shree Gautambuddha Ma.Vi. Kewalani		√			√	√		√		√	
१४	Semara Bajar Ma V		√			√	√		√		√	
१५	Jyoti Basic School		√			√	√		√		√	
१६	Kotahi Mai Misuju BasicSchool		√			√	√		√		√	
१७	Madhawaliya Secondary School		√			√	√		√		√	
१८	Pashupati Ma V		√			√	√		√		√	
१९	Janahit Ma V Makarahr		√			√	√		√		√	
२०	Saraswati Basic School		√			√	√		√		√	
२१	Bhulke Ma.vi.		√			√	√		√		√	
२२	Ganesh Basic School		√			√	√		√		√	
२३	Janata Ma Vi		√			√	√		√		√	
२४	Shivapur Secondary school		√			√	√		√		√	
२	Shree Jana Jagriti Ma V		√			√	√		√		√	

५												
२६	Siddhartha Basic Level		√			√	√		√		√	
२७	Shankar Nagar Durgadatta Ma V		√			√	√		√		√	
२८	Janajyoti Ma V		√			√	√		√		√	
२९	Hamro Sagarmatha BasicSchool		√			√	√		√		√	
३०	Janata Ma Vi Tilottama-13 Tindhure		√			√	√		√		√	
३१	Sarswati Basic Level		√			√	√		√		√	
३२	Durga Ma Vi		√			√	√		√		√	
३३	Tikuligadh Ma Vi		√			√	√		√		√	
३४	Bavni Basic School		√			√	√		√		√	

स्रोत: तिलोत्तमा नगरपालिका २०८२

तालिका नं ४ सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालय विवरण

संस्थाहरु	सामुदायिक	संस्थागत	धार्मिक	जम्मा
बालविकास केन्द्र	६६	४०		१०६
आधारभूत तह	१५	८		२३
माध्यमिक तह	१९	३१	२	५२
सार्वजनिक शैक्षिक गुठी (माध्यमिक)		१		१
क्याम्पस				१२
प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा				८

स्रोत: शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा २०८३

तालिका नं ५ सामुदायिक विद्यालय र विद्यार्थी विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	Medini Basic School	490020001	30	35	65	36	28	64
2	Satya Laxmi Basic School	490020002	36	53	89	29	49	78
3	Uma Basic School	490020004	93	96	189	92	85	177
4	Pashchim Pahuni Secondary School	490020005	233	234	467	199	202	401
5	Shanti Namuna secondary school	490020006	2683	3312	5995	3068	3837	6905
6	Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	490020008	149	269	418	163	279	442
7	Barawaliya Secondary School	490260001	92	71	163	88	77	165
8	Balbikash Basic School	490260002	48	53	101	53	67	120
9	Bal Kalyan Basic School	490260003	63	80	143	61	77	138
10	Janabhawana Secondary School	490330004	314	326	640	289	276	565
11	Prabhat Basic Level School	490330005	118	124	242	121	118	239
12	Vishow Shanti Community Basic School	490330006	149	153	302	147	141	288
13	Gautam Buddha Adarsha Shishu sadan Basic School	490330008	57	56	113	59	52	111
14	Gautambuddha Secondary School	490330010	239	229	468	215	206	421
15	Semara Bazar Secondary School	490330011	136	125	261	135	120	255
16	Jyoti Basic School	490330012	88	83	171	86	91	177
17	Kotahi Mai Misuju BasicSchool	490390004	68	83	151	55	60	115
18	Madhawaliya Secondary School	490390005	105	113	218	105	101	206

19	Pashupati Secondary School	490390006	653	660	1313	668	620	1288
20	Bohiya Basic School	490390007	49	30	79	37	31	68
21	Janahit Secondary School	490430001	374	372	746	350	364	714
22	Saraswati Basic School	490430002	29	53	82	29	51	80
23	Nawa Jyoti Shankarman Shrestha Basic School	490430003	41	44	85	43	56	99
24	Bhulke Secondary School	490430004	158	126	284	150	124	274
25	Ganesh Basic School	490430005	63	50	113	47	48	95
26	Kotiya Mai Basic School	490430006	26	18	44	21	11	32
27	Shree Janata Secondary School	490430007	252	275	527	252	260	512
28	Shivapur Secondary school	490430008	359	339	698	318	293	611
29	Shree Durga Baidik Sanskrit Bidyapeeth	490620001	0	116	116	0	114	114
30	Jana Jagriti Secondary School	490620002	453	497	950	445	470	915
31	Siddhartha Basic Level	490620003	69	73	142	52	51	103
32	Shankarnagar Durgadatta Secondary School	490620011	422	435	857	362	381	743
33	Janajyoti Ma Vi	490620014	514	465	980	533	472	1005
34	Hamro Sagarmatha BasicSchool	490620023	86	82	168	91	75	166
35	Janata Secondary School	490710001	128	119	247	127	122	249
36	Sarswati Basic Level Rehara	490710003	78	79	157	72	79	151
37	Durga Secondary School	490710005	152	136	288	144	123	267
38	Durga Sanskrit Ved Vedanga Bidyapith	490710006	1	80	81	0	83	83
39	Tikuligadh Ma Vi	490710008	338	303	641	303	296	599
40	Bavni Basic School	490710010	65	56	121	66	68	134
41	Semari Basic School	490710011	32	33	65	39	30	69
42	Namuna Mahila Basic School	490710012	29	29	58	37	27	64
जम्मा			9072	9965	19038	9187	10115	19302

स्रोत: IEMIS Report 20८२

तालिका नं ६ संस्थागत विद्यालय र विद्यार्थी विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	New Environment English Secondary School	490020007	989	1282	2271	946	1297	2243
2	DAWN MODEL ACADEMY SECONDARY SCHOOL	490020009	378	563	941	352	542	894
3	Lumbini World School	490020010	153	254	407	169	266	435
4	Cambridge Academy	490160011	67	96	163	12	18	30
5	Golden Era Montessori School	490160012	42	68	110	29	63	92

6	Mission Mount Academy	490260004	62	102	164	65	100	165
7	Life Creation Academy Basic school	490260005	146	193	339	177	224	401
8	Namuna English Secondary School	490330001	266	351	617	282	371	653
9	St Joseph Secondary School	490330002	528	764	1292	478	724	1202
10	Araniko English Boarding School	490330003	159	203	362	164	199	363
11	Nawa Jyoti English Boarding School	490330014	419	570	989	436	552	988
12	Crystal Knowledge Academy	490330015	313	406	719	277	374	651
13	Kunwarwarti Boarding Secondary School	490330016	594	753	1347	614	786	1400
14	Little Paradise English Medium Secondary School	490330017	340	366	706	376	381	757
15	Next Generation Boarding School	490330019	50	60	110	51	74	125
16	Pearl Secondary School	490390001	190	261	451	178	241	419
17	Little Star Boarding Secondary School	490390003	165	271	436	150	248	398
18	Siddhartha Galaxy Public School	490390008	317	436	753	323	427	750
19	Pioneer Academy	490390009	83	78	161	78	85	163
20	Sanjivani Shiksha Sadan	490390012	173	211	384	165	197	362
21	Nobel Environment Academy	490390013	242	257	499	222	246	468
22	Nepathya school, Rupandehi	490430009	51	51	102	61	94	155
23	Nilgiri Childrens English Boarding Secondary School	490430011	143	152	295	141	157	298
24	Vishwo Ekata Academy secondary school	490430012	88	67	155	89	79	169
25	Kids Heaven English Basic schoolLevelBasic Level	490430014	93	123	216	111	140	251
26	Horizon Gautam Buddha Secondary School	490620006	1373	1980	3355	1479	2131	3611
27	Skyland English High School	490620007	75	129	204	69	111	180
28	Paramount Boarding Secondary School	490620010	907	1224	2131	950	1304	2254
29	New Light Boarding High School Public Educational Trust	490620012	559	733	1292	576	758	1334
30	Gyan Ganga Pathashala	490620015	395	539	934	511	734	1245
31	Siddhartha English	490620016	924	1252	2176	978	1298	2276

	Boarding Secondary School							
32	Pamir International Academy	490620017	167	211	378	131	177	308
33	Butwal Public School	490620018	332	499	831	304	468	772
34	Apex Secondary School	490620019	218	281	499	223	272	495
35	Smriti Boarding Secondary School	490620021	159	241	400	158	228	386
36	Purnaswari School	490620022	86	129	215	74	107	181
37	Early Boarding School and Montessori	490620026	62	74	136	112	139	251
38	Lord Buddha Gyan Jyoti English Boarding Secondary School	490710007	275	398	673	271	387	658
39	British Grammar School	490710009	178	310	488	176	295	471
जम्मा			11761	15938	27701	11958	16294	28254

स्रोत: IEMIS Report 20८२

तालिका नं ७ सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरुको विवरण

क्र.स.	सिकाइ केन्द्रको नाम	ठेगाना	अध्यक्ष	परिचालकको नाम	कैफियत
१	श्री मक्रहर सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-१२	व्यासमन थारु	सरिता कुमारी सापकोटा	
२	श्री टिकुलिगढ सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-१४	श्याम खरेल	कल्पना पौडेल	
३	श्री मधवलिया सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-१५	कुम कुमारी गरुङ्	तारा गुरुङ्	
४	श्री शंकरनगर सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	ति.न.पा.-२	उमानाथ कंडेल	लक्ष्मी ज्ञवाली	

स्रोत: शैक्षिक प्रोफाइल २०८२

तालिका नं ८ पाँच वर्ष र पाँच वर्ष भन्दा माथिको साक्षरता विवरण

क्र.स.	साक्षरता विवरण	२०६८			२०७५				२०७८		
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	तेस्रोलिङ्गी	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
१.	लेख्न र पढ्न सक्ने	३६५३८	३४५५६	७१०९४	४५८६१	५२७७२	११	९८६४४	६६८०६	६४९३८	१३१७४४
२.	पढ्न मात्रै सक्ने	७२०	८०७	१५२७	९१५	१११३	०	२०२८	१४३	३११	४५४
३.	पढ्न लेख्न	४७४९	१२१७	१६९२	३२९८	७६८०	१	१०९७९	४५७७	१२७०४	१७२८१

	नसक्ने		१	०							
४.	थाहा नभएको	१४	३२	४६	०	०	०	०			०
जम्मा		४२०२१	४७५६६	८९५८७	५०००७४	६१५६५	१२	१११६५१	७१५२६	७७९५३	१४९४७९

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, २०७८, ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण २०७५

तालिका नं ९ पाँच वर्ष र पाँच वर्ष भन्दा माथिको साक्षरता विवरण

क्र.स.	विवरण	गणना वर्ष			
		२०५८ को साक्षरता %	२०६८ को साक्षरता %	२०७५ को साक्षरता %	२०७८ को साक्षरता %
१.	पुरुष साक्षरता दर	७३.५१	८४.४७	९३.४१	९३.४
२.	महिला साक्षरता दर	५५.०४	६६.१२	८७.५२	८३.३
	कुल साक्षरता दर	६४.१०	७५.०२	९०.२	८८.१

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०५८, २०६८, २०७८, ति.न.पा. घरधुरी सर्वेक्षण २०७५

तालिका नं १० सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षक विवरण

विवरण	**प्रारम्भिक बाल विकास सहजकर्ता**	**आधारभूत तह (कक्षा १-५)**	**आधारभूत तह (कक्षा ६-८)**	**माध्यमिक (९-१०)**	**माध्यमिक (११-१२)**	**जम्मा**
जम्मा	**६६**	**३४३**	**१९८**	**१७३**	**८४**	**८६४**
जम्मा दरवन्दी		२१०	५६	५१	०	३१७
जम्मा राहत		१५	२१	२२	१६	७४
जम्मा आन्तरिक स्रोत		११८	१०८	७५	६८	३६९
जम्मा अनुदान शिक्षक (संघ)		०	७	१७	०	२४
जम्मा अनुदान शिक्षक स्थानीय तह		०	६	८	०	१४

तालिका न. ११ सामुदायिक विद्यालयमा बालबालिका विवरण

क्र.स.	**विद्यालयको नाम**	IEMIS	**कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१**			**कूल विद्यार्थी जम्म २०८२**		
			छात्र	**छात्रा**	**जम्मा**	**छात्र**	**छात्रा**	**ज**
1	Medini Basic School	490020001	5	13	18	12	10	
2	Satya Laxmi Basic School	490020002	6	16	22	4	18	
3	Uma Basic School	490020004	14	18	32	10	17	
4	Pashchim Pahuni Secondary School	490020005	45	40	85	30	24	

5	Shanti Namuna secondary school	490020006	106	157	263	113	159	2
6	Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	490020008	17	17	34	23	27	
7	Barawaliya Secondary School	490260001	12	16	28	13	20	
8	Balbikash Basic School	490260002	11	18	29	11	23	
9	Bal Kalyan Basic School	490260003	12	16	28	16	13	
10	Janabhawana Secondary School	490330004	53	60	113	32	40	
11	Prabhat Basic Level School	490330005	26	22	48	26	22	
12	Vishow Shanti Community Basic School	490330006	41	64	105	40	49	
13	Gautam Buddha Adarsha Shishu sadan Basic School	490330008	19	19	38	22	18	
14	Gautambuddha Secondary School	490330010	17	16	33	16	14	
15	Semara Bazar Secondary School	490330011	24	28	52	20	24	
16	Jyoti Basic School	490330012	34	43	77	38	50	
17	Kotahi Mai Misuju BasicSchool	490390004	34	40	74	24	26	
18	Madhawaliya Secondary School	490390005	11	10	21	11	10	
19	Pashupati Secondary School	490390006	115	118	233	82	77	1
20	Bohiya Basic School	490390007	18	16	34	20	18	
21	Janahit Secondary School	490430001	98	98	196	85	84	1
22	Saraswati Basic School	490430002	8	26	34	7	22	
23	Nawa Jyoti Shankarman Shrestha Basic School	490430003	18	21	39	24	32	
24	Bhulke Secondary School	490430004	21	24	45	12	11	
25	Ganesh Basic School	490430005	12	18	30	7	15	
26	Kotiya Mai Basic School	490430006	19	14	33	19	7	
27	Shree Janata Secondary School	490430007	29	56	85	25	35	
28	Shivapur Secondary school	490430008	67	56	123	60	48	1
29	Jana Jagriti Secondary School	490620002	58	47	105	37	38	
30	Siddhartha Basic Level	490620003	13	23	36	10	12	
31	Shankarnagar Durgadatta Secondary School	490620011	77	91	168	40	51	
32	Janajyoti Ma Vi	490620014	71	56	127	66	57	1
33	Hamro Sagarmatha BasicSchool	490620023	30	26	56	33	21	
34	Janata Secondary School	490710001	16	18	34	23	15	
35	Sarswati Basic Level Rehara	490710003	18	18	36	13	21	
36	Durga Secondary School	490710005	43	30	73	36	29	
37	Tikuligadh Ma Vi	490710008	30	52	82	32	38	
38	Bavni Basic School	490710010	26	26	52	29	40	
39	Semari Basic School	490710011	19	20	39	26	20	
40	Namuna Mahila Basic School	490710012	18	16	34	25	19	
जम्मा			1311	1483	2794	1172	1274	24

स्रोत: IEMIS Report २०८२

तालिका न. १२ संस्थागत विद्यालयमा बालबालिका विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्म
1	New Environment English Secondary School	490020007	87	74	161	70	90	160
2	DAWN MODEL ACADEMY SECONDARY SCHOOL	490020009	112	194	306	63	123	186
3	Lumbini World School	490020010	10	7	17	3	2	5
4	Cambridge Academy	490160011	53	78	131	0	0	0
5	Golden Era Montessori School	490160012	29	60	89	22	51	73
6	Mission Mount Academy	490260004	9	11	20	14	22	36
7	Life Creation Academy Basic school	490260005	61	96	157	65	95	160
8	Namuna English Secondary School	490330001	80	103	183	79	103	182
9	St Joseph Secondary School	490330002	127	167	294	102	114	216
10	Araniko English Boarding School	490330003	52	49	101	38	36	74
11	Nawa Jyoti English Boarding School	490330014	117	170	287	119	147	266
12	Crystal Knowledge Academy	490330015	80	95	175	42	51	93
13	Kunwarwarti Boarding Secondary School	490330016	109	148	257	116	163	279
14	Little Paradise English Medium Secondary School	490330017	109	123	232	106	102	208
15	Next Generation Boarding School	490330019	35	41	76	33	31	64
16	Pearl Secondary School	490390001	44	68	112	44	62	106
17	Little Star Boarding Secondary School	490390003	2	3	5	2	1	3
18	Siddhartha Galaxy Public School	490390008	88	137	225	62	97	159
19	Pioneer Academy	490390009	56	64	120	50	65	115
20	Sanjivani Shiksha Sadan	490390012	46	59	105	31	39	70
21	Nobel Environment Academy	490390013	86	70	156	4	7	11
22	Nepathya school, Rupandehi	490430009	15	24	39	13	19	32
23	Nilgiri Childrens English Boarding Secondary School	490430011	41	38	79	45	39	84
24	Vishwo Ekata Academy secondary school	490430012	0	0	0	0	0	0
25	Kids Heaven English Basic schoolLevelBasic Level	490430014	41	61	102	49	69	118
26	Horizon Gautam Buddha Secondary School	490620006	90	150	240	111	171	282
27	Skyland English High School	490620007	15	29	44	17	27	44

28	Paramount Boarding Secondary School	490620010	92	113	205	61	77	138
29	New Light Boarding High School Public Educational Trust	490620012	149	189	338	170	216	386
30	Gyan Ganga Pathashala	490620015	138	162	300	175	285	460
31	Siddhartha English Boarding Secondary School	490620016	184	235	419	208	249	457
32	Pamir International Academy	490620017	0	0	0	0	0	0
33	Butwal Public School	490620018	47	55	102	37	48	85
34	Apex Secondary School	490620019	42	72	114	50	71	121
35	Smriti Boarding Secondary School	490620021	32	51	83	38	43	81
36	Purnaswari School	490620022	27	35	62	0	0	0
37	Early Boarding School and Montessori	490620026	0	0	0	49	73	122
38	Lord Buddha Gyan Jyoti English Boarding Secondary School	490710007	91	145	236	84	109	193
39	British Grammar School	490710009	14	26	40	7	17	24
जम्मा			2410	3202	5612	2179	2914	5093

स्रोत: IEMIS Report 20८२

तालिका न. १३ सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा १-५)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	Medini Basic School	490020001	25	22	47	24	18	42
2	Satya Laxmi Basic School	490020002	30	37	67	25	31	56
3	Uma Basic School	490020004	45	44	89	50	39	89
4	Pashchim Pahuni Secondary School	490020005	78	83	161	63	55	118
5	Shanti Namuna secondary school	490020006	418	519	937	430	537	967
6	Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	490020008	39	38	77	37	43	80
7	Barawaliya Secondary School	490260001	47	27	74	39	28	67
8	Balbikash Basic School	490260002	22	18	40	28	24	52
9	Bal Kalyan Basic School	490260003	30	47	77	26	43	69
10	Janabhawana Secondary School	490330004	108	109	217	105	93	198
11	Prabhat Basic Level School	490330005	59	72	131	63	61	124
12	Vishow Shanti Community Basic School	490330006	73	62	135	58	69	127

13	Gautam Buddha Adarsha Shishu sadan Basic School	490330008	38	37	75	37	34	71
14	Gautambuddha Secondary School	490330010	42	52	94	39	43	82
15	Semara Bazar Secondary School	490330011	49	53	102	52	43	95
16	Jyoti Basic School	490330012	34	27	61	34	29	63
17	Kotahi Mai Misuju BasicSchool	490390004	34	43	77	31	34	65
18	Madhawaliya Secondary School	490390005	44	58	102	41	43	84
19	Pashupati Secondary School	490390006	140	187	327	158	187	345
20	Bohiya Basic School	490390007	31	14	45	17	13	30
21	Janahit Secondary School	490430001	120	141	261	110	135	245
22	Saraswati Basic School	490430002	21	27	48	22	29	51
23	Nawa Jyoti Shankarman Shrestha Basic School	490430003	23	23	46	19	24	43
24	Bhulke Secondary School	490430004	65	50	115	67	58	125
25	Ganesh Basic School	490430005	35	19	54	22	23	45
26	Kotiya Mai Basic School	490430006	7	4	11	2	4	6
27	Shree Janata Secondary School	490430007	91	100	191	74	102	176
28	Shivapur Secondary school	490430008	96	110	206	68	65	133
29	Jana Jagriti Secondary School	490620002	155	175	330	151	141	292
30	Siddhartha Basic Level	490620003	56	50	106	42	39	81
31	Shankarnagar Durgadatta Secondary School	490620011	93	105	198	93	104	197
32	Janajyoti Ma Vi	490620014	112	125	237	130	132	262
33	Hamro Sagarmatha BasicSchool	490620023	56	56	112	58	54	112
34	Janata Secondary School	490710001	54	62	116	43	68	111
35	Sarswati Basic Level Rehara	490710003	30	39	69	36	35	71
36	Durga Secondary School	490710005	43	45	88	44	31	75
37	Tikuligadh Ma Vi	490710008	97	90	187	77	107	184
38	Bavni Basic School	490710010	39	30	69	37	28	65
39	Semari Basic School	490710011	13	13	26	13	10	23
40	Namuna Mahila Basic School	490710012	11	13	24	12	8	20
जम्मा			2603	2826	5429	2477	2664	5141

स्रोत: IEMIS Report

20८१, 20८२

तालिका न. १४ संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा १-५)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	New Environment English Secondary School	490020007	588	755	1343	541	682	1223
2	DAWN MODEL ACADEMY SECONDARY SCHOOL	490020009	185	255	440	209	287	496
3	Lumbini World School	490020010	86	136	222	102	133	235
4	Cambridge Academy	490160011	14	18	32	12	18	30
5	Golden Era Montessori School	490160012	13	8	21	7	12	19
6	Mission Mount Academy	490260004	33	54	87	22	37	59
7	Life Creation Academy Basic school	490260005	62	69	131	81	91	172
8	Namuna English Secondary School	490330001	107	140	247	111	159	270
9	St Joseph Secondary School	490330002	176	262	438	173	248	421
10	Araniko English Boarding School	490330003	66	91	157	93	101	194
11	Nawa Jyoti English Boarding School	490330014	199	237	436	220	268	488
12	Crystal Knowledge Academy	490330015	120	188	308	130	192	322
13	Kunwarwarti Boarding Secondary School	490330016	286	346	632	261	321	582
14	Little Paradise English Medium Secondary School	490330017	132	129	261	168	165	333
15	Next Generation Boarding School	490330019	15	19	34	18	43	61
16	Pearl Secondary School	490390001	80	106	186	72	106	178
17	Little Star Boarding Secondary School	490390003	96	148	244	81	117	198
18	Siddhartha Galaxy Public School	490390008	132	172	304	136	187	323
19	Pioneer Academy	490390009	27	14	41	28	20	48
20	Sanjivani Shiksha Sadan	490390012	75	99	174	84	99	183
21	Nobel Environment Academy	490390013	98	129	227	150	168	318
22	Nepathya school, Rupandehi	490430009	25	13	38	34	34	68
23	Nilgiri Childrens English Boarding Secondary School	490430011	68	75	143	63	72	135
24	Vishwo Ekata Academy secondary school	490430012	60	45	105	69	53	122
25	Kids Heaven English Basic schoolLevelBasic Level	490430014	42	55	97	49	57	106
26	Horizon Gautam Buddha Secondary School	490620006	442	564	1006	476	615	1091
27	Skyland English High School	490620007	35	65	100	30	50	80
28	Paramount Boarding Secondary School	490620010	370	478	848	367	517	884
29	New Light Boarding High School Public Educational Trust	490620012	168	241	409	184	291	475
30	Gyan Ganga Pathashala	490620015	168	245	413	234	309	543

31	Siddhartha English Boarding Secondary School	490620016	379	549	928	365	542	907
32	Pamir International Academy	490620017	109	138	247	57	86	143
33	Butwal Public School	490620018	114	220	334	111	197	308
34	Apex Secondary School	490620019	102	113	215	101	109	210
35	Smriti Boarding Secondary School	490620021	74	99	173	71	103	174
36	Purnaswari School	490620022	44	59	103	63	80	143
37	Early Boarding School and Montessori	490620026	62	74	136	62	60	122
38	Lord Buddha Gyan Jyoti English Boarding Secondary School	490710007	105	162	267	103	171	274
39	British Grammar School	490710009	71	103	174	72	101	173
जम्मा			5028	6673	11701	5210	6901	121 11

स्रोत: IEMIS Report 2081, 2082

तालिका न. १५ सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा ६-८)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	Uma Basic School	490020004	34	34	68	32	29	61
2	Pashchim Pahuni Secondary School	490020005	70	81	151	70	79	149
3	Shanti Namuna secondary school	490020006	650	782	1432	666	773	1439
4	Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	490020008	42	79	121	34	75	109
5	Barawaliya Secondary School	490260001	22	13	35	24	14	38
6	Balbikash Basic School	490260002	15	17	32	14	20	34
7	Bal Kalyan Basic School	490260003	21	17	38	19	21	40
8	Janabhawana Secondary School	490330004	96	96	192	90	83	173
9	Prabhat Basic Level School	490330005	33	30	63	32	35	67
10	Vishow Shanti Community Basic School	490330006	35	27	62	49	23	72
11	Gautambuddha Secondary School	490330010	51	57	108	45	49	94
12	Semara Bazar Secondary School	490330011	40	30	70	29	29	58
13	Jyoti Basic School	490330012	20	13	33	14	12	26
14	Madhawaliya Secondary School	490390005	28	29	57	31	35	66
15	Pashupati Secondary School	490390006	193	174	367	198	204	402
16	Janahit Secondary School	490430001	94	82	176	97	90	187
17	Bhulke Secondary School	490430004	48	36	84	38	32	70
18	Ganesh Basic School	490430005	16	13	29	18	10	28
19	Shree Janata Secondary School	490430007	65	67	132	74	65	139
20	Shivapur Secondary school	490430008	110	100	210	95	90	185
21	Shree Durga Baidik Sanskrit	490620001	0	70	70	0	66	66

	Bidyapeeth							
22	Jana Jagriti Secondary School	490620002	136	161	297	150	187	337
23	Shankarnagar Durgadatta Secondary School	490620011	119	114	233	104	108	212
24	Janajyoti Ma Vi	490620014	129	131	260	139	141	280
25	Janata Secondary School	490710001	43	27	70	41	28	69
26	Sarswati Basic Level Rehara	490710003	30	22	52	23	23	46
27	Durga Secondary School	490710005	36	37	73	33	34	67
28	Durga Sanskrit Ved Vedanga Bidyapith	490710006	1	36	37	0	46	46
29	Tikuligadh Ma Vi	490710008	76	72	148	80	66	146
जम्मा			2253	2447	4700	2239	2467	4706

स्रोत: IEMIS Report 2081, 2082

तालिका न. १६ संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा ६-८)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	New Environment English Secondary School	490020007	169	257	426	164	235	399
2	DAWN MODEL ACADEMY SECONDARY SCHOOL	490020009	47	87	134	50	101	151
3	Lumbini World School	490020010	35	73	108	44	82	126
4	Mission Mount Academy	490260004	16	24	40	22	25	47
5	Life Creation Academy Basic school	490260005	17	24	41	23	24	47
6	Namuna English Secondary School	490330001	51	70	121	54	59	113
7	St Joseph Secondary School	490330002	79	119	198	85	139	224
8	Araniko English Boarding School	490330003	24	41	65	19	40	59
9	Nawa Jyoti English Boarding School	490330014	44	82	126	70	83	153
10	Crystal Knowledge Academy	490330015	68	79	147	66	80	146
11	Kunwarwarti Boarding Secondary School	490330016	109	145	254	115	161	276
12	Little Paradise English Medium Secondary School	490330017	67	72	139	69	67	136
13	Pearl Secondary School	490390001	38	51	89	34	37	71
14	Little Star Boarding Secondary School	490390003	36	65	101	41	63	104
15	Siddhartha Galaxy Public School	490390008	70	85	155	85	101	186

16	Sanjivani Shiksha Sadan	490390012	29	42	71	29	43	72
17	Nobel Environment Academy	490390013	35	36	71	49	47	96
18	Nepathya school, Rupandehi	490430009	8	9	17	3	7	10
19	Nilgiri Childrens English Boarding Secondary School	490430011	19	29	48	22	38	60
20	Vishwo Ekata Academy secondary school	490430012	19	18	37	15	20	35
21	Kids Heaven English Basic schoolLevelBasic Level	490430014	10	7	17	13	14	27
22	Horizon Gautam Buddha Secondary School	490620006	199	315	514	238	378	616
23	Skyland English High School	490620007	15	22	37	14	21	35
24	Paramount Boarding Secondary School	490620010	226	328	554	255	337	592
25	New Light Boarding High School Public Educational Trust	490620012	84	122	206	105	108	213
26	Gyan Ganga Pathashala	490620015	57	92	149	64	85	149
27	Siddhartha English Boarding Secondary School	490620016	196	269	465	198	265	463
28	Pamir International Academy	490620017	37	49	86	47	56	103
29	Butwal Public School	490620018	100	142	242	94	151	245
30	Apex Secondary School	490620019	44	60	104	50	49	99
31	Smriti Boarding Secondary School	490620021	37	51	88	34	48	82
32	Purnaswari School	490620022	11	25	36	6	14	20
33	Early Boarding School and Montessori	490620026	0	0	0	1	6	7
34	Lord Buddha Gyan Jyoti English Boarding Secondary School	490710007	58	65	123	60	80	140
35	British Grammar School	490710009	39	68	107	46	70	116
जम्मा			2093	3023	5116	2284	3134	5418

स्रोत: IEMIS Report 2081, 2082

तालिका न. १७ माध्यमिक तहका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)	एकाइ	आधार वर्ष (२०८२/८३)	वर्ष १(२०८३/८४)	वर्ष २(२०८४/८५)	वर्ष ३(२०८५/८६)	वर्ष ४(२०८६/८७)	वर्ष ५(२०८७/८८)	जम्मा लक्ष्य	कैफियत / स्रोतगत आधार
१	निःशुल्क	पट	-	१	-	-	-	-	१	योजनाको

	माध्यमिक शिक्षा कार्यान्वयन का लागि स्थानीय ऐन, कार्यविधि र निर्देशिका तर्जुमा	क								सुरुआती वर्षमै पारित गरी लागू गरिने
२	पहुँच र आवश्यकताका आधारमा माध्यमिक विद्यालयहरूको वस्तुपरक नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक	-	१	-	-	-	१	२	स्रोत र साधनको समन्यायिक वितरण का लागि
३	विज्ञान, गणित तथा कम्प्युटर विज्ञान विधामा जेहेन्दार तथा सीमान्तकृत विद्यार्थीका लागि शैक्षिक प्रोत्साहन अनुदान	सङ्ख्या	-	१००	१००	११०	१२०	१२०	५५०	ड्रपआउट न्यूनीकरण र प्राविधिक शिक्षा प्रवर्धन
४	स्वीकृत राष्ट्रिय मापदण्ड र विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा	सङ्ख्या	-	८	१०	१२	१५	१५	६२	गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी शिक्षकलाई प्राथमिक

	विषयगत शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा व्यवस्थापन									ता
५	घरधुरी सर्वेक्षण र खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा विद्यालय बाहिर रहेका किशोर-किशोरी पहिचान र भर्ना अभियान	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५	माध्यमिक तहमा शतप्रतिशत खुद भर्ना सुनिश्चितता
६	विपद् वा महामारीको समयमा सिकाइ निरन्तरताका लागि खुला, दूर तथा भर्चुअल सिकाइको वैकल्पिक प्रबन्ध	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५	डिजिटल 'Learning Portal' को सञ्चालन र विकास
७	स्तरीकृत परीक्षा (Standardized Test) को माध्यमबाट कक्षा ९ र १० का विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि	पटक	-	१	१	१	१	१	५	नगर शिक्षा शाखाको प्राविधिक नेतृत्वमा

	मापन									
८	माध्यमिक शिक्षकहरू को आधुनिक शिक्षण विधि, ICT र STEAM शिक्षासम्बन्धी पेसागत क्षमता विकास कार्यशाला	पटक	-	१	१	१	१	१	५	शिक्षक पेसागत विकास (TPD) मोडेल अनुरूप
९	सुरक्षित विद्यालय मापदण्ड अनुसार 'विद्यालय उत्थानशील तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण योजना' निर्माण र कार्यान्वयन	पटक	-	१	१	१	१	१	५	जलवायु परिवर्तन र प्रकोप अनुकूलनका लागि
१०	स्मार्ट क्लासरुम र डिजिटल ल्याबका लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास, आइसिटी सामग्री र प्राविधिक सहयोग	पटक	-	१	-	१	-	१	३	चरणबद्ध रूपमा सबै माध्यमिक विद्यालय समेट्ने
११	शिक्षकहरूलाई	पटक	-	१	१	१	१	१	५	विषयगत विशेषज्ञह

	कार्यस्थलमै शिक्षण सुधारका लागि मेन्टरिङ र 'शिक्षक सहायता प्रणाली' को पुनर्संरचना									रू सम्मिलित सञ्जाल गठन
१२	विद्यालय नर्सिङ कार्यक्रम, नियमित स्वास्थ्य जाँच र एनेमिया (रक्तअल्पता) न्यूनीकरण पोषण कार्यक्रम	पटक	-	२१	२१	२१	२१	२१	१०५	नगरका २१ वटै माध्यमिक विद्यालयमा निरन्तर
१३	अपाङ्गता भएका (अन्तरदृष्टि, बहिरा तथा शारीरिक) विद्यार्थीहरूका लागि विशेष छात्रवृत्ति र सहायक सामग्री	जना	-	३०	३०	३०	३०	३०	१५०	समावेशी शिक्षा नीति अनुरूप लक्षित सहयोग
१४	विपन्न, दलित र अल्पसङ्ख्यक विद्यार्थीका लागि निःशुल्क पाठ्यपुस्तक	जना	-	११०	१२०	१३०	४०	१५०	६५०	टिकाउ दर वृद्धि र समतामूलक पहुँच सुधार

	, पोशाक, स्टेशनरी र विशेष छात्रवृत्ति									
१५	त्रैमासिक र वार्षिक परीक्षा प्रणालीको आन्तरिक कार्यविधि परिमार्जन गरी व्यवस्थित परीक्षा सञ्चालन	पटक	-	१	१	१	१	१	५	परीक्षाको वैधता र विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्न
१६	विद्यालयस्तरमा शैक्षिक मानव संसाधन सूचना प्रणाली (Teacher-EMIS) को स्थापना र लाइव अपडेट	सङ्ख्या	-	१	-	-	-	१	२	शिक्षक तथ्याङ्क व्यवस्थापनलाई प्रविधिमैत्री बनाउन
१७	विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) का पदाधिकारीहरूको शासकीय क्षमता विकास	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५	संस्थागत सुशासन र सामाजिक परीक्षण सुदृढीकरण

१८	समुदाय-विद्यालय साझेदारी प्रवर्द्धनका लागि नियमित अभिभावक अभिमुखिकरण र सहभागिता वृद्धि कार्यक्रम	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	**५**	सिकाइमा अभिभावकीय जिम्मेवारी बोध गराउन
१९	अभिभावक विहीन, अनाथ तथा सडक बालबालिकाहरूका लागि आवासीय छात्रवृत्ति र एकीकृत संरक्षण प्रबन्ध	सङ्ख्या	-	४०	४०	३०	३०	२०	**१६०**	आवासीय विद्यालय वा सुरक्षित छात्रवास आबद्धता
२०	उत्कृष्ट कार्यसम्पादन र नवप्रवर्द्धन गर्ने माध्यमिक शिक्षक र शैक्षिक कर्मचारीका लागि नगर पुरस्कार	जना	-	५	५	५	५	५	**२५**	पेसागत मर्यादा र उच्च मनोबल अभिवृद्धिका लागि
२१	विद्यार्थीहरूको नवीनतम वैज्ञानिक	सङ्ख्या	-	५	६	८	८	१०	**३८**	साना अनुसन्धान र सिर्जनशी

	अनुसन्धान, प्रविधि आविष्कार र नवप्रवर्तन कार्यका लागि नवप्रवर्तन कोष									ल आविष्कार सहयोग
२२	कक्षा १२ पूरा गरेका विद्यार्थीका लागि उच्च शिक्षा मार्गनिर्देशन, वृत्ति छनोट र क्यारियर काउन्सिलिङ	पटक	-	१	१	१	१	१	५	रोजगारी र बजारको मागसँग शिक्षालाई जोड्न
२३	सन्दर्भ सामग्री र सूचना प्रविधि (E-Library) सहितको आधुनिक र सुविधायुक्त पुस्तकालय व्यवस्थापन	सङ्ख्या	-	४	४	४	४	५	२१	नगरका २१ वटै माध्यमिक विद्यालयमा पुऱ्याउने
२४	नगर स्तरमा विद्यार्थीहरू बिच सिर्जनशील, प्राज्ञिक, साहित्यिक र खेलकुद प्रतिस्पर्धात्मक कार्यक्रम	पटक	-	५	५	७	७	१०	३४	वक्तृत्व, हाजिरीजवाफ, र विज्ञान प्रदर्शनी आदि
२५	सेनेटरी प्याड	पटक	-	२१	२१	२१	२१	२१	१०५	२१ वटै माध्यमि

	भेन्डिङ मेसिन, बर्न मेसिन सहित सुरक्षित र दिगो महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन									क विद्यालय मा ५ वर्ष निरन्तर

तालिका न.१८ सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा ९-१०)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	Pashchim Pahuni Secondary School	490020005	36	29	65	36	44	80
2	Shanti Namuna secondary school	490020006	562	684	1246	586	708	1294
3	Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	490020008	37	63	100	54	66	120
4	Barawaliya Secondary School	490260001	11	15	26	12	15	27
5	Janabhawana Secondary School	490330004	57	61	118	62	60	122
6	Gautambuddha Secondary School	490330010	55	64	119	68	64	132
7	Semara Bazar Secondary School	490330011	23	14	37	34	24	58
8	Madhawaliya Secondary School	490390005	22	16	38	22	13	35
9	Pashupati Secondary School	490390006	124	118	242	156	106	262
10	Janahit Secondary School	490430001	62	51	113	58	55	113
11	Bhulke Secondary School	490430004	24	16	40	33	23	56
12	Shree Janata Secondary School	490430007	42	34	76	43	38	81
13	Shivapur Secondary school	490430008	75	68	143	82	85	167
14	Shree Durga Baidik Sanskrit Bidyapeeth	490620001	0	34	34	0	31	31
15	Jana Jagriti Secondary School	490620002	104	114	218	107	104	211
16	Shankarnagar Durgadatta Secondary School	490620011	79	78	157	89	92	181
17	Janajyoti Ma Vi	490620014	112	80	192	119	97	216
18	Janata Secondary School	490710001	15	12	27	20	11	31
19	Durga Secondary School	490710005	30	24	54	31	29	60
20	Durga Sanskrit Ved Vedanga Bidyapith	490710006	0	19	19	0	27	27
21	Tikuligadh Ma Vi	490710008	79	57	136	85	75	160
जम्मा			1549	1651	3200	1697	1767	3464

स्रोत : IEMIS Report 2081, 2082

तालिका न. १९ संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा ९-१०)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	New Environment English Secondary School	490020007	92	116	208	100	153	253
2	DAWN MODEL ACADEMY SECONDARY SCHOOL	490020009	34	27	61	30	31	61
3	Lumbini World School	490020010	22	38	60	20	49	69
4	Mission Mount Academy	490260004	4	13	17	7	16	23
5	Life Creation Academy Basic school	490260005	6	4	10	8	14	22
6	Namuna English Secondary School	490330001	28	38	66	37	50	87
7	St Joseph Secondary School	490330002	51	63	114	47	76	123
8	Araniko English Boarding School	490330003	17	22	39	14	22	36
9	Nawa Jyoti English Boarding School	490330014	25	38	63	25	42	67
10	Crystal Knowledge Academy	490330015	45	44	89	39	51	90
11	Kunwarwarti Boarding Secondary School	490330016	54	82	136	68	83	151
12	Little Paradise English Medium Secondary School	490330017	32	42	74	33	47	80
13	Pearl Secondary School	490390001	26	32	58	26	33	59
14	Little Star Boarding Secondary School	490390003	26	46	72	18	55	73
15	Siddhartha Galaxy Public School	490390008	27	42	69	40	42	82
16	Sanjivani Shiksha Sadan	490390012	23	11	34	21	16	37
17	Nobel Environment Academy	490390013	23	22	45	19	24	43
18	Nepathya school, Rupandehi	490430009	3	5	8	2	3	5
19	Nilgiri Childrens English Boarding Secondary School	490430011	15	10	25	11	8	19
20	Vishwo Ekata Academy secondary school	490430012	9	4	13	6	6	12
21	Horizon Gautam Buddha Secondary School	490620006	106	163	269	123	159	282
22	Skyland English High School	490620007	10	13	23	8	13	21
23	Paramount Boarding Secondary School	490620010	183	232	415	137	193	330
24	New Light Boarding High School Public Educational	490620012	41	54	95	44	64	108

	Trust							
25	Gyan Ganga Pathashala	490620015	32	40	72	38	55	93
26	Siddhartha English Boarding Secondary School	490620016	109	135	244	111	123	234
27	Pamir International Academy	490620017	21	24	45	27	35	62
28	Butwal Public School	490620018	71	82	153	62	72	134
29	Apex Secondary School	490620019	30	36	66	22	43	65
30	Smriti Boarding Secondary School	490620021	16	40	56	15	34	49
31	Purnaswari School	490620022	4	10	14	5	13	18
32	Lord Buddha Gyan Jyoti English Boarding Secondary School	490710007	21	26	47	24	27	51
33	British Grammar School	490710009	19	49	68	20	55	75
जम्मा			1225	1603	2828	1207	1707	2914

स्रोत : IEMIS Report 2081, 2082

तालिका नं.२० सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा ११-१२)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	Pashchim Pahuni Secondary School	490020005	4	1	5	0	0	0
2	Shanti Namuna secondary school	490020006	947	1170	2117	1273	1660	2933
3	Girvan Saraswati Sanskrit & General Secondary School	490020008	14	72	86	15	68	83
4	Gautambuddha Secondary School	490330010	74	40	114	47	36	83
5	Pashupati Secondary School	490390006	81	63	144	74	46	120
6	Shree Janata Secondary School	490430007	25	18	43	36	20	56
7	Shivapur Secondary school	490430008	11	5	16	13	5	18
8	Shree Durga Baidik Sanskrit Bidyapeeth	490620001	0	12	12	0	17	17
9	Shankarnagar Durgadatta Secondary School	490620011	54	47	101	36	26	62

10	Janajyoti Ma Vi	490620014	91	73	164	79	45	124
11	Durga Sanskrit Ved Vedanga Bidyapith	490710006	0	24	24	0	10	10
12	Tikuligadh Ma Vi	490710008	56	32	88	29	10	39
जम्मा			1357	1557	2914	1602	1943	3545

स्रोत : IEMIS Report 2081, 2082

तालिका नं.२१ संस्थागत विद्यालयमा विद्यार्थी विवरण २०८१ र २०८२ (कक्षा ११-१२)

क्र.स.	विद्यालयको नाम	IEMIS	कूल विद्यार्थी जम्मा २०८१			कूल विद्यार्थी जम्मा २०८२		
			छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
1	New Environment English Secondary School	490020007	53	80	133	71	137	208
2	St Joseph Secondary School	490330002	95	153	248	71	147	218
3	Nawa Jyoti English Boarding School	490330014	34	43	77	2	12	14
4	Kunwarwarti Boarding Secondary School	490330016	36	32	68	54	58	112
5	Little Star Boarding Secondary School	490390003	5	9	14	8	12	20
6	Horizon Gautam Buddha Secondary School	490620006	538	788	1326	532	808	1340
7	Paramount Boarding Secondary School	490620010	36	73	109	130	180	310
8	New Light Boarding High School Public Educational Trust	490620012	117	127	244	73	79	152
9	Siddhartha English Boarding Secondary School	490620016	56	64	120	96	119	215
10	British Grammar School	490710009	35	64	99	31	52	83
जम्मा			1005	1433	2438	1068	1604	2672

स्रोत : IEMIS Report 2081, 2082

तालिका न. २१ स्थानीय पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)	एकाइ	आधार वर्ष (२०८२/८३)	वर्ष १(२०८३/८४)	वर्ष २(२०८४/८५)	वर्ष ३(२०८५/८६)	वर्ष ४(२०८६/८७)	वर्ष ५(२०८७/८८)	जम्मा लक्ष्य	कैफियत / स्रोतगत आधार
१	नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप र परिमार्जित पाठ्यसामग्री सम्बन्धी नगरस्तरीय शिक्षक प्रबोधीकरण/अभिमुखीकरण	पटक	-	१	१	१	१	१	५	प्रत्येक शैक्षिक सत्रको सुरुमा सञ्चालन गरिने
२	स्थानीय पाठ्यक्रम शिक्षण र आधुनिक मूल्याङ्कन विधि (CAS) सम्बन्धी सघन शिक्षक कार्यशाला तथा तालिम	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५	विषयगत र तहगत शिक्षकहरूको सक्षमताका लागि
३	त्रैमासिक तथा वार्षिक रूपमा सिकाइ उपलब्धि मापनका लागि स्तरीकृत विद्यार्थी मूल्याङ्कन एवं परीक्षण	पटक	-	१	१	१	१	१	५	परीक्षाको वैधता र विश्वसनीयता सुदृढ गर्न
४	पाठ्यक्रम कार्यान्वयनलाई सहयोग पुऱ्याउने गरी शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT)	पटक	-	१	१	१	१	१	५	डिजिटल शैक्षिक सामग्री र भर्चुअल

	को एकीकृत प्रयोग									सिकाइ प्रवर्धन
५	"हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय पाठ्यपुस्तकको छपाइ र सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई निःशुल्क वितरण	पटक	-	१	१	१	१	१	५	शैक्षिक सत्रको पहिलो हप्ताभित्रै उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने
६	स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यावहारिक कार्यान्वयन अनुगमन, क्षेत्रगत अध्ययन र आवधिक समीक्षा कार्यशाला	पटक	-	१	१	१	१	१	५	पाठ्यक्रम परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण सङ्कलन
७	स्थानीय पढाइ सामग्री (Local Reading Materials), सन्दर्भ पुस्तिका र अन्य शैक्षणिक सामग्री निर्माण तथा प्रदर्शन	पटक	-	१	१	१	१	१	५	शिक्षक-विद्यार्थीको सहभागितामा स्थानीय सामग्री निर्माण
८	शिक्षण कार्यमा सहयोगी सामग्रीहरू (पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका, बुलेटिन र स्रोत सामग्री) को विकास र उपलब्धता	सङ्ख्या	-	-	-	१	-	-	१	वर्ष ३ मा नगरस्तरीय एकीकृत स्रोत सङ्ग्रह निर्माण

तालिका न. २२ सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षक दरवन्दी विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विद्यालयको ठेगाना	सञ्चालित कक्षा	सहायक कर्मचारी (लेखापाल) दरबन्दी	विद्यालय सहयोगी	बाल विकास दरबन्दी	प्रा.वि.			नि.मा.वि.					मा.वि.					उ.मा.वि. दरबन्दी		जम्मा	कुल जम्मा शिक्षक सङ्ख्या
							स्थायी दरबन्दी	राहत	जम्मा	स्थायी दरबन्दी	राहत	संघीय अनुदान	न. पा. अनुदान	जम्मा	स्थायी दरबन्दी	राहत	संघीय अनुदान	न. पा. अनुदान	जम्मा	दरबन्दी	अनुदान	जम्मा	
1	शान्ति नमुना मा.वि.तिलोत्तमा - ५	तिलोत्तमा - ५	बालविकास-१२	1	2	**5**	19	1	**20**	6	1	0	0	**7**	11	0	0	0	**11**	0	2	**2**	**45**
2	गीर्वाण सरस्वती संस्कृत तथा सा.मा.वि.	तिलोत्तमा - ५	बालविकास-१२	1	1	**1**	5	0	**5**	4	0	0	0	**4**	7	1	0	0	**8**	0	2	**2**	**20**
3	शंकरनगर दुर्गादत्त मा.वि.	तिलोत्तमा - २	बालविकास-१२	1	1	**2**	8	1	**9**	5	0	0	0	**5**	5	0	0	0	**5**	2	0	**2**	**23**
4	जनज्योती मा.वि.	तिलोत्तमा - ४	बालविकास-१२	1	1	**3**	9	0	**9**	6	0	0	0	**6**	4	1	0	1	**6**	0	2	**2**	**26**
5	पशुपति मा.वि.	तिलोत्तमा - १५	बालविकास-१२	1	2	**2**	10	0	**10**	4	1	0	0	**5**	3	1	0	0	**4**	2	0	**2**	**23**
6	शिवपुर मा.वि.	तिलोत्तमा - ११	बालविकास-१२	1	1	**1**	4	0	**4**	5	0	0	0	**5**	4	1	0	0	**5**	0	2	**2**	**17**
7	गौतमबुद्ध मा.वि.	तिलोत्तमा - 09	बालविकास-१२	1	1	**1**	5	0	**5**	5	0	0	0	**5**	7	1	0	0	**8**	0	2	**2**	**21**
8	टिकुलीगढ मा.वि.	तिलोत्तमा - १4	बालविकास-१२	1	1	**2**	8	0	**8**	4	0	0	0	**4**	5	1	0	0	**6**	0	2	**2**	**22**
9	पश्चिम पहुनी मा.वि.	तिलोत्तमा - 6	बालविकास-१२	1	1	**2**	5	0	**5**	4	0	0	0	**4**	2	2	0	0	**4**	0	0	**0**	**15**
10	जनता मा.वि. मोहनाजोत,	तिलोत्तमा - 12	बालविकास-१२	1	1	**1**	5	2	**7**	0	2	0	0	**2**	1	0	2	1	**4**	0	0	**0**	**14**
11	दुर्गा बैदिक संस्कृत विद्यापिठ	तिलोत्तमा - १	6-12	1	1	**0**	0	0	**0**	0	0	1	0	**1**	0	1	1	0	**2**	0	0	**0**	**3**
12	दुर्गा संस्कृत वेद वेदाङ्ग विद्यापिठ	तिलोत्तमा - 14	6-12	1	1	**0**	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**0**
13	जनता मा.वि. तिनधुरे,	तिलोत्तमा - 13	बालविकास-१०	1	2	**3**	8	0	**8**	2	1	0	0	**3**	1	1	1	1	**4**	0	0	**0**	**18**

14	जनजागृति मा.वि.	तिलोत्तमा - 2	बालविकास-१0	1	1	**1**	12	0	**12**	4	0	0	0	**4**	0	4	0	0	**4**	0	0	**0**	**21**
15	सेमराबजार मा.वि.	तिलोत्तमा - ७	बालविकास-१0	1	2	**1**	7	0	**7**	2	1	0	0	**3**	1	3	0	0	**4**	0	0	**0**	**15**
16	जनहित मा.वि.	तिलोत्तमा -१०	बालविकास-१0	1	1	**3**	8	1	**9**	0	3	0	0	**3**	0	4	0	0	**4**	0	0	**0**	**19**
17	जनभावना मा.वि.	तिलोत्तमा - ८	बालविकास-१0	1	1	**4**	7	2	**9**	0	3	0	0	**3**	0	1	2	1	**4**	0	0	**0**	**20**
18	दुर्गा मा.वि.	तिलोत्तमा - १४	बालविकास-१0	1	1	**3**	5	1	**6**	0	3	0	1	**4**	0	0	3	1	**4**	0	0	**0**	**17**
19	भुल्के मा.वि.	तिलोत्तमा - ११	बालविकास-१0	1	2	**3**	8	0	**8**	0	0	1	1	**2**	0	0	3	1	**4**	0	0	**0**	**17**
20	वरवलिया मा.वि.	तिलोत्तमा - १७	बालविकास-१0	1	1	**2**	7	0	**7**	2	2	0	0	**4**	0	0	2	1	**3**	0	0	**0**	**16**
21	मधवलिया मा.वि.	तिलोत्तमा - १5	बालविकास-१0	1	1	**1**	7	0	**7**	2	1	0	0	**3**	0	0	3	1	**4**	0	0	**0**	**15**
22	ज्योती आ.वि.	तिलोत्तमा - ८	बालविकास-8	0	1	**1**	6	0	**6**	1	0	1	0	**2**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**9**
23	बालकल्याण आ.वि.	तिलोत्तमा - १७	बालविकास-8	0	1	**1**	6	0	**6**			1	1	**2**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**9**
24	उमा आ.वि.	तिलोत्तमा - 6	बालविकास-8	0	1	**1**	6	0	**6**	0	3	0	0	**3**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**10**
25	गणेश आ.वि.	तिलोत्तमा - ११	बालविकास-8	0	1	**2**	5	0	**5**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**7**
26	बालविकास आ.वि.	तिलोत्तमा - १७	बालविकास-8	0	1	**2**	5	0	**5**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**7**
27	प्रभात आ.वि.	तिलोत्तमा - ७	बालविकास-8	0	1	**1**	7	1	**8**	0	0	1	1	**2**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**11**
28	सरस्वती आ.वि. रेहरा	तिलोत्तमा - १४	बालविकास-8	0	1	**2**	5	0	**5**	0	0	1	1	**2**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**9**
29	विश्वशान्ति सामुदायिक आ.वि.	तिलोत्तमा - 9	बालविकास-8	0	1	**3**	4	1	**5**	0	0	1	1	**2**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**10**

30	कोटईमाई मिशुजु आ.वि.	तिलोत्तमा - १6	बालविकास- 5	0	1	**2**	2	3	**5**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**7**
31	सिद्धार्थ आ.वि.	तिलोत्तमा - ९	बालविकास- 5	0	1	**1**	4	0	**4**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**5**
32	सत्यलक्ष्मी आ.वि.	तिलोत्तमा - 6	बालविकास- 5	0	1	**1**	2	1	**3**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**4**
33	सरस्वती आ.वि. तुकतुकिया	तिलोत्तमा - १२	बालविकास- 5	0	1	**1**	3	0	**3**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**4**
34	बभनी भुपु सैनिक आ.वि.	तिलोत्तमा - 13	बालविकास- 5	0	1	**1**	2	1	**3**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**4**
35	गौतमबुद्ध आर्दश शिशु सदन आ.वि.	तिलोत्तमा - 9	बालविकास- 5	0	1	**1**	3	0	**3**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**4**
36	हाम्रो सगरमाथा आ.वि.	तिलोत्तमा - 3	बालविकास- 5	0	1	**3**	3	0	**3**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**6**
37	मधवलिया सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	तिलोत्तमा - 15	बालविकास	0	0	**2**	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	0	0	**0**	0	0	**0**	**2**
				21	41	**66**	**210**	**15**	**225**	**56**	**21**	**7**	**6**	**90**	**51**	**22**	**17**	**8**	**98**	**4**	**12**	**16**	**495**

स्रोत: तिलोत्तमा नगरपालिका २०८३

तालिका न. २३ अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)	एकाइ	आधार वर्ष (२०८२/८३)	वर्ष १(२०८३/८४)	वर्ष २(२०८४/८५)	वर्ष ३(२०८५/८६)	वर्ष ४(२०८६/८७)	वर्ष ५(२०८७/८८)	जम्मा लक्ष्य	कैफियत / स्रोतगत आधार
१	बाँकी निरक्षर प्रौढ तथा महिलाहरू पहिचान गरी वडा	पटक	-	१	१	१	१	१	५	प्रतिवर्ष साक्षरता दर शतप्रतिशत पुऱ्याउ

	स्तरमा सघन कार्यमूलक साक्षरता कक्षा सञ्चालन									ने लक्ष्य
२	साक्षर भइसकेका नागरिकहरूका लागि निरन्तर शिक्षा, डिजिटल साक्षरता र मोबाइल बैंकिङ/वित्तीय साक्षरता कार्यशाला	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५	प्रत्येक वर्ष CLC मार्फत सञ्चालन गरिने
३	नगरमा रहेका ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र (CLC) को भौतिक सुदृढीकरण, इ-लाइब्रेरी स्थापना र प्राविधिक सामग्री सहयोग	पटक	-	१	१	१	१	१	५	४ वटै केन्द्र र नगर स्तरमा समन्वय सुदृढीकरण
४	आधुनिक र व्यावसायिक सिप, उद्यमशीलता, स्थानीय	पटक	-	१	१	१	१	१	५	बजारको मागका आधारमा स्वरोज

	कृषि र घरेलु उद्योग सम्बन्धी छोटो अवधिको आयआर्जन मूलक तालिम									गार लक्षित
५	"हाम्रो तिलोत्तमा" स्थानीय सन्दर्भमा प्रौढ र महिलाहरूका लागि उपयोगी रैथाने ज्ञान र सिपमूलक पाठ्यसामग्री वितरण	पटक	-	१	१	१	१	१	५	निःशुल्क र सहज उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने
६	बीचैमा कक्षा छाडेका वा औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित किशोर-किशोरीका लागि वैकल्पिक र खुला विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम	पटक	-	१	१	१	१	१	५	औपचारिक शिक्षा प्रणालीसँग समकक्षता कायम गर्ने
७	वडा स्तरमा पुस्तकालय, टोल स्तरीय	पटक	-	१	१	१	१	१	५	समुदायमा पढ्ने संस्कृ

	पढाइ कुना (Reading Corners) र जीवनपर्यन्त सिकाइ प्रवर्द्धन सामग्री निर्माण									तिको विकास गर्न
८	अनौपचारिक शिक्षा, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको कार्यसम्पादन समीक्षा, तथ्याङ्क अद्यावधिक र अनुगमन प्रतिवेदन तयारी	सङ्ख्या	-	-	-	१	-	-	१	वर्ष ३ मा नगरस्तरीय विस्तृत प्रोफाइल तथा समीक्षा

तालिका न. २४ शैक्षिक समता र समावेशीकरणका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.स.	**प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)**	**एकाइ**	**आधार वर्ष (२०८२/८३)**	**वर्ष १(२०८३/८४)**	**वर्ष २(२०८४/८५)**	**वर्ष ३(२०८५/८६)**	**वर्ष ४(२०८६/८७)**	**वर्ष ५(२०८७/८८)**	**जम्मा लक्ष्य**	**कैफियत / स्रोतगत आधार**
१	विद्यालय बाहिर रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको	सङ्ख्या	-	१	-	-	१	-	२	वर्ष १ र वर्ष ४ मा व्यापक सर्वेक्षण र IEMIS अपडेट

	वडागत घरधुरी सर्वेक्षण, लगत सङ्कलन र विश्लेषण									
२	पहिचान गरिएका अपाङ्गता र वैयक्तिक आवश्यकता (Individual Needs) भएका बालबालिकाका लागि विशेष शैक्षिक/स्रोत कक्षा कार्यक्रम	पटक	-	१	१	१	१	१	५	५ वर्ष निरन्तर स्रोतकक्षा सुदृढीकरण र सञ्चालन
३	विद्यालय बाहिर रहेका किशोर-किशोरीलाई विद्यालय ल्याउन र भर्ना टिकाउन वडा तथा समुदाय स्तरमा सचेतना अभियान	पटक	-	१	१	१	१	१	५	विद्यार्थी भर्ना र टिकाउ अभियान सँग आबद्ध
४	दलित, सीमान्तकृत, अपाङ्गता भएका र अति विपन्न	पटक	-	१	१	१	१	१	५	ड्रपआउट न्यूनीकरण गर्न प्रत्येक शैक्षिक सत्रको

	विद्यार्थीका लागि पोसाक, स्टेशनरी सहितको एकीकृत प्रोत्साहन कार्यक्रम									सुरुमा
५	समावेशी शिक्षा र अपाङ्गता अनुकूल सिकाइका लागि ब्रेल, साङ्केतिक तथा विशेष डिजिटल सिकाइ सामग्रीको प्रबन्ध	स ङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५	आवश्यक ताका आधारमा विद्यालयह रूलाई अनुदान
६	प्रत्येक विद्यालयमा 'जेन्डर फोकल शिक्षक' र 'गुनासो सुन्ने अधिकारी' तोकी कार्यविधि र गुनासो पेटिका व्यवस्थापन	पट क	-	१	१	१	१	१	५	लैंगिक हिंसा र दुर्व्यवहार रोक्न ५ वर्ष निरन्तर
७	विद्यालयह रूमा जातीय, लैङ्गिक तथा अपाङ्गता जन्य विभेद	पट क	-	१	१	१	१	१	५	बालअधि कार र सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन कार्यशाला

	न्यूनीकरण का लागि शिक्षक र विव्यस पदाधिकारी अभिमुखीकरण									
८	छात्राहरूका लागि आत्मरक्षा (Self-Defense) तालिम र महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धी विशेष परामर्श कार्यक्रम	पटक	-	१	१	१	१	१	५	माध्यमिक र उच्च माध्यमिक तहका छात्राहरू लक्षित
९	सीमान्तकृत र कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाको शैक्षिक प्रगतिको अनुगमन, सामाजिक परीक्षण र समीक्षा	सङ्ख्या	-	-	-	१	-	-	१	वर्ष ३ मा नगरस्तरीय मध्यावधि समता समीक्षा

तालिका न. २५ आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र. स.	प्रमुख क्रियाक	एकाइ	आधार वर्ष	वर्ष १(२०८	वर्ष २(२०८	वर्ष ३(२०८	वर्ष ४(२०८	वर्ष ५(२०८	जम्मा	कैफियत / स्रोतगत

	लापहरू (Key Activities)		(२०८२/८३)	३/८४)	४/८५)	५/८६)	६/८७)	७/८८)	लक्ष्य	आधार
१	आपतकालीन अवस्थामा शिक्षा (EiE) सञ्चालन सम्बन्धी नगरस्तरीय कार्यविधि, मापदण्ड र वैकल्पिक सिकाइ निर्देशिका निर्माण	पटक	-	१	-	-	-	-	१	राष्ट्रिय सुरक्षित विद्यालय नीतिमा आधारित
२	नगरभित्रका सबै विद्यालयहरूको संरचनागत तथा गैर-संरचनागत जोखिम मूल्याङ्कन र डिजिटल नक्साङ्कन प्रतिवेदन तयारी	पटक	-	१	-	-	१	-	२	प्राविधिक इन्जिनियरहरूको टोलीमार्फत गरिने
३	प्रत्येक विद्यालयमा अनिवार्य रूपमा "विद्यालय विपद्	सङ्ख्या	-	५	५	५	५	५	२५	सबै विद्यालय समेट्ने गरी क्लस्टर स्तरमा

	व्यवस्थापन तथा प्रतिकार्य योजना" (SDMP) तर्जुमा कार्यशाला									
४	शिक्षक, विद्यार्थी र विव्यस पदाधिकारीहरूका लागि विपद् पूर्वतयारी, खोज-उद्धार, र प्राथमिक उपचार सम्बन्धी व्यावहारिक तालिम	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	रेडक्रस र सुरक्षा निकायको प्राविधिक सहयोगमा
५	विद्यालयहरूमा चट्याङ प्रतिरोधी प्रणाली (Earthing) र अग्नि-नियन्त्रक उपकरण (Fire Extinguisher) जडान तथा मर्मत	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	**२५**	उच्च जोखिममा रहेका विद्यालयहरूलाई प्राथमिकता
६	महामारी र सङ्कटको	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	सूचना प्रविधि

	समयमा प्रयोग गरिने वैकल्पिक डिजिटल शैक्षिक सामग्री संवर्द्धन र अनलाइन लर्निङ पोर्टल सुदृढीकरण									शाखा र शिक्षा शाखाको समन्वय
७	जलवायु अनुकूलन, लु र शीतलहर को प्रभाव कम गर्न विद्यालयह रूमा "हरित विद्यालय तथा वृक्षारोपण" अभियान सञ्चालन	विद्या लय	-	५	५	५	५	५	**२५**	पर्या-संरचना र वातावरण संरक्षण गुरुयोजना अन्तर्गत
८	सिद्धार्थ राजमार्ग र सडक जोखिम न्यूनीकरण का लागि विद्यार्थीह रूलाई ट्राफिक सचेतना, जेब्रा क्रसिङ अभ्यास र	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	ट्राफिक प्रहरी र बाल क्लबहरू को अगुवाइमा

	सडक सुरक्षा तालिम									
९	आपतकालीन राहत, खाद्यान्न, अस्थायी टेन्ट, र स्टेसनरी सामग्रीहरूको पूर्वभण्डारण तथा "आकस्मिक शैक्षिक व्यवस्थापन कोष" सञ्चालन	पटक	-	१	१	१	१	१	५	नगर विपद् व्यवस्थापन कोषसँगको वित्तीय साझेदारीमा
१०	सङ्कटकालीन अवस्थामा बालबालिकालाई दिइने मनोसामाजिक परामर्श (Psychosocial Counseling) सम्बन्धी शिक्षक अभिमुखीकरण	पटक	-	१	१	१	१	१	५	विद्यालय नर्स र मनोविज्ञहरूको परिचालन मार्फत

तालिका न. २६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	आधार वर्ष (२०८२/८३)	वर्ष १(२०८३/८४)	वर्ष २(२०८४/८५)	वर्ष ३(२०८५/८६)	वर्ष ४(२०८६/८७)	वर्ष ५(२०८७/८८)	जम्मा लक्ष्य	कैफियत / स्रोतगत आधार
१	सामुदायिक विद्यालयहरूको भौतिक अवस्थाको प्राविधिक अडिट (Technical Audit) र १५ वर्षे भौतिक गुरुयोजना निर्माण	सङ्ख्या	-	५	५	५	५	५	२५	प्रत्येक वर्ष ५ वटा विद्यालयको गुरुयोजना स्वीकृत गर्ने
२	सुरक्षित विद्यालय मापदण्ड अनुसार नयाँ भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय भवन तथा कक्षाकोठा निर्माण (नयाँ तथा थप)	कोठा	-	४	४	४	४	४	२०	विद्यार्थी चाप बढी भएका विद्यालयहरूमा
३	पुराना र जीर्ण अवस्थामा	विद्यालय	-	१	१	१	१	१	५	प्राविधिक प्रतिवेदन

	रहेका विद्यालय भवनहरू को प्रबलीकरण (Retrofitting) तथा छाना परिवर्तन/मर्मत सुधार									र जोखिम का आधारमा
४	पूर्ण रूपमा अपाङ्गमैत्री, लैंगिकमैत्री र सेनेटरी प्याड विसर्जन सहितको आधुनिक "थ्री-स्टार वास" शौचालय निर्माण	सङ्ख्या	-	२	२	२	२	२	१०	छात्र र छात्राका लागि छुट्टाछुट्टै ब्लक
५	विद्यालयहरूमा अत्याधुनिक फिल्टर/आरओ (RO System) सहितको सुरक्षित र स्वच्छ पिउने पानी प्रणाली जडान	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	२५	सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा पूर्ण कभरेज
६	माध्यमिक विद्यालयह	विद्यालय	-	३	३	३	३	३	१५	प्रविधिमैत्री

	रूमा सूचना प्रविधि (ICT) ल्याब, डिजिटल सिकाइ केन्द्र र कम्प्युटर सेटहरूको पूर्वाधार विकास									कक्षाकोठा रूपान्तरण योजना
७	माध्यमिक विद्यालयहरूमा नयाँ विज्ञान प्रयोगशाला (Physics, Chemistry, Biology) भवन र पूर्वाधार कक्ष निर्माण	विद्यालय	-	१	१	१	१	१	५	व्यावहारिक र प्रयोगात्मक सिकाइ सुदृढ गर्न
८	विद्यालयको जग्गा संरक्षण, सुरक्षा र बाह्य हस्तक्षेप रोक्न विद्यालय परिसरमा पक्की घेराबार (कम्पाउन्ड बाल)	विद्यालय	-	३	३	३	३	३	१५	सीमा विवाद भएका र खुला क्षेत्र रहेका विद्यालय

	निर्माण									
९	"हरित विद्यालय अभियान" अन्तर्गत विद्यालयहरूमा बाल उद्यान (Children Park), वृक्षारोपण र पर्यावरण सुधार	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	२५	पाँच वर्षभित्र सबै विद्यालयहरू हरित बनाउने
१०	प्रत्येक विद्यालयमा "भौतिक सम्पत्ति मर्मत-सम्भार अक्षय कोष" को स्थापना र नियमित मर्मत कार्य सञ्चालन	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	२५	पूर्वाधारको दिगोपन सुनिश्चित गर्न

तालिका न. २७ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.स.	**प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)**	**एकाइ**	**आधार वर्ष (२०८२/८३)**	**वर्ष १ (२०८३/८४)**	**वर्ष २ (२०८४/८५)**	**वर्ष ३ (२०८५/८६)**	**वर्ष ४ (२०८६/८७)**	**वर्ष ५ (२०८७/८८)**	**जम्मा लक्ष्य**	**कैफियत / स्रोतगत आधार**
१	सामुदायिक विद्यालयह	सङ्ख्या	-	५	५	५	५	५	२५	प्रत्येक वर्ष ५

	रूको भौतिक अवस्थाको प्राविधिक अडिट र १५ वर्षे भौतिक गुरुयोजना (Master Plan) निर्माण									वटा विद्यालयको गुरुयोजना स्वीकृत गर्ने
२	सुरक्षित विद्यालय मापदण्ड अनुसार नयाँ भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय भवन तथा बालमैत्री कक्षाकोठा निर्माण (नयाँ/थप)	कोठा	-	४	४	४	४	४	२०	विद्यार्थी चाप र आवश्यकताका आधारमा
३	पुराना, जीर्ण र जोखिमयुक्त विद्यालय भवनहरूको प्रबलीकरण (Retrofitting) तथा छाना परिवर्तन/मर्मत सुधार	विद्यालय	-	१	१	१	१	१	५	प्राविधिक प्रतिवेदनका आधारमा
४	विद्यालयहरूमा छात्र र छात्राका लागि अलग्गै,	सङ्ख्या	-	२	२	२	२	२	१०	पूर्ण सरसफाइ र महिनावारी

	अपाङ्गमैत्री र सेनेटरी प्याड विसर्जन सहितको "थ्री-स्टार वास" शौचालय निर्माण									स्वच्छता सुनिश्चित गर्न
५	विद्यालयहरूमा अत्याधुनिक फिल्टर/आरओ (RO System) सहितको सुरक्षित र स्वच्छ पिउने पानी प्रणाली जडान	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	**२५**	सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा पूर्ण कभरेज
६	माध्यमिक विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधि (ICT) ल्याब, डिजिटल सिकाइ केन्द्र र कम्प्युटर पूर्वाधार विकास	विद्यालय	-	३	३	३	३	३	**१५**	प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा रूपान्तरण योजना
७	माध्यमिक विद्यालयहरूमा सुसज्जित विज्ञान	विद्यालय	-	१	१	१	१	१	**५**	व्यावहारिक र प्रयोगात्मक सिकाइ सुदृढ गर्न

	प्रयोगशाला (भौतिक, रसायन र जीवविज्ञान) पूर्वाधार कक्ष निर्माण									
८	विद्यालयको जग्गा संरक्षण र सुरक्षाका लागि विद्यालय परिसरमा पक्की घेराबार (कम्पाउन्ड बाल) निर्माण	विद्यालय	-	३	३	३	३	३	**१५**	सीमा सुरक्षा र बाह्य हस्तक्षेप रोक्न
९	"हरित विद्यालय अभियान" अन्तर्गत विद्यालयहरूमा बाल उद्यान (Children Park), वृक्षारोपण र खेलमैदानको स्तरोन्नति	विद्यालय	-	४	४	४	४	४	**२०**	पाँच वर्षभित्र २० वटा विद्यालयलाई हरित बनाउने
१०	प्रत्येक विद्यालयमा "भौतिक सम्पत्ति मर्मत-सम्भार अक्षय कोष" को	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	**२५**	पूर्वाधारको दिगोपन सुनिश्चित गर्न

	स्थापना र नियमित मर्मत कार्य सञ्चालन									

तालिका न. २८ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र. स.	**प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)**	**एकाइ**	**आधार वर्ष (२०८२/८३)**	**वर्ष १ (२०८३/८४)**	**वर्ष २ (२०८४/८५)**	**वर्ष ३ (२०८५/८६)**	**वर्ष ४ (२०८६/८७)**	**वर्ष ५ (२०८७/८८)**	**जम्मा लक्ष्य**	**कैफियत / स्रोतगत आधार**
१	सामुदायिक विद्यालयहरूमा थप कम्प्युटर, मल्टिमिडिया र "आइसिटी संरचना" (ICT Lab) को स्थापना तथा सुदृढीकरण	सङ्ख्या	-	५	४	४	४	४	**२१**	ल्याब नभएका र नयाँ स्तरोन्नति भएका विद्यालयमा
२	प्रत्येक विद्यालयमा उच्च गतिको ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट (Internet Connectivity) जडान र	सङ्ख्या	-	३६	३६	३६	३६	३६	**३६**	प्रत्येक वर्ष ३६ वटै विद्यालयमा निरन्तर नवीकरण

	नवीकरण अनुदान									
३	शिक्षकहरूको आइसिटी साक्षरता, अनलाइन सामग्री निर्माण तथा मल्टिमिडिया शिक्षण "क्षमता विकास तालिम"	सङ्ख्या (चरण)	-	१	१	१	१	१	५	प्रत्येक वर्ष १ चरणको सघन नगरस्तरीय तालिम
४	प्रत्येक विद्यालयमा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक सँग सम्बन्धित अन्तरक्रियात्मक "डिजिटल शैक्षिक सामग्री" उपलब्धता	सङ्ख्या	-	५	५	५	५	५	२५	पेनड्राइभ र अनलाइन पोर्टल मार्फत वितरण
५	विद्यालयहरूको अनलाइन तथ्याङ्क व्यवस्थापनका लागि "IEMIS सफ्टवेयर प्रणाली" सुदृढीकरण र प्रविष्टि कार्यशाला	पटक	-	१	१	१	१	१	५	शैक्षिक सत्रको अन्तमा विवरण अद्यावधिक
६	शिक्षण	स	-	१०	१०	५	५	५	३६	साझेदारी

	क्षमता अभिवृद्धि का लागि विद्यालयका स्थायी/राहत शिक्षक र कर्मचारीहरू लाई "ल्यापटप वितरण सहयोग"	ङ्ख्या								मोडेलमा "एक शिक्षक एक ल्यापटप"
७	विद्यालयह रूमा डिजिटल पाठ्यसाम ग्री र ई-बुक्स रिडिङका लागि "इ-लाइब्रेरी (E-Library) प्रणाली" को स्थापना र विस्तार	स ङ्ख्या	-	३	३	३	३	३	**१५**	माध्यमिक विद्यालयह रूलाई लक्षित गरी
८	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरू लाई नगरको डिजिटल लाइब्रेरी वेबसाइटमा "डिजिटल रूपमा" व्यवस्थापन गर्ने	स ङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	**५**	नगर शिक्षा शाखाको वेब पोर्टल विकास
९	परम्परागत कक्षाकोठाह	स ङ्ख्या	-	२	३	४	५	७	**२१**	विद्यार्थी सङ्ख्या

	रूलाई मल्टिमिडिया र डिजिटल प्रविधिमैत्री "स्मार्ट कक्षाकोठा" मा रूपान्तरण र व्यवस्थापन									बढी भएका माध्यमिक विद्यालय
१०	विद्यालयको सुशासन, प्रशासनिक कार्य, हाजिरी र आर्थिक प्रणाली (Software) मा आइसिटी को पूर्ण प्रयोग	विद्यालय	-	५	५	५	५	५	**२५**	लेखा सफ्टवेयर र डिजिटल हाजिरी जडान
११	विद्यालयहरूमा शिक्षण विधिको आधुनिकीकरणका लागि डिजिटल "प्रोजेक्टर उपकरण सहयोग" वितरण	सङ्ख्या	-	१०	१०	५	५	५	**३६**	प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयलाई कम्तीमा १ थान
१२	नमुना विद्यालयहरूका कक्षाकोठाहरूमा अन्तरक्रिया	सङ्ख्या	-	३	३	३	३	३	**१५**	आधुनिक शिक्षण अभ्यासका लागि

	त्मक प्रविधि जडानका लागि "स्मार्ट बोर्ड (Smart Board) सहयोग"									

तालिका नं २९ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र. स.	**प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)**	**एकाइ**		**आधार वर्ष (२०८२/८३)**	**वर्ष १ (२०८३/८४)**	**वर्ष २ (२०८४/८५)**	**वर्ष ३ (२०८५/८६)**	**वर्ष ४ (२०८६/८७)**	**वर्ष ५ (२०८७/८८)**	**जम्मा लक्ष्य**	**कैफियत / स्रोतगत आधार**
१	सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्राविधिक धार (कृषि/इन्जिनियरिङ) का कक्षाहरू थप, स्थापना र सञ्चालन अनुमति	सङ्ख्या		-	२	२	२	२	२	१०	नयाँ क्षेत्र पहिचान गरी कक्षाहरू थप्ने
२	प्राविधिक धार सञ्चालन भएका साविकका २ वटा सामुदायिक विद्यालयहरू	सङ्ख्या		-	२	२	२	२	२	१०	प्रयोगशाला र औजार खरिद सहायता (पटक)

	को प्रयोगात्मक ल्याब र भौतिक पूर्वाधार स्तरोन्नति										
३	नगरस्तरीय "बहुप्राविधिक शिक्षालय" (Polytechnic Institute) को सम्भाव्यता अध्ययन, स्थापना र नियमन कार्य	पटक /वर्ष		-	१	-	१	-	-	२	वर्ष १ मा डिपिआर र वर्ष ३ मा विकास
४	बजारको मागमा आधारित छोटो अवधिको (३ महिने/३९० घण्टा) निःशुल्क "सिपमूलक तालिम" सञ्चालन र प्रमाणीकरण	सङ्ख्या (व्यक्ति)		-	६०	८०	८०	८०	१००	४००	सीटीईभीटी मापदण्ड अनुसारको सिप
५	स्थानीय स्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास सम्बन्धी	पटक		-	१	-	-	-	-	१	पहिलो वर्षमै नीति पारित गरिने

	"नगर TVET ऐन तथा नीति" तर्जुमा										
६	युवाहरूमा उद्यमशीलता विकासका लागि "खोज, नवप्रवर्तन तथा स्टार्टअप (Startup)" कोष स्थापना र प्रोत्साहन	पटक /वर्ष		-	१	१	१	१	१	५	उत्कृष्ट व्यावसायिक आइडियालाई बिउ पूँजी
७	स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत र रैथाने सिपहरूको (जस्तै काष्ठकला, बुनाइ) पहिचान, प्रमाणीकरण तथा प्रवर्द्धन	पटक		-	१	१	१	१	१	५	परम्परागत सिपको आधुनिकीकरण
८	वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका नागरिकहरूको अनुभव र सिपको लगत सङ्कलन, सिप परीक्षण (RPL) र रोजगार लिङ्केज	सङ्ख्या (पटक)		-	१	१	१	१	१	५	स्थानीय श्रम बजारमा समाहित गर्ने कार्यक्रम
९	आर्थिक	स		-	-	५	५	८	८	२६	जेहेन्दार

	रूपले पिछडिएका, सीमान्तकृत, दलित, अपाङ्गता भएका र महिला विद्यार्थीहरूका लागि "उच्च/प्राविधिक शिक्षा छात्रवृत्ति"	ङ्ख्या									तथा लक्षित वर्ग छात्रवृत्ति
१०	सिपको बदलिँदो आवश्यकता र बजारको मागबारे माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई "वृत्ति परामर्श" (Career Counseling)	पटक		-	१	१	१	१	१	५	प्रत्येक शैक्षिक सत्रमा नगरस्तरीय अभियान

तालिका नं ३० संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र. सं.	**प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)**	**एकाइ**	**आधार वर्ष (२०८२/८३)**	**वर्ष १ (२०८३/८४)**	**वर्ष २ (२०८४/८५)**	**वर्ष ३ (२०८५/८६)**	**वर्ष ४ (२०८६/८७)**	**वर्ष ५ (२०८७/८८)**	**जम्मा लक्ष्य**	**कैफियत / स्रोतगत आधार**
१	स्थानीय शिक्षा ऐन, नियमावली, विद्यालय	सङ्ख्या	-	१	-	-	-	-	**१**	योजना अवधिको पहिलो वर्षमै

	कार्यविधि तथा गुणस्तर मापदण्ड परिमार्जन र विकास									सम्पन्न गर्ने
२	विद्यालयहरूको शैक्षिक, भौतिक र वित्तीय "कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन" तथा स्तर वर्गीकरण कार्यक्रम	सङ्ख्या	-	३६	३६	३६	३६	३६	**३६**	प्रत्येक वर्ष सबै ३६ विद्यालयमा निरन्तर अनुगमन
३	प्रधानाध्यापकहरूलाई नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउन सूचकमा आधारित "कार्यसम्पादन करार" सम्झौता र अनुगमन	सङ्ख्या	-	३६	३६	३६	३६	३६	**३६**	प्रत्येक शैक्षिक सत्रको सुरुमा करार गरिने
४	विद्यालयहरूको प्रतिवेदन, शैक्षिक क्यालेण्डर र "अनलाइन तथ्याङ्क प्रणाली (IEMIS)" सुदृढीकरण तथा कार्यशाला	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	वार्षिक रूपमा नगरस्तरीय सफ्टवेयर सुदृढीकरण
५	विद्यालय सहायक (लेखापाल) र	सङ्ख्या	-	३६	३६	३६	३६	३६	**३६**	नगर अनुदान मार्फत

	कार्यालय सहयोगीहरू को वृत्ति विकास, दक्षता अभिवृद्धि र "प्रोत्साहन कार्यक्रम"									वार्षिक निरन्तर सेवा सहयोग
६	प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (PTA) को "नेतृत्व तथा क्षमता विकास तालिम"	पटक	-	२	२	२	२	२	**१०**	प्रत्येक वर्ष २ चरणमा क्लष्टरस्तरीय अभिमुखीकरण
७	विद्यालयहरूमा नागरिक बडापत्र, पारदर्शी वित्तीय स्रेस्ता र "गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र" को स्थापना तथा अनुगमन	विद्यालय	-	१०	१०	५	५	५	**३६**	५ वर्षभित्र सबै विद्यालयमा पूर्ण कार्यान्वयन
८	विद्यालयको सहभागितामूलक योजना निर्माण (SIP) र "सामाजिक परीक्षण (Social Audit)" सुदृढीकरण	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	सामाजिक परीक्षणलाई गुणस्तरीय बनाउने अभियान

	कार्यशाला									

तालिका नं ३१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	**प्रमुख क्रियाकलापहरू (Key Activities)**	**एकाइ**	**आधार वर्ष (२०८२/८३)**	**वर्ष १ (२०८३/८४)**	**वर्ष २ (२०८४/८५)**	**वर्ष ३ (२०८५/८६)**	**वर्ष ४ (२०८६/८७)**	**वर्ष ५ (२०८७/८८)**	**जम्माल क्ष्य**	**कैफियत / स्रोतगत आधार**
१	स्थानीय सूचकहरू सहितको "एकीकृत शैक्षिक अनुगमन मार्गदर्शन तथा सूचक" तयारी र प्रबोधीकरण	पटक	-	१	-	-	-	-	**१**	वर्ष १ मा स्वीकृत गरी लागू गरिने
२	शिक्षा शाखा र वडा शिक्षा समिति मार्फत विद्यालयहरूको "नियमित स्थलगत अनुगमन तथा निरीक्षण"	पटक	-	४	४	४	४	४	**२०**	प्रतिवर्ष ४ वटै त्रैमासिकमा सघन अनुगमन
३	नगरस्तरीय चौमासिक तथा वार्षिक "शैक्षिक प्रगति	पटक	-	४	४	४	४	४	**२०**	प्रत्येक ४-४ महिनामा र वर्षको

	समीक्षा, प्रतिवेदन प्रकाशन र अभिलेख व्यवस्थापन"									अन्त्य मा समीक्षा
४	नगर शिक्षा योजनाको "मध्यावधि (Mid-term) र अन्तिम (Final) स्थिति प्रतिवेदन" तयारी तथा मूल्याङ्कन	पटक	-	-	-	१	-	१	**२**	वर्ष ३ मा मध्यावधि र वर्ष ५ मा अन्तिम मूल्याङ्कन
५	आधारभूत तह (कक्षा ५ र ८) को "नगरस्तरीय विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि परीक्षण" तथा स्तरीकरण	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	वार्षिक रूपमा परीक्षा र नतिजा विश्लेषण
६	सबै ३६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक, प्रशासनिक र वित्तीय "कार्यसम्पादन परीक्षण" (Audit)	विद्यालय	-	१०	१०	५	५	५	**३६**	५ वर्षभित्र सबै विद्यालयको गुणस्तर मापन
७	अनुगमन	पटक	-	१	१	१	१	१	**५**	वार्षिक

	कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन अनुगमनकर्ता र विव्यस पदाधिकारीका लागि "क्षमता विकास तालिम"									रूपमा अनुगमन सिप विकास कार्यशाला
८	विद्यालयहरूमा "सामाजिक परीक्षण (Social Audit)" लाई कानुनी मापदण्ड अनुसार प्रभावकारी र नियमित बनाउने	पटक	-	३६	३६	३६	३६	३६	**३६**	प्रत्येक वर्ष सबै विद्यालयमा अनिवार्य सामाजिक परीक्षण
९	विद्यालयहरूको आन्तरिक र "अन्तिम लेखापरीक्षण (Financial Audit)" गराई बेरुजु फस्यौंट अनुगमन	विद्यालय	-	३६	३६	३६	३६	३६	**३६**	आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिना भित्र सम्पन्न गर्ने
१०	नगरको शैक्षिक नीति सुधार र नवप्रवर्तनका लागि	सङ्ख्या	-	२	२	२	२	२	**१०**	प्रतिवर्ष २ वटा विधागत अनुसन्धान कार्यहरू

	आवश्यकता मा आधारित "शैक्षिक अध्ययन तथा अनुसन्धान"									